

SZENTTISZTELET

A SZENTTISZTELET

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
8.

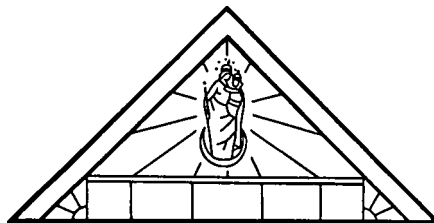
SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

A SZENTTISZTELET

történeti rétegei és formái Magyarországon
és Közép-Európában.
A magyar szentek tisztelete.

Szerkesztette:

Barna Gábor

Néprajzi Tanszék, Szeged
2001

Megjelent az OTKA T/10.026494 pályázata,
a Historia Ecclesiastica Hungarica
és a Devotio Hungarorum Alapítvány támogatásával.

A borítón Jacques Sucon metszete
az 1501-ben Lyon-ban kiadott Missale Strigoniense-ből

Fényképfelvételek:
Csiszár Attila, Dabasi András, Eperjessy Ernő,
Grynaeus Tamás, Kostyál László, Lángi József, Mudrák Attila,
Németh Attila, Szabó Irén, Turok Margit

Angol fordítás: Barna Krisztina

© A szerzők, 2001.
© Barna Gábor szerk.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000414073

ISSN 1419-1288
ISBN 963 482 402 1

B 1778 13

Szte Néprajzi Tanszék, Szeged
Felelős kiadó: Barna Gábor

Készítette az
 KIADÓ ÉS NYOMDA Kft.
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

A SZENTEK TISZTELETE	9
Barna Gábor: Szenttisztelet. Bevezető gondolatok	
a szenttisztelettel foglalkozó konferenciához.	11
Szakács Béla Zsolt: „Párhuzamos életrajzok”.	
A Magyar Anjou Legendárium Márton- és Gellért-ciklusa	17
Cserbák András: A keleti templom ikonográfiája és a vizuális kommunikáció	32
Hetény János: Egyházi inkulturáció a szentek népi tisztelésében	41
MAGYAR SZENTEK	49
†Antal József: Énekek Szent Gellértől	51
Eperjessy Ernő: Magyar szentek énekei	
egy XIX. századi horvát kéziratos énekeskönyvben	58
Lángi József: Új, eddig ismeretlen Szent László ábrázolások falképeken	80
Kostyál László: Változatok egy témára – Árpád-házi Szent Erzsébet	98
Landgraf Ildikó: Erzsébet, a magyarok királynéja – második Szent Erzsébet	109
A SZENTKULTUSZ KELETTŐL NYUGATIG	129
Szabó Irén: A magyarországi görög katolikusok Szent Miklós tisztelete	131
Turok Margit: A Szent György kultusz és a magyarság kapcsolata	143
Welker, Klaus: Martin von Tours – pannonischer Heiliger, Bischof in Gallien und Confessor	154
Dvořáková, Hana: Alte und neue Wallfahrtsorte	160
Simándi Katalin: Szentek a latin nyelvű harangfeliratok tükrében	166
Zsámbéky Mónika: A domonkos szentek tisztelésének népszerűsítése a szombathelyi rendházban a XVII–XVIII. században.	182
Szigeti Jenő: Protestáns szentek – szent protestánsok	199
Erdélyi Zsuzsanna: Szent Ferenc és a szent költészet	207
SZENTTISZTELET A NÉPI VALLÁSOSÁGBAN	223
Szacsvay Éva: A paraszti szentkultusz „reprezentációja” 1896-ban.	
A millenniumi falu enteriőrjeinek szentképei.	225
Tánczos Vilmos: A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban	247
Polner Zoltán: A népi imádságok és a Krisztus-legendák szentjei	259
Józsa László: Szent Márton tisztelete egy alföldi kun városban	268
Grynaeus Tamás: A két Szent Antal	275
ifj. Lele József: Boldog Bálint Sándor?	287

Antal József (1940–1997)
római katolikus áldozópap, népénékkutató emlékének!

A szentek tisztelete

A SZENTEK TISZTELETE

Bevezető gondolatok a szentkultusszal foglalkozó konferenciához

A szentek tiszteletéről szóló konferenciánk megnyitó előadásában csupán néhány gondolatot szeretnék megemlíteni, azokat, amelyek a témaválasztást motiválták, valamint azokra a tudományos problémákra szeretnék utalni, amelyek megoldásához és megértéséhez konferencia-kötetünk tanulmányai remélhetőleg közelebb visznek bennünket.

A konferencia témaválasztását elsősorban azok a tudományos kérdések ösztönözték, amelyeket az utóbbi évtizedek szentkultusszal kapcsolatos kutatásai sem választak meg. Jóllehet, addig legalább már eljutottunk, hogy a megoldásra váró kérdéseket legalább megfogalmazta a tudományos kutatás. Kutatástörténeti áttekintések is születtek¹, amelyek megpróbálták kijelölni a vizsgálódások követendő útjait.² Az utóbbi évtizedek szenttisztelettel foglalkozó magyar munkái egyéni teljesítmények. Talán csak a középkori szenttisztelettel foglalkozó történeti³, valamint a barokk vonatkozású művészettörténeti írások⁴ jeleznek közöttük módszeres érdeklődést. A továbblépés érdekében hiányolható azonban, hogy nem történt meg mindmáig e kutatási eredmények áttekintő összefoglalása, amely a további munka útját kijelölné. Reméljük, hogy konferenciánk és tanulmánykötetünk valamit teljesíteni tud ezekből ebből a várakozásból részben egyfajta helyzetfelmérést adva, másrészt pedig több tudományág: egyháztörténet, szociológia, történettudomány, rendtörténet, művészettörténet, zenetörténet, néprajz, folklorisztika képviselőinek eredményeit egymással szembeállítva.

A témaválasztásban nagymértékben közrejátszott a magyar honfoglalás 1100. évfordulója. Reméltük ugyanis, hogy a konferencia előadásai és a kötet tanulmányai áttekintést adnak egy évezred vallásos életének egyik fontos területéről, különös tekintettel a magyar szentek kultuszára, amely jól jelezheti és mutathatja Magyarországon európai szellemi/lelki integrációját egy adott történeti korszakban.

A keresztény szenttisztelet egyik legújabb és magyar nyelven is hozzáférhető, nagyhatású munkáját Peter Brown-nak köszönhetjük, amely elsősorban a középkor valóságát vizsgálja.⁵ Azt írja könyve egyik tanulságaként, hogy a keresztény szenttisztelet kialakulása törte át a Föld és az Ég korábban áthághatatlan tűnő határát,

¹ Tüskés 1986., Bálint 1987., Barna 1990. Klaniczay 1990.

² A további tájékozódás érdekében az előbb említett szerzőkhöz irányítom az érdeklődőket. A külföldi szakirodalomból pedig Peter Brown magyarul is megjelent könyve mellett (Brown 1994.) most csupán egy, a magyar kutatásban eddig visszhangtalan munkára, a Stephen Wilson szerkesztette szentkultusszal foglalkozó könyve hívom fel a figyelmet (Wilson 1983).

³ Fügedi 1977., Klaniczay 1986., Klaniczay 1990., Török 1986., Bollók 1986.

⁴ Példának csak Szilárdfy Zoltán munkásságára utalok. Szilárdfy 1997.

⁵ Brown 1993.

azaz a szentek tisztelete kötötte össze a földit az égivel, az emberit az istenivel. Ettől kezdve a keresztény – kivétel később a protestáns – egyházak devotiojának, liturgiájának mindig fontos része a szenttisztelet, amely időhöz, térhez és társadalomhoz kötött, koronként eltérő és változó formában és szerkezetben nyilvánul meg.

A legtöbb szent kultusza lokális keretek közül nőtt ki, s terjedt el nagyobb területen, akár az egész katolikus világegyházban. Ám gyakran megmaradt a lokális keretek között egy adott térhez, társadalmi réteghez és korhoz is kötötten.

A kultuszformák terjedését a sajátos egyházi, ezen belül a szerzetesrendi keretek is elősegítették. A latin nyelvű irodalom hosszú időn keresztül felülmúlhatatlan lehetőséget teremtett mindehhez. Ez a nyelvi egyöntetűség ugyan az újkorban széttöredezett, majd napjainkra megszűnt, ám a modern kommunikációs viszonyok fejlődése (könyvnyomtatás, újságok, folyóiratok, rádió, televízió) a kereteket még tovább tágította.

A külföldi és a hazai kutatás egyértelműen rámutatott a szenttisztelet társadalmi kötődéseire⁶. Sajnos, e problémakörrel kapcsolatosan kötetünk tanulmányai kevés új gondolatot hoznak. A szentek mindenkor egy adott történelmi kor vallási ideáljait testesítették meg. A többretegű kultuszokból a különböző történelmi korszakok mást és mást tekintettek fontosnak, mást és mást hangsúlyoztak, ezért a tiszteletnek más és más része aktualizálódott. A szenttisztelet a vallásos életnek így egyidejűleg, vagy történetileg egymást követően más és más igényeit elégítette ki.

A korai kereszténység mártírjai és hitvallói után a középkorban megjelentek a királyi, nemesi és a papi renden lévő szentek. A szenttiszteletnek egy sajátos szerkezete alakult ki a középkor századaiban, akár területileg is. E téren a hazai kutatás szép eredményekkel büszkélkedhet elsősorban a magyar szentek kultuszának vizsgálata terén.⁷ Később jelennek meg a polgári származású szentjeink. Csak legújabbkori magyar példát említve: így kerülhet a boldoggá avatásra várók közé orvos (Batthyány-Srtattmann László) és néprajzkutató (Bálint Sándor). A XX. században mind fontosabb értelmiségi szerepek hangsúlyosabbá válását is láthatjuk ebben.

A szenttisztelet történeti rétegeit vizsgálva már Bálint Sándor utalt egyes szentek erős rendi kötődésére. Ez mutatja a kultusz terjesztőit, a tiszteleti formák terjedésének kereteit és irányait. Példának a magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok rendi szenttiszteletét említem, s ebben a keretben a rendalapító, Boldog Özséb kultuszát, amely nem lépte túl a rendi kereteket.

A kultuszformák keveredhetnek. Itt nemcsak a korábban túlhangsúlyozott „pogány” kultuszformáknak éppen a szenttiszteleten keresztül való „átmentésére”, megőrzésére és keveredésére gondolok csupán, jóllehet ez is fontos, hanem az egyes szentek tiszteletének kontaminációjára. Erre számtalan példánk van. Csak röviden utalok az egyik legújabb elemzésre: Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének keveredésére⁸, vagy Remete Szent Antal és Pádúai Szent Antal tiszteletének hasonló áthatásaira a népi vallásosságban⁹. E keveredés okait megtaláljuk a tér, az idő és a társadalom változó koordinátáinak összefüggés-rendszerében.

⁶ Bálint 1977., Tüskés 1984.

⁷ Pásztor 1940., Fügedi 1981., Klaniczay 1990., Knapp 1983.

⁸ Klaniczay–Klaniczay 1994.

⁹ Lásd Grynaeus Tamás tanulmányát ebben a kötetben!

A szentek kultuszában kifejeződik az igazság, a hatalom és a kegyelem viszonya. Ennek legszebb hazai példáit Szent László tiszteletében, nagyváradi istenítéletek (tüzesvas próbák) esetében látjuk. Ám más szentek legendái is szép számmal tartalmaznak hasonló adatokat.

A szent ereklyéje révén jelen van a társadalomban. Így lehet patrónus, protektor. Ezt a védelmet azzal kell meghálálni, hogy az ereklye őrzőhelyét, amely a közösségi összetartás helye és szimbóluma is lett, gazdagon és művészien ki kell építeni, s felszerelni. A szent ereklyéjének felkeresése a közösségi összetartás szimbóluma is, ahol és amikor a szent közvetítő hatalma is megnyilvánul. Ez a hely és alkalom lehetőséget teremt olyan keresztény erények gyakorlására, mint pl. az alamizsnálkodás. Mind az alamizsnálkodás, mind pedig a patrónus szent ereklyéjének szánt adományok a pénzköltés elfogadott módját jelentették és jelentik, amely ráadásul még kegyelemszerző is a vallásos felfogás szerint.¹⁰ A patrónusnak ugyanis, s rajta keresztül az Úrnak mindig a legszebb járt: legszebb a költészetben, legszebb az ábrázoló művészetekben (építészet, festészet, szobrászat) és a zenében.

A szentek életéről szóló acták, viták, legendák, mondák vagy egyes motívumaik részeivé lettek a mindennapi életnek. Érzések, vágyak, törekvések fejeződtek ki bennük, ugyanakkor pl. az aitiológikus mondák világmagyarázatot is megfogalmaznak.¹¹

A szentek nyughelyei, ereklyéinek őrzőhelyei átstrukturálták az embert körülvevő teret. Ennek egyes pontjait, térelemeit szakralizálták.¹² Sok hely kegyhellyé vált, amely a szent ünnepin zarándokok tömegeit vonzza. E szent helyek hálózata fogta össze a középkorban és a kora újkorban Európát, kialakítva annak egyfajta egységét, mintegy földrajzi tükörképét adja a szentek egységének. E vázat adó szent helyek közül néhányat hadd említsek: Róma (Péter és Pál apostolok, Mária és mások), Santiago de Compostela (Szent Jakab apostol), Aachen (Szűz Mária), Czeszochowa (Szűz Mária) és sok más hely, míg Magyarországon pl. Székesfehérvár (Szent István, Szent Imre), Nagyvárad (Szent László), Báta (Eucharisztia), Máriagyűd (Szűz Mária). E szakrális tér szerkezete történelmi korszakonként módosulhat: egyes helyek elveszítik jelentőségüket, más helyszínek pedig újként jelennek meg.¹³

A keresztény univerzalizmust azonban nemcsak a kegyhelyek hálózata fejezhette ki, hanem az egység gondolata jelen volt és van önmagában a szentek tiszteletében is. Hiszen egy ember életszentsége, azaz Istennel való összetartozása révén lett szent, mert megvalósította az emberek számára is oly fontos Istennel való egységet. Azt pedig mi egyszerű halandók a szenthez folyamodással, a szentek példájának követésével, közbenjárásuk és segítségük kérésével tudjuk elérni.

Minden korban és mindenütt rátalálhatunk a kereszténység közösen tisztelt szentjeire. Ők a világegyház szentjei, elsősorban a bibliai szentek (Mária, József, Anna), illetőleg évszázadok nagy alakjai: Miklós, a myrai püspök, Szent Ferenc, Pádai Szent Antal, akiknek tiszteletében az ember közösséget érez. Újabban melléjük lépett Júdás Tádé apostol, Szent Rita, s a Mária-tisztelet megerősödését, egyfajta feléledését látjuk szerte a világban, még bizonyos protestáns országokban is (pl. Svédország).

¹⁰ Az alamizsnálkodás mellett ilyen még az ima, a böjt és a búcsújárás is.

¹¹ Lásd Lammel - Nagy 1985.

¹² Vessé össze Bartha 1993.

¹³ Tüskés 1993., Bálint - Barna 1994., Kanizsai 1995.

Ez utóbbi folyamat nem független a XX. század második felének feminista mozgalmaitól sem. Jelzi, hogy bizonyos kultuszformák, a szenttisztelet bizonyos rétegei nagyon szoros kapcsolatba kerülhetnek ideológiai és politikai törekvésekkel.

A keresztény szenttiszteletben az egység mellett mindenkor ott találjuk a sokszínűség jegyeit, más szavakkal a nemzetközi mellett a nemzeti jellemzőket is. Így lehettek nemzeti szentek Jakab Hispániában, Vencel Csehországban, Adalbert Lengyelországban, Kálmán Ausztriában, Árpád-házi szentjeink pedig Magyarországon. E szentek kultusza eltérő jegyeket mutatott a különböző történeti korszakokban: lehetett iszlám-ellenes (pl. Jakab tisztelete, a Loretoi Boldogasszony közép-európai kultusza), protestáns ellenes (a megsértett Mária-képek kultusza), ortodoxia ellenes (a Napbaöltözött Asszony tisztelete), vagy éppen az egyházi úniót elősegítő (pl. a könnyező Mária-képek Magyarországon), a társadalom széles rétegeit mozgósító (mint pl. a Regnum Marianum és a magyar szentek tisztelete). A lokális szentkultuszok etnikus jegyeket is magukra ölthettek. Ezt tapasztaljuk pl. a magyarországi németek körében, mind a középkorban¹⁴, mind pedig a XVIII. században beköltözöttük körében Külső példák és modellek átvétele nemcsak a kiegyenlítődést szolgálta, hanem bizonyos tekintetben a kulturális közeledést és a nyelvi asszimilációt is. Ezt láthatjuk a Kárpát-medence népeinél, akiknek történetében a magyar szentek tisztelete részben a hungarus-tudat kialakulását, részben a magyarosodást segítette elő.

A szenttisztelet keretében az idő szakralizációja is megvalósul. A szentek esetében ugyanis haláluk napját, mint mennyei születésük napját, az örök üdvösségre jutás napját ünnepli meg az egyház. Ezért a régi temetési szertartások nem a gyász, a fájdalom kifejezői voltak, hanem az örömei. Ez persze módosította az egyén és a közösség halálhoz való viszonyát is, hiszen a halál többé már nem egy félelmes ellenségként, hanem egy újabb és jobb lét megérdemelt küszöbeként jelentkezett.

A korai kereszténység kor a vértanú szenteket tartotta számon elsősorban. A szentek körében a pannóniai Savariában született Szent Márton volt az első, aki nem vértanúként, hanem hitvalló életéért lett szent. Személyében az európai keresztény összetartozás gondolatának egyik fontos patrónusát is láthatjuk, akinek ebben az évben ünnepeljük halála 1600 éves jubileumát. Ő Európa egyik védőszentje, s Magyarország társpatrónusa.

Az üdvösségtörténet ünneplése, a szentek emléknapijának megünneplése a kereszténységben „megállítja” az időt. Jelenvalóvá teszi a múltat, hiszen az ünnepben összekapcsolódik a tegnap s a ma, s az ünnep egyúttal előre vetíti a jövő egységét is.

A keresztény ünneplés, s ezen belül a szentekre emlékezés történetivé, egyszerre emberivé, megfoghatóvá és elérhetővé, követhetővé, átélethetővé tette és teszi az eseményt, amelyet a szentek élete valósított meg. Ezáltal lehetett és lehet a szenttiszteletben felismerni a remélt dolgok valóságosságát, amelyek elérése már nem lehetetlen. Megvalósításukban már van előzmény, van példakép. (A szentek példakép szerepét a protestantizmus sem utasította el.) Sőt, a szentek egyúttal segítséget is jelentenek közbenjárásukkal, s életükkel egy követhető segítő eszköztárat is felkínálnak tisztelőik számára. Pédájuk követésével az ember Isten embere lehet.

¹⁴ Pásztor 1940.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium*. Szent István Társulat, Budapest.1987 A magyar vallásos népelet kutatása. *Vallási néprajz* 3. Budapest, 8–66.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Szent István Társulat, Budapest.

BARNA Gábor

1990 Zur Erforschung des religiösen Volkslebens im Ungarn der Nachkriegszeit.. In: EBERHART, Helmut–HÖRANDNER Edith–PÖTTLER, Burkhard szerk. *Volksfrömmigkeit*. Verein für Volkskunde. Wien, 91–106.

BARTHA Elek

1993 *Vallásökológia*. Debrecen.

BOLLÓK János

1986 Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: FÜGEDI Erik szerk. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Gondolat, Budapest, 61–75, 309–313.

BROWN, Peter

1993 *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Atlantisz, Budapest.

FÜGEDI Erik

1977 Kapisztránói János csodái. *Századok* 847–887.

KANZ, Heinrich

1995 *Die Jakobswege als Erste Europäische Kulturstraße. Wanderpädagogische Reflexionen*. Peter Lang, Frankfurt am Main.

KLANICZAY Gábor

1986 Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: FÜGEDI Erik szerk. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Gondolat, Budapest, 15–32, 297–303.1990 Szentkultusz a középkori Magyarországon. In: *A civilizáció peremén. Kulturtörténeti tanulmányok*. Magvető, Budapest, 211–229. 366–373.

KLANICZAY Tibor–KLANICZAY Gábor

1994 *Szent Margit legendái és stigmái*. Irodalomtörténeti füzetek és Argumentum, Budapest.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

1985 *Parasztbiblia*. Magyar népi biblikus elbeszélések. Gondolat, Budapest.

KNAPP Éva

1983 Remete Szent Pál csodái. A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumfeljegyzések elemzése. *Századok*. 512–553.

PÁSZTOR Lajos

1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1997 Szilárdfy Zoltán művészettörténeti munkássága. *Ars Hungarica* XXV. 8–11.

TÖRÖK József

1986 Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In: FÜGEDI Erik szerk. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Gondolat, Budapest, 33–47, 303–308.

TÜSKÉS Gábor

1984 A barokk-kori szenttisztelet rétegei. In: HOFER Tamás szerk. *Történeti antropológia*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 138–151.

1986 A népi vallásosság kutatása Magyarországon. In: TÜSKÉS Gábor szerk. *„Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Magvető, Budapest, 18–62.

1993

WILSON, Stephen (szerk.)

1983 *Saints and Their Cults. Studies in Religious Sociology, Folklore and History*. Cambridge University Press, Cambridge.

Barna, Gábor

Cult and Veneration of Saints Introductory Thoughts to the Book

Several circumstances influenced the subject of the conference: first to sum up our knowledge about the cult of saints in the field of several branches of science, secondly to raise new questions and problems in connection with the veneration of saints, thirdly the relations of the Hungarian and European cult of saints, and finally to summarize our knowledge about the veneration of Hungarian saints on the 1100th anniversary of the Hungarian settlement.

The saints always represented the religious ideals of a certain age. From their cult the different ages emphasized different features. Through this the patron saint could be an integral part of the everyday life. His or her veneration can appear in religious literature, music and fine arts. The opening essay tries to draw up these questions.

*

A szenttisztelet történeti formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete című konferencia másutt megjelent előadásai:

Beszédes Valéria: Szent Antal tisztelete. In: Beszédes Valéria *Ünnep ez Minéink. Írások a szabadkaiak népi vallásosságáról*. Szabadka, 2001. 63–73.

Császár Attila: Pádúai Szent Antal tisztelete Kapuváron. *Arrabona* 37. Győr, 1999. 257–264.

Silling István: Szent Anna tisztelete és ábrázolásai a Bácskában. *Üzenet* (Szabadka) XXVI. évf. 1997. 1–2. szám 65–72.

D. Tóth Judit: Toposzok Szent Jeromos *Hilarion élete* című vitájában. In: Goretity József (szerk.) *Motívumkutatás és mítoszkritika. Komparatistikai tanulmányok*. Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 1–16.

„PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK”

A Magyar Anjou Legendárium Márton- és Gellért-ciklusa

„Párhuzamos életrajzok” – Plutarkhosz e híres műve, melynek népszerűsége a XV. század óta párhuzam nélküli, a középkorban csak kevesek számára volt ismert. Voltak azonban más életrajz-gyűjtemények, mint például Jacobus de Voragine *Legenda aurea*-ja a XIII. századból, hogy csak a legelterjedtebbet említsük.¹ E műnek több mint ezer kézirata maradt fent, de csak egyetlen kódexről tudunk, amely nemcsak illusztrációkkal látta el a legendákat, hanem valósággal a képek nyelvére fordította azokat. Maguk a szövegek nem is szerepelnek benne, csak a képekhez készültek egysoros feliratok, *titulusok*. A kódexet stiláris és történeti érvek alapján az 1330-as évekre szokás keltezni, és készítési helyéül Bolognát vagy Magyarországot megjelölni. Kétségtelen, hogy a magyar, illetve Anjou vonatkozású szentek szerepeltetése arra mutat, hogy a kódex a magyarországi Anjou udvarhoz kötődik, ezért is kapta a Magyar Anjou Legendárium nevet.²

Sajnos a kódex nem maradt ránk épségben, lapjai szétszóródtak a világ különböző gyűjteményeibe, New Yorktól Szentpétervárig; a legjelentősebb anyagot a Vatikánban és a Morgan Library-ben őrzik. Amit most ismerünk, az 58 szent élete 142 folión, laponként 4-4, összesen 549 képecskén elmesélve.³ A leggyakrabban 4-8 képecske jut egy-egy szentnek, a kiemelt legendákra (mint az apostolok vagy a legfontosabb hazai szent, László király esetében) 20-24 jelentet szántak, kiugróan magas (érthető módon) Jézus élete és (mindeddig megmagyarázhatatlanul) Idősebb Jakab ciklusa (eredetileg kb. 64 ill. 72 kép).

Egy ilyen gazdag képi anyag előállítása nem kis feladat, különösen, ha arra gondolunk, hogy ilyen típusú könyvfestészeti alkotást nem ismerünk még egyet. Az egyes képsorozatok összeállításánál, mint a kutatás már kimutatta, a Szentírás-

¹ Barbara Fleith: Studien zur Überlieferungsgeschichte der lateinischen Legenda Aurea. Bruxelles: Société des Bollandistes, 1991; Alain Boureau: La légende dorée. Le système narratif de Jacques de Voragine, Paris: CERF, 1984; Sherry L. Reames: The Legenda aurea: a reexamination of its paradoxical history. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1985.

² A kódex facsimile kiadása Levárdy Ferencről: Magyar Anjou Legendárium, Budapest: Magyar Helikon – Corvina, 1973, 1975² (a továbbiakban ennek számozására fogunk hivatkozni: L); a Vatikánban őrzött lapok újabb kiadása: „Ungarisches Legendarium”, Vat.lat.8541. Kommentar v. G. Morello, H. Stamm, G. Betz. Stuttgart: Belser, 1990. A kódex kiterjedt irodalmából (az alább idézendőkön kívül) megemlíjtük még: Wehli T.: Megjegyzések a Magyar Anjou Legendárium stílusának kérdéséhez, in: Ars Hungarica XIX (1991) 141–148.; Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Szerk. Wehli Tünde, Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, 217–218; Liturgie und Andacht im Mittelalter, Katalog, Biblioteca apostolica vaticana, Köln: Belser, 1993, no. 48, 234–237 (további irodalommal).

³ Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat.lat. 8541; New York, Pierpont Morgan Library, M.360.1–26; Szentpétervár, Ermitázs, Nr. 16930–16934; Berkeley, Bancroft Library of University of California, f. 2MS2A2M2 1300–37; New York, Metropolitan Museum, 1994.516; Párizs, Louvre, Département des Arts Graphiques, RF 29940.

son kívül fő forrásul Jacobus de Voragine *Legenda aurea*ja szolgált. Ugyanakkor a szöveget képpé, képsorozattá kellett alakítani; ez egyes esetekben támaszkodhatott az ábrázolási hagyományokra, de szükségképpen egy csak itt és most érvényesülő szelekciót is el kellett végezni és ekképpen kitölteni a 4-8-10 kép adta keretet. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy két példán bemutassuk, miképpen jöhettek létre ezek a képciklusok.

A Magyar Anjou Legendárium jelenleg ismert anyagából Szent Mártonról egy lap négy képét találjuk. Az első képen azt a jól ismert jelenetet láthatjuk, amint a szent kettészelve köpönyegét, annak felét egy didergő koldusnak adja. Felirata: „*Quomodo diuisit palluim pauperi*”.⁴

A második képen már szerzetesi öltözetben és tonzurával látjuk viszont Mártont: ekkor már szerzetesi életet élt. A jelenet felirata szerint azt ábrázolja, „*quomodo resanavit unum infirmum*” – miképpen gyógyított meg egy beteget. A legenda szerint azonban nem egyszerűen gyógyításról van szó. Azt olvassuk, hogy „amikor meghallotta, hogy Szent Hilarius vizlátért a száműzetésből, visszament hozzá, és Poitiers mellett kolostort alapított. Volt ott egy hittanuló ifjú, akit Márton, miután rövid időre elhagyta a kolostort, majd vizlátért, holtan talált. Még nem volt megkeresztelve. Cellájába vitte és testére borulva imádságával újból életre keltette.”⁵ A képen világosan látjuk a cella jelzését, de nem érzékelhető, hogy a kezét imára kulcsoló ifjú most támadt fel halottaiból, és a szent sem ráborulással, hanem áldásra emelt jobbájával éri el a kívánt eredményt. A kép kompozíciójában, részletmegoldásaiban a más szenteknél is gyakran előforduló gyógyítójelenetek sorába illik.⁶

A harmadik jeleneten Márton, még mindig szerzetesként, egy ifjút vezet el az akasztófa alól. Felirata alapján („*Quomodo liberavit unum suspensum*”) a legenda azon rövid kijelentésével azonosíthatjuk, hogy „még egy másik embernek is visszaadta az életét, aki kötélén végezte volna”.⁷ Ez a motívum sem ritka a legendákban,⁸ képi ábrázolása pedig olyan jelenetekkel rokon, mint a börtönből való kiszabadítás.⁹

⁴ „*Quodam hyemali tempore per portam Ambianensium transiens pauperem quendam nudum obvium habuit. Qui cum a nullo elemosinam accepisset, Martinus hunc sibi servatum intelligens arrepto ense chlamydem, quae sibi supererat, dividit et partem pauperi tribuens reliquam partem rursus induit.*” Jacobi a Voragine: *Legenda aurea*, vulgo *Historia lombardica*, ad ad optimum librorum fidem recensuit Dr. Theodor Graesse, Vratislaviae, 1890³ (a továbbiakban: Graesse) 741–742. Magyarul: „Egyszer télvíz idején, amikor kilépett Amiens kapuján, egy mezítelen koldusba botlott, aki senkitől sem kapott alamizsnát. Márton megértete, hogy ez az ember miatta van ott. Kardot rántva, egyetlen megmaradt köpönyéket kettévágta, és az egyik felét a koldusnak adta, maradék felét pedig magára kanyarította.” Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*. Szerk.: Madas Edit, Bp.: Helikon, 1990. (Madas Edit fordítása – a továbbiakban: Madas 1990) 270–271.

⁵ „*Audiens vero, quod beatus Hilarius de exilio rediret, obviam ei profectus est et iuxta Pictavium monasterium ordinavit, ubi, cum quendam adhuc catechumenum haberet, parumper a monasterio discedens et rediens reperit eum sine baptismo defunctum. Quem in cellam ducens et super ejus corpus se prosternens ipsum sua oratione ad vitam pristinam revocavit.*” Graesse 743., magyarul: Madas 1990 271.

⁶ Vö.: Sebestyén I-II. (L 84a-b), Ágoston IV (L 120b), vagy feltámasztáshoz: Máté VI (L 66b), Ferenc (Levárdy kiadásából ez a lap hiányzik, közölve: Török, Gyöngyi: *Neue Folii aus dem „Ungarischen Anjou-Legendarium*”, in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 61 (1992) 565–577. Abb. 4d) és János evangélista IV (L 41d), de a felirat szerint it is „*curavit*”.

⁷ „*Alium insuper, qui laqueo vitam finierat, vitae restituit.*” Graesse 743, magyarul: Madas 1990 271.

⁸ Vö. a Magyar Anjou Legendáriumban Idősebb Jakab XLIV (L 57d).

⁹ Idősebb Jakab LVI (L 60d) és Mária Magdolna XV (L 169c).

A negyedik képen a már ősz szakállal ábrázolt Mártont püspökké avatása közben láthatjuk viszont. A legenda szövege hosszasan ír arról, milyen csodás módon hallgattatták el püspökké választásának ellenzőit, de magáról a püspökké szentelésről egyetlen kurta félmondatban emlékezik csak meg.¹⁰ A festett legedáriumban azonban a püspökké szentelés az egyik rendszeresen visszatérő elem, szinte attribútuma a püspököknek, és csak kivételes esetekben hiányzik.¹¹

Nyilvánvaló, hogy a ciklus nem fejeződött be ezen a ponton, hanem még legalább egy oldal jutott Mártonnak. Erre nemcsak abból következtethetünk, hogy az írott legenda ezután még hosszan folytatódik, hanem abból is, hogy az utolsó képet a felirat is meg szokta jelölni (a folyó számozás helyett *Ultima*-ként). Van még egy erre utaló nyom, nevezetesen az a kodikológiai megfigyelés, hogy a vatikáni lapok még őrzik az eredeti ívbeosztást, vagyis a hiányokat viszonylag nagy biztonsággal meg lehet állapítani.¹² Márton első lapja egy ív utolsó oldalára került, a következő ívet Szent Imrének és Szent Lászlónak szentelték. Aligha képzelhető el azonban, hogy Szent István király ki maradt volna, valamint a Szent Miklós-ciklusból fennmaradt egyetlen képecske is ebbe az ívbe kíváncsozna.¹³ Vélhetőleg a Szent Márton-ciklus második oldala tehát átkerült a következő ív elejére.¹⁴

Itt érdemes kitérni egy valaha Léonce Rosenberg gyűjteményében őrzött, és azóta lappangó folióra. Ricci 1913-as katalógusában a 72. tételt a következőképpen írja le:

„72. Jelenetek egy szent püspök életéből:

1. A szent gyermekek előtt prédikál.
2. Kiűz egy démon egy megszállottból.
3. Három szent személy jelenik meg neki álmában.
4. Félrefordulva elhalad egy égő ház előtt.”¹⁵

Megjegyzendő, hogy a következő, ezzel a lappal mindenben szorosan rokon, Szent Ferenc legendájából származó lap (73. tétel) azóta előkerült, és a New-York-i

¹⁰ „Ordinatus itaque episcopus” Graesse 743 – „Püspökké szentelték hát Mártont”, Madas 1990 271.

¹¹ Püspökszentelések a kódexben: Ifjabb Jakab II (L 71b), Donatus V (L 105c), Szaniszló I (L 107a), Gellért III (L 111c), Becket Tamás III (L 113c), Ambrus II (118b), Bereck I (L 154a), Remigius I (L 162a), III (Genebaldus, L 162c) és VIII (Latrus, L 163d), Hilarius II (L 164b); ehhez teljesen hasonlóak a pápaszentelések: Kelemen I (L 101a), Nagy Szt. Gergely II (L 116d), és Jeromos (!) II (L 121b).

¹² Erről először: Vayer Lajos – Levárdy Ferenc: Nuovi contributi agli studi circa il Leggendario Angioino ungherese, in: Acta Historiae Artium 18 (1972) 71–83. Ezt figyelembe vette Levárdy a facsimile-kiadásnál is (mint 2. jegyzet), és egy táblázatban foglalta össze: Levárdy Ferenc: A Biblia miniatúrai, in: Tanulmányok a Néksei Bibliáról (A Néksei Biblia hasonmás kiadásához készült tanulmányfüzet), Budapest, 1988, 31–35. II. tábla. Az újabb facsimile-kiadáshoz önálló kodikológiai tanulmány is készült: Giovanni Morello: Kodikologische Einführung zu Vat.lat.8541, id. kiadás (2. jegyzet) 13–23.

¹³ Levárdy 1988 i.m. Másképp, a kérdéses „17. ív” elhagyásával rekonstruálja a kódexet Morello i.m.

¹⁴ Olyan eset, hogy az elbeszélés egy ív utolsó oldalán kezdődik és a következőn folytatódik, van több is: ilyen Szt. György, Szt. Kozma és Damján, Szt. Remigius és bizonyára Szt. Katalin legendája is.

¹⁵ „72. Scènes de la vie d’un saint Evêque. 1° Le saint prêche devant les enfants. 2° Il chasse un démon du corps d’un possédé. 3° Trois saints personnages lui apparaissent en songe. 4° Il passe en se détournant devant une maison incendiée.” Ricci, Seymour de: Catalogue d’une collection de miniatures gothiques et persanes appartenant à Léonce Rosenberg, Paris, 1913, 26.

Metropolitan Museum szerezte meg a közelmúltban.¹⁶ Nem kétséges, hogy a fentebb idézett oldal is a Magyar Anjou Legendáriumból származott.

A kódex íveinek vizsgálata alapján azt is megfigyelhetjük, hogy olyan legenda, melyet püspöknek vagy pápának szenteltek (ilyenből összesen 20 db van), és nem ismert a vége, mindössze három akad: Szent Mártonon kívül Szent Miklós és Toulouse-i Szent Lajosé. Mármint az utóbbi szent jellegzetes, Anjou-liliomokkal díszített kazulát visel fennmaradt képein, ezt vélhetőleg felismerte volna Ricci. De a szövegek összehasonlításából is az derül ki, hogy a leírt képek egyedül Szent Márton esetében illeszthetők be viszonylag könnyen a legendába.¹⁷ Itt olvashatunk ugyanis arról, hogy a szent csodásan megküzdött a templom melletti égő ház tűzével – ennek ábrázolását lehet úgy értelmezni, ahogy a negyedik kép leírása teszi.¹⁸

Arról is beszámol a legenda, hogy „egyszer Márton egyedül ült a cellájában, és tanítványai, Servius és Gallus az ajtón kívül várakoztak. Hirtelen különös jelenség riasztotta fel őket: hallották, hogy a cellában egyszerre többen beszélgetnek. Amikor később faggatni kezdték Mártont, azt mondta nekik: »Elárulom nektek, de kérem, hogy senkinek se mondjátok tovább! Ágnes, Tekla és Mária jött el hozzám.« Bevallotta, hogy nemcsak aznap, de igen gyakran meglátogatják, és elmesélte, hogy Péter és Pál apostolokat is gyakran látja.”¹⁹ Ez a jelenet tehát összeegyeztethető a 3. leírással.

Ami az ördögűzést illeti, Márton ezen a téren sem maradt rest. A legenda szerint „nagy hatalma volt az ördögűzésben, gyakran űzte ki ugyanis az ördögöket az emberekből. ... Nagy érzéke volt az ördögök felismeréséhez. Annyira szembetűnőek voltak számára, hogy bármilyen formában jelentek is meg, világosan felismerte őket.”²⁰

¹⁶ Inv. no. 1994.516. Barbara Drake Boehm: Leaf from a Royal Manuscript with Scenes of the Life of Saint Francis, in: The Metropolitan Museum of Art Bulletin, Fall 1995, 24. Még egy magángyűjteményből közölte elsőként: Török 1992 i.m. (6. jegyzet) és uő: A magyarországi művészet itáliai kapcsolatai, in: Kiállítás Vayer Lajos tiszteletére, MNG, Budapest, 1993, pp. 26–31.

¹⁷ Már Meta Harrsen felvetette annak lehetőségét, hogy a Rosenberg-gyűjtemény eme lapja Márton vagy Remigius legendájából való, de elképzelését nem indokolta. Remigiust nemcsak azért utasíthatjuk el, mivel legendájával nem egyeznek a képek, hanem azért is, mert képsorozata teljes a kódexben. Meta Harrsen: The Nekcsei Lipóczy Bible a Fourteenth Century Manuscript from Hungary in the Library of Congress. Ms. Pre-Accession I. Washington, 1949, 66.

¹⁸ „Nam quum in quodam fano ignem misisset, in domo proxima adhaerente agente vento flamma efferebatur. Tunc Martinus super tectum domus adscendens obvium se flammis advenientibus inseruit. Mox contra vim venti flamma retorquetur, ut conflictus quidam compugnantium inter se elementorum videretur.” Graesse 744. – „Egy alkalommal, mikor tüzet gyújtott egy templomban, szél kerekedett, és a lángok belekaptak a szomszéd házba. Márton fölmászott a ház tetejére, és a felé kúszó lángok közé lépett. Hirtelen széllel szembefordultak a lángok, és úgy tűnt, mintha az elemek egymással harcolnának.” Madas 1990 272.

¹⁹ „quadam vice, dum Martinus in cella solus sederet, et Severus et Gallus ejus discipuli prae foribus exspectarent, subito mirabili concussi horrore plures in cella audiunt insimul colloquentes. De quo cum postmodum Martinum requisivissent, ille ait: dicam vobis, sed vos, quaeso, nulli dicatis; Agnes, Thecla et Maria ad me venerunt. Nec tantum illo die, sed saepius se ab iis confessus est visitari et Petrum et Paulum apostolos a se saepe videri perhibuit.” Graesse 745, magyarul: Madas 1990 273.

²⁰ „Multae potestatis erga daemones pellendos, saepe enim ipsos daemones ex hominibus expulit ... Multae subtilitatis ad eos cognoscendos; daemones enim sibi ita conspicabiles reddebantur, ut aperte ab ipso sub quacunque imagine viderentur.” Graesse 747, magyarul: Madas 1990 274.

A legproblematisabb az első jelenet, melyen a szent állítólag gyermekek előtt prédikál. Erre semmiféle utalást nem találtam a legendában, de úgy gondolom, ez sem áthidalhatatlan probléma. Gyakori jelenet ugyanis az egyes képciklusokban, hogy a szentet prédikáció közben látjuk. A hallgatóság rendszerint a földön ülő kis emberkékből áll, nem nehéz őket gyerekeknek nézni.²¹ Márpedig könnyen elképzelhető, hogy Szt. Márton püspök képciklusából sem hiányzott a térítőmunkáját jelképező jelenet.

Sajnos, mint látjuk, az azonosítás nem támadhatatlan, és azt sem lehet teljesen kizárni (bár az ívbeosztás miatt ez nem valószínű), hogy valamely püspökszent különben maradéktalanul elveszett legendájának egy lapjáról van szó. Ha azonban elfogadjuk a fenti, nagyon valószínűnek látszó hipotézist, akkor máris egy nyolc képből álló (véltőleg így sem teljes) képciklus áll előttünk. A 8 képből kettő püspöki voltát hangsúlyozza (felszentelik és prédikál), 5 csodát beszél el, és mindössze egyetlen képet szenteltek Márton jótékonyágának: azt a jelenetet, amely nélkül elképzelhetetlen egy Márton-ciklus. A mi Márton-képünket is ez a jelenet határozza meg leginkább: a kőpönyegét a koldussal megosztó, adakozó szentet látjuk benne – a képi hagyományban is ez a leggyakoribb jelenet. Figyelemre méltó tehát, hogy a Magyar Anjou Legendáriumban ennél hangsúlyosabbnak bizonyult a csodatévő (halottakat feltámasztó, ördögűző) püspök; ami különben az írott legendával is jobban összecseng.²²

Szent Márton püspök a pannoniai Savariában született, de végül Tours püspökeként vonult be a szentek seregébe. Éppen ellenkezőleg, idegen földön nevelkedett, de Magyarország első szent püspöke és protomártírja lett a másik ünnepelt szent: Gellért csanádi püspök. Az ő legendája szerencsére teljes épségben fennmaradt a Magyar Anjou Legendáriumban: összesen nyolc képet szenteltek neki.

Az első jeleneten azt látjuk, amint a szentföldi zárándoklatra indult Gellértet fogadja Szent István király: mint a legendából tudjuk, ennek az lett a következménye, hogy erővel itt is tartotta.²³ A 2. képen a remetei magányába vonult Gellértet láthatjuk könyvvel a kezében.²⁴ A 3. jelenet püspökké szenteléséről emlékezik meg, míg az oldal 4. képén azt látjuk, „quomodo predicabat populo”.²⁵ A 2. oldal felső két

²¹ Pl. a Szent Demeter-ciklus első képén a szent földön ülő kis embereknek prédikál (L 109a).

²² Megjegyzendő, hogy majdnem ugyanezek az arányok jönnek ki akkor is, ha eltekintünk a kétes második laptól.

²³ „Igitur dum animi sinceritate sanctam vitam duceret, placuit Dominicum visitare sepulchrum, quatinus Christum propter nos egenum factum pauper et inops sequeretur. Egressus itaque de cognatione sua tendebat ad orientem, ubi Habraam dives ac pater multarum gentium factus est, quatinus et ipse in Habrahe semine, id est in Christo datam benedictionem peregrinationis sue labore incredulus Habraam possideret. Pervenit itaque ad partes Pannonie, quarum habenam tunc christianissimus rex Stephanus gubernabat, quem vir Domini humilis atque supplex adiit causamque sui itineris aperiens ampliori dilectione est ab eo receptus. Quem ubi rex moribus atque disciplinarum documentis bonum Christi odorem fore intellexit, clam dimisis itineris sui comitibus hunc solum invitum retinuit custodiamque adhibuit.” *Legenda minor* (Madzsar Imre szöveggondozásában), in: *Sriptores rerum Hungaricarum II*, ed. Emericus Szentpétery, Budapest, 1938. (a továbbiakban SRH II) 471–472. Magyarul: Árpád-kori legendák és intelmek, szerk.: Érszegi Géza, Bp.: Szépirodalmi, 1983 (a továbbiakban Érszegi 1983), Szabó Flóris fordítása, 68. o.

²⁴ „Postquam servus Domini se solum merens repperit, tumultum populi devitans in eadem regione heremum, que vulgo Bel vocatur, petiit, ubi per VII annos ieiuniis dictaminumque exercitiis deditus excepto Mauro monacho solus habitavit.” SRH II. 472. Magyarul: Érszegi 1983 68.

²⁵ „Interim prefactus rex ut robustissimus Iosue ut impietatem gentium delevisse crudelesque paganorum mores superavit ac plurimum corda ad recipienda sancte fidei semina preparavit. Videns autem rex

képe mártíromságát állítja elének: a bal oldali képen a pogányok, miután Gellért társaival végeztek, a szentéletű püspökre vetik magukat kivont kardokkal,²⁶ míg a jobb oldalin a kocsihoz kötött vörös testet láthatjuk Pest hegyének szikláiról letaszítva.²⁷ Az utolsó két jelenetet annak elbeszélése tölti ki, ahogy a szent megtalálja végső nyughelyét: az egyik jeleneten az ökrök maguktól viszik a szent tetemét, a másikon szarkofágjába helyezik a testet.²⁸ Megjegyzendő, hogy bár a *Legenda maior* több csodát is elbeszél a holttest átszállításával kapcsolatban, az a motívum, hogy az ökrök maguktól vinnék valahová, itt nem fordul elő – ismert viszont Szent László legendájából, amelyet szintén ábrázoltak a képes legendáriumban.²⁹ A holttest sírbahelyezése

regnum suum pacis tranquillitatem adeptum servum Domini ab eremo convocat pontificali infula decoratum populo suo predicare destinavit. Cui superna pietas tantam gratiam contulit, ut eum omnes homines loci illius invicem amarent et ut patrem colerent ac iam pater multorum tamquam patriarcha Abraham haberetur.” SRH II. 472–473. Magyarul: Érszegi 1983 68.

²⁶ „Qui ubi ad flumen Danubii pervenit, ecce maligna turba populorum circumfunditur lapideque super patrem in plaustro sedentem prociunt, que eum Deo protegere non tetigere. At contra pater benedictionem ac signum sancte crucis opponebat. At demum colis equorum retortis plastrum subvertunt patremque humi prociunt at magno impetu lapidare conantur. Tunc more prothomartyris primus Pannonie martyr positus in terra genibus clamavit voce magna dicens: »Domine Iesu Christe, ne statuas illis hoc peccatum, quia nesciunt quid faciunt.« Et cum hoc dixisset, in pectore lancea percussus obdormivit in Domino.” SRH II. 477–478. Magyarul: Érszegi 1983 72.

²⁷ Ezt a jelenetet csak a *Legenda maior* ismeri: „At illi hoc visu multo magis sieiebant et impetum fecerunt in eum et evertunt currum eius in rippam Danubii ibique abstracto eo de curru eius in biga positum de monte Kreenfeld submiserunt et dum adhuc palpitaret, in pectore lancea percussus ac deinde super unum lapidem ipsum trahentes contriverunt cerebrum eius, sicque gloriosus martyr Christi ab erumpnis huius mundi ad eternam beatitudinem transmigravit, in anno Domini millesimo quadagesimo septimo.” SRH II. 502–503. Magyarul ez is Szabó Flóris fordításában, Érszegi 1983 91. A két Gellért-legendát viszonyához újabban l.: Gábor Klaniczay – Edit Madas: La Hongrie, in: *Hagiographies*, ed. Guy Philippart (*Corpus Christianorum, Hagiographies II*), Turnhout: Brepols, 1996, 103–160, kül.: 113–114 és 138–140.

²⁸ *Legenda minor*: „Ea vero tempestate sedata per multos dies fidelissimus sancti viri procurator regem Andream adiit, ut peregrini atque hospitis patris corpus reddat, celeriter impetravit. Qui ad sanctum corpus venientes tam nitidum lucidumque ac in ipso die martirium consumasset, invenerunt, quod cum hymnis atque canticis ad Morisenam sedem tulerunt magna reverentia sepelierunt.” SRH II. 478–479. Magyarul: Érszegi 1983 72. Bővebb a *Legenda maior*: „Cum ergo sanctum corpus tulissent, concurrebat multitudo debiliū, cecorum, claudorum, qui tacto corpore vel habitu eius omnes sanabantur. Et cum propter multitudinem populi in die egredi non valerent, nocte egressi sunt. Et cum aliquantulum processissent, manus cuiusdam contracte mulieris, que corpus sanctum tetigit, mox restituta est sanitati. Insuper iumenta, que currum trahebant, non sunt visa comedere, nec bibere, semper lete trahentes, quasi nullum pondus sentirent.” SRH II. 504. Magyarul: Érszegi 1983 92.

²⁹ László XIX (L 137c). A legenda szerint: „Dum vero de corpore eius Waradinum transferendo, ubi scilicet sepeliri se mandaverat, ob ardorem dierum canicularium et longitudinem vie fidelium hesitaret arbitrium et in Albensem ecclesiam, que proprius erat, videretur esse declinandum, venerunt iterum ad diversorium, ubi pre labore ac tristitia fatigati dormierunt. Cumque sopore gravitati essent, currus in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis, recto itinere Waradinum ultro ferebatur. Vigilantes autem et currum non invenientes contristati valde, ceperunt per loca discurrere, inveneruntque currum versus Waradinum ultro currentem, et sanctum corpus in eo positum. Videntes itaque miraculum, quod videlicet corpus beati confessoris ad locum, ubi sepulturam ipse sibimet elegerat, divinitus portaretur, ei, qui mirabilis est in sanctis suis gratias agentes, iter suum sine omni hesitatione versus Waradinum reduxerunt.” SRH II. 522. (Bartoniék Emma szöveggondozásában). Magyarul Kurcz Ágnes fordításában, Érszegi 1983 99. A motívum ismert Idősebb Szt. Jakab szintén megelevenített legendájából is: XXXVI (L 55d).

szintén nem elsődlegesen a legendákon alapul (a *Legenda major*ban pl. azon van a hangsúly, hogy a vetélkedő egyházi intézmények közül melyik nyeri el a becses ereklyét – ami a mi képünköről teljesen hiányzik).

Látjuk tehát (és ezt a többi képből is részletesen kielemezhetnénk), hogy a legenda képpé formálásakor nem elsősorban az írott források játszottak döntő szerepet. Joggal merülhet fel a gyanú, hogy valamilyen már meglévő képi hagyományra támaszkodtak a ciklus programjának összeállításakor. Sajnos azonban a középkorból egyetlen más ábrázolását sem ismerjük Gellért legendájának, sem hazuról, sem külföldről. Nehezen elképzelhető, hogy ilyen egyáltalán ne lett volna, legalább a kultusz központjában, Csanádon. Az azonban ebből a teljes csöndből nyilvánvaló, hogy tisztelete (és ebből következőleg legendájának ábrázolása is) viszonylag szűk körre korlátozódott, és aligha lépte át az országhatárt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a Magyar Anjou Legendárium festőjének sem állt módjában önálló képi hagyományra támaszkodni.

Ilyen esetekben követhették volna azt az utat, hogy a legenda szövegét pontról pontra hűségesen ábrázolják. Úgy tűnik, így jártak el a Szent Imre-ciklus esetében. A legenda szerkezetének és a képciklus elemeinek összevetése könnyen megőzhet bennünket erről.³⁰

Szent Gellért ciklusánál azonban más utat jártak. Ha összevetjük a ciklus struktúráját a kódex következő szentjével, Canterburyi Szt. Tamáséval, meglepő párhuzamokat találunk. Tamás legendáját is nyolc képbe foglalták, mint Gellértét, melyek közül az első négy itt is a nyilvános élettel foglalkozik. Az első képen a király (jelen esetben II. Henrik) a kegyébe fogadja a szentet; a másodikon mint tudós kancellár tevékenykedik³¹ (ez felel meg Gellért tudós munkálkodással eltöltött remetéskedésének); a harmadikon püspökké szentelik,³² csakúgy mint a csanádi prelátest; a negyediken pedig misét mond (quomodo celebrabat missam). A második oldal első két képe összefügg: Szűz Mária vezeklőruhát varr Szent Tamásnak, amit egy klerikus útján tudat a szenttel.³³ Végül a szent mártíromságát és temetését láthatjuk.³⁴

³⁰ Bartoniek Emma szöveggondozásában: SRH II. 449-460. (magyarul Csóka J. Gáspár fordításában: Érszegi 1983 62-67.); a Magyar Anjou Legendáriumban: L 131-132.

³¹ „Thomas Cantuariensis dum in curia regis Angliae consisteret et quaedam ibi fieri contraria religioni videret, curiam ipsam deseruit et Cantuariensi archiepiscopo se commisit, a quo archidiaconus factus. Ad preces tamen ipsius episcopi regis cancellariam suscepit, ut prudentia, qua erat praeditus, malignorum in ecclesiam prohiberet insultus” Graesse 66-67. Magyarul Vassányi Miklós fordításában: Madas 1990 34.

³² „quem adeo rex dilexit, ut post decessum archiepiscopi eum in cathedralem honorem procuraverit sublimari. Qui licet plurimum resisteret, tandem (ad) obedientiae praeceptum humeros supposuit ad portandum.” Graesse 67, magyarul Madas 1990 34.

³³ „Sacerdos quidam missam de beata virgine celebrabat quotidie, qui archiepiscopo accusatus, ab eo accersitus et tamquam ydiota et inscius ab officio suspenditur. Cum autem beatus Thomas cilicium suum suere deberet, et sub lecto ipsum abscondisset, ut ad consuendum horam aptaret, beata Maria sacerdoti apparuit dicens: vade ad archiepiscopum eique dicas, quod illa, ob cuius amorem missas dicebas, ejus cilicium, quod est in tali loco, consuit, et setam rubeam, de qua illud consuit, ibidem reliquit.” Graesse 68, magyarul: Madas 1990 35.

³⁴ „Defendit, ut prius, jura ecclesiae nec a rege flectitur vi vel prece. Cum ergo nullatenus flecti posset, ecce milites regis armati veniunt et ubi archiepiscopus sit, vociferando inquirunt. Quibus ille occurrens dixit: ecce ergo, quid vultis? Et illi: venimus, ut occidas, et ultra vivere non valebis. Quibus ille dicit: ego pro Deo mori paratus sum et pro defensione justitiae et ecclesiae libertate. Si igitur me quaeritis, ex parte Dei omnipotentis et sub anathemate prohibeo, ne horum cuiquam aliquatenus noceatis, Deo

Összevetve ezt a lapot a Gellért-ciklus második négy képével, hasonló kompozíciót figyelhetünk meg: a felső két kép mindkét helyen összefügg (az ilyen nem túl gyakori a Magyar Anjou Legendáriumban); mindkét ciklus a temetéssel záródik; de míg Tamásnál egy csoda foglalja el a felső két sort, és a mártírság az utolsó előtti helyet, addig Gellértnél a szenvedéstörténet került előbbre, és a csoda hátrébb, mivel ez szorosabban összefügg a rákövetkező funerális jelenettel. Itt jegyezzük meg, hogy két viszonylag késői (XI. ill. XII. századi) „történeti” szentről van szó, akiknek legendáiban nem hemzsegnek a csodák: ennek megfelelően a festett képciklusban is a mártírság kap nagyobb hangsúlyt.

Illetve még valami, ami akkor tűnik szembe, ha a Tamás-legenda 4. képét nézzük meg közelebbről. Ezen a képen szemmel láthatólag semmiféle csoda nem történik; a glóriás püspökszent misét mutat be, de ez önmagában még nem szokott ábrázolás tárgyává válni. A legendaszövegben sem találunk utalást arra, hogy Szent Tamás nevezetes lett volna miséiről. Levárdy úgy értelmezte a jelenetet, hogy ez összefügg a következő két képpel, és itt arról a tudatlan, de a Mária-tiszteletéről nevezetes papról lenne szó, akinek a közvetítésével juttatja el Tamásnak a Szűz a vezeklőinget, így érve el az érseknél a számára kedves klerikus visszahelyezését hivatalába. Az interpretáció bizonyosan téves: a kép glóriás, vörös kazulás özsza-kállú celebránsa nem lehet azonos a következő lap fiatal, borostás, rózsaszín, kék és barna öltözetet viselő klerikusával; Szent Tamás azonban mindig hasonló öltözetben és fiziognómiával jelenik meg. Mégsem mondanám, hogy Levárdy rossz úton járt. A „Becket Tamás miséje” jelenet az ikonográfiában rendkívül ritka, mindössze egyetlen ábrázolása ismert,³⁵ így lehet, hogy nem tudatos átvételről van szó. Valószínűbb, hogy képünk forrása valóban a tudatlan klerikus miséjére megy vissza, de azt félreértették, és itt az érseket ábrázolták misézés közben.

Itt érdemes visszakanyarodni a Gellért-legenda megfelelő helyéhez. Az első lap negyedik képecskéje ugyanis Gellértet is egy látszólag hétköznapi, tehát ábrázolásra nem méltó foglalatosság közben ábrázolja: akkor, amikor éppen hitszónoklatot tart. Közös a Tamás-legenda képével, hogy itt sem történik csoda, és a szövegből ezt sem lehet maradéktalanul levezetni; a legendák ugyan többször is utalnak arra, hogy a csanádi püspök hitszónokként is kiemelkedett, de ez nem kerekedik történeté. Emlékeztetnék arra, hogy már a Szent Mártonhoz kapcsolt elvesztett lapon is a prédikáció volt a forrásokkal legkevésbé alátámasztható jelenet: a fentiek tükrében ez a „gyenge pont” is jobban védhetőnek tűnik. E képek üzenete végső soron hasonló: a szent püspök hivatásának megfelelően tevékenykedik.

autem, beatae Mariae et sanctis omnibus et beato Dyonisio causam ecclesiae et me ipsum commendo. Quibus dictis venerandum caput gladiis impiorum impetitur, sacra capitis corona praeciditur, cerebrum per ecclesiae pavementum dispergitur et martir domino consecratur anno domini millesimo CLXXIV. Dum igitur clerici requiem aeternam inciperent et pro eo missam agerent defunctorum, subito, ut ajunt, angelorum chori adstantes voces cantantium interrumpunt, martiris missam incipiunt, laetatibus justus in domino, concinunt et caeteri clerici prosequuntur.” Graesse 68. Magyarul: Madas 1990 35.

³⁵ Egy 1190 körüli Sens-i üvegablakról, mely különben is tele van szokatlan jelenetekkel: Tamást fogadja a papság Canterburyben (4.), prédikál (5.), templomot szentel (9.), bérnál (10.) — azaz a mise-mondás a kötelességtudó főpap tevékenységei közül csak az egyik (6.) Tancred Borenius: *St. Thomas Becket in Art*. London: Methuen, 1932, 45. Vö. *Lexikon der christlichen Ikonographie* Bd. 8, Hrsg. W. Braunfels, 486 (D. H. Farmer).

Gellért ciklusának megalkotásánál tehát Becket Tamás legendája lehetett az egyik forrás, annak félreértésével együtt. De maga ez a félreértés is árulkodó: azt mutatja, milyen kíváncsalmakat támasztottak a püspökszentek legendáival kapcsolatban a képciklus összeállítása során.

Szóba jöhet azonban más vértanú ihlető szerepe is. A Szent Sebestyénről szóló második lap első képe a vértanúságot, a második a holttest meggyalázását, kanálisba vetését ábrázolja; a harmadikon Sebestyén megjelenik egy szűznek és elárulja holttestének helyét, hogy azt illően eltemethessék: ezt látjuk a negyedik képen.³⁶ Nyilvánvaló a szerkezeti rokonság, ami tágabb értelemben azt is mutatja, hogy a Magyar Anjou Legendárium vértanú-legendáiban a szenvedésnek és különösen az ereklje meghurcolásának, csodás transzlációjának és sírbatételének különös fontosságot tulajdonítottak.

Szent Gellért tehát a vértanú szentek utolsó csoportjában, Canterburyi Szent Tamással szoros egységet alkotva az áldozatos tevékenykedés és a vértanúság példája. Szent Márton életében, mint láttuk, inkább a csodákra esik a hangsúly, ami nála, mint az első nem vértanú szentnél, nem is meglepő. Ez a kijelentés általánosítható: amennyivel kevesebb teret foglalnak el a nem-vértanú szenteknél a földi élet végső dolgai, annyival hangsúlyozottabb csodatévő aktivitásuk.

A másik tanulság, ami túlnyúlik e két püspök ciklusán, a kódex programjának összeállítását érinti. Nemcsak e két legendában, hanem az egész képeskönyvben érzékelhető a püspökök és pápák hangsúlyos szerepe, és ezen belül életükben a püspöki hivatás magasszintű, lelkiismeretes betöltése. Ez tehát arra mutatna, hogy a program forrását valahol főpapi környezetben kereshetjük. Másrészről viszont azt is láttuk, hogy Gellért esetében a legenda ismeretében, de szerkezeti vonatkozásban idegen szentek legendáira támaszkodva jött létre a talán teljesen hazai képi hagyomány nélküli képciklus.

Nincs itt módunk a Szent László-ciklust részletesen elemezni, de megállapítható, hogy ott is a hazai (ne feledjük: falképfestészeti!) ábrázolási hagyománytól (melynek szöveges forrása mindeddig ismeretlen – ha volt ilyen egyáltalán) nem független, de azt nem is szorosan követő, hanem azt több ponton kiegészítő, a magyarországitól eltérő irányba továbbfejlesztő legendaszerkesztéssel van dolgunk.³⁷ Mindebből pedig az következik, hogy bár a Magyar Anjou Legendárium megrendelőjét vélhetően valóban a magyarországi Anjouk udvarában érdemes keresni (ezzel függhet össze az ábrázolásra kijelölt szentek sajátos listája és a dinasztia által preferált szentek képeik számával is kifejezhető dominanciája), a program részletes kidolgozását nem kell feltétlenül hazai szerzőnek tulajdonítanunk.

Hogy e kérdésre biztosabb feleletet nyerjünk, a többi képciklus részletes elemzését is el kellene végeznünk. Nem titok, hogy fenti megállapításaink egy olyan

³⁶ L 85.

³⁷ L 133–138. A ciklus elemzéséhez l. Lukács Zsuzsa: A Szent László legenda a középkori magyar falképfestészetben, in: *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk.: Mezey László, Bp.: Szent István Társulat, 1980, 161–204., kül. 168–169.; László Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei, Bp.: Tájak-Korok-Múzeumok, 1993, 46–50. és ugyanebben a kötetben: Kerny Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlópa”, 215. o. és 11. jegyzet; Marosi Ernő: Kép és hasonmás, Bp.: Akadémiai, 1995, 68. o. és 354. jegyzet.

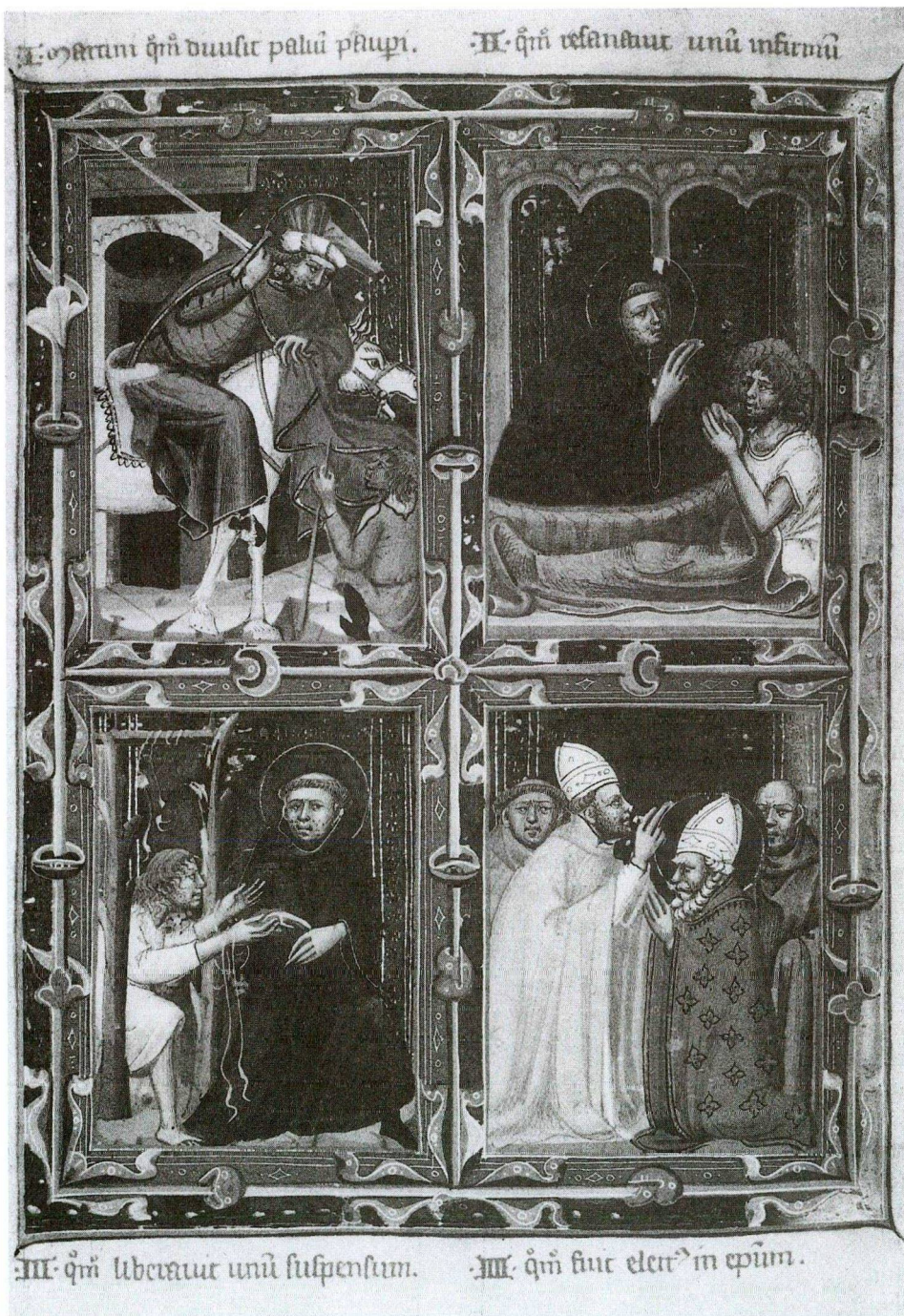
munkának köszönhetőek, melyek a Magyar Anjou Legendárium új CD-ROM kiadását voltak hivatva előkészíteni: ezt a Közép-Európai Egyetem Középkor-tudományi Tanszéke a közeljövőben fogja közrebocsátani.³⁸ Abban a reményben, hogy egy ilyen számítógépes kiadás, mely a digitalizált képeken kívül részletes leírásokat, eredeti forrásokat, a kép és szöveg viszonyára vonatkozó elemzéseket és ikonográfiai adatbázisokat is tartalmaz, szélesre fogja tárni a kaput az efféle (és ki tudja, milyen irányokba továbbfejlődő) kutatások számára.

Szakács, Béla Zsolt

'Parallel Lives'—St. Martin and St. Gerard in the Hungarian Angevin Legendary

We have more than a thousand manuscripts of the great hagiographical collection, the *Legenda Aurea* of Jacobus de Voragine from the 13th century, but there is only one codex which not only illustrated the text but translated it into a language of images. It is related to the Hungarian Anjous, that is why the codex is titled 'Hungarian Angevin Legendary'. The pages of the codex are spread over different collections of the world. Nowadays 58 legends are known on 142 pages, altogether 549 images. Some more important legends, as that of the apostles or the Anjous' favourite saint, King Ladislas, occupy 20-24 images. The paper try to demonstrate in two examples, St. Martin and St. Gerard, how these cycles were organised. Two pictures of the supposed eight are emphasising the role of Martin as a bishop. Five images show the miracles of the saint and only one is dedicated to the charity of St. Martin, to the event wich is his most popular story. Martin is the symbolic saint who gives half his goods to the poor. This scene is the most frequently represented in medieval art. In the Hungarian Angevin Legendary his miraculous activity is much more emphasized which is correlated with the written legend. The legend of St. Gerard is preserved completely in the Legendary. The first picture represents the saint discussing with King St. Stephen. On the second image the saint is represented as a hermit in Bakonybél with a book in his hand. The third one depicts the consecration of St. Gerard to the bishop of Csanád, on the next picture he is preaching to the people. The following pictures show his martyrdom and burial. It can be supposed that the painter(s) of the Hungarian Angevin Legendary could not use any iconographical tradition working on the cycle of St. Gerard.

³⁸ Tamás Sajó–Béla Zsolt Szakács: Visual Resources of Medieval Central Europe, in: *Annual of Medieval Studies at the CEU 1994–1995*, ed. Mary Beth L. Davis and Marcell Sebők, CEU Department of Medieval Studies, Budapest, 1996, pp. 92-97; Gábor Klanczay–Tamás Sajó–Béla Zsolt Szakács: *Vinum vetus in utres novos—Conclusioni sull'edizione CD del Legendario Ungherese Angioino*, in: *L'état angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Rome, 1998, 301–315.

1. kép Szent Márton legendája a Magyar Anjou Legendáriumban
 (Vat.lat. 8541 fol.77v)

2. kép Szent Gellért legendájának első lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.68r)

3. kép Szent Gellért legendájának második lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol. 69v)

Et hoc māt. qm̄ reg p̄tatur.

II. qm̄ scribit ante regem.

4. kép Canterburyi Szent Tamás legendájának első lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.70r)

V. qm̃ b̃ta ũgo aliebat s̃ cunicam.

VI. qm̃ b̃ta ũgo dicebat uno latrou ut

cunicā reaper in banca et potat s. alioc.

VII. qm̃ celebrare nulla ē m̃f̃m̃us.

Vltima quom̃ fuit sepultus.

5. kép Canterburyi Szent Tamás legendájának második lapja a Magyar Anjou Legendáriumban (Vat.lat. 8541 fol.71v)

A KELETI TEMPLOM IKONOGRÁFIÁJA ÉS A VIZUÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

Ezt a megtisztelő lehetőséget arra szeretném felhasználni, hogy a vallási néprajz jeles művelőinek vázoljam a keleti egyház liturgikus terének s a benne zajló eseményeknek a biblikus-teológiai háttérét, s végül alkalmazásként párhuzamot vonjak a dramatikus népszokások feldolgozásának a módszertanával.

A keleti egyház teológiájának a fogalomkészlete, a nyelvezete, a szertartásai, a liturgikus szövegei, egyházművészete az első 7 egyetemes zsinat idején, a III–VIII. sz.-ban alakult és finomodott ki. Ez a hagyomány most már egy évezrede egy komplett, koherens, hatékony rendszer. Engedjék meg nekem, hogy előadásomban ennek a hagyománynak a nyelvezetét használjam.

Ebben a hagyományban a níkea-konstantinápolyi hitvallás szóhasználata szerint minden „érettünk emberekért, és a mi üdvösségünkért” van és történt. Az embert körülvevő világ, az ember élete, és maga az ember hierarchikus létsíkokkal tagolt rendszer, s ez a rendszer egy és oszthatatlan. Ez a szemlélet az érettünk, emberekért évezredek óta zajló üdvösségtörténet tapasztalatából szűrődött le. Ennek a folyamatnak a kulcsa Krisztus személye, aki az idők teljességében asszonytól született, megölték, de harmadnap föltámadt, s elküldte a világba a Vigasztaló Lelket. Ezzel megtörte és demitologizálta az emberiség sokévezredes tapasztalatát. A valóság nem önmagába visszatérő ciklusokban létezik (égitestek mozgása, évszakok, napszakok, életszakaszok), hanem egy bontakozó, végtelen folyamat. Az ember élete nem a születés és a halál közé zárt időtartam, mert feltámadásával kinyitotta a végtelenre a halál kapuját. Krisztus személyében megmutatta, hogy az ember több, mint a tér-idő korlátaiba zárt létező. Mindezt az apostol, Pál így foglalja össze: „... most már nem vagytok idegenek vagy jövevények, hanem Isten háznépe, a szentek polgártársai.” (Ef 2.19.)

Az egy és oszthatatlan valóságban/Isten országában a halál és a fizikai tapasztalat csak kapu, átmenet, s az emberben megvan a képesség, hogy a hierarchikus létsíkokon mozogva megismerje a teljes valóságot, kommunikáljon abban, s személyében maga is elinduljon, megjárja a léthierarchia síkjait, fokozatosan úgy átalakulva, hogy túlsúlyba kerüljön benne, ami elviseli a halálon való átmenetet. Ez a kommunikáció kölcsönös és kétirányú. A valóság és az ember viszont alkalmas arra, hogy a léthierarchia tőle magasabb szintjei benne kifejeződjenek, – az alsóbb szinteken, a halál kapuján innen megnyilvánuljanak. Ezt a folyamatot így írja le az apostol: „... a dicsőségben fokról fokra hozzá hasonlóvá változunk át, az Úr lelke által.” (2Kor 3.18.)

Ennek a közösségnek (Isten háznépe), s a benne zajló életnek (fokról fokra hasonlóvá változunk át), tehát a hierarchikus létsíkokból felépülő valóságban zajló kétirányú kommunikációnak a leírására az alexandriai filozófiai iskola újplatonikus fogalomkészletét, s azon belül is az analógiát mint központi fogalmat használta a

keleti teológia. Pseudo Dionysios Areopagita az V–VI. század fordulóján keletkezett munkáiban a gyakorlati teológia és az alkotó művészet számára is használhatóan foglalta rendszerbe az előző századok reflexióit. Nevezetes munkái, a misztikus teológiáról, a mennyei és az egyházi hierarchiáról számunkra ismeretelméleti és esztétikai szempontból értékesek.

Areopágita Dénes rendszerében az ismeretek teljességét a létező valóság önmagában birtokolja. Amint a valóság a kommunikációban önmagától különböző formában kifejeződik a léthierarchia különböző síkjain, fokozatosan veszít a megismerés igazságértékéből, minél konkrétabb a kifejezés módja. Az emberi gondolat önmagában a legtöbbet képes megragadni a létező elgondolt igazságtartalmából. A szóban kimondott gondolat már szegényebb, mert a konkrét nyelv a maga rendszerével determinálja. A leírt szóban már nincs benne a beszélő hanghordozása, metakommunikációja. A leírt szót az illető nyelv írásrendszere is determinálja. A képzőművészeti megfogalmazást determinálja a felhasznált anyag. Ezt a kifejezett valóságot fokozatosan szegényítő folyamatot úgy lehet a lehető legoptimálisabban szorítani, hogy a kifejezés egyre anyagiasabb eszközeit elidegenítjük önmaguktól, s külön tartalommal ruházzuk fel őket, hogy anyagi voltukban ugyan, de szimbólumokká váljanak, s alkalmasak legyenek analógiák megvalósítására.

Az ikonfestés szimbólumrendszerében minden; a színnek, a struktúra, a perspektíva, az alakok, a gesztusok, a fényhatás valaminek a kifejezője, valamilyen tartalomnak a megvalósítója.

Ezen túlmenően minden kifejezett valóságelem az archetípus, típus, képmás hármasságában, mint rendszerben létezik és tölti be a szerepét. Az archetípus a valóságelem eszméje, a típus a létező valóságelem, a képmás a valóságelem kifejezése valamilyen emelkedett, tehát művészi formában. Az ikonok esetében az archetípus az üdvtörténeti tény, a típus a tény a Bibliában, a képmás a bibliai történet művészi feldolgozása a liturgikus költészetben vagy az ikonfestészetben.

Az eddigieket Rubljov Szentháromság ikonjának a magyarázatával szeretném bemutatni. Az archetípus maga a Szentháromság, a típus a három idegen látogatása a maga történetiségében, a képmások hierarchikus láncolata a róla szóló ószövetségi leírás, a bibliai szöveg himnikus parafrázisai, Rubljov ikonja. Mint minden sematizálás/rendszer ez is sántít. Közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a létteljesség a Szentháromság maga, a világ történeti létsíkján a három idegen és Ábrahám találkozásában fejeződött ki, amit addig őrzött a verbális hagyomány, amíg írásban rögzítették, s ezt festette meg sokadikként Rubljov is. Rubljov ikonja tehát nem a Szentháromság, hanem az üdvtörténeti folyamatban a kommunikációs hierarchia (kinyilatkoztatás) írott fokának a képi kifejezése.

Az ikonnak fordított perspektívája van. A kép az előtte álló szemlélődő hívő, – aki a negyedik az asztalközösségben!!! –, perspektívájában van megalkotva. Az asztal súlyos tömbje mögött, a tökéletesség és teljesség struktúrájában, a körben elrendezve ábrázolja Rubljov a három idegent. A három alak minden vonala, minden mozdulata belesimul a körbe. Mindhármán a készség, a hírnök botját tartják a kezükben. Mindhárom ifjú egyik ruhadarabja kék, amelyik a mennyei valóság analógiája az ikonokon. A középső ifjú másik ruhadarabja barna, s a vállán a vándortarisznya pántja látható. A barna szín a földi kapcsolat/lét analógiája. Jobbjával áldó kéztartással mutat az asztalon álló diszkoszban lévő bárányfejre. Ő a

Szentháromság második személye, a Fiú. A jobbszélső alak második ruhadarabja zöld színű, ami az életerő, a reménység, a lendület földi léthez kapcsolódó színe. Ő a Szentlélek, aki velünk van a világban, de nincs anyagi, testi megjelenése, mint a Fiúnak. Mindkettejük feje és tekintete a balszélső ifjú felé irányul. Az ő második ruhadarabja egy semmihez nem hasonlítható, késsel és fehérrel, a benső fény analógiájával áttört rózsaszín. Ő az Atya, akit soha senki nem látott és nem ismer, csak egyedül a Fiú. Az Atya feje fölött a jeruzsálemi templomra utaló épület látható, ahol Őt a választott nép tisztelte. A Fiú feje fölött egy fa látható, amin meghalt a világ bűnéért. A Lélek feje fölött egy hegycsúcs látható, mert az üdvösség történetében a hegy az Istennel a Lélekben való találkozás helye. Az ikonnak arany háttére volt, ami a fehérrel és a késsel együtt a teremtésben elsőnek létrehívott világosság analógiája. Az ikonokon nincs külső fényforrás és a belőle származó árnyék. A háttérben, az alakok ruháján játszó arany, fehér vagy kék a benső fény analógiája. A biblikus helyek ismeretével szemlélt ikon szimbólumrendszere az információs rendszer, a szemléletből fakadó élmény pedig a kommunikációs forma ebben a rendszerben.

Most már csak következetesen alkalmazni kell a rendszer elemeit. A keleti templom építészeti struktúrája a kozmosz analógiája. A templom felületét, a kozmoszt népesítik be az ikonok és a falképek Isten háznépe halálon túljutott részével; Kr., az Istenszülo, az Ő- és az Újszövetség válogatott eseményei és az igazak képei. Az istentiszteletre összegyűlő közösség pedig Isten háznépe halálon inneni részét adja, s velük teljes a szakrális színház, az egy és oszthatatlan valóság összetett analógiája, amelyik a dramatikus istentiszteletben megvalósítja a találkozást, élő önmagát.

Minden ikonnak és falképnek megvan a toposza a liturgikus himnuszokban, azoknak pedig az apokrif iratokban (Hénoch apokalipszise, Tamás evangéliuma, Jakab evangéliuma, Nikodémusevangélium) és a Szentírás kanonikus könyveiben. Az ikon tehát nem közvetlenül az üdvtörténeti esemény (pl. a jeruzsálembé való bevonulás) képe, hanem a maga hierarchikus szintjén az előtte levő szint/toposz (liturgikus himnusz) ikonja. Az ikon tehát egy információs rendszer része, s mint ilyen a kommunikációs folyamat egyik szintje. Az istentiszteleten az ikonokon ábrázolt eseményt felolvassák a szent iratokból, majd eléneklik a verses parafrázisát. A felolvasott szöveg, a dramatikusan előadott himnusz és a képi ábrázolás komplex élménye jelenti az információs rendszert és a kommunikációs módot, ahogy az időben létező konkrét közösség megemlékezik a múlt nagy tetteiről és kapcsolatot keres és teremt a fizikai tapasztalaton túlra került tagjaival. Ugyanebben az információs rendszerben, és ugyanezekkel a kommunikációs módokkal szocializálja a belépő új generációkat, és adja át nekik ismereteit. Az egyén és a közösség a liturgikus élmény felemelő-megtisztító (katartikus) hatásával fokozatosan gazdagodva a proporcionális analógia révén törekszik az ismeret és léthierarchián fölfelé.

Végül néhány jellemző apróság a templomokat felöltöztető képek rendszeréről. Az ikonosztáziákon szereplő tizenkét apostol között ott van Szt. Pál is, de nincs ott a karióti Júdás. A reflexióban felismert, és a közösség által elfogadott üdvtörténeti folyamat az erősebb, és Pált az egyház egyetemes akarata beemeli abba a közösségbe, az apostolok karába, aminek soha nem volt tagja, s a tizenketőt maga Jézus hívta meg.

A keleti templom előcsarnokának (narthex) és központi terének (naos/hajó) nagy, függőleges felületei a többrészes elbeszélő, történeti képciklusok hordozói. Az előcsarnokban található a Mária ciklus, és/vagy a gyermekségtörténet, az ószövetségi előképek, az utolsó ítélet képei a rendelkezésre álló helytől, a megrendelő kívánságától, a helyi szokásoktól függő változatos összetételben. A templom központi terében a találjuk a hat, majd nyolc, végül tizenkét főünnep és Húsvét (Istenszülő születése, Keresztfelmagasztalás, Istenszülő bevezetése a Templomba, Karácsony, Vízkereszt, Jézus bemutatása a Templomban, Örömhírvétel, Úrszín-változás, Nagyboldogasszony, Virágvasárnap, Pünkösd) ikonját, de ez a szám a rendelkezésre álló helytől függően 19 ünnepig is elmehet, s az ünnepek nem feltétlenül történeti sorrendben követik egymást.

A kupola, a kupoladob és a cselegyek az információs struktúrában a szentéllyel egyenrangú, hangsúlyos szintek, mert analógiásan ők valósítják meg a rajtuk lévő ikonokkal az Apostol szavait: „Apostolokra és prófétákra alapozott épület vagyok, aminek a szeglet/záróköve maga Krisztus.” (Ef 2.20.) A legteljesebb, klasszikus hierarchiában a cselegyeken az ószövetségi négy nagypróféta található, a kupoladob ablakai között az apostolok, mint oszlopok tartják a kupolát. A kupola szélén körben kerubok és szeráfok lebegnek az aranyhátteren, s a kupola központi részéről az ítélő Krisztus, a Pantokrátor tekint le a közösségre. Ez a séma mindig az épület konkrét adottságaihoz alkalmazkodik, ahogy ez a mellékelt ábrákon is tapasztalható.

A sok kivételt illetve változatot látva elfogja az embert egyféle bizonytalanság érzés, a szabályosság hiányából fakadó bizonytalanság. Pedig a megoldás és a biztonság az évezredes, egyetemes szabályok változatlanosságának, és a konkrét alkalmazás sokféleségének a dialektikájában, az alkalmazható és alkalmazkodni tudó, tehát élő hagyományban van. Az egyetemesen elfogadott évezredes eszmények megváltoztathatatlanok, biztosak, de mindig alkalmazhatók a konkrét esetekre, ahogy ez a mellékelt ábrákon is tanulmányozható.

Térben egyetemes, időben évezredes, forrásaiban, dokumentumaiban (inf. hordozók a II. századi kézírattól az épületeken át napjaink CD-lemezéig) az emberiség 8-10 leggazdagabb korpusza között tartják számon a keleti egyház hagyományát. Megfontolandó lenne a magyar néphit, de általában a néphit kutatásban hasznosítani a keleti egyház teológiai reflexióinak a tapasztalatait. Ez az egyház arra a kultúrára épült, amit a hellénizmus gyúrt össze a Földközi-tenger medencéjének nagy kultúráiból. A letisztult szintézisek módszertani tapasztalatai, csi-szolt fogalomrendszere komoly segítséget jelenthet egy-egy rekonstrukciós kísérletben.

A vallási néprajzban nem tengnek túl azok a szintézisek, amelyek a szokás helyszínét, szakrális terét, a szokás koreográfiáját, a mondott/recitált/énekelt szövegeket, a metakommunikációt, a ruházatot, a kellékeket, mint ünnepi/szakrális színházat, a maga rendszer mivoltában vizsgálják. Komoly szerepe van a vallási néprajzban az antropológiai, szociológiai, pszichológiai, nyelvészeti, szemiotikai szempontú részvizsgálatoknak, de ezekben a hangsúlyt nem a partikularitásra kellene helyezni, hanem inkább egy szintézis építőköveinek a nyitottságával kell készülniük. Érdemes lenne felkészülni a szintetizáló szemlélet mellet a technikai-módszertani továbblépésre is, tehát például a vallási népszokásokról készült vi-

deofilmek multimédiás, azaz a tér, mozgás, hangzóanyag számítógépes feldolgozására. Ez a technikai szint lehetővé tenné még a mozgás/ének modulációban megnyilvánuló érzelmi töltésének és a tartalmi hangsúly közötti összefüggések elemzését, összehasonlítását és modellezését is.

Végül fontos lenne a népi vallásosságot, mint a történelmi egyházak intézményes vallásosságának az édestestvérét, félretéve a szakmai szegénylősséget, a teológia kifinomult módszereivel és fogalomkészletével a vallási ismerethordozó/ismeretátadó információs rendszer részeként, transzcendens kommunikációs módként, és transzcendens kapcsolatteremtő technikaként is vallatóra fogni.

Irodalom

- BERKI Feriz (szerk.)
1984 *Az orthodox kereszténység*. Budapest.
- DEMINA, N.
1963 *Troica Andrea Rubleva*. Moszkva.
- FELMY, Karl-Christian (Hrsg.)
1968 *Symbolik des orthodoxen Christentums*. Stuttgart. (Symbolik der Religionen, 16.)
- KAUFFMAN, T. Donald
1976 *The Dictionary of religious terms*. Westwood, N.J.
- MAINKA, R.
1964 *Andrej Rublev's Dreifaltigkeitsikone*. Ettal.
- NAGY Márta
1994a *Ortodox falképek Magyarországon*. Budapest.
1994b *Ortodox ikonosztáziók Magyarországon*. Debrecen.
- NEUHAUSLER, Anton
1966 *Grundbegriffe der philosophischen Sprache*. München.
- ONAS, Konrad
1967 *Die Ikonenmalerei*. Leipzig.
1981 *Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten*. Leipzig.
- PATRINACOS, Nicon D.
1984 *A Dictionary of Greek Orthodoxy*. New York.
- SPITZING, Günter
1989 *Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole*. München.
- TIMKÓ Imre
1971 *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Budapest.

Illusztrációk

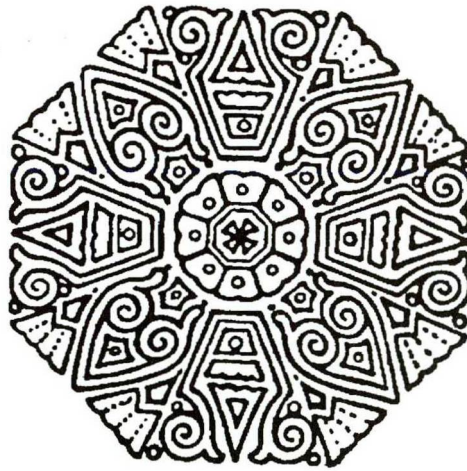
Részben úgy ábrázolják perspektivikusan a templom belső terét, mintha felülről pillantanánk bele (D és B (részben) ábrák), a kupolás, görögkereszt alaprajzú templombelső (C ábra), vagy a boltozott apszisokat pedig, ahogy a szemlélő feltekint rájuk. (SPITZING, G., 1989. 18-19., 21., 23. p.)

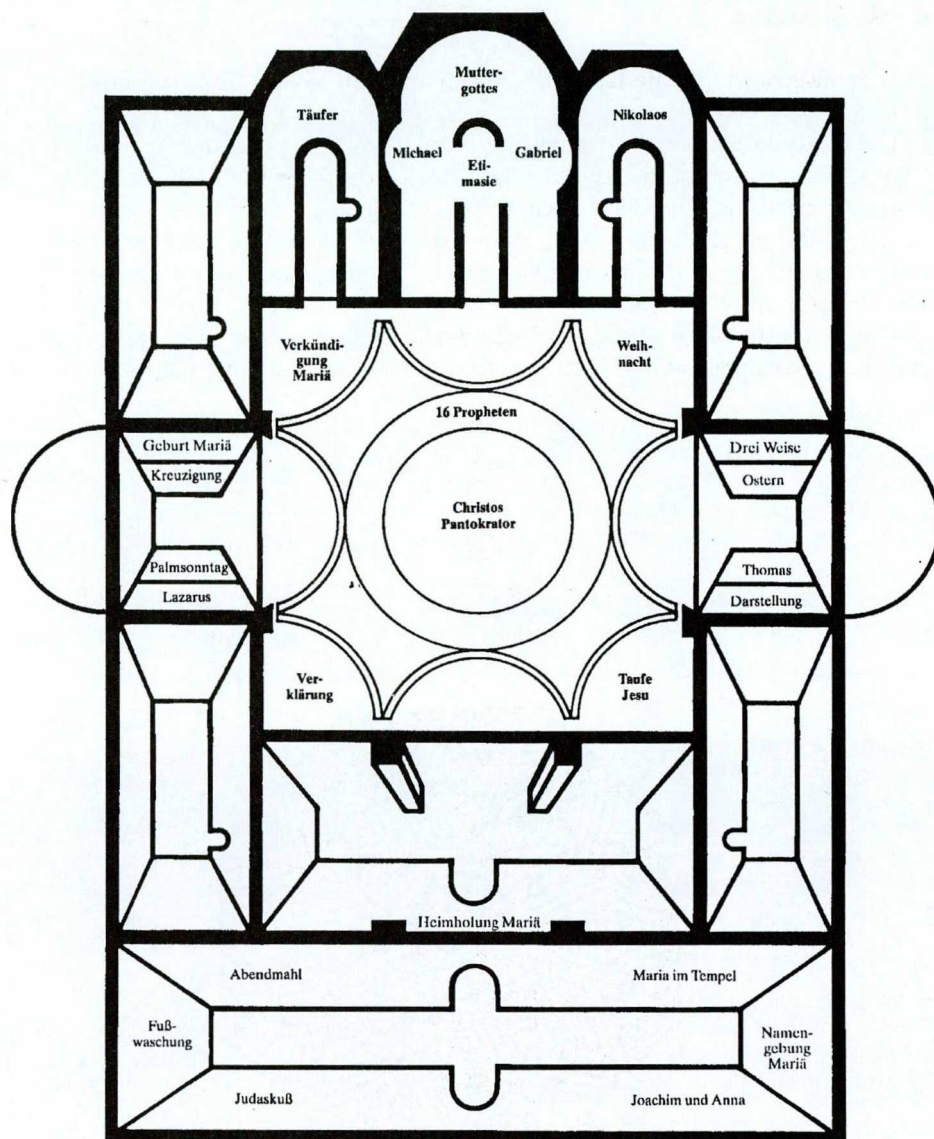
Cserbák, András

Iconography of the Eastern Church and the Visual Communications

The study introduces the structure of the liturgical space and the biblical theological background of the Eastern Church and compares it with the analysis of the dramatic customs. The Eastern Church is the analogy of the cosmos. Its pictures illustrate the posthumus/post motrem part of God's people and those who take part in the liturgy are the prehumous ones. Together they form the sacred theatre, the one and indivisible reality.

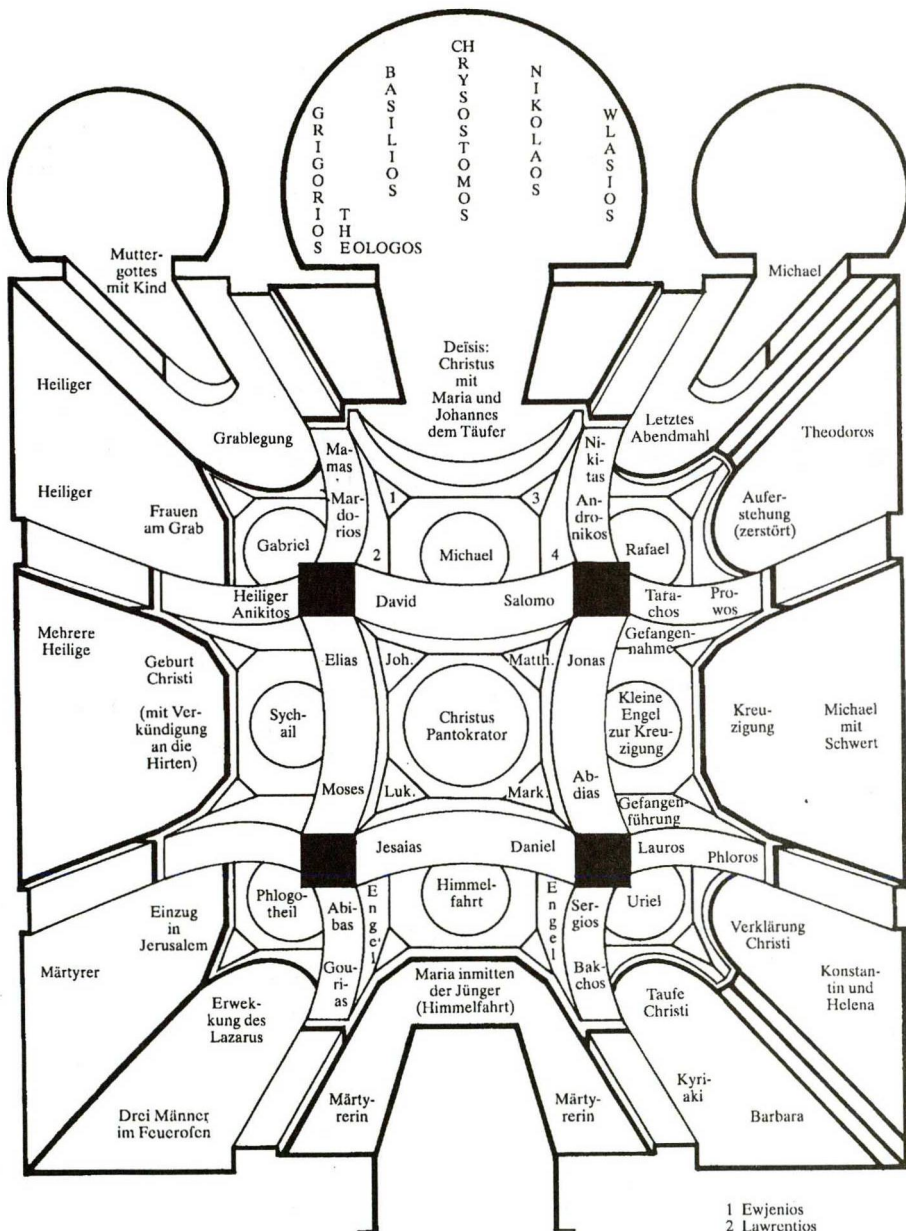
The author thinks that the results of the analysis in Eastern liturgical space and ceremony are applicable for the research in rituals/rites and customs in general.

Plan R

1. kép Daphni-i (Athén mellett) Istenszülő templom 1100 körül

Plan C

- 1 Ewjenios
- 2 Lawrentios
- 3 Orestis
- 4 Ewsthatios

EGYHÁZI INKULTURÁCIÓ A SZENTEK NÉPI TISZTELETÉBEN

I. Az egyházi inkulturáció

Amióta parancsba vette, hogy „tanítsatok minden népet” (Mt 28, 19–20), az apostoli pünkösdkor pedig „ki-ki tulajdon nyelvén hallotta beszélni” a hithirdetőket, és Pál apostol is az emberi azonosulást sürgette (vö. 1Kor 9, 20–27), azóta az Egyház mindig is figyelembe vette a népek sajátos kultúrájába való beilleszkedést.

A történelmi példák sokaságát lehetne idézni, pl. *Szent Ágoston* (354–430); (az egyház), „...minden népből hívja magához polgárait, ... nem bánja, ha szokásokban, törvényekben és berendezkedésekben különbség található, amelyek a földi béke elnyerésére vagy megőrzésére szolgálnak. ... él azokkal a dolgokkal, amelyek a halandó emberi természethez tartoznak.”¹ Nagy Szent Gergely pápa az angliai misszióba küldött *Ágoston* püspöknek írta (540–604): „Te ismered a római egyház szokását, amelyben naggyá lett. Azonban jónak látom, ... hogy válszd ki mindenegyes egyház szokásaiból, ami csak jámbor, vallásos és helyes. És gyűjtsd ezeket mintegy virágcsokorba és mint szokást, vezesd be az angolok szellemiségébe.”²

Ha az ilyen figyelmet esetenként elhanyagolták, sőt meg is tiltották, az súlyos bajokat okozott. Ennek kirívó példája az un. *alkalmazkodási vita*, amellyel a szépen induló XVI. századi indiai és kínai hitterjesztést a XVIII. század elején hosszú időre tönkretették. Szűklátókörű túlbuzgók hit-árulásként állították be a jezsuiták távolkeleti gyakorlatát (öltözködésben, nyelvben és a helyi szokások megőrzésében). Következménye lett a helyi hatalom gyanakvása, majd pedig a kitiltás, sőt az üldözés.³

Pedig akkor már írásban adta a római *Hitterjesztés Kongregációja*, hogy „Semmi képpen se törekedjetez arra és semmi oknál fogva se győzködjetez azon, hogy ezek a népek szertartásaikat, szokásaikat és viselkedésüket megváltoztassák, ha csak nem nyilvánvalóan ellenkeznek a keresztény hittel és erkölcsökkel. Mi lenne lehetetlenebb, minthogy...Európa valamely részét Kínába áttelepíteni? A hitet vigyéték át, mely egyetlen népnek szertartását vagy szokását sem veti meg; vagy sérti (hacsak nem gonoszak), hanem egyenesen épségben megőrzi...”⁴

Korunkban a *II. vatikáni zsinat* egyik határozata folytatja ezt a magatartást: „Népek szokásaiból és hagyományaiból, bölcsességéből és tudományából, művésze-

¹ Szent Ágoston: *De Civitate Dei* XIX, 17. – in: Migne PL, 41, 646.

² Nagy Szent Gergely: *Epistola ad Augustinum Anglorum Episcopum*. *Epistolarum Liber XI*, Ep. 64, – in: Migne PL. 77, 1186–87.

³ Erről bővebben Szántó Konrád: *A katolikus egyház története II.* 201–204.

⁴ Normae S. Congregationis de Propaganda Fide anno MDCLIX datae... in: *Collectanea S.C. de Prop. Fide*, 1907. I. 42a–b.N. 135. idézi P. Paschalis M. D’ Elia SJ. 1958. 540.

téből és alkotókéességéből felhasználják mindazt, ami képes megdicőíteni a Teremtőt, szemléltetni az Üdvözítő kegyelmét és kialakítani a keresztény életet.⁵

II. János Pál pápának visszatérő figyelmeztetése: „Az Egyház beilleszkedése a népek kultúrájába nagyon időigényes folyamat. Nem csupán külső alkalmazkodásról van itt szó, mert a beépülés: ‘az emberi kultúra valódi értékeinek belső átítatását jelenti azáltal, hogy a kereszténység a maga körébe vonja azokat, valamint a kereszténység begyökereztetését a különböző kultúrákba.’...⁶ Ezzel a beépüléssel az Egyház elevenné teszi az Evangéliumot a különböző kultúrákban, és ezzel be is kapcsolja a népeket kultúrájukkal együtt a saját közösségébe, ezzel átadja nekik saját értékeit, miközben átveszi az ő értékeiket és meg is újítja azokat. ... A kibontakozó egyházi közösségek az Evangéliumból ösztönözve idővel képesek lesznek arra, hogy keresztény tapasztalataikat saját kulturális örökségüknek megfelelő formában és módon fejezzék ki, mindig összhangban a hit tárgyi követelményeivel.”⁷ Ugyanitt idézi még VI. Pál pápának beszédét 1969-ből: „A kulturális beépülésnek Isten egész népét át kell fognia... nyerjen kifejezést a társadalmi életben, abban érlelődjék, és ne legyen pusztán a tudósok kutatásának gyümölcse. A hagyományos értékek megőrzése az érett hit sajátja.”⁸ Ezek ismeretében jól érthető, hogy az inkulturáció, a kulturális beépülés a szentek megfigyelhető népi tiszteletében, nagy szabadsággal érvényesülhetett; és az nem egy valamilyen „parasztegyház” vadhajtásai.

II. Kulturális beépülés a szentek tiszteletében

Miért és hogyan?

A jogos kérdésre a „szentek közbenjárása” katolikus hitünk ad választ és alapozza meg a belőle származó kultuszt. Erről – a II. vatikáni zsinat „Lumen gentium” határozatát⁹ idézve – a Katolikus Egyház Katekizmusának¹⁰ a 956. és a 2683. pontja ekként tanít: „Azáltal ugyanis, hogy az égiek bensőségeiben egyesülnek Krisztussal, az Egyház egészét még jobban megszilárdítják a szentségben... szüntelenül közbenjárnak értünk az Atyánál. Bemutatják érdemeiket, amelyeket a földön szereztek Jézus Krisztus, Isten és az emberek egyetlen Közvetítője által... Nagy segítséget nyújt tehát gyöngeségünkben az ő testvéri gondoskodásuk” – „Nem szűnnek meg törődni azokkal, akiket itt hagytak a földön... Most közbenjárásukkal szolgálják leginkább Isten tervét. Kérhetjük és kérni is kell közbenjárásukat...”¹¹

A) Így az életállapotok, foglalkozások, keresik, javallják és máris létrehozzák a kulturális beépülést a szentek népi tiszteletében. Hiszen a küzködő ember keresi a kapcsolódási, vagy hivatkozási pontokat a szent életében a magáéval, hogy hasonló élet-

⁵ II. vatikáni zsinat „Ad Gentes” decretuma, 1965. dec. 7.

⁶ Az 1985. évi rendkívüli püspöki zsinat zárónyilatkozatából, II. D. 4.

⁷ II. János Pál pápa „Redemptoris Missio” kezdetű enciklikája 1990. dec. 7. 52–53.

⁸ Acta Apostolicae Sedis 61, 577.

⁹ II. vatikáni zsinat „Lumen Gentium” konstitúciója, 1964. nov. 21.

¹⁰ 1992. okt. 11. – Latin alapszöveg 1993.

¹¹ Erről még ld. Előd, 1983. 646.

helyzetben ő is alkalmassá váljon Isten szemében. Így példaképek ők és a tökéletesebb keresztény életre indítanak, főleg az élet hasonló foglalkozásai, kihívásai közepette: *ők a védőszentek*. Vegyünk néhány példát!¹²

Szent Anna asszony a korai keresztény hagyomány szerint sokáig magtalan, aki azonban férjével együttes kitartó-bizakodó imádság után mégis Szűz Mária édesanyja lehetett és így életsorsával a legvigasztalóbb, legbiztatóbb példakép a mindennapi élet foglalatosságaiban, az önfeláldozó asszonyi munkában és a reménytelen bajokban, a család és a bajbajutottak szolgálatára. Így aztán – gyakran meglepő metaforikus értelmezéssel – a többek között pártfogója a szabóknak, a szövőknek (az erős asszonyról szóló ószövetségi mise-olvasmánya révén), az asztalosoknak (mert Anna volt méltó, hogy az élő „tabernákulumot”, Máriát méhébe fogadja), a kádároknak (Jesse törzsökéből, Anna és Mária méhéből sarjadt a szőlőtő, melyből termett a megváltás, bora!), a bányászoknak (mert emléknapija miséjének evangéliumi szakasza szól a szántóföldön elrejtett kincs napvilágra kerüléséről), legfőképpen azonban az asszonyok pártfogója saját életsorsa miatt: meddőség és más asszonyi bajokban, valamint az áldott állapotban is, hiszen mégis anya és nagymama lehetett (vö. az igen kedvelt un. „Mettertia” = Szent Anna harmadmagával ábrázolások és a keddi napnak megtartása asszonyok által böjttel, ill. dologtiltással), stb.

Szent Vendel történeti valóságáról annyi állítható, hogy remeteként élt 570 táján a Vogézek erdős hegyeiben, Magnerich trieri püspök idejében. Mesébe illő legendája szerint azonban skót királyfiként született, de egy római zarándokút során útitársaival együtt letelepedett és mint remete és pástor élt a Saar-vidéken. Egy kapzsi gazda szolgálatában terelte nyáját egy messzi hegyre, ahol imádkozni szokott, onnét viszont csodás gyorsasággal vezette őket haza, megelőzve haragos gazdáját. Később szerzetesapáttá választották, végül – ismét csodás jelek hatására – oda temették, ahol imádkozni szeretett.

Bálint Sándor szerint tisztelete hazánkban tetten érhető: csak a XVIII. századtól és kimutathatóan Padányi Bíró Márton veszprémi püspök ajánlására terjedt el. Attól fogva viszont látványos gyorsasággal hódította meg a népi vallásosságot. Ennek kiindulása feltehetően a nyugati merinójuhászat meghonosodásával magyarázható, hiszen kezdetben bevándorolt pástorok jöttek velük. Utánuk viszont teljesen honossá vált: ruházatában és pártfogásában, hiszen a pástorok, a jószágtartó gazdák és a parasztok folyamodtak hozzá. Sőt, ő a barmok védőszentje is, mert képes megvédeni őket a vészekről. Napja számos helyen fogadott ünnep: ünnepi misével és helyi szentelmények használatával. Igen sok templomi és faluszéli ábrázolása ismeretes, ponyván is szerepel. Inkulturációját az formálta ki, hogy a szentségnek mesébe illő csodás módján a régi „tudós” pástorok¹³ képviselőjeként foglalt helyet a népi kultúrában. Miként Szent Anna az asszonyi, úgy Szent Vendel a pástori világ impozáns példaképe és így kétségbevonhatatlan pártfogója lett.

B) *Jeles idők és fontos napok is kialakítanak kulturális egybeépülést a szentek tiszteletében*. Tanulságos példánk legyen erre *Sarlósboldogasszony* kultusza.¹⁴ Ne hagyjuk

¹² Ezekhez részletesen ld.: Bálint, 1977., Hetény János: A Mária-ünnepek népi megülésének teológiai vizsgálata (kézirat), 1957., Magyar Néprajz VII. 1990., Magyar Néprajzi Lexikon I–V. 1977–82., Szentek Lexikona, 1994.

¹³ Vö.: „tudós pástor” címszó in: Magyar Néprajzi Lexikon, V. kt.

¹⁴ Bővebben ld. Hetény 1957. 86–135.

szó nélkül, mert figyelmeztető erre az 1941–43. évi Magyarország Néprajza¹⁵, amely csak ennyit mond erről a gazdag népi vallásossági jelenségről: „Mint minden Mária nap, asszonyi dologtöltő nap. A mezőgazdaságban a negyvenes napok közé tartozik.” – Szomorú példa arra, hogy a Bálint Sándor-előtti „vallási” (?) folklór milyen értetlen volt! A Magyar Néprajz VII. kötete 1990-ben, a 417–18. oldalon már jóval méltányosabb e nappal, de a kulturális egybeépülést ez sem érzékelteti. Pedig ez itt rendkívül markánsan jelentkezik!

Induljunk ki a sarlósi énekekből, ezekben fejeződik ki ennek a jeles napnak a jelentősége. Elbeszéli természetesen Mária látogatását a Lukács-evangéliumra támaszkodva, de már a hozzánk való vonatkoztatásával:

(Mária) „siet drága terhével, isteni gyümölcsével,
Amerre mén, ahová lép, áldás derül fel,
mert az égi jó Atya áldását osztogatja,
gazdag termés, istenáldás virul nyomában.”¹⁶

Ebből a meglátásból bontakozik ki s mindennapi életet átölölő kultusz: Áldott a hely, ahová Mária jött: virágszentelés, felvirágozott szék kihelyezése, a réten áthaladó búcsúsok szíves látása. Áldott a mező, ahová Mária látogat: ő a bőséges aratás meghozója:

„Mihozzánk is jöjj el, isteni anya...
hozzál minekünk isteni áldást,
nyerj Fiadtól bőséges aratást!”¹⁷

A szemlélet folytatódik; Mária maga is „arat”, Fia számára minket!

„Sarlósboldogasszony napját az Isten elhozta...
Mária is munkálkodik a paradicsomban...
Szent Fia csűrrebe gyűjti az igazakat.”¹⁸

(NB. Ebben a metaforában benne rejlik a sarlós aratás módja: a sarló az asszony kezében van, és ő gyűjti karjára a kalászosokat, majd lehelyezi a férfinép számára. Csak ebből a gyakorlatból alakulhatott ki a „Sarlós” – Boldogasszony képze. „Kaszás” – Boldogasszony pl. a népi világban lehetetlenség lett volna. Egyrészt azért, mert a kaszálás már javában férfimunka, másrészt a kasza „csapkodását” nem tartották méltónak a halandó emberek begyűjtésére Jézus boldog „csűreibe” (A Halál viszont „kaszás”!) A sarlósi kultusz árulkodik koráról is: csak a sarlózó aratás általános gyakorlata idején keletkezhetett. Egyúttal pedig Szűz Mária = Mediatrix gratiae (kegyelemkövetítő) hitének is sajátos, inkultúrált kifejezője; méltó lenne nemzetközi ismertetésre.

Továbbá áldott az anyaság, amelyet Mária pártfogol: Sarlósboldogasszony az édesanyák segítője is, hiszen a sokáig meddő Erzsébet házába látogatott. És áldott

¹⁵ A magyar néprajz IV. köt. 279.

¹⁶ M. F. 1952.

¹⁷ „Énekek és imádságok” (név nélkül), Bagó Márton nyom. Budán, 1869.

¹⁸ „Hét legújabb ének...” Gitzy Györgytől Kapuvárott, é.n.

az ember is, akit Mária meglátogat: ugyaninnen kap indítást a társadalom szerencsétlenjeinek gondozása is. Ahogyan ti. Szűz Mária Zakariás házába a feszültség feloldását és szerencsét hozott, úgy mi is az ő példája nyomán tegyünk! Egy korábbiakat rögzítő, XVII. századi feljegyzés tanúsítja, hogy a látogató Máriáról címzett *Fraternitas Exulorum* (Nyomorultak v. száműzöttek vallásos céhe) működött Sopronban, mely vállalta a börtönben lévők látogatását, a halálraítéltek felkészítését, az elítéltek ügyében a közbenjárást, az özvegyek, nyomorgók felkeresését. (NB. Az ünnep akkori szentleckéje volt Jakab levelének 5. fejezetéből: „Ha valaki közületek letér az igazság útjáról, és akad, aki visszatéríti, az tudja meg, hogy... megmenti lelkét a haláltól és a bűnök sokaságára fátyolt borít.”)¹⁹

C) *Időjárási megfigyelések és egyeztetések a szentek tiszteletében.* Közismert Szent Mátyás apostolnak „*Jégtörő Mátyásként*” való emlegetése. Bálint Sándor szerint az időjárási változás megfigyelése úgy kapcsolódik ehhez az apostolhoz, hogy őt vértanúságának eszközével, egy szekercével, ábrázolja a keresztény művészet. Ezzel „*tör jeget*”! – Az eset eddig közismert. De úgy folytatódik, hogy a II. vatikáni zsinat után az egyetemes egyház naptárában némi változásokat eszközöltek. Így Mátyás napját május 14-re helyezték (hogy a böjtre eső február 24-ét tehermentesítsék). A Magyar Katolikus Püspöki Kar azonban élt a nekik biztosított lehetőséggel és kieszközölte a visszatartását ezen a februári napon, mondván, hogy május közepén a magyar nép-nél nevetséges volna egy „*Jégtörő*” Mátyás! – Ugyanígy járt közbe a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia a „*Sarlós*” *Boldogasszonnyal* kapcsolatban is, amelyet meg július 2-ről május 31-re helyeztek (hogy közelebb legyen az angyali üdvözlés napjához, mely után Mária Lukács evangélista szerint „*sietett*” az útra, vö: 1,39). A Püspöki Kar a „*sarlós*” névre és a hozzá kapcsolódó kultuszra hivatkozva mégis elérte visszahelyezését – csak hazánkban! – július 2-ra.

Mindkét esetben a szentek népi tiszteletében tapasztalható inkulturáció készítette az illetékeseket a hivatalos intézkedésre.

III. Megfigyelések, tanulságok

Amikor a szentek népi tiszteletét a hivatalos egyházi kultusz megnyilvánulásaival összevetjük:

– Általában amannak tartalmi bőségét és gazdag változatosságát tapasztalhatjuk meg. Ez annak jelzése és eredménye, hogy helyet foglal a népeletben: munkájának, örömeinek-bánatainak részévé vált. Beleépült a kultúrába; éppen ezért ez „inkulturáció”. Ez az eszménye a hivatalos kultusznak is; a spontán inkulturáció „az érett hit sajátja” (VI. Pál pápa; ld. I. fejezet) – A kultúrába való belegyökereztetés a népi kultúra igénye, mely élet helyzetekben létezik. (Vele szemben vö. VI. Pál figyelmeztetését: „ne legyen csupán a tudósok kutatásának gyümölcse” az egyházi inkulturáció.) A szentek tiszteletének esetében pl. nem naptári számokban tart nyilván, hanem saját életéhez mérten. Tehát Mária látogatása *nem* „július 2-án”, hanem „*sarlóskor*”, azaz „*aratáskor*” van. Ezzel a szemlélettel „*elevenné teszi az Evangéliumot*” (II. János Pál pápa), és egyúttal bizonyosságát adja, hogy az a valami népivé vált,

¹⁹ Házi, 1939. 94, 303–304.

folklorizálódott, ha eredetében hivatalos egyházi rendelkezés volt is. Ha jól értelmezem, ez az a jelenség, amelyen annak idején a „céhbeli ethnográfia” képviselői nem tudták megemészteni Bálint Sándor munkásságát.²⁰

– Ez egy bonyolult kulturális folyamat (vö. II. János Pál pápa: „Ezzel a beépüléssel az Egyház... átadja nekik saját értékeit, miközben átveszi az ő értékeit és meg is újítja azokat” – ld. I. fejezet). Tehát nemcsak „Gesunkenes Kulturgut”, hanem adok-veszek, ide-oda áramlás, mindegyik gazdagodására. Ehhez a kutatás komplex-szemléletére van szükség. Igazán dicsérhetjük Bálint Sándor munkásságát, megközelítő módszerét, mely gyakorlatával jócskán megelőzte az „inkulturáció” felismerését!

– A kulturális beépítésével a népi vallásosság spontán igényével magáénak vallja a Katolikus Egyház Katekizmusában tanított tételt, hogy a szentek „testvéri gondoskodása nagy segítséget nyújt gyöngeségünkben”, mert ők „nem szűnnek meg törődni azokkal, akiket itt hagytak a földön” (ld. II. fejezet).

– A kulturális beépülés igényének mindkét oldalról való meg-nem-értése, sőt egyenes eltiltása, nagy elszegényedést okoz, elidegenedést eredményez (vö. a Magyarság Néprajzának akkori szemlélete, ill. az un. akkomodációs vita szomorú következményei).

– A begyökerezés időigényes (II. János Pál), de alapos folyamat. Teherbíróvá, ellenállóvá tesz. pl. bizonyos szentek napját már a tridenti zsinat át helyezte (1563!), de a magyar népi tisztelet 4 évszázad óta is „makacsul” a korábbi napot tartja! Ilyesmi is latba jöhetett akkor, amikor a Magyar Katolikus Püspöki Kar kieszközlötte a magyar naptárban a bizonyos szituációhoz kötött (=kulturálisan begyökeresedett) szentek napjainak megtartását.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I–II.* Budapest, Szent István Társulat

ELŐD István

1983² *Katolikus dogmatika.* Budapest, Szent István Társulat

HÁZI Jenő

1939 *Sopron középkori egyháztörténete.* Sopron. (Győregyházmegye múltjából IV/1.)

HETÉNY János

1957 *A Mária-ünnepek magyar népi megülésének teológiai vizsgálata.* (Laurea-értekezés a budapesti Hittudományi Akadémián. Kézirat.)

II. JÁNOS PÁL pápa

„Redemptoris Missio” kezdetű enciklikája az egyház minden időre érvényes missziós megbízatásáról. 1990. dec. 7. – Magyar kiadás: Budapest, Szent István Társulat (Pápai megnyilatkozások XXI.) én.

Katolikus Egyház Katekizmusa 1992. okt. 11. Szt. István Társ. Budapest, 1994 (Latin alapszöveg: Libreria Editrice Vaticana 1993.)

²⁰ Szendrey Zsigmond bírálata Bálint Sándornak „Az esztendő néprajza” c. kötetéről és Szendrey Ákosnak B. S. „Adatok a magyar búcsújárás néprajzához” c. cikkéről: *Ethnográfia* 1940, 87–90.

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON

(Főszerk. Ortutay Gy.) I–V. Akadémia Kiadó 1977–82.

A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

(szerk. Bátty-Gyórfy-Viski) IV. kt.: „Jeles napok” Szendrey Zsigmondtól). Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941–43.²

MIGNE PL

= Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Parisiis 1844. sqq.

M. F.

1952 Égi és földi gyümölcsök. *Új Ember*, júl. 6.

P. PASCHALIS M. D' ELIA SJ.

1958 De ratione qua Evangelium nuntiandum est gentibus Excultoris humanitatis. *Monitor Ecclesiasticus*, Romae.

Ponyvairódalomból

„Énekek és imádságok” Bagó Márton nyomd. Budán 1869. „Hét legújabb énekek...” Gitzy György Kapuvárott, é.n.

Püspöki rendkívüli szinodus határozata

1985 – in II. János Pál „Redemptoris Missio” enciklika, 1990. dec. 7.

SZÁNTÓ Konrád

1982–87 *A katolikus egyház története I–III*. Ecclesia Kiadó, Budapest.

SZENDREY Ákos

1940 Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. *Ethnographia* 87–90.

SZENTEK Lexikona.

1994 Dunakönyv Kiadó, Budapest.

II. vatikáni zsinat tanítása. (szerk. Cserháti-Fábián). Budapest, Szt. István Társ.

1986.³ – Tartalmazza az idézett „Ad Gentes” és a „Lumen Gentium” zsinati határozatokat.

Hetény, János

Church Inculturation in the Popular Veneration of Saints

The inculturation, or the rooting into the popular culture, is the aim of the church mission work from the beginnings. It is a two-way process: on one hand the popular reception of the Church's spreading of the Gospel renews the popular culture, on the other hand it can enrich the propagation of the faith, the work of the Church.

It can be particularly noticable in the veneration of the saints. The different life periods and professions search for the infiltration of their culture into the cult of the saints. The author mentions St. Anne as an example. The popular veneration asks her intervention in women affairs, in the household and in certain trades.

St. Vendelin in the 18th Century became the patron saint of shepherding. The important periods can also form infiltration to the popular veneration of saints. The observation of the wether can also result in infiltration. The feast of St. Matthias apostol toward the end of winter inspires that he can break the ice with his hatchet, his equipment of martyrdom.

Magyar szentek

ÉNEKEK SZENT GELLÉRTRŐL

Nem könnyű, sőt alig megoldható feladat az egyházi és azon belül a szakrális népi éneklés kutatójának Szent Gellért kultuszáról szólnia. Vértanú püspökünk-ről ugyanis, aki Bálint Sándor Ünnepi kalendáriumja szerint a *Symphonia Ungarorum* ismert jelenete alapján „a magyar népköltészet első hírmondója”, nem maradt ránk a szó szoros értelmében vett strófás kanció, népének.¹ Nem annyira a népi líra és a népének szakemberének, hanem a történészeknek kellene megválaszolnia a kérdést, hogy ez hogyan lehetséges egy olyan szentnél, akiről ugyancsak az említett műben írja Bálint Sándor, hogy középkori misenaptáraink számontartották², és akiről ránk maradt a *Codex Albensis* „A progenie” kezdetű egykori antifonája, hazai gregorián énekeink egyik szép darabja. Ez az antifona Szent Gellért legújabbban összeállított zsolozsmájában mint a vecsernye Magnificat-antifonája újra éledt, és így került be az e sorok írója által összeállított nyomtatott gyűjteménybe, amelynek ez az egyetlen valóban eredeti darabja.³ (1. kotta)

A teljesség kedvéért meg kell azonban jegyeznünk, hogy ha nem is *népi költészet*, de mindenképpen magyar szerzetesi költő vagy költőcsoport műve az a verses officium, amelynek néhány tétele ugyancsak belekerült a Liturgia Horarum új ünnepi zsolozsmájába. Ezek közül való a két himnusz: *Urbs praecelse Venetorum* ill. *Adest jam dies*. Főleg az első tekinthető verselése miatt magyar kanciónak, bár még eredeti formájában latin nyelven. Olyan átmenet jeles darabja, amikor az egyébként időmértékes latin verselés nyelvünk szelleméhez alkalmazkodva megpróbál hangsúlyos lenni. Nem véletlen, hogy az említett gyűjteményben mindkettő a második részben, a kanciók között kapott helyet (mint 1. és 25. ének). (Lásd a tanulmány végén!)

Dallami tekintetben sokszor vagyunk arra utalva, hogy ránk maradt szövegeket azok prózai vagy verses szerkezete szerint valamely tipikus és szöveghez hajlítható gregorián dallamra ill. a versforma szerinti ismert strófás dallamra alkalmazzuk. Az előbbi csoportba tartoztak a gyűjtemény „Liturgikus tételek” címet viselő I. részének misetételei és a zsolozsma prózai darabjai; utóbbiba a zsolozsmatételek közül a fentebb már említett verses, sőt rímes szövegek. Ez utóbbinál a Rajeczky Benjámintól „Vorschrift” eljárást alkalmazva közöl a füzet 11 kanciódallamot, melyek csupán jelzések kívánnak lenni, hogy az éneklés valahogy megindulhasson, mert hiszen mindegyik versformában még igen sok értékes és jórészt ismert dallam található.

Szigorúan tudományos alapon két olyan strófás népénekünk van, amely ha nem is régen, de már nyomtatott gyűjteményben is helyet kapott. A SzVU/Hozsanna 300. éneke (*Felmutat égbe*) Magyar Bálintnak Szent Gellért szobrát felidéző és közkedvelté vált szövegével, Tinódi Lantos Sebestyén „Siess keresztény” szöveg-

¹ Bálint II. 1977. 297.

² Bálint II. 1977. 298.

³ Lásd: Antal 1996.

kezdettel ismert históriás énekének korabeli, XVI. századi szaffói dallamával (2. kotta); a másik ének pedig a Szemenyei Mihály regölyi plébános és Kapossy György naki kántortanító szerkesztésében Egerben kiadott *Római Katholikus Egyházi Énekek* II. kötetében 528. énekként szereplő „Üljük meg emlékét országunk fényének” kezdetű, a múlt század végéről (Eger, 1890), amelyet füzetünkben az alfabetikus sorrend szerint 27. darabként közlünk. (3. kotta)

Ide sorolható még a legújabb, bár sokunk véleménye szerint mielőbb reformra szoruló katolikus népénektár, az *Éneklő Egyház* két éneke: *Adjunk tiszteletet* (ÉE 267) ill. *Szent Gellért püspök, népünk tértője* (ÉE 296: Tóth Sándor szövegével). Ugyanez az énektár sajnálatos módon kihagyja a „Felmutat égbe” kezdetű, általánosan ismert és a mi szeged-csanádi egyházmegyénknek úgyszólván himnuszává vált népéneket.

Hogyan lehetséges, hogy ilyen kevés, és csak némi jóindulattal eredetinek tekinthető kanció (mindössze 4 ének) és a valójában egy gregorián tétel ellenére egy 27 kanciót és számos gregorián vagy inkább gregorianid darabot tartalmazó füzet kerülhetett nyomdába a makói KESz és Katona Pál esperes jóvoltából?

Nos, már említettük a „Vorschrift” elvet. Ez a „Nachschrift”-tal szemben azt jelenti, hogy valami újat, ha nem is új kompozíciót, de mégis valamit a régiből, a hagyományosból, a ránk maradtból eredő és több szempont szerint alakított, javított, igazított, módosított alkotást teszünk közzé. A 4 kancióból így lett kis gyűjteményünkben 27: szövegek alkalmazásával, prozódiai igazításával, néhány tételnél pedig valóban új alkotás közlésével. Igen nagy segítségül szolgált az a kéziratos kántorkönyv, amely 1825-ből való, de még a XVIII. századra utoljára jellemző támszavas formában íródott és Vörös József nevét viseli. Ez a könyv jelenleg a kéziratot felfedező és ismertető Tilger/Tihanyi Béla leszármazottainak birtokában van. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még ez a jeles kézirat sem eredeti Gellért-énekként közli azokat a darabokat, amelyeket füzetünk belőle átvett, hanem itt is élnünk kellett a szövegalkalmazás módszerével: kommunis anyag propriummá formálásával. Ugyanez mondható a Tárkányi-Zsasskovszky énektár anyagáról is.

Mindezek után – bár illetéktelenül – hadd kockáztassa meg a nem-történész szakember, hogy némi magyarázatot nyújtson, vagy inkább töprengve keressen – a fölvetett kérdésre, hogy t.i. miért nincs Szent Gellértről a kanció kialakulásának klasszikus századától mindmáig (vagyis a XVI. századtól napjainkig) népi eredetű szakrális énekünk.

Először is: a kialakulás majd rendszerezés kora (XVI–XVII. század) általában nem kedvezett a szentek kultuszának. Török hódoltság, protestantizmus, ellenreformáció ill. katolikus restauráció és reform, a középkori magyar liturgia feladása (az 1629-es nagyszombati zsinaton, Pázmány elnökletével) ... A licenciátusoktól kezdve a felsőbb oktatásig minden az egyetemesség, a tanbeli legfontosabb tételek, igazságok, közölni való alapismeretek és az egész világegyházat érintő kultikus megnyilatkozások őrzését, átadását célozta. Igaz, hogy maradtak ránk azért szentekről is kanciók, de ezek jól körülhatárolt, szerzetesrendi vagy egy-egy jeles helyhez (locus-hoz) kötődőek, és feltételezhető, hogy még a Gellér-titlussal bíró egyházak, patrocíniumok is a Commune Sanctorum anyagát használták, hiszen a trentói (tridenti) reform terje-

désével erősen csökkent az előzőleg viszont túlbujánzó *Proprium Sanctorum* liturgikus és ebből eredően paraliturgikus anyaga. Amít most felsoroltunk, csak utalás egy olyan kultúrtörténeti folyamatra, amelynek részletes megvizsgálása és problémáinak megválaszolása történészeink dolga. Ha azonban úgy is találtatik, hogy egyházmegyénk ez évben (1996) különösképpen is kommemorált első vértanú püspökének kultikus – és éneklésben is tükröződő – tisztelete nem vert népünk életében mély gyökereket, ez nem ment föl minket az alól, hogy korunk színvonalán és tudományos szempontból a régebbi koroknál gazdagabb eszköztárának birtokában ne fogjunk hozzá e kultusz részben felélesztéséhez, részben továbbfejlesztéséhez, „hogy akinek emlékét áhítatos lélekkel ünnepeljük itt a földön, annak örök oltalma védelmezen a mennyben” (Szent Gellért ünnepi könyörgése).

Irodalom

ANTAL József

1996 *Szent Gellért énekek*. A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei 21. szám. Makó.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I-II*. Budapest, Szent István Társulat.

Antal, József

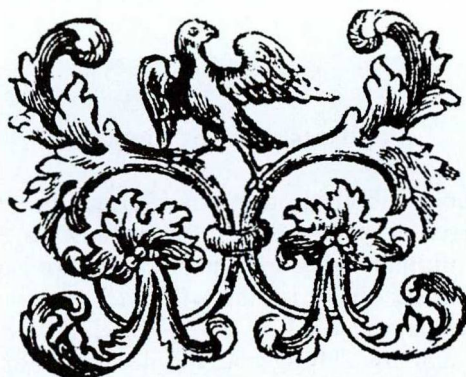
Chants about St. Gerard

It is a hard task to speak about the cult of St. Gerard, because there is no left any cantio about the martyr bishop. Although the medieval messcalendars kept him in evidence and the antiphony, a beautiful piece of the Hungarian Gregorian chants *A progenie* in the *Codex Albensis* is dealing with him.

The officium written in verse which can be read in the new feast psalmbook *Liturgia Horarum* is a work of a Hungarian regular poet. From here origin the two hymns *Urbs praeclsa Venetorum* and *Adest jam dies*. The first one can be regarded to a Hungarian chant although originally it was written in Latin.

We have two chants in verse which are not too old but they were published already in printed collections. The first one is the chant 300th (*Felmutat égbe*, text from Bálint Magyar, melody from the 16th century, the Sapphoic verse tune of song *Siess, keresztyén* from Sebestyén Tinódi Lantos) of the song books *Szent Vagy Uram! / You Are Saint My Lord!* and *Hozsanna / Hosianna*. The second one is the 528th chant with the initial *Üljük meg emlékét országunk fényének* in the second volume of the chants' book *Katholikus Egyházi Énekek / Catholic Church Songs* from Mihály Szemenyei – György Kapossy, published in Eger, 1890. It can be counted here two songs of the song book *Éneklő Egyház / Singing Church: Adjunk tiszteletet* (267th chant) and *Szent Gellért püspök, népünk térítője* (296th chant with the text of Sándor Tóth).

How is it possible that despite the only four songs and one Gregorian chant the author of this article has published a book with 27 songs and several Gregorianid chants (*Antal József: Énekek Szent Gellértről. Makó, 1996*)? The age of origin and systematization (16th-17th centuries) was not favourable to the veneration of saints. It was the period of the Ottoman occupation, of Protestantism and Catholic reform and restoration, of giving up of the Medieval Hungarian liturgy (1629). But this situation does not exempt us from the task of the revival and improvement of the cult of St. Gerard an the level of our time.

AJ /díszesebb: GR,LU/

Státuit ei Dominus testamentum pácis, et

principem fecit eum. Ut sit illi sacerdotii di-

gnitas in aeternum. /1/ = Elébe adta az Úr

a béke szövetségét, és előljáróvá tette őt, hogy

övé legyen a papi méltóság örök időkig. /3/

3/ Sacerdos et Pontifex = Püspöklünk és Főpapunk
/1d. É 324 és H 326, LU, AM, AR/
így módosítva:

... ki kedves voltál ...

LU,AM,AR

Ecce sacerdos magnus, qui in diébus suis

placuit Deo, et inventus est iustus. /7/ v./5/

É 661

= íme a főpap, ki életének napjaiban tetszésére

volt az Úrnak. /8/ /3/ v./7/

GS 355 /díszesebb: GR,LU/

Justus ut palma florébit, sicut cédrus Li-

banii, multiplicábitur. /8/ = Az igaz virul,

mint a pálma, mint a Libanon cédrusa; nagy lesz

ő az Úr házában. /8/ /3/ v./7/

Tinódi Sebestyén (1549) – Magyar Bálint

1. Fel - mu - tat ég - be szent Gel - lért ke -
 2. Ős - e - le - in - ket a krisz - tu - si

reszt - je, Ah - hoz, ki hoz - zánk
 hit - re, Vég - te - len kegy - gyel

küld - te, ki az Esz - me. A - pos - to - lod volt,
 ke - gye - s - ten vit - te. Gel - lért - től nyer - tük,

bol - dog ma - gyar nem - zet.
 hogy jó lett a kez - det: 1-2. Áld - juk a Szen - tet!

3. Életét még zöld keresztünkre tűzte,
 Lett vértanuknak s főpapoknak tükre.
 Fehér virághoz piros rózsát szerzett:
 Áldjuk a Szentet!

2. kotta

27. ÜLJÜK MEG EMLÉKÉT

sz. SzK II/528 röv.
 vf. 12.12.16.7 /12 és 16 felezők
 nj. Ez eleven kenyér
 d. SzK II/213:

Jertek a mennyország arany ajtajához

v. Tzs 1900/75: Titkos nagy áldozat

- Üljük meg emlékét országunk fényének,
 Szent Gellért püspöknek, népünk reményének
 Jézus Krisztus nagy főpapja,
 Ősatyáink lelkiatyja:
 Üdvözlégy, oh szent Gellért!
- Szent Imre hercegnek lelki jó vezére!
 Kit nemes buzgalmad az égbe vezérle,
 Mint kertésze a szép kertnek,
 Liljombokrát te neveltet:
 Szólj mellettünk, szent Gellért!
- Óh dicső főpásztor, nemzetünk reménye!
 Mártírvéred bíbor hajnalunk szép fénye;
 Légy atya ez árva népnek,
 Bús hazánkat ójjad, védjed:
 Szólj mellettünk, szent Gellért!
- Dicséret, dicsőség legyen az Atyának,
 Szentlélekkel együtt ő egy sz. Fiának,
 Magyar szentek seregének,
 Legyen hála és dicséret:
 Üdvöz légy, oh sz. Gellért!

3. kotta

25. SZÉP VELENCE = URBS PRAECELSA

sz. OPDH II/58—63 ill. IL III/1263. és 1269. o.

vf. izometrikus 15-ös (8+7) = Pange lingua;

d. Ett (ld. lc)

1. Urbs praecelsa Venetórum
laudes Dei nuntia,
decoráta luce morum
Dei providentia,
Qui Gerárdum dat decórum
intra tua limina.
2. Dei gárátia praeventus
devótus efficitur,
salutáribus intentus
regulae subicitur,
via carnis non detentus,
via Christi gráditur.
3. Venerátur hic dilectus
et pater efficitur,
crescit númerus electus
et fide concipitur,
templa struit, sed perfectus
húmilis cognóscitur.
4. Donis prophetiae plénus
futúra praenúntiat
régli, sed mente sérénus
pópulis insinuat,
quod seditiúnis genus
illis supervénit.
5. Sacra dies illucescit,
quo vir sanctus celebrat,
sed de morte spes accrescit,
quod ipse praedixerat,
Christi fides hunc erexit,
ne quidquam jam timeat.
6. Ait frátribus: ad caenam
Agni dei dúcimur,
turbam videns ira plénam
mente non concútitur,
sed ostendit hunc amóenam,
dum saxis opprimitur.
7. Genitóri Genitóque,
laus et jubilátió,
salus, honor, virtus quoque
sit et benedictió,
Procedenti ab utroque
compar sit laudátió. — Amen.
1. Szép Velençe, ősi város,
zengj az Úrnak éneket.
Erényekben kiváltságos,
Gondviselés van veled,
mert Gellértet a jóságos
Isten adta teneked.
2. Ő, az Isten választottja
néki adja önmagát.
Lelke üdve lesz a gondja,
vállalván a Regulát,
földi pálya nem marasztja,
Krisztus útján megy tovább.
3. Őt e honban tiszteletben
részesítik, mint atyát.
Hitet plántál, és a mennyben
sokszorozza jók hadát,
templomot rak, s mindenekben
csodálják alázatát.
4. Prófétai tehetséggel
a jövődőt hirdeti:
Ha a király békeességgel
népe gondját viseli,
nem kell bajjal, sok veszéllyel,
lázadással küzdeni.
5. S hogy a nagy nap jó ragyogva,
szentmisét megy mondani.
Haláluknak lesz a napja,
reménységgel hirdeti:
krisztusi hit diadalma
általuk fog fényleni.
6. Szól: Ma minket égi Bárány
asztalának étke vár.
Vad tömeg ront rá gorombán,
hősi lelke bátran áll,
míg csak éltét durva sziklán
ki nem oltja a halál.
7. Legyen áldás és imádat
Háromság-egy Istennek.
az Atyának és Fiúnak
s velük a Szentléleknek,
ki erőt ad a küzdőknek,
hogy győzelmet nyerjenek. — Amen.

MAGYAR SZENTEK ÉNEKEI EGY XIX. SZÁZADI HORVÁT KÉZIRATOS ÉNEKES KÖNYVBEN

„Magától értetődik, hogy a horvát egyházi művészetben tematikailag is tükröződik, hogy a horvátok több mint hétszáz éven át államközösségben éltek a magyarokkal.” – mondja Marija Mirković az 1995-ben Zágrábban megjelent *Magyar szentek a horvát képzőművészetben* című tanulmányában.¹

A magyar szentek alakjai főképpen képzőművészeti alkotásokban (oltárképek, szobrok, kegytárgyak stb.) jelennek meg. Horvátországban és Szlovéniában számos olyan régi helységnev is található, amelyek nevüket a középkori templomok magyar védőszentjeiről kapták: Szent István királyról – *Števanovec, Števanovci, Števanovac*; Szent László királyról: – *Ladislavec, Ladislavci, Laslovo*; Szent Imre hercegről – *Imbrovec, Imbrovci, Imbrihov*; Árpádházi Szent Erzsébetről – *Jalžabet*; Árpádházi Szent Margitról – *Margita, Margetovci* stb.

A mai Magyarországon *Hercegszántó, Baja-Szentistván, Felsőszentmárton, Murakeresztúr* horvát községek templomainak védőszentje is Szent István király, a horvát lakosságnak pedig jeles eseménye és *búcsúnapja augusztus 20.*

A magyar szentek tisztelete kanonizálásuk után a horvátság körében hamar elterjedt. Régi horvát egyházi misekönyvek és naptárak tanúsága szerint *István, László, Imre, Margit, Erzsébet* mellett *Szent Adalbert (Béla)* és *Szent Gellért* (mint magyar) szentek tisztelete már a XII–XIII. században beilleszkedik a térség hitéletébe. A folyamatnak az első nagyobb ösztönzést az adhatta, hogy Szent László alapítja meg a zágrábi püspökséget és építette 1098-ban a zágrábi katedrálist. Mindkettőt nagybátyjának, Szent Istvánnak védelmébe ajánlotta.²

E helyen részletesebben egy múlt századbeli horvát kántorkönyv magyar szentekről szóló liturgikus énekeit (templomi miseénekeit) szeretnénk bemutatni, amelyek még a korábbi harmonikus együttélés korszakát tükrözik.³

A címben, egy tulajdonképpen két egymást kiegészítő, horvát nyelvű kéziratos énekeskönyvről van szó. Az egyik jó állapotban lévő 90 lapos (180 oldalas), a másik borítóját vesztett, csaknem teljesen szétesett, hiányosan is 106 lapból áll. A jobb állapotban lévő füzet külső borítóján félig elmosódva címként ez áll: *Popevke nedeljne i za sve... (svetkove?)*, jelentése feltételezhetően *Énekek vásárnapokra és ünnepekre*. A borítólap belső oldalán viszont latin nyelven pontosan megtudhatjuk a tulajdonos nevét, munkahelyét és a másolás idejét, sőt születési helyét és évszámát is:

¹ Mirković 1995.

² Ez, a magyar szentek kultuszához való sok szálú kötődés a horvát nemzeti ébredés idején a XIX. század végén, még inkább a két világháború közötti időben meglazult. A magyar szentek főbb alakjait – többek közt Szent István, Szent László szobrai –, mint idegen nép uralkodóinak szimbólumait sok helyen eltávolították. Tiszteletük a liturgikus ünneprendből is kiszorult.

³ Kaj-horvát nyelvű kézirat kántorkönyv a szerző tulajdonában.

„Joannes Horváth, Anno 1790, natus ex Vandatia, e Pofsefsione Szodisinecz. Ludi Rektor & Scholarum Magister, Pinka-Mindszentiensis, VisLendvensis, Szepetnekiensis, Csáktornensis, Stridonensis, & Perlakiensis. 1852.” (1. sz. melléklet)

Azaz „Horváth János, aki 1790. évben született Vendvidéken Szodisinecz helységben. Iskolaigazgató és a pinkamindszenti, lendvai, szepetneki, csáktornyai, stridóvári és a perlaki iskolák felügyelője. 1852.”

Sajnos Horváth azt nem tünteti föl, hogy melyik községben kántorizál. Fényes Elek: *Magyarország Geográfiai szótára* (1851)⁴ segítségével, illetve a jelzett helységek mai etnikai összetétele ismeretében arra következtethetünk, hogy vagy Perlak vagy Stridóvár lehetett (ma Prelok és Štridovec – Horvátország, Medjimurje), melynek lakossága a múlt században is homogén horvát volt. Esetleg a horvát-magyar lakosságú Csáktornya (Čakovec) is számításba jöhet, amely e korban Muraköz legnépesebb városa. Horváth János születési helye szlovén (vend) népességű. Nem valószínű, hogy itt horvátul folyt volna az egyházi éneklés. Pinkamindszent, Alsólendva azaz Vízlendva és Szepetnek lakossága Fényes tanúsága szerint akkor magyar. Itt ezeket a horvát nyelvű énekes füzeteket nem használhatta.

Mindkét kötet szép, kalligrafikus kézírással egy személytől származik. Kisebb számú latin *antiphonán*, *psalmuson* és *vesperáson* kívül, a bejegyzett énekeket mind – ma már archaikusnak számító –, úgynevezett muraközi kaj-horvát nyelvjárásban írták.⁵

A megjelölt helységeket összekötő képzeletbeli egyenes Pinkamindszenttől Szepetnekig több mint 100 km. Szodisinec és Pinkamindszent az egykori történelmi Magyarországon Vas vármegye nyugati peremén található. Csáktornya, Alsólendva, Stridóvár, Perlak és Szepetnek Zala vármegyéhez tartozott. Az akkori közlekedési viszonyok közt (vasút nélkül) nem lehetett egyszerű ezeket bejárni. A felsorolt községek közül a trianoni határképlet óta csak Pinkamindszent és Szepetnek található Magyarországon.

A helységek sora, az énekek szellemisége arra enged következtetni, hogy Horváth János amolyan több nyelvet beszélő *hungarus-tudatú* pedagógus volt, aki számára a magyar államisághoz való tartozás fontos lehetett, és a magyar szentekről szóló egyházi énekek szerepeltetése természetes volt. Szlovén/vend községben született, így bizonyára beszélte a szlovén nyelvet. Kántori tevékenysége szerint pedig tudnia kellett horvátul. (Egyébként a muraközi kaj-horvát dialektus egyfajta átmeneti nyelv a horvát és a szlovén között.) Mint magyar helységek iskoláinak felügyelője, ismerhette a magyart és a hivatalos németet, a bemutatkozó szövege pedig azt bizonyítja, hogy latint is tanult.

A füzet érdekessége még, hogy a szerző bár Muraközben él, nem az ott használatos regionális horvát ortográfiát használja, hanem a Zágráb központú, horvát irodalmi formát. Feltételezhető, tanítói diplomáját az akkori Horvát Bánság területén szerezte.⁶

Az énekek szövegei viszont muraközi dialektusban szólnak. Vannak köztük kerek, szépen csiszolt egyházi népénekek (karácsonyra, újévre, háromkirályokra,

⁴ Fényes 1851

⁵ A horvát énekeskönyvben számos magyar jövevényszó található. Ezekkel a Muraközben használatos kaj-horvát dialektusban már a XVII. században Zrínyi Péter horvát Zrínyiasz fordításában (Szigeti veszedelem–Opsida Sigetska) is találkozhatunk: *aldov*–áldás; *alduvati*, *aldovanje*–áldani; *dičiti*–dicsérni, dicsőíteni; *hiža*–ház; *šereg*–sereg; *aldomaš*–áldomás; *beteg*, *betežna*–beteg; *kinč*–kincs; *gjungj*–gyöngy; *orsag*–ország; *varaš*–város; *pelda*–péllda; *pajdaš*–pajtás; *kip*–kép stb.

⁶ Muraköz ugyanis 1918-ig a Magyar Királyság része, nem tartozott Horvát-Szlavon társországhoz.

Borbála napra valók és sokat énekelt búcsús Mária énekek stb.)⁷ Mellette azonban számos nehéz nyelvezetű, darabosan rímelő versezet is található, amelyeket egyes alkalomra rögtönzött valamelyik kántor, esetleg Horváth János.

A szerző legtöbb ének alján – ritkábban a cím felett – hevenyészett bejegyzésekkel a dallamokat is rögzíti. Ötös hangsor nélkül, csupán a hangok betűjelölését adja, a dallam hullámvázát a jelek egymás fölé vagy alá helyezésével érzékelteti ütemjel és időérték nélkül, azokat saját emlékezetére bízva.

Sajnos a másoló – tulajdonos az oldalakat nem sorsámozta. Így azt sem tudhatjuk meg, hogy hány lap hiányzik. A füzetek állapotából arra következtethetünk, hogy azt rendeltetése szerint több évtizeden át használták. A tulajdonos után más kántortudó örökölhette. Annyi bizonyos, hogy e század elején *Légradon* (Ma *Legrad* – Horvátország) a katolikus horvát templomban Oszten Lajos mint fiatal kántortanító használta 1920-ig.⁸ Tőle került a tanulmány szerzőjének birtokába 1951-ben.

A kéziratos énekeskönyv dátuma szerint 1852-ben született. Valószínű egy korábbi, e célra használatos könyvből, vagy hasonló kéziratos füzetből másolták, esetleg sokszorosították. Ilyenképpen a szövegek nagy része bizonyosan a XVIII. század előtti időkből ered.

A kötetben *Szent Istvánról 2, Szent Imréről 2, Szent Erzsébetről 1, Szent Mártonról 3* ének található. *Szent László* – holott a horvát nyelvterületen egyik legnépszerűbb szent volt – a kötetből hiányzik. Nyilván a szétesett példányból elveszett, elkallódott. Ezt erősíti meg, hogy a horvátok körében más népszerű szentek (*György, Adalbert, Anna* stb.) énekei szintén hiányoznak.

Szent Istvánról szóló egyik ének 4, a második 12 versszakos. Szent Imre éneke 5, illetve 7, Erzsébeté 8 versszakból áll. A verssorok szótagszáma általában 12-es.⁹

Az énekek a szakrális szövegeken túl, ikonográfiai igényeknek is igyekeznek eleget tenni. A szentekről fontosnak ítélt életrajzi adatokat is közölnek, nyilván a korban nagyszámú, írást nem ismerő hívek tájékoztatása és okulása céljából.

Az első Szent Istvánról szóló ének a kegyes szövegek mellett a nagy magyar király hittérítő szerepét emeli ki, mely előtt az ország népe a pogány sötétségben tévelygett. Hallhatunk arról, hogy a nagy király papokat, szerzeteseket hív az országba, és védelmezi az egyházat. Ugyancsak az első énekben egy kevéssé ismert legendáris motívummal is találkozunk, amely szerint István születését a szüleinek angyal adta volna hírül (2. sz. melléklet). Azon kívül „első” királyról szól, miként a magyarok emlegetik, jóllehet a történelmi adatok szerint Szent István a horvátoknak még nem volt uralkodója. Az első közös magyar-horvát király *Kálmán* azaz *Koloman*.¹⁰ (Előtte az önálló Horvátországnak 10 horvát házból eredő királya volt.)

A másik ének *Pannónia* dicsőséges fiának mondja Istvánt, aki *Esztergomban* született, és a pogány tévelygésből népét kivezette. Hallunk fiának szóló intelmeiről is. (3.

⁷ A szerző a magyarországi Mura-mentén, Murakeresztúron, Molnári, Tótszerdahely, Tótszentmárton községekben ezen énekeknek a variánsait, mint népi (gyermek-) köszöntőket gyűjtötte 1950–1960 között.

⁸ Oszten Lajos, 1920 és 1945 között Örtilosban (Somogy m.) volt magyar kántor és tanító.

⁹ A versek fordítását PETRICS Mária és a szerző végezte.

¹⁰ Könyves Kálmánt – Kolomant a tengerparti Biogradban (Tengerfehérvár) koronázzák horvát királlyá 1102-ben.

sz. melléklet) Mindkét ének Szent Istvánról, mint a szegények és elesettek istápolójáról és támaszáról is említést tesz. Az első énekből azt is megtudhatják a hívők, hogy István *jobb keze bőkezü* jóságáért maradt épségben, mint Isten ajándéka. Megjegyezzük, hogy mindkét Szent Istvánról szóló ének az „ország népe” megfogalmazásba, természetes módon a horvát népet is beleértelmezi.

Szent Imrét az egyik ének első versszakában mint *Imbrihov* községnek pátronusát mutatja be, aki a hozzá fohászzkodókat megsegíti földi bajaikban. A másik ének életrajzi adatokat közöl. Bemutatja a mélyen vallásos, szorgalmasan tanuló ifjút, aki fogadalma szerint házassága ellenére is szűzi életet él, intve a hívőket, hogy vegyenek példát a szent életéről. (4–5. sz. melléklet)

*Szent Erzsébet*ről szóló ének ugyancsak ikonográfiai eszközökkel ad információkat *András* magyar király leányáról. Megtudjuk, hogy már öt éves korában eldönti, hogy alázatosan, istennek él, és akarata ellenére adják férjhez *Thüringiába Lajos* herceghez. Az alamizsnálkodó jótékonyágáról szó van ugyan a strófákban, ám a közismert rózsává változott alamizsnára nem történik utalás. Itt ugyan kevésbé lenne fontos, de megtudjuk, hogy férje útban *Szicília* felé betegségben hal meg. Erzsébet pedig *Marburg* várában él haláláig szomorú özvegységben. (6. sz. melléklet)

Szent Mártont hivatalosan ugyan nem tekintjük magyar szentnek, annyit mégis érdemes megemlíteni, hogy a kötetben található 3 Szent Mártonról szóló ének egyike éppen azzal kezdődik, hogy Márton *Szombathelyen* (nem Savariában!) született. Mivel Szombathely Horváth János működési területének régiója, lokális lelkesedségből sorolhatja a magyar szentek közé. A Szent Mártonról szóló énekből sem maradhatott ki a legismertebb legendai motívum miszerint a szent megosztja köpönyege felét egy útszéli koldussal.¹¹ (7. sz. melléklet)

Végül függelékként mint érdekességet említjük meg, hogy a füzetbe ceruzával – láthatóan mástól származó kézírással – egy magyar nyelvű népi betlehemes-játékot is bejegyzett valaki. A kutatók számára könnyebb hozzáférhetőség kedvéért, illetve a biztosabb fennmaradás okán ezt is közöljük. (8. sz. melléklet)

Irodalom

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára I-II.* Pest.

MIRKOVIĆ, Marija

1995 *Magyar szentek a horvát képzőművészetben.* In: Jadranka Damjanov szerk. *Hrvatska/Mađarska. Stoljetne književne-umjetničke veze. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok.* Zagreb, 279-287.

¹¹ Szent Mártonról szóló másik két éneket magyar szempontból érdektelen volta miatt, nem tartottuk fontosnak bemutatni.

További irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium*. Szent István Társulat, Budapest.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Szent István Társulat, Budapest.

BORTOLIĆ, Zvonimir

1999 *Pomurskih Hrvati kroz stoleća*. (A Mura menti horvátok a századok vonzásában.) Murakeresztur. 5–10.

BOLLÓK János

1986 Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Fügedi Erik szerk. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Gondolat, Budapest, 61–75, 309–313.

BROWN, Peter

1993 *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Atlantisz, Budapest.

CSÁNKI Dezső

1897 *Magyarország történelmi földrajza*, III. Budapest.

FÉNYES Elek

1851 *Magyarország geográfiai szótára* I–II. Pest.

HADROVICS László

1934 Muraköz helynevei. In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 48. Budapest. 3–34.

1944 Magyar és délszláv szellemi kapcsolatok. In: *Magyar Szemle Társaság*. Budapest.

KLANICZAY Tibor – KLANICZAY Gábor

1994 Szent Margit legendái és stigmái. In: *Irodalomtörténeti füzetek és Argumentum*, Budapest.

KLANICZAY Gábor

1990 Szentkultusz a középkori Magyarországon. In: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Magvető, Budapest. 211–229, 366–373

LÁPOSI HALLER Jenő

1938 *Igazságot a Muraköznek!* Budapest.

LELKES György

1998 *Magyar helyiségnév-azonosító szótár*. Talma Könyvkiadó, Baja.

LOVRETIĆ Josip

1897 *Otok* (Otok szlavóniai város és környékének néprajzi leírása) Reprint kiadás 1990. Vinkovci

MIRKOVIĆ, Marija

1995 Magyar szentek a horvát képzőművészetben. In: Jadranka Damjanov szerk. *Hrvatska/Madarska. Stoljetne književneumjetničke veze. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok*. Zagreb, 279–287.

ŠAFRIĆ, Franjo

1967 Postanak nekih imena novonastalih mjesta u Medjimurju. In: *Filologija*, 5. Zagreb, 169–175. (Újratelepített helységek nevének eredetéről Muraközben.)

SOKČEVIĆ, Dinko

1997 *Kratko Povijest Hrvata u Madjarskoj*. (A magyarországi horvátok rövid története.) In: *Tjedan Hrvata iz Madjarske*, Hrvatska Matice iseljenika. Zagreb.

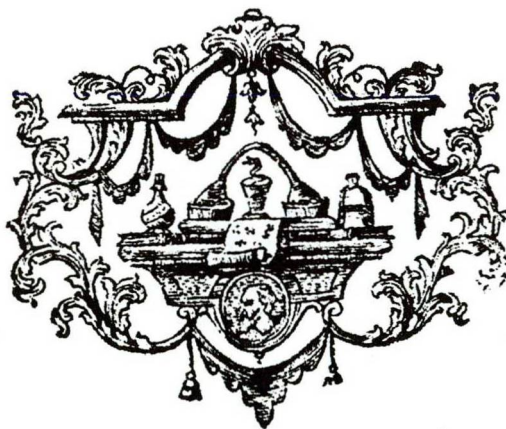
TÜSKÉS Gábor

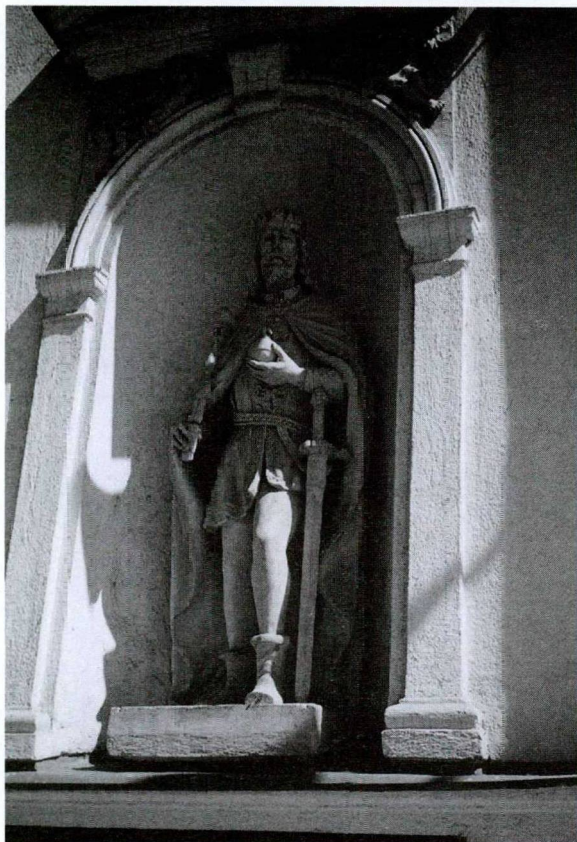
1984 A barokk-kori szenttisztelet rétegei. In: Hofer Tamás szerk. *Történeti antropológia*. MTA Néprajz Kutató Csoport, Budapest, 138–151.

Eperjessy, Ernő

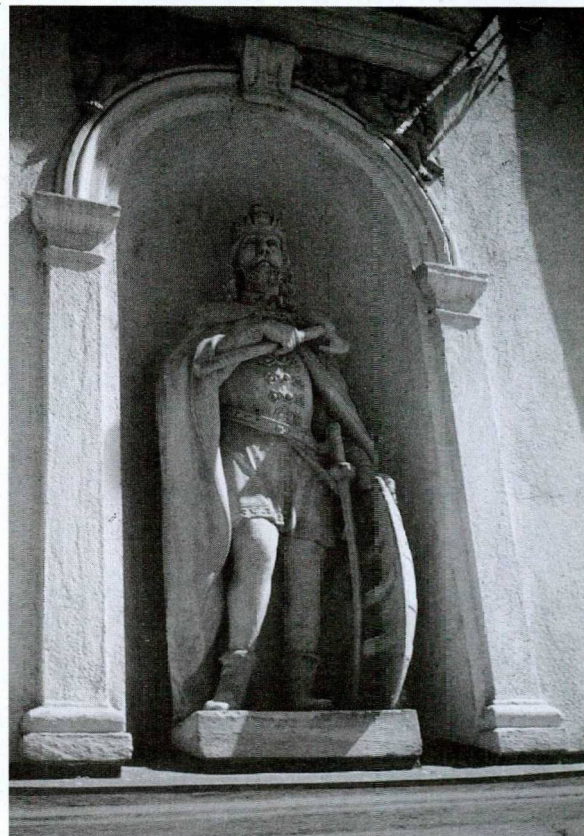
**Chants of Hungarian Saints in a Croatian Handwritten Hymn-book
from the 19th Century**

The author analyses a Croatian Catholic hymn-book written in 1852. At that time Hungary and Croatia lived in personal union. As the result of the coexistence for 800 years several Croatian village-names contain the names of Hungarian saints (St. Stephen, St. Ladislás, St. Emeric, St. Elisabeth, St. Margaret etc.). The writer of this 19th century Hymn-book noted down the chants in the dialect along the River Mura. The book contains songs about St. Stephen, St. Emeric, St. Elisabeth and St. Martin.

1. kép Szent István király szobra a csáktornyai (Čakovec) ferences templom bejáratánál. Eperjessy Ernő felv.

2. kép Szent László király szobra a csáktornyai (Čakovec) ferences templom bejáratánál. Eperjessy Ernő felv.

Ioannes Horváth
Anno 1790. natus ex Vándatka, e' Pörsö,.
„ne Szodisinecz. Sudi Rector & Schola.
„rum Magister, Pinka-Alindszentiensis,
Vix Sencavensis, Szepetnekiensis,
Csaktornensis, Stridonensis,
& Perlakiensis,
1852.

Na Dan S. Jalžabethe

Andraša drugoga Vugerzkoga Kralja,
Sveta Jalžabeta Kći je bila prava,
Vre vu petom Letu toga Sveta Časti,
Na ztran pušta žaleč Bogu se dopazti.

Više Letje kakti Divoyčica bila,
v-Hižni Zakon iti njoj ne volja bila,
Ali kajti Otec želel je imati,
Jednomu Hercegu nju zamuž predati.

Z-Kraljevzkoga Dvora Herceg nju odpelja
v-Turingu Orsag vu Grad svoj dopelja
Kakti mužu svomu pokorna je bila,
Vsaki dan je vendar vu Cirkvu hodila.

Vnogem je pomagla ona siroticam,
Sveta Jalžabeta kakti Hercešica,
Ne se sramuvala zmed Gozpode ztati,
z-Svojum Rukum Bogce vani nadeliti.

Kada bi glad naztal po vseh Nemških zemlje,
Takov da su ljudi vnogi vutom vmerli,
Jalžabeta vnogo Žitka je zpravila,
Ovo gladno ljudzтво z-kruhum nadelila.

Neto bilo dozta neg jošce špitala,
Za vnoge sirote zezidati dala,
Vsaki dan njim Hranu z-Grada pošilala
I više krat na den knjim je dohadjala.

Potlam kad z-Turčinum Tabor bi bil naztal,
Herceg njejni Lajoš bil je tamo pozvan,
v-Sicilie tužnog beteg ga dohitil,
Na putu je moral Dušicu zpuztiti.

v-Dovičkum ztališu kad se je trapila,
Boga razpetoga zažgano molila,
Na dan devetnajzti meseca ovoga,
v-Marburgu premine ona Sveta toga.

Szent Erzsébet napjára

Második Andrásnak, a magyar királynak
Szent Erzsébet vala igaz szép leánya.
Még öt éves sincsen, a világi hívságot
Felejti, hogy Isten kegyelmébe jusson.

Miként egy szolgáló dolgozik évekig,
Szándékában nem volt soha férjhezmenni.
Végül is apjának téve a kedvére,
Hitvesül adták egy külföldi herceghez.

A királyi udvarból a herceg elvitte,
Thüringia vára, hol új otthonra lelt.
Férjéhez mindvégig alázatos asszony,
Egyetlen napon sem maradt el templomból.

A kegyes hercegnő, áldott Szent Erzsébet,
Számos szerencsétlen árvákon segített.
Az úri vendégek közt nem szegyelet felállni,
Kézével koldusnak alamizsnát adni.

Mikor Németföldön éhínség pusztított,
Emberiség között a halál aratott,
Szent Erzsébet asszony, kenyereket osztott,
Szegény éhezőknek táplálékot nyújtott.

Mindezzel Erzsébet nem volt elégedett,
Sok szegény árváknak kórházat emeltet.
Árvait a várból étellel táplálja,
Naponta el-eljár, hogy őket ápolja.

Amikor háború indul a törökekkel,
Táborba szólítják férjét, a herceget.
Szicília, ahol betegsége éri,
Útközben Lajos lelkét kileheli.

Mikor özvegysége magányában senyved,
Forrón fohászkodott kereszten Istenhez.
Majd e hónap tizenkilencedik napján,
Marburgnak várában, elérte a halál.

Ének Szent Erzsébetről

Na Dan S. Katalčke.

Andreja drugoga Ugrskega Kralja,
sveta Katalčka. Ki je bila, prava.
Vse v petem letu tega sveta Časti.
Na tizen pustiča želeč Bogu sedquarti.
Više let je kakti Dvojčica bila.

v Hiti Lahn iči njoj ne voľa bila,
Ali kajti Oci keld je imati.
Sedrumu Hercegu nju namuž, predati.
x Kraljevskoga Dvora Herceg nju odpelja,
v Turingiu Otag vti Brad nji odpelja,
Kakti mužu svomu pokorna je bila,
Vaki dan je vendar vti Lahn hodila.

Vnogem je pomogla ona siroticam.
sveta Katalčka kakti Herčica.
Nese zramovala zmed Sorpodo ztati.
v Lujum Rukum Bogu vati maktiti.

Karla bi glad nastal povoh Nemskih romje.
Takov danu ljudi mnogi ustom vmoči,
Katalčka mnogo Žitka je zpravila,
Ovo gladno ljudstvo x kruhum nadlila.
Neto bilo doba neg joško Zpitale.
Ta mnogi kroci rezidati dala,
Vaki daru njim Hranu x Prada pošlala,
Iviče krat na den kriji je dohačala.

Pottam kad x Turingum Tabor bi bil nastal,
Herceg njični Lujost bil je tamno porvan.
v Siciliv tučnog beteg ga dohiti,
Na putu je moral Dusiču zpučiti.
v Dovičum xtaliku kad se je tročila,
Boga zapetoga zaigano molila,
Na dan četrnajeti meseca ovoga,
v Marburgu prerinio ona sveta toga.

Na dan S. Stefana Kralja

Raduj se ves dvor nebezki na dan Svetog Štefana,
Diči takaj puk zemeljzki v-grobu Kralja pervoga,
Koga Angel Roditelom je nazvetil srečnoga,
Za zvisiti pravu veru vu življenju svetoga.

Svetozt svoju je pokazal z-hvale vrednim načinom,
Lepe Cirkve je zezidal i podelil Biškopom,
K-tomu Redovnike vpeljal iz prelepim navukom,
Poganinom puta kazal vnogem grešnem bludnikom.

Darežlivozt proti v-bogem kakva vu njem bila je,
Svedoki su dari lepi koje njim aldurval je,
Zato njegva desna Ruka zaplaču dobila je,
Da još den denešnji cela vu svoji zpodobi je.

Sveti Štefan vu Vutrobi, pervo neg se narodil
Od Jezusa i Marie posvečen vre on je bil,
Zatem Vugerzka naj vekša bil je svetlozt i dika,
Komu budi od nas ljudih hvala i čast velika.

Szent István király napjára

Örvendjete mind égiek Szent István napjának,
Miként földiek dicsérjük első királyunkat,
Kinek boldog jöttét angyal jelentette,
Hogy az igaz hitet nekünk felemelje.

Szent élte számunkra dicsőséges példa.
Szentegyházat épít, s püspököknek adja,
Szerzeteseket hoz csodás tudománnyal,
Mutatva az utat bűnös pogányságnak.

A szívében rejtőző bőkezű jóságért,
A szegényeknek adott sok alamizsnákért,
Cserébe az égtől fizetségül kapta:
Jobbkeze épségben csodásan megmaradt.

Szent István mielőtt megszületett volna,
Reá szállott Jézus, Mária áldása.
Ő lett magyaroknak dicsőséges szentje
Áldassék a neve hálás tisztelettel.

Na dan S. Stefana Kralja.

Raduj se ves domi nebeski na dan svetog Stefana,
Dici takaj pruk zemeljski v grobu Kralja pernega,
Koga Angel Roditelov je narvertil srečnoga,
La xviviti pravu veru vu življenju svetoga.

Svetost svojo je pokazal k hvale vrednim načinom,
Lepe Cirkve je kexidal i podelil Biškupom,
K-tomu Redovnike vpeljal iz prelepim navukom,
Poganinom puta kaxal v nogem grešnem bludnikom.

Dareklivost proti v bogem kakva vu njem bita je,
Sredoki su darsi lepi kogo njim alduval je,
Zato njegova desna Ruka za plaču dobila je,
Da još den dencinji cela vu svoji kprodobi je.

Sveti Stefan vu Putzobi, prvo neg se narodil,
Od Jeruša i Marie posvečen vre on je bil;
Zatem Vugeraka naj vekša bil je svetost i diha,
Komu budi od nas ljudih hvata i čast velika.

g h dd, et ed kh-g a hh aj ah) dd ch dch a)

Druga

Dm. na Im.

Srečna Panonia, Slavna Domovina Štefana
Kak velike vredne dike kinč imaš,
Estergomzki lepti varaš Vugerzki,
iz koga ov Cvet izhadja.

Gdo more misleči prez plača tvoj zlatiš preseči,
Kak hudobno živel je vse ljudstvo,
Nezpodobno vse išlo na prokletstvo,
Dok Kralja Štefana nebilo.

Vse vu krive vere, i bolvanzke bludnozi nore,
Prez pazira i Božjega mira,
Vu neslogi prez bližnjega ljubavi,
Prez Reda bilo je vsega.

Dragi Odkupitel želni Zveličitel Jezus naš,
i Preslavno Ime njegvo vsaki čas,
Blaznilo se deržalo se vse zahman,
Bog pravi vsem bil je neznan.

Ali kak Svetoga Bog njim dal je Štefana,
V sem hodečem i vu tmice bludečem,
Svetlozt sunca iznikne nebezkoga,
Zkrovnozt vere doneše prave.

Naj perveša bila, i Štefana naj vekša sila
Poganine zatreti vražje sine,
Svetlozt vere odpreti Kristuševe,
z-Ztrahom Božjem vse napuniti.

Zove Redovnike Jezusa verne Nameznike,
Da šetuju nazveščuju ze vsch ztran,
Put pravice kem vu tmice ne bil znan,
Slepo ljudstvo k-nebu ravnaju.

K-njim se sam pridruži, i serčeno sam služi,
Apoštolzko več kak kralja nosi čast,
On pomaže, i podiže sam oblast
Slugov Cirkve Jezusa,

Gdo je videl Kralja gde na Svetu kada takvoga
Ki tak jako zkerbel bi vreme vsako,
Da Jezusa naj diči vsaka Duša
Tak je zkerbel Štefan Kralj.

On vse na pobožnozt gibal je na kerščanzko složnost,
Milozivne na čast Majke Marie,
Podložnike zvisil je drage Sinke,
z-Lepum peldum, i navukom.

Gde zte o Junaki, i Štefana verni Vojaki,
Ki žnjim zlati negda zte vojuvali,
Gori ztante ter povejte dobrote.
i krepozti Kralja Štefana.

Otec Siroticam, branitel on jel bil Vdovicam,
Redovnike ljubil Kloštre i Cirkve,
Betežnike je krepil vse nevoljne,
Ljudstvo zderžaval veselo,
Dog Dušu predal je Bogu.

Másik (Szent István király napjára)

Boldog Pannónia, István híres hona,
Mily nagy dicsőségre érdemes kincsed van!
Esztergom vala az ősi magvar város,
Melyből e virágszál valaha kisarjadt.

Mélységekből sírva gondolunk a korra,
Országunk miként élt bűnben és a rosszban,
Mikor még mindenki kárhozatba süllyedt,
Mig István királyunk még meg nem született.

Pogány tévelygésben és eretnek hitben,
Hol nincs lelkipásztor: nincs Isten békéje.
Törvény és rend nélkül létezett ez ország,
Emberi szeretet híján, dúlt sok viszály.

Édes üdvözítőnk, ó drága megváltónk!
Jézus neve legyen mindenkoron áldott.
Káromló azt mondja: Hiábavaló szó!
Míg az igaz Isten itt ismeretlen volt.

Mikoron Szent Istvánt Isten nekünk adta,
Bűnben tévelygőknek, sötétben járóknak,
Végre feltámadott a mennyei nap fénye,
Elérkezett hozzánk az igaz hit reménye.

Istvánnak ereje hatalmas és nagy volt
Győz az ördög felett, a vad pogányságon.
Krisztus egyházának ajtaját kinyitja,
Isten félelemmel mindenkit átitat.

Szerzeteseket hív, Jézus helytartóit,
Hogy a hitre, jóra tanítsák híveit.
Mit még nem ismertek, az igazság útját,
Az emberiség szemét égre irányítsák.

Apostoli király. Ahogy hozzá illik,
Vélük egyetemben a hitet terjeszti,
Jézus egyházának segíti hatalmát,
A keresztény hitnek emeli templomát.

Ó! Ki is láthatott valaha ily királyt,
Ki a hittel annyit törődne mint István?
Ki minden időkben gondot fordít arra,
Hogy Jézust mindenki fennen magasztalja.

Országának népét sarkallja hűségre,
Kegyelmes Szűz Anya nagy tiszteletére.
Alattvalóknak mutatva jó példát,
Sok szép intelmekkel látja el a fiát.

István katonái, ti hősök hol vagytok?
Kik véle egykoron együtt harcoltatok?
Keljetek fel ismét zengeni tetteit,
Szent István királynak hősi erényeit.

Ő volt árvák atyja, özvegyek támasza,
Védelmecz őrc klastromnak, templomnak,
Sok nyomorúságban erő és a vigasz,
Míg a lelkét vissza az Úrnak nem adta.

Dm. na 2. Druge.

Izelaš Panonija, Slavna Domovina Stefana,
Kak velike vradine dike kiti činaš,
Ezerogomski lepti staza Vugraki,
I koga oo svet ikadja.

I do more mideli prex plača tvoj čimel praveč,
Kak hudobno živele je vse ljudstvo,
Nepodobno vse islo na preklestvo,
Dok' Kralja Stefana ne bilo.

Vse ve krive vere, i bolunsko hudosti nore,
Prex partim i Božjega mira,
Vse naslogi prex blaznjega ljubavi,
Prex Keda bilo je vega.

Dangi Odkupitel čelni Lovčičel Jezus naš,
i Preklauno Ime njegovo vaki čas,
Oblaznilo se detčalo ve zahman,
Dag pravi vsem bilje neznani.

Ali kak Svetoaga Bog njim dal je Stefana,
Vsem hodela i va tnice bludečom,
Svetlost sunca i znikne nebez koga,
I krvavost vere domer prave.

Naj porvata bila, i Stefana naj veka sila,
Poganine xatreti vračje sine,
Svetlost vere odpreti Krističeve,
i Lestahom Božjem vse napriniti.

Love Redovnike Jezusa verno Namernike,
Da Jezusu navestuju ke voh xtcari,
Rut pravice komu va tnice ne bil znani,
Slopo ljudstvo k nebu ravnanju.

Ki njim ve sam pridati, i včasno sami sluti,
Apotolebo vti kak kralja moč čast,
On pomake, i vodi ke nam oblat,
Mugos Cirkve Jezusa.

I do je videl Kralja gde na svetu kida takvega,
Ki tak jako zkerbel bi vemo vako,
Da Jezusa naj diči v vakav Duša,
Tak je zkerbel Stefan Kralj.

On ve napobožnost gibal je na kericanke složnar,
Kilozitno na čast Majke Marie,
Podložnike vnišil je drage sinke,
i Lepum peldom, i navukom.

I do xte o Sunaki, i Stefanu vsemi Vojaki,
Ki čijim xtal negde xte opjevali,
Fori stante ter povejre dobrote,
i krepote Kralja Stefana.

Ove svetovani, branitel on je bil odsvica,
Redovnike ljubil Klostve i Cirkve,
Detčnike je krepil ve nevojne,
i ljudstvo edetčaval veselo.
Dag Duša predal je Bogu.

Na dan S. Imbria

Pozdravljam te denes Imbre Herceg Sveti,
v-Velikom Oltaru vovoj Cirkvi Sveti,
Patron Slavne Farc jesi Imbrihovzke,
v-Nevoljaj pomažeš domače i stranzke.

Za Patrona tebe negda su spoznali,
Naši prvi Ztarci ki su ovdi ztali,
I zato po tvojem Imenu je fara,
Ovdi poztavila na tvu Čast Oltara.

Tebe Jezuš dragi ljubil na tuliko,
Da ti je prikazal Neba svoju Diku,
Ter da grešno ljudstvo buš mogel pomoči,
Koji ti se vteče v-kakoj potreboči.

Mi anda Dušice hočemo se vteči,
Denes Godovnjaku tak pobožno reči
Ogledni se Patron na nas milo doli,
Kak te grešno ljudstvo klečeč denes moli.

Mozbit zmed nas koji iz-Sveta premine
Ležeč vu Zemljici na prah pepel zgnije,
Godovnjak ljubljenci onda prosi Boga,
Da Duša bu v-Diki Jezuša miloga.

Szent Imre napjára

Üdvözlünk ma téged, ó Szent Imre herceg!
Templomunk oltára te nevedtől ékcs.
Imbrihov községnek dicső pátrónusa,
Ki segedelmünk vagy a környék bajaiban.

Őscink mind, akik valaha itt éltek,
Mint pátrónusukat ismertek meg téged.
A plébániánkat rólad nevezték el,
Tiszteletedre itt szép oltárt emeltek.

Drága Jézus téged annyira szeretett,
Égi dicsőségét megmutatta néked.
Segedelmé lettél bűnös embereknek,
Kik hozzád fordulnak minden szükségükben.

Mi bűnös lelkek is tehozzád menekszünk,
Dicső névnapodon ájtatosan kérünk:
Vesd le reánk szemed, kegyes pátrónusunk,
Bűnös emberekre, kik hozzád fordulunk.

Mikor majd bennünket a jó Isten elszólít,
Testünk lenn a földben hamu-porrá válik,
Kegyes oltalmazónk, kérd akkor az Istent,
Mi lelkünk is örök boldogságot nyerjen.

Ének Szent Imre hercegről

Na Dan S. Imbrija.

Pozdravljam te danes Sveti Imbre Alexej sveti,
v Velikom Oltaru v tvoji Cerkvi Sveti,

Patron Slavne Sare jesi Imbrihovzke
v Nevoljaj pomagaš domače i xtranzke.

Za Mitrona tebe negda su xpoznali,
Naši prvi Starci ki su ordi xtali
I zato so tvojem Imenu je Sara,
Ordi postavila na tvoj čast Oltara.

Tebe Jeruš dragi ljubil na tuliko,
Da ti je, prikazal Neba voju Diku,
Tez da grešno ljudstvo buš mogel pomoči,
Koji ti se vteče v kakvoj potreboči.

Mi anda Dušice hoćemo se vteči,
Denes Podovnjaku tak pobožno reči,
Ogledni se Patron na nas milo doli,
Kak te grešno ljudstvo klečeć denes moli.
Mor biť zmed nas koji iz Svetau premine,
Ležeć vu Zemljici na prah pepel zgruje,
Podovnjak ljubleri onda prosi Bogu,
Da Duša bu v Diki Jeruša miloga.

Druga

Sveti Imbri Herceg Sin Štefana Kralja,
Njegvomu življenju je još denes hvala,
Mladenec Angelaki on se je ozival,
Žnjimi vu pajdaštvu večkrat je prebival.

On okol polnoči klečeč Boga molil,
v-Hišni Zakon iti nigdar ne privolil,
I po školah hodeč dobro se je vučil
A čiztoču Tela Bogu preporučil.

Kajti Imbri Herceg k-Bogu je zdišhaval,
Vsega sebi Bogu svomu v-Ruke daval,
Govoreč o Bože prosim obznaniiti,
Da je tebi morem povolje vgoditi.

Nut svetlozi nebeska vsu Cirkvu razveti
Da se mogel ov glas prav od vseh razmeti
Čiztoču tve Duše divojačtva Tela,
Začuvaj tva Duša veke bu vesela.

Za ov Zavez njegov Otec neznajuči,
Zato sina svoga ovako podvuči,
Vzemí tebi jednu Devicu zpodobno,
Ka buš z-čina sudil prav Bogu vugodnu.

Sveti Imbri z-trahum Devicu zaručil,
Prav Boga boječu z-úhoma podvučil,
Čiztoču Angelzku da bi začuvala,
v-Zakonu kak seztra žnjim je prebivala.

Ovo peldu naj si vsaki napre vzeme,
Poboljkanja žitka na molitvu gene,
Nasledujmo njega v-molitve čiztoče,
On nas vu teškoče pomoči vse hoče.

Másik ének Szent Imréről

Ó Szent Imre herceg, Szent Istvánnak fia,
Akinek életét dicsérje ma hála!
Nemhiába hívtak angyali ifjúnak,
Őket választottad igaz barátidnak.

Sok éjjel térdelve, imádkozva talált,
Szándékodban nem állt, a földi házasság.
Az iskoláidban, példásan tanultál,
Istennek ajánlva szíved tisztaságát.

Fohászkodva kérted Imre herceg Istent,
Fogadjon teljesen kegyelmébe téged.
Ó Istenem — mondván —, mutasd meg énnekem,
Miként is járhatok, örökké kedvedben!

És íme égi fény ragyog a templomban,
Égi szózati hangzik, adatik tudtadra:
Őrizd szízi testü, lelki tisztaságod,
Így nyerheted el az örök boldogságot!

Ezen szövetségről jó apád nem tudott,
Téged saját fiát eképpen oktatott:
Hitvesedül végy egy tisztaságos szüzet,
Miképp azt rendelé Istennek törvénye.

Jegyessed is lett egy ártatlan leánya,
Kivel fogadalmad, titkon megosztottad.
Úgy élt aztán veled, mint egy tiszta angyal,
Leánytestvéredként a szent házasságban.

Szent Imre példája légyen az eszményünk.
Buzdítson jóságra, hozzá könyörögjünk:
Megkövetünk téged, bűnbánó imával,
Légy a segedelemünk mindenféle bajban!

Ének Szent Imre hercegről

Druga.

Sveti Imbri Hecceg sin Štolana Kralja,
Njegovemu življenju je još danes hvala,
Mladenev Angeliki on se je ožival.
Žinjimi vu pajduštru večkrat je prebival.
On okol polnoči kličoč Bogu molil,
v Hčižni Zakonu iti nigdar ne privolil,
Ipo Školah hodeč dobro se je učil,
A čistoču Tela Bogu prepoznačil.
Kajti Imbri Hecceg k-Bogu je odihaval,
Vsega sebi Bogu svomu v-Ruko daval,
Govoreč o Božo prošim obznaniti,
Da ja tebi morem povolje ugoditi.
Niti svetlost nebesko vni Cirkvu zasveti,
Da se svedel ov glas prav od vseh zameti;
Čistoču tvo Dušo divjojačtva Tela,
Kačuvaj tva Duša veke bu vesela.

Laov Lavex njegov Oci neznajučí.
Lito sina svoga ovako podučí.
Vzemi tebi jedine Devicu xpedebno,
Nla buš a-čina sudiš prav Bogu ugodnu.
Sveti Imbri a-trahum Devicu crnučil,
Pr.v Bogu boječú a-tihama podučil,
Čistoču Angelxku da bi kačovala,
v-Zakonu kak sestca žnjim je prebivala.
Ovo vedu najsi vsaki napre vzeme,
Pobolšanja žitka na molitvu gene,
Nasledujmo njega v-molitvo čistoče,
On nas v teškoče pomoči vse hoče.

Na dan S. Martina

Sveti Martin Biškup rođen z-Sombathelja,
Iz meža lepoga Bratja ma ljublena,
Viteški su bili njegvi Roditelji,
Akoprem de nesu bili v-pravoj Veri.

Konstantia Cara Vojvoda je poztal,
Vu Latinzki Zemlji mežo svoga oca,
Ljubleno Soldate on je opominal,
Prem da kaštigati Oblazt nje je imal.

Kada ovak jednoč z-Vojzkum putuvalje,
v-Ambiamzki Varaš k Vratam kad došel je,
Najde siromaka vu Snegu gologa,
z-Mečem odrezal je njemu Plašca svoga.

Okavko je toga siromaka pokrli,
Kak pismo tolnači da je to sam Bog bil,
Ar mu se je zkazal Jezus v-pervoj noči,
Pak mu rekel Martin ti si sluga Božji.

Potlam se je Vojzka bila razpuztila,
k-Bogu žela vleče Svetoga Martina,
Lepo on za Službu zahvali Cesaru,
Akoprem Cesaru to nebilo drago.

v-Osemnajzdom Letu v-Sveto Cirkvu ide,
Suprot volji Otca kerzta na se prime,
Hilarion Biškup ga za Redovnika,
Je poztavil da bu Bogu vekša Dika.

Potlam kak je Sveti Martin Mešnik poztal,
Obemul je ljubil v-pravo Veru dozta,
Zbog ovc krepozti njega za Biškupa,
Jesu poztavili vsi med sobum zkupa.

Zadnič kada na smert bil bi obetežal,
Na Pozteli smertni v-betegu je ležal,
Angele je poslal Jezus Nazarcnzki,
Koji Dušu njegvu v-Nebu su donesli.

Szent Márton napjára

Szent Márton a püspök, Szombathely szülötte,
Mely kedves vidéke barátinak, testvérmek.
szülci kik voltak vitézi nemzetség,
Még nem ismerhették az igazság hitét.

Nagy Konstantin császár helyezi vezérnek,
Latin földön saját apjának helyébe.
Minden tartományban, amelyet igazgat,
Csak úgy emlegették: kiváló katona.

Egykoron úton volt hadi seregével,
Ambiens városnak kapujához érve,
Egy szegény koldus állt, reszketve a hóban.
Kardjával palástját kettévágja nyomban.

Szegénynek vállait betakarja véle,
Amint írva vagyon, koldus volt az isten.
Meg is jelent Jézus, néki azon éjjel,
S mondá neki: Márton, szolgálj az Istennek!

Márton hadseregét később el is hagyja,
Teljes erejével, hogy Istent szolgálja.
A császári seregtől, halálával búcsút vesz,
Aminék a császár igazán nem örvend.

Szentegyházba megy el tizennyolc évesen,
Megkeresztelkedni atyja ellenére.
Hilarion püspök veszi be rendjébe
Nagyobb légyen véle Isten dicsősége.

Mikoron Szent Mártont püspökké szentelik,
A keresztényi hitre, sok embert megtérít.
Püspöki nagysága, híre messze támad,
Hirdeti győzelmét, az egek urának.

Végül is amikor halálos beteg lett,
Halálos ágyában lelkét kilhelte,
Názáreti Jézus angyalai jöttek,
Megboldogult lelkét felvitték az égbe.

Ének Szent Mártonról

Na Dan S. Martina.

Sveti Martin *Biškup* *rodjen v Ambiahofu,*

Je mesta lepoga *Draga* *na ljublena,*

Viteški su bili njegovi *Roditelji,*

Ako pram da nesu bili v pravi veri.

Konstantin *Cara* *Vojvoda* *je poznal,*

Na *Latinski* *Zemlji* *mesto* *svoga* *Oca,*

Ljubleno *Soldate* *on je opominal,*

Prem da *kašugati* *Oblast* *nje je imal.*

Kada *ovak* *jednoč* *z* *Vojakum* *pustovalje,*

v *Ambiamski* *Vreac* *k* *Vratam* *had* *abdelje,*

Najde *sizomake* *na* *tragu* *golega,*

z *Mečom* *odrezal* *je* *njemiu* *Načla* *svoga.*

Ovako *je* *tega* *sizomake* *pokril,*

Kak *pismo* *tolnati* *da* *je* *to* *sam* *odg* *bil,*

Ar *mu* *se* *je* *skam* *Seruš* *v* *pravi* *noči,*

Pak *mu* *rekel* *Martin* *ti* *si* *Sluga* *Božji.*

Polam *se* *je* *Vojzka* *bila* *razpustila,*

k *Doğu* *žele* *vleče* *Svetoga* *Martina*

Lepo *ovca* *Mušku* *mahvali* *Cvaru.*

Ako *pram* *Cvaru* *to* *ne* *bilo* *drago.*

v *Osemnajstem* *Letu* *v* *Sveto* *Cerku* *ide,*

Su *prot* *vohi* *Oca* *ker* *sta* *na* *u* *primo.*

Hilarioni *Biškup* *ga* *za* *Redovnika,*

Je *portavil* *da* *bu* *Doğu* *vehta* *Dika.*

Polam *kak* *je* *sveti* *Martin* *Biškup* *Mečnik* *portul,*

Obernul *je* *judi* *v* *pravo* *Veru* *dost,*

Zbog *ove* *krepote* *njegova* *Biškupa,*

Imu *portavili* *na* *med* *sohum* *skupa.*

Ladnuš *kada* *na* *smeti* *bil* *bi* *obetežal,*

Na *Porteli* *meriti* *v* *bitegu* *je* *lešal,*

Angele *je* *poslal* *Seruš* *Nazaronški,*

Koji *Dušu* *njegvu* *v* *Nebu* *su* *donesli.*

Karácsonyi ének

1. vers. Bárcsak előbb fölébrettem volna
De lásd pajtás most aludtál volna
Máris csendült fülembé az angyalnak mondása
Hogy a Jézus mast született ama istállóban.
2. vers. Oda megyek vagyon bátorságom
Remélem, hogy a kis Jézust meglátom
Gyere pajtás induljunk te is lehetsz társom
Veltünk leszen jó furuglás Régi jó bojtárom.
3. vers. Hallod pajtás hogy többen is leszünk
Azért tovább itten ne is késünk
Némely előbb lehet neki üdvözlötet tegyünk
S oda érkezőn mindnyájunk térdünkre essünk.
4. vers. A pásztorok hogy elérkezőnek
Gondoskodván hogy már mit tegyenek
Bojtár mongya no mi ketten bárányokért menyünk
S még az éjjel kettőt hármát könnyen megsüthessünk.
5. vers. Nosza tehát induljunk el ketten
Menyünk el Bethlehem felé könnyen
a kis Jézus siránkozik ama Istállóban
barmok között betakarva rongyos posztócskába.
6. vers. Várokozál még egy verset mondok
azután egy keveset mulatok
azonnal Jézusom felé közelebb ballagok
azért Jézusom kedvéért egy szép táncot járok.
7. vers. Állhatatlan ne csintalankodjál
elég immár kit eddig táncoltál
Jobbat neki ajándékozz melyet veled hoztál
és köszönd meg, hogy vele eddig mulatkoztál
Amen

Karácsonyi ének

Lángi József

ÚJ, EDDIG ISMERETLEN SZENT LÁSZLÓ ÁBRÁZOLÁSOK FALKÉPEKEN

Szent László évszázadokon át változó meg-megújuló ábrázolásai a múlt század vége óta a művészettörténeti kutatás érdeklődésének középpontjában áll. Legutóbb szentté avatásának 800. ill. halálának 900. éves évfordulója szolgált az eddigi ismeretek összegzésére. Az ekkor megjelent nagyjelentőségű összefoglaló művek és kisebb tanulmányok¹ után csak újabb, eddig ismeretlen emlékek felkutatása adhat új támpontokat Szent László középkori és barokk ikonográfiájának jobb megismeréséhez.

Középkori eredetű templomaink évszázadokig mérséteggel fedett freskók ki-meríthetetlen tárházát kínálják, ahol gyakran Szent Lászlót ábrázoló képek is fel-színre kerülhetnek.

Előadásomban néhány ilyen, közelmúltban feltárt falképet szeretnék bemutat-ni, amelyek több fontos kérdést vetnek fel. Ezekre ugyan csak a restaurálás befe-jeztével lehet választ kapni, de már most is gondolkodásra ösztönöznek. Az is-mertetendő falképek a történeti Magyarország területén térben és időben nagy távolságban helyezkednek el egymástól. Művészi színvonaluk nagyon változa-tos. Ezért felsorolásuknál keletkezésük időrendjét vettem alapul.

Türje: premontrei templom

A monostor alapításáról pontos adatunk nincs, de mint a csornai prépostság filiája 1234 előtt már fennállt. Erről a Ninivei Catalogus tudósít, amely a Magyar Circaria monostorait írta össze². Későbbi oklevelek arról is tudósítanak, hogy ala-pítója a Türje nemzetségbeli Dénes bán. Ő II. András és IV. Béla király Halics és Velence elleni hadjáratainak is részese³, és a királyi hatalomnak mindig hű táma-sza volt. A tatárok elől menekülő király kíséretében is ott találjuk⁴. Így méltán nyerte el a Szlavón báni, majd később a nádori méltóságot.

A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére alapított monostor építéstörténete a most induló régészeti-, művészettörténeti kutatás befejeztével lesz rekonstruálható, de a régebbi szakirodalom viszont feltételezett egy tatárjárás alatt megszakadó épít-kezést, mely csak a XIII. század közepén folytatódott.

A XVIII. század közepi kisebb mértékű átalakítástól eltekintve a templom belső tere megőrizte késői román- korai gót téralakítását. Így falain, boltozatainak nagy-

¹ Csak néhány címet idézünk a nagyon gazdag irodalmi termésből: Magyar 1992., Mező 1992., Török 1992., László 1993., Kerny 1993., Wehli 1993., Marosi 1995., Kerny 1996., Magyar 1996

² Oszwald 1957/251

³ Jászay 1990. 31–32

⁴ Pauler 1893. II. kötet 175.

részt épségben megmaradt a középkortól kezdve minden festett vakolatréteg. Közülük talán legjelentősebb az első, melyre Szent László legendáját festették meg.

Keletkezése véleményem szerint a XIII–XIV. század fordulójára tehető. Eddigi vizsgálataim szerint a ciklus megfestése idején csak a D-i mellékhajó D-i falára, a D-i toronyalj boltozatára, és a DK-i pillér É-i oldalára készült falfestmény, a többi felületet viszont nyers vakolatszínben hagyták.

A XVIII. század közepén elbontott D-i mellékszentély diadalívétől indult a legenda, K-ről Ny felé haladva követték egymást a jelenetek. A képmezőt fekete, okker és vörös színű vonalzasos keret veszi körül. E keretezés sajátosságos, mert az utolsó jelenet egyes részei e kereten kívülre kerültek, ill. a háromkaréjos végződésű felszentelési keresztek is félig kilógnak belőle. A képszalag hossza 775 cm, magassága 173 cm, ornamentális díszítményt a felszentelési kereszteken kívül nem alkalmazott a festő.

Viszont a képszalag alatt, a felszentelési keresztek közelében minuszkulával írt feliratok is előkerültek.

Az első három jelenet szinte eggyé olvad. A kivonulás, az üldözés és a csatajelenet egy képpé sűrűsödik. A Váradot szimbolizáló soktornyú épület falai alatt lándzsával és íjjal felszerelt láncvértes katonák kísérik a fehér lovon vágatató, lovagi fegyverzetet viselő szent királyt (1. kép). Előtte barna lovon menekül a lányt elrabló kun. Kaftánt és kun süveget visel, oldalán hatalmas fekete tegez lóg. Az elrabolt lány a többi szereplőhöz képest aránytalanul kicsi. A kun íját megfeszíti, akárcsak az előtte szürke lovakon menekülő kun harcosok. A következő jelenet a kun lerántása, itt is szerepel Szent László és a lováról fejjel előre lezuhanó kun, akit a lány ránt magával. Az ezt követő két jelenet – mely a feltárt töredékek alapján a birkózás ill. a kun megölése lehetett – sajnos az 1741-ben megnagyobbított ablak ill. az 1760 körül ide másodlagosan elhelyezett későgótikus pasztofórium beépítése miatt nagymértékben roncsolódott. Az utolsó jelenet a pihenés (2. kép), melyet az első, részleges feltárás után helytelenül értelmeztem. Egymással szemben ülő figurákra gondoltam, de a további tisztítás után láthatóvá vált, hogy a fekvő, ifjú király hajtja fejét a lány ölébe. Földre helyezett koronája felette látható. Szent László vállára omló hosszú haját simogatja a lány bal kezével. Itt található viszont az a furcsa jelenség, hogy a pihenő lovak a kép keretezésén kívül állnak. Kantárukat a Szent Lászlónak árnyat adó fa képkereten túlnyúló ágához kötötték ki.

A falkép festését al fresco technikával kezdte el a mester, de al secco-ban fejezte be. A napi varratok mindenütt jól láthatók. Színvilága nagyon egyszerű, csak feketét, vöröset, okkert, barnát, szürkét és fehérét alkalmazott. Alapszínnek a sárga tónusú nyers vakolatszín használta.

Minden szabad felület kitöltésére törekedett a festő. Dús lombkoronájú fákkal, lándzsákkal, repülő nyílveszőkkel fedte el a nagyobb üres részeket. Érdekes még, hogy két kivételtől eltekintve került az egymást takaró figurák ábrázolását.

A türjei legenda sok részletében eltér a megszokott ábrázolásoktól. Nem az ország peremterületén található, és nem is plébánia templomban, hanem egy szerzetesi közösség megrendelésére készült, és ez ugyan az a rend, melynek ócsai templomában szintén fennmaradt egy töredékes legendaábrázolás. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a renden belül Szent László

tisztelete nagyobb hangsúlyt kapott⁵. Szintén szokatlan, hogy a D-i mellékhajó D-i falára került⁶. A szokásos jelenetsor pedig itt a ritka lerántási jelenettel egészül ki, mely csak Zsegrán és Bántornyán szerepel.

Egyedülálló Szent László nyugati típusú lovagi fegyverzete. Láncvért fedi testét, és ezt térdvédő egészíti ki, a vértet hosszú, bő fegyering takarja. Az üldözési és a lerántási jelenetben egyedülálló módon arca nem látható, mert zárt csöbörsisak fedi. Csak a pihenési jelenetben látható a hosszú hajjal övezett, szakálltalan ifjú arc. Legkülönösebb viszont, hogy dicsfény egyik esetben sem övezi fejét.

Szent László fegyverzete a XIII. század végi nyugati lovagok felszerelésével egyezik meg. Hazai emléanyagban csak pecséteken és ötvöstárgyakon ismerünk ilyent – mint pl. a Gutkeled nembeli László somogyi ispán 1236-os pecsétjén, vagy a krakkói koronáskereszten⁷, de közülük talán a legismertebb a kígyópusztai csat, ahol a harcoló lovagok viselnek ilyent⁸.

Festett emlékek közül talán a legközelebb áll a türjei fegyverzet ábrázolásához a Képes Krónika miniatúrája, ahol Károly Róbert a rozgonyi csatában jelenik meg hasonló felszerelésben⁹, de ez már XIV. századi mű.

Végezetül meg kell említeni, hogy a fegyverzetből hiányzik a pajzs, amely ekkor fontos védőeszköz volt, pedig ez szinte minden legendaábrázolásban szerepel, és lovát sem fedi takaró.

Laskod: református templom

A XIII. század második felében már feltételezhetően álló¹⁰, de 1830-ban a szentély felé jelentősen megnagyobbított templom¹¹ régészeti, restaurátori kutatását Juan Cabello és G. Horváth Erzsébet végezte. A feltárási munka közben többször volt alkalmam látni a falképeket, így véleményem némileg eltér a kutatóétól¹². A három festett réteg közül az első hordozza Szent László legendáját (3. kép).

A rendkívül kisméretű templom – hajója alig nagyobb 6x5 m-nél – D-i falán Ny-ról K-i irányba indul a legenda ábrázolása. Véleményem szerint csak három jelenetből állhatott. Az üldözésből csak a menekülő kun vörösesbarna lova, fekete tegeze és az elrabolt lány arca kivehető. Míg a következő jelenetet teljesen elfedi a felette lévő XV. századi figurális töredék. Itt valószínűleg a birkózás lehetett, de erre akkor derül majd fény, ha a restaurálási munka során leválasztásra kerül a XV. századi réteg. Az ezt követő jelenet a kun megölése, ahol Szent László a hajánál fogva tartja a kunt, és a náluk kisebb méretű lány lesújt rá. E részlet ugyan töredékes, hasonlósága azonban jól felismerhető az ugyanilyen beállítású kakaslomnici, zsegrai, vitfalvai, karaszközi

⁵ Tóth 1974. 667. jegyzet

⁶ László 1993. 185

⁷ Kristó 1986. 48, 38. kép

⁸ Pálóczi Horváth 1989. 11–12. kép

⁹ OSZK Clmae 404 jelzésű kódex f 69 Rozgonyi csata, f 72 A Bazaráb elleni hadjáratban elszenvedett vereséget ábrázoló miniatúráján.

¹⁰ Németh 1997 121

¹¹ Juan Caballo-Simon 1995. 144

¹² G. Horváth 1995. 169–174

freskókéval. A pihenési jelenet viszont hiányzik, mert közvetlenül a kun megölése előtt egy sebeit mutató fájdalmas Krisztus zárja a hajó D-i oldal falának freskóit. Utána már csak a diadalív levésett csorbázata látható.

E korai, kisméretű, egykor Szent Mihály tiszteletére szentelt Szabolcs megyei templom rendkívül jó színvonalú kifestése sok elemében eltér az ismert ábrázolásoktól. Egyrészt távol fekszik a határörvidékektől, és D-i falán festették meg a legendát. Hiányoznak a többalakos, mozgalmas jelenetek, és csak a három legfontosabb részletet emelte ki a festő. Egyedülálló még a legenda lezárása is, ahol Krisztus karjait kitarva mutatja sebeit¹³.

Napkor: rk. templom

A Szabolcs megyében található középkori eredetű – egykor Szent István tiszteletére szentelt – templomot 1948-ban radikálisan átépítették¹⁴. Ma már csak szentélyének falai állnak, boltozata már XVIII. századi. Eredetileg minden falfelületet freskók borítottak, de nagyarányú vakolatleverések következtében mára alig néhány négyzetméter maradt ránk.

A XIV–XV. századra datálható kifestésből csak a diadalív hajó felé eső oldalán és béléletében lehetett nagyobb összefüggő, értelmezhető részletet feltárni. A diadalív béléletében – egy feltehetően korábbi periódusban –, jó freskó technikával koronás női szenteket ábrázoltak.

A diadalív É-i oldalán Krisztus siratásának töredékes képét találtam meg. Krisztust ölében tartó Mária felett angyal lebeg, balra pedig egy könyvébe temetkező figura ül. A másik oldalon három szent király fél életnagyságúnál nagyobb, frontális beállítású képét festette meg a művész (4.kép). E képmező az erdélyi mezőtelegdi rk. templom¹⁵, vagy a felvidéki gömörákos templom szentélyében megfestett magyar szentekkel mutat rokonságot¹⁶.

A jobboldali figura Szent Imre, feje, arca sérült, fejfedője alig értelmezhető. Dereán széles övvel meghúzott, testre simuló, zöld ruhát visel, vállát vörös köpeny takarja. Mindkét kezén furcsa, lelógó szárú kesztyűt láthatunk, baljában liliomot tart.

A középső alak lehetett Szent István. Liliomos koronájának csak egy része maradt meg, arca, felső teste elpusztult. Dereán széles övet viselt, jobbájában jogart tartott. Vállát zöld bélésű köpeny borította.

A bal oldali alakot azonosíthatjuk Szent Lászlóval. Fején liliomos korona látható, jobb kezében kormánypalcát tart. Bő ujjú ruhát, s vállra terített palástot visel. Vállig érő haja vörösesbarna, akárcsak a szakálla.

A vörös, fehér vonalzással keretezett képmezőn belül a figurák sárga színű lépcsős talapzaton, mélykék háttér előtt állnak.

¹³ Hozzá hasonló ábrázolást az 1440 körül keletkezett Psalterium cum cantis kódex S iniciáléjában láthatunk, amely a Kalocsai Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonát képezi. (MS 382) f. 35r.

¹⁴ Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Budapest. 1987. 130–132

¹⁵ Magyarországi művészet 1300–1470 körül II. Budapest. 1987. 1394. kép

¹⁶ Marosi 1987. 36. kép

A napkorihoz hasonló háromalakos ábrázolásokat találunk a Bihar megyei Magyararmetén (Remetea), ahol a félköríves záródású szentélyt díszítik eleven színekkel megfestett, de kissé merev beállítású magyar kiályszentek (13. kép) és apostolok¹⁷.

Szlovák restaurátorok az 1990-es években tárták fel és restaurálták a krasznahorkai (Krásna Hôrka) plébániatemplom oszlopokkal tagolt fülkéibe állított Szent Imrét, Szent Istvánt, Szent Lászlót ábrázoló freskót (12. kép). Festéstechnikája, markáns rajzos előadásmódja, homogén, vörös árnyalatú színvilága és a viseletek alapján a XIV. század elejére datálhatjuk. A másik, napkorihoz hasonló elrendezésű, de ornamentális keretézéssel körbefogott freskó Ausztriában, a Kőszeghez közeli Röttfalván (Rattersdorf) került felszínre a plébániatemplom helyreállítása során. E sérültebb freskón is megfigyelhető hogy ugyanazon ikonográfiai előképre vezethető vissza (14. kép).

Szent királyaink együttes ábrázolásai nemcsak falképeken hanem szárnyas oltárokon is megjelennek. Ilyent ismerünk a szepeshelyi Mária halála oltáron¹⁸, vagy az erdélyi szász oltárokról, pl. Brulya (Bruiu), vagy Felsőtatárlaka (Tatirlau)¹⁹. De ötvös műveken is találkozunk velük, hogy csak a legismertebbet említsük az Anjou-kori ötvösség kiemelkedő alkotását, az aacheni palástcsatot hoznám fel példaként.

De kódexek iniciáléiban is találkozunk velük, mint a müncheni Staatsbibliothek Cod. lat.21.590 jelzésű XV. sz-i kéziratban. Sőt a könyvnyomtatás elterjedésével fametszeteken is gyakran jeleik meg együtt Szent István, Szent László és Szent Imre, amely már a Patrona Hungariae ikonográfiai típus kialakulásával esik egybe. Szép példája ennek Missale Strigoniense 1501-es lyon-i kiadásában Jacques Sucon metszete (15.kép), vagy a Missale Zagradiense 1511-es velencei kiadásának Petrus Lichtenstein metszete²⁰.

Tehát talán nem túl merész feltételezés, ha a falképeken megjelenő szent királyaink együttes ábrázolását a barokk ikonográfiában kiteljesedő Patrona Hungariae előtt megjelenő magyar királyszentek előképének tekintjük²¹.

Kézdiszentlélek (Sanziene) – Perkő: Szent István kápolna

Az építészetileg egyedülálló, centrális alaprajzú kápolna²² falképeinek feltárását Jánó Mihály kezdte meg. A nehezen feltáráható secco teljes letisztítása során sikerült az ábrázolt figurákat nemzeti szentjeinkkel azonosítani. A kiállítás első feltételezésem szerint a XVII–XVIII. század fordulóján készült. A K-i karéj ötalakos kompozíciójának középtengelyében Szent István áll, és az öt figura közül csak az ő fejét övezi dicsfény. Feje felett angyalok zárt, ékkö-

¹⁷ Szőnyi Otto: 1928. Péter Andor: Árpád-házi Szent István, Szent László, Szent Imre a középkori művészetben Kézirat az OMVH könyvtárában ltsz. 4647

¹⁸ Rados 1938. XLVIII. kép

¹⁹ Richter 1992 123–131

²⁰ Hubay 1938. 92, 96

²¹ Szilárdfy 1984. 28, 29. ábra

²² Babos 1983. 18–21

vekkal díszített koronát tartanak (6. kép). Ilyen, tartásukban szinte teljesen megegyező lebegő angyalok tartják az 1664-ben kiadott Nádasdy Mausoleum Szent Istvánt ábrázoló metszetén a koronát²³. Szt. István ikonográfiájában már jóval korábban megjelent az angyalok általi megkoronázás. A Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában már így szerepel²⁴. Ez az ábrázolási típus átvétele lehet a Képes Krónika Szent László koronázási jelenetének. S itt kapcsolódik össze Szent István és Szent László ikonográfiája.

Jobboldalon Szent Imre és egy közel életnagyságú ép, míg baloldalon Szent László és egy másik püspök sérült alakját tártuk fel. Szent László hosszú szakállat visel, fején zárt pántos korona látható. Földig érő, mellén összekapcsolt, vörös palást takarja vállát. Bal kezében bárdot, jobbában hatalmas kék glóbuszt tart (5. kép). Mindkét püspök felett címer volt, de a bal oldali a hiányok miatt egyelőre megfejthetetlen. A jobboldali egy fiait vérével tápláló pelikánt ábrázol. E címer tulajdonosát még nem ismerjük, de lehetséges, hogy megegyezik a közeli Alsócsernátonban kőszöszéket állíttató Cseffei család egyik nőtagjával. Ugyanis az 1700-ban elkészült szöszéken ugyanez a pelikános címer látható²⁵. Kovács András újabb kutatásai alapján viszont valószínűnek tűnik, hogy gr. Mikes István és Petki Rozália lehetett a falképek donátora a XVIII. század közepén²⁶.

A perkői ábrázolás töredékessége, sérülései ellenére érdekes és fontos, mert a XVII. századi Magyarország falképfestészetének nagyon kevés emléke maradt ránk. Véleményem szerint ilyen lehetett a csikmenasági rk. templom szentélyének D-i falán a Huszka József által 1889-ben feltárt Szent Imrét és Szent Lászlót ábrázoló töredék, amelyet azóta visszameszeltek, sőt az sem kizárt, hogy azóta elpusztult²⁷. Viseletei és a templom gazdag XVII. sz-i ornamentikája alapján nem festhették korábban²⁸.

A XVII-XVIII. században Szent Lászlóval többnyire főoltárok szobrain találkozhatunk. E kissé merev, egy nézetre komponált szobrok közül most csak kettőt szeretnék felvillantani, a közelmúltban restaurált cserhátsurányit 1689-ből (7. kép), ill. a tári főoltár XVIII. századi szobrát. E plasztikai művek mellett a metszetes ábrázolások sokkal gazdagabbak voltak, melyre szép példa Tarnóczi István verses Szent László életrajza 1681-ből²⁹. Talán hasonló előkép alapján készülhetett legutóbb megkezdett munkánk helyszínén egy jelentős Szent Lászlót ábrázoló falképciklus. A pápai Eszterházy kastély 1694-es leltára így beszél róla: „...mely Auditoriumnak az boltozássán nagyon le írva Adam Attyánk Paradicsomban ott Letele, és onnéd kiözetesse, az falain pedig külön külön féle Szent László győzedelmes harczainak leírásával meg ékesitetet...”³⁰.

²³ Mausoleum potentissimorum, ac glorissimorum... Nürnberg 1664 89.

²⁴ Thuróczy 1488.

²⁵ B. Muradin 1994. 64–65

²⁶ Kovács 1997. 100–103

²⁷ Huszka 1890. 347–348.

²⁸ Huszka akvarell másolatát az OMvH Tervtára őrzi ltsz: 691

²⁹ Stephano Tarnoczi: Rex Admirabilis, sive vita S. Ladislai Regis Hungariae Wienae 1681

³⁰ Gerő-Sedlmayer 1959. 46

A kastély kápolnáját és a környező festett termeket ugyan gr. Eszterházy Ferenc és Károly átalakíttatják a XVIII. században, de középkori eredetű falai ma is állnak, és szerencsés esetben néhány töredéke is megmaradhatott ennek a fontos és jelentős kifestésnek. Itteni reményt keltő kutatásaink sajnos anyagi fedezet hiányában egyelőre nem folytatódhatnak. Így annak pozitív vagy negatív eredményeiről csak később lehel beszámolni.

Türje: premontrei templom

Visszatérve kiindulási pontunkhoz, de Szent László legendájának megfestése után cca. 500 évvel, újabb Szent László-ábrázolás készült Türjén. Schrábl Tádé csornai prépost 1763-ban Dorffmaister Istvánt bízta meg a templom ekkor megrövidített szentélyének kifestésével. Korábbi ismereteink szerint csak a boltozat és a főoltár-architektúra volt festve³¹.

Kutatásaink során azonban kiderült, hogy az 1825-ben lemeszelt oldalfalakon is Dorffmaister-freskók találhatók. Az É-i és a D-i falon egymással szemben két-két festett, volutás, kagylós szoborfülkében zöldes tónusú grisaille figurák kerültek elő. A D-i falon Szent István és egy szakállas szerzetes, az É-i oldalon Szent László és Szent Imre életnagyságú képe ismerhető fel.

Szent László kezében jogart tart, fején zárt korona, testét vért borítja, oldalán kard (8. kép). A mester nem akarván kétséget hagyni az ábrázolt személy kilétéről, ezért a szoborfülke aljára egy tollal díszített turbánt és Szent László pénzeket festett. De felirat is olvasható a posztamensen: S. LADISLAUS (9. kép).

Dorffmaister az oldalfalak festésénél Maulbertsch 1757-58-ban a sümegi plébánia templom szentélyében alkalmazott kiosztását követi. A mester későbbi művein többnyire a festett főoltár-architektúrán ábrázolta szent királyainkat – pl. Mesztegyő, Gutatöts, Toponár, Nova – de Türjén a rend elvárásának megfelelően Szent Ágoston és a rendalapító Szent Norbert jelenik meg a főoltár festett architektúráján.

Rábaszentmihály: rk. templom

Az elmúlt évben Bán Beatrix végzett kutatásokat a román kori háromkaréjos záródású templomocskában, de középkori kifestés nyomait nem találta. Viszont az apszisban a XVIII. század második felében készült oltárkép mellett két közel életnagyságú, grisaille technikával festett szent király képe került felszínre. Jobboldalon Szent István, balra Szent László. A két figura egy festett oltár-architektúra része volt, melynek ornamentális elemei alapján feltételezhető, hogy a XVIII. század végén készülhetett.

Mindkét király fejét – a Szent Koronát formailag követő – korona díszítette. Szent László bal kezével jogart tart, vállát jobboldalt megtűzött palást fedi (10. kép).

A festett főoltárarchitektúra megrendelője, alkotója még ismeretlen. Jelentőségének felbecsülése csak a teljes feltárás, kutatás befejeztével lesz lehetséges.

³¹ Fábán 1936. 16–21. Garas 1955., 103. 202

Nemesvid: rk. templom

Térben és időben zajló utazásunk utolsó állomása a XVIII. század utolsó éveiben megépült Somogy megyei templom. Falképeinek megfestésére csak 1852-ben került sor. E képek sohasem voltak átfestve, de mégis ismeretlenek, mert a szakirodalom e provinciális, már-már népies ízű XIX. századi festéssel nem foglalkozott. Festője Bucher Ferenc és Johan Diwisch. Bucher apja a XVIII. század második felében több a veszprémi egyházmegyéhez tartozó templom falképét festette meg. Fia sokkal szerényebb képességű mester, és apja kompozícióit egyszerűsített formában gyakran másolta. Így tett Nemesviden is, ahol apjának a veszprémi ferences templom boltozatára festett képeit ismételte meg. A hajó első boltszakaszán Szent István fogadja Asztrik apátot, aki koronát hoz Rómából. A harmadik boltszakaszon Szent Imre fogadalmát ábrázolta. A közöttük lévő második boltszakaszra a vizet fakasztó Szent László képe került (11. kép). E kép nem szerepel Veszprémben, de nem is saját kompozíció, hanem a már korábban említett, 1681-ben kiadott verses Szent László életrajz egyik metszetét követi. E metszet egyébként előképül szolgált a bucsuszentlászlói ferences kolostorban található Schmaltz Theotimus által festett olajképhez is, amelyet nagy művészek is felhasználtak mintának. Így tett Michelangelo Unterberger is, aki a marosvásárhelyi volt jezsuita templom mellékoltárának megfestésénél – feltehetően a megbízó kérésének megfelelően – a Tarnóczi – könyv metszetét vett alapul 1754-ben³². Ugyanez a kompozíció jelenik meg Andreas és Joseph Schmutzer egy 1731-es rézmetszetén is. Az ifjabb Bucher valószínűleg ismerhette valamelyik művet. A kompozíciót ugyan kissé módosította, mert a hegy bal oldalán menekülő turbános sereg látható, jobbra pedig merev és szabályos sorokban várakoznak a lovas és gyalogos magyar vitézek.

Végül a nagy felületű freskók után egy szerény méretű, de ikonográfiai szempontból érdekes és ritka metszetett szeretnék bemutatni. Franz Schaur XVIII. század közepén készített 115x76 mm-es grafikai lapján a barokk Regnum Marianum eszmerendszere tükröződik. A felhőkön trónoló Szűz Mária előtt hódolnak a „Magyar Háromkirályok”, de a kép egyben Szent István Szent Koronával történő országfelajánlását, Szent Imre fogadalmát is megjeleníti, akinek lábánál a vezeklő korbács is látható. A metszet jobb alsó sarkában előadásom központi alakja Szent László áll, aki pajzsát és kardját, mintegy védelmét ajánlja fel Szűz Máriának (16. kép).

A felsorolt emlékek többsége még csak a restaurálás kezdeti fázisában van, jelentőségük végleges felbecsülése csak e munkák befejezésével lehetséges. De e falképek új lehetőségeket kínálnak a művészettörténeti, vallástörténeti, Túrje esetében a rendtörténeti vagy a természettudományos vizsgálatokra, hogy új, bővebb információkkal szolgálhassanak kimagasló nemzeti szentünk ábrázolásainak, közép- és újkori tiszteletének jobb megismeréséhez.

³² Kronbichler 1999.

Irodalom

BABOS István

1983 A kézdiszentléleki Perkő kápolna. *Műemlékvédelem* 1983/1. 18-21.

FÁBIÁN Mária

1936 Dorffmaister István művészeti munkássága a szombathelyi egyházmegyében II. *VasiSzemle*. 16-21.

GARAS Klára

1955 *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest.

GERŐ László - SEDLMAYER István

1959 *Pápa*. Budapest.

G. HORVÁTH Erzsébet

1995 Előzetes tájékoztatás a laskodi falképek feltárásáról. *Műemlékvédelmi Szemle* 1995/1-2. 169-174.

HUBAY Ilona

1938 *Missalia Hungarica*. Budapest.

HUSZKA József

1890 A csíkmenasági templom falfestményei. *Archeológiai Értesítő* 1890. 345-348.

JÁSZAY Magda

1990 *Velence és Magyarország*. Budapest.

JUAN CABALLO – SIMON Zoltán

1995 A laskodi református templom műemléki kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle* 1995/1-2. 143-159. lapszám

KERNY Terézia

1993 Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 1993/1. 39-54.

1996 Szent László szentté avatása és kultuszának kibontakozása. In: PÓCS Éva szerk. *Ősök, táltosok, szentek*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1996. 175-197.

KOVÁCS András

1997 *Kézdiszentlélek templomai*. Tusnád.

KRISTÓ Gyula

1986 *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest.

KRONBICHLER, Johann

1999 *Michael Angelo Unterberger*. Salzburg.

LÁSZLÓ Gyula

1993 *A Szent László-legenda középkori falképeken*. Budapest.

MAGYAR Kálmán szerk.

1992 *Szent László és Somogyvár*. Kaposvár.

MAGYAR Zoltán

1996 *Keresztény lovagoknak oszlópa*. Budapest.

Magyarországi művészet 1300-1470 körül II. Budapest. (Szerkesztő Marosi Ernő) 1987.

MAROSI Ernő

1987 Der Heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. *Acta Historiae Artium* évf. XXXIII. évf. 1987-88. 211-256.

1995 Szent László mint nemzeti szent. In: *Kép és hasomás. Művészet és*

- valóság a 14-15. századi Magyarországon. *Művészettörténeti füzetek* 23. Akadémiai Kiadó, Budapest, 67–85.
- MEZŐ András
1992 Adatok Szent László középkor tiszteletéhez. (XIII-XV. század) *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1992/2. 123–135.
- B. MURÁDIN Katalin
1994 *Faragott kőszobák Erdélyben*. Kolozsvár.
- NÉMETH Péter
1997 *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza.
- OSZVALD Ferenc
1957 Adatok a magyarországi premonstreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 1957/2-3. 231–254. lapszám
- PÁLÓCZI HORVÁTH András
1989 *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest.
- PAULER Gyula
1893 *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest.
- RADOS Jenő
1938 *Magyar oltárok*. Budapest.
- RICHTER, Gisela und Otmar
1992 *Siebenbürgische Flügelaltäre*. Innsbruck.
- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1987 II. kötet
- SZILÁRDFY Zoltán
1984 *Barokk szentképek Magyarországon*. Corvina, Budapest.
- SZÓNYI Ottó
1928 A bihar remetei falfestmények. *Archeológiai Értesítő* 234-237.
- TÓTH Melinda
1974 *Árpád-kori falfestészet*. Budapest.
- TÖRÖK József
1992 Szent László szentté avatása. *Műemlékvédelem* 1992/4. 197–202.
- THURÓCZY János
1488 *A magyarok krónikája*. Augsburg.
- WEHLI Tünde
1993 Szent László ábrázolása egy Bécsben 1509-ben nyomtatott könyvben. *Ars Hungarica* 1993/1. 55–60.

Lángi, József

New, Recently Found Illustrations of St. Ladislav in Wall Pictures

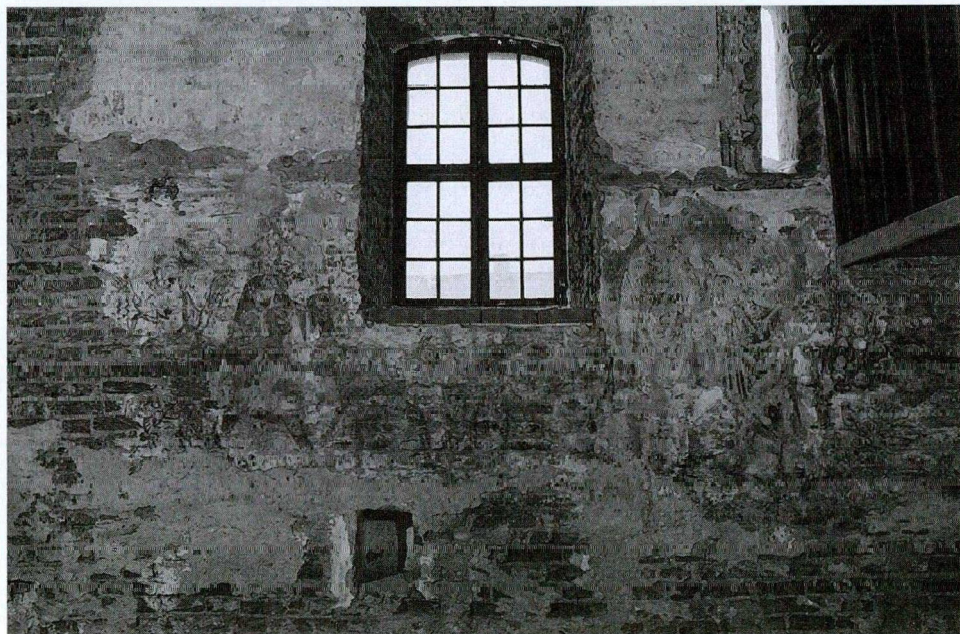
In the medieval churches of the historic Hungary the different scenes of St. Ladislav's legends were often portrayed. Usually they were arranged in picture-cycles, where the order of the pictures was relatively fixed. The restorer-author introduces the recently discovered wall pictures and he compares them with some earlier known frescos. He deals with the St. László illustrations in the churches of Túrje, Laskod, Napkor, Kézdiszentlélek, Rábaszentmiklós and Nemesvid.

1. kép Túrje: Prem. templom. Lovagi viseletben
ábrázolt Szent László az üldözési jelenetben.
XIII–XIV.század fordulója

2. kép Túrje: Prem. templom. Pihenési jelenet.
XIII–XIV.század fordulója

3. kép Laskod: Református templom. A hajó D-i falának háromrétegű kifestése. XIV. század eleje

5. kép Kézdiszentlélek: Szent István kápolna. A középpontban Szent László áll, kezében bárd és glóbusz. XVII. század vége

6. kép Kézdiszentlélek: Szent István kápolna. Balszálen Szent István és a feje felett koronát tartó angyalok, középen Szent Imre. XVII. század vége.

4. kép Napkor: Rk. templom. Három szent király a diadalív D-i oldalán. XV. század

8. kép Túrje: Prem. templom.
Dorffmaister István Szent László képe a
szentély É-i falán 1763.

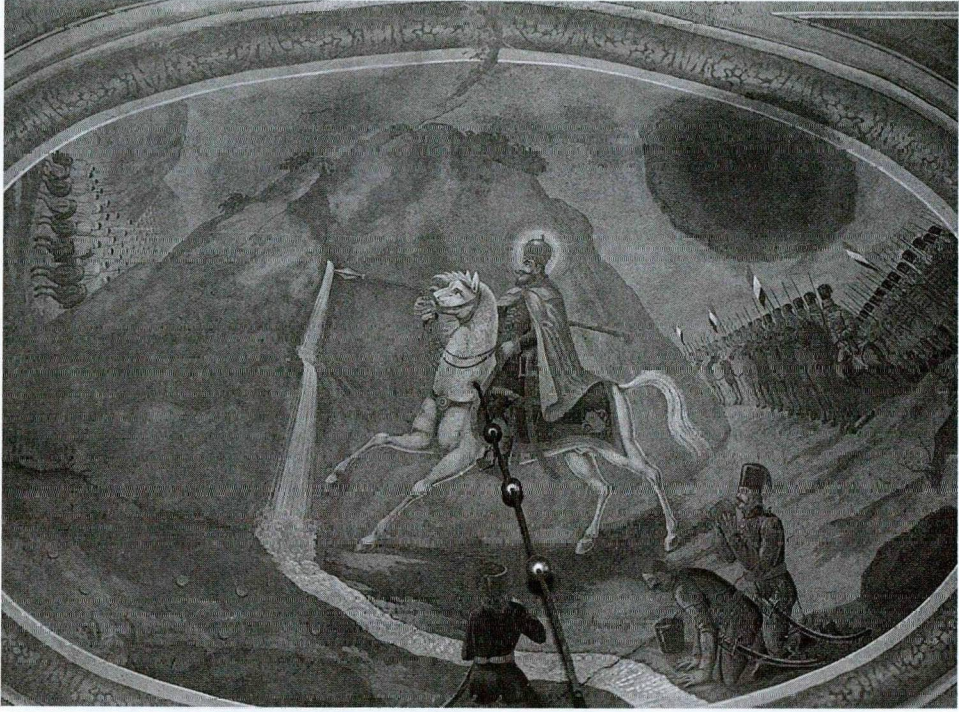
9. kép Túrje: Prem. templom.
Az előző kép alsó szakasza, Szent László lába
mellett turbán és Szent László pénzek, alatta
felirat: S. LADISLAVS.

7. kép Cserhátsurány: Rk. templom.
Szent László szobra 1689-ből.

10. kép Rábaszentmiklós: Rk. templom. Szent László
a festett főoltárarchitektúrán. XVIII. század vége

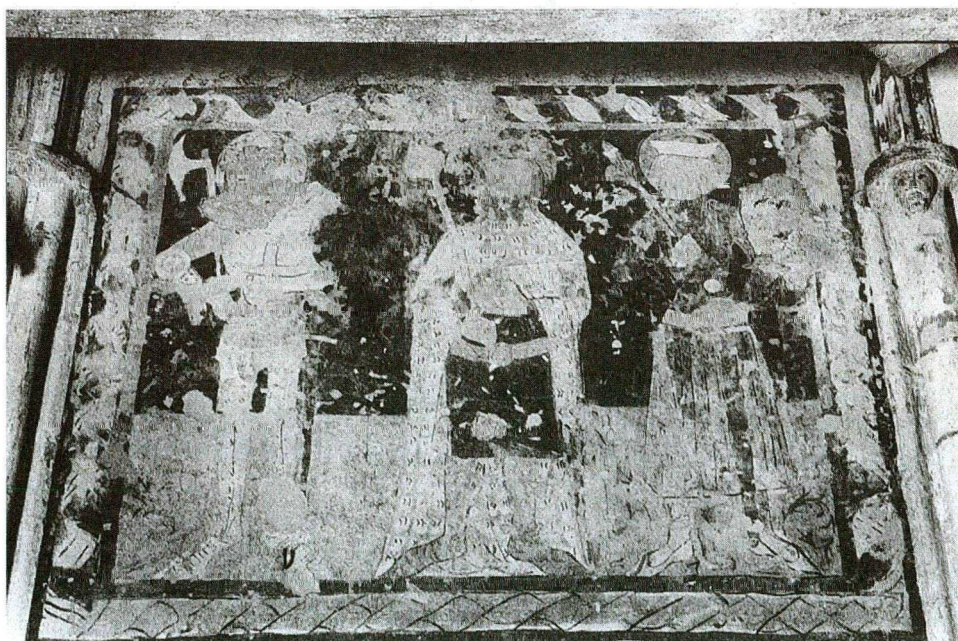
11. kép Nemesvid: Rk. templom. A hajó második boltszakaszán látható
„Szent László vizet fakaszt” című kép 1852.

13. kép Magyarremete: Ref. templom.
A szentély szent királyainkat ábrázoló freskója

12. kép Krasznahorka: Rk. templom.
A XIV. század eleji Szent Istvánt,
Szent Lászlót, Szent Imrét ábrázoló freskó

14. kép Rótfalva: Rk. templom. A Szent Istvánt, Szent Lászlót,
Szent Imrét ábrázoló freskó restaurált állapota

15. kép Jacques Sucon metszete az 1501-ben Lyon-ban kiadott Missale Strigoniense-ből

Sz: István Király, Sz: Imre Herczeg,
Sz: László Király.

Fr. Scaur sc.

16. kép Franz Scaur XVIII. század II. felében (1779?) készített rézmetszete
A „Magyar Háromkirályok” hódolata a Patrona Hungariae előtt

VÁLTOZATOK EGY TÉMÁRA – ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET

A barokk kor az európai vallásos gondolkozás utolsó hegemonisztikus időszaka. Magyarországon a jól ismert történelmi körülmények csak egy évszázadot engedélyeztek e lángoló lelkeségű korszak virágzásának, és ezért az ábrázoló művészetek később közkedveltté váló sémái – Európa szerencsésebb fekvésű országaival szemben – csupán a XVIII. század elején alakulhattak ki.

A barokk embere vizuális tekintetben ugyanis alapvetően sémákban gondolkozott. Lázasan, néha évtizedeken keresztül kereste egy-egy bibliai eseménynek vagy szent legendájának legadekvátabb imagináris kifejezési formáját, amely azután az adott gondolatkört legteljesebben tükröző vizuális képzetként gyorsan ismertté és népszerűvé vált. Az uralkodó eszmerendszernek megfelelően, politikai okokból is igen gyakran ábrázolt Árpád-házi szentek közül így tisztult le Szent István ábrázolása a leggyakoribb korona-felajánlás jelenetére, Szent Imrée a Mária előtt tett életszentségi fogadalmára, Szent Erzsébeté az alamizsnálkodására. A középkorhoz képest jóval kevésbé intenzív László-kultusz nem produkált hasonló, toposszá váló megoldást. A lovagkirály viszonylag ritkán jelent meg önállóan, többnyire a magyar szentek egyikeként tűnik fel. Mint a legtöbb szenthez, hozzájuk is több, jól körülhatárolható, ábrázolási sémájuk által egyértelműen megfogalmazott fogalom kötődött, Erzsébethez például a jámborság és irgalmasság.

A szent királylány kikristályosodott képi megjelenítése és annak elterjedése jól példázza a fenti folyamatot. A korábban esetlegesebb megoldások jelentős része a XVIII. század második harmadától feltűnő hasonlóságot mutat. A prototípust a művészettörténet Daniel Grannak a bécsi Karlskirchébe 1737-ben készült oltárképében határozta meg, melyben Eckhart Knab 1977-es Gran-monográfiája óta – a korábbi véleményekkel ellentétben – a hazájában Izabellaként ismert Portugáliai Szent Erzsébet ábrázolását látjuk¹ (bár a kép vázlatát a budapesti Szépművészeti Múzeum 1996-os, velencei festészetet bemutató kiállítása ismét a magyarországi királylány ábrázolásaként aposztrofálta).

Ó Árpád-házi Szent Erzsébetnek déd-unokahúga, Dénes portugál király felesége,² a képet megrendelő VI. Károly császár feleségének, Erzsébet Krisztina császárnénak a védőszentje.³ A képen hercegnői díszben lép ki a klasszicizáló lisszaboni palota kapuján, és az ahhoz vezető lépcső tetején állva a hozzá seregülő szegényeknek aprópénz-alamizsnát oszt. Mögötte kíséretének két női tagja áll, balján a pénzesztálat tartó ifjú, a másik oldalon két katona. Balról, átlós irányban szegények sereglenek hozzá, az előtérben, a kép sarkában megajándékozott anya távozik há-

¹ Knab 1977, 87.

² White 1993. 62 - 63.

³ Knab 1977. 87.

rom gyermekével. A másik, jobb sarokban rózsafüzért szorongató, sánta koldus ül, lábainál kutyával. Balra a háttérben íves nyílás-keretezte három figura beszélget, miközben felül mennyei sugaraktól kísért angyalok bőségszarut hoznak.⁴

Gran kompozíciója hamar közismertté vált, amiben vázlatain és másolatain kívül nagy szerepet játszott Johann Christoph Winnkler (Gran oeuvre-jében egyetlen oltárképként) róla készült metszete is.⁵ Hazánkban meglehetősen gyorsan adaptálták az ábrázolást, hisz tökéletesen kifejezte az Árpád-házi Szent Erzsébet-ről kialakult képzeteket. Az általánosan elfogadott felfogás szerint az alamizsnát osztó szent 1740 utáni képi megjelenítései – így többek közt Budán a vízivárosi kapucinusok egykori, Schervitz Mátyás által festett (1760) főoltárképe, Cimbal oltárfreskója a zalaegerszegi plébániatemplomban (1769), Dorffmaister István oltárképe a mesztegnyői ferenceseknél (1772), a zsámboki plébániatemplom állítólag Johann Bergltől készített főoltárképe (1777), Johann Martin Schmidt főoltárképe a veresegyházi templomban (1778 körül), ismeretlen festő Gran-másolata a külsővati plébániatemplomban, egy ugyancsak Dorffmaisternek tulajdonított kép a soproni múzeumban (ltsz. S. 84. 354. 1.), egy akvarellal és temperával festett szentkép-változat (melyet itt egy terjedelmes műfaj kiragadott példajaként szemlélünk) az esztergomi Keresztény Múzeumban (1750. k.) stb. – e megoldásra vezethetők vissza.⁶ Nem lehet azonban említés nélkül hagyni egy másik ismert ábrázolást sem, melynek hatása e szempontból mindeddig elkerülte a kutatás figyelmét. Giovanni Battista Pittoninak a Kelemen Ágost kölni választófejedelem megbízásából Bad Mergentheim kastélyába festett, metszet változatban is alighanem ismertté váló oltárképéről van szó (a Gran-műhöz hasonlóan egyik vázlata ennek is a Szépművészeti Múzeumban van⁷), mely az előzőnél egy évvel korábban, 1736-ban került felállításra, és az alamizsnát osztó Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázolja.

Maga a jelenet és a beállítás olyannyira megegyező a két képen, hogy kétkedve kell fogadnunk Knab azon állítását, mely szerint a két festmény között nincs közvetlen összefüggés.⁸ E helyen azonban – bármilyen érdekes lenne – nem a közös előképek (Gran kompozíciójának közvetlen előzményét saját oeuvre-jében, a breitenfurthi kastélykápolna Nepomuki Szent János-oltárképében látjuk, s Knab Martino Altomonte kompozicionális befolyását is említi⁹) vagy egymásra hatások rendszerét vizsgáljuk, hanem a két festménynek az Árpád-házi Szent Erzsébet-ábrázolások evolúciójában betöltött szerepét. Pittoni Granéval tematikailag teljesen egyező műve kompozicionális eltéréseket mutat. A velencei mester hangsúlyosabban épít a piramidális alapsémára, melynek felső zárását Erzsébet alakja adja (ő van a középpontban), s erre az éles szögű zárásra reflektál felül a két angyal egymásra merőleges figurája. A bécsi festő inkább a színezéssel és alakjának

⁴ Knab 1977. Abb. 103.

⁵ Knab 1977. Abb. 102.

⁶ Szilárdfy 1984, a III. színes kép szövege

⁷ Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások, kiállítási katalógus, Budapesti Történeti Múzeum 1993 június 11 - október 10, Bp. 1993, 36. és 125. kép

⁸ Knab 1977. 87.

⁹ Knab 1977. 87.

méltóságával emeli ki a szentet környezetéből, a kompozíciót felül azonban nem ő, hanem maguk az angyalfigurák zárják. Nála Erzsébet-Izabella mögött kíséretének két női tagja tűnik fel, akik teljes mértékben azonosíthatók voltak a magyar Erzsébet két hűséges kísérelőjével, Gudával és Isentruddal.¹⁰ E részlet Pittoninál hiányzik, s ez is utal arra, milyen magától értetődő volt az ábrázolás átvétele illetve témájának „magyarítása”.

Az említett hazai változatok alapján kitűnik, hogy hazánkban mindkét jeles mester kompozícióját ismerték, és – mint látni fogjuk – fel is használták Szent Erzsébet megjelenítéseinél. Gran műve mégis népszerűbb volt, gyakrabban jelentett kiindulópontot. Ennek okát abban láthatjuk, hogy képének számos részlete jobban ráillett II. Endre leányára, és közelebb állt a magyar lélekhez is. Ilyen a már említett két női kísérelő, a jobb alsó sarokban ülő koldus kezében lévő – és hazánkban igen kedvelt – rózsafüzér, a két katona magyarosabb jellegű ruhája, de az egész kép természetesebb és statikusabb felfogása is.

Egyértelműen Gran megoldásának derivátuma Schervitz egykori oltárképe a budai kapucinusoknál, a séma egyik legkorábbi hazai templomi alkalmazása (1760.). Baloldalt ugyanúgy távozik gyermekével a már megajándékozott nő, csaknem megegyező az Erzsébet elé éppen odajáruló két figura mozdulata, valamint hasonlóan áll a szent mögött két szolgálója valamint testőre is. Számos szereplő azonban hiányzik a képről, ami által az egyszerűbbé, levegősebbé és áttekinthetőbbé vált. E mű a második világháborúban Budapest ostroma során sajnos elpusztult, így csak egykori, fekete-fehér reprodukció alapján ismerjük.¹¹

Cimbal Granhoz hasonlóan bécsi festő volt, és a zalaegerszegi plébániatemplomban egyértelműen a Karlskirche oltárképét használta fel előképként.¹² Kompozícióján annyit módosított, hogy az előtérben jobbra ülő koldust a bal oldalra helyezte át, több háttérfigurát pedig elhagyott. Ezáltal az adományra váró szegények és betegek nem körülveszik Erzsébetet, hanem a kép bal oldalán tolonganak, míg a másikon kíséretének tagjai állnak, figurája így élesen elválasztja a két csoportot. E látszólag csekély változtatás tartalmi módosulást is mutat, a különböző rétegek tudatos elkülönítését eredményezi. Cimbalnál kevesebb a misztikus, környezetet elfedő felhőgomoly, kisebbek a jelenetet kísérő gyermekangyalok, szárazabb, klasszicizálóbb a festésmód, visszafogottabb, sőt, fáradtabb a színezés is. Ezek az eltérések a kép és mintakép keletkezése közötti több mint három évtized stílári fejlődésére, néhány el nem hallgathatóan bántó rajzhiba a két festő közötti kvalitásbeli különbségekre utal.

Cimbal után három évvel, 1772-ben Dorffmaister is megfestette e témát, a ferencesek mesztegnyői templomába. A vizsgálódási körünkbe vont ábrázolások közül egyetlenként ez az oltárkép egyértelműen és kizárólag Pittoni megoldását használja fel, azt egyszerűsíti le. A kompozíciót annyiban módosítja, hogy Erzsébet bal oldaláról (a képen jobbra) elhagyja kíséretének tagjait és az előtérben alamizsnáért könyörgő koldust, illetve az ülő asszonyt és gyermekét, csupán a tányértartó fiúnak a veleneci művésznél is visszanéző figuráját tartja meg, ami által a szent a középpontból a

¹⁰ Erzsébet életére vonatkozóan l. Sz. Jónás 1989, 100.

¹¹ Schoen 1930. 64. kép

¹² Kostyál 1987. 179-189, 5. kép

jobb oldalra kerül át. E módosítás természetesen a kompozicionális irányultság megváltozását eredményezi, a kép egyensúlya megbillen. A bal oldalon a fő alakokat – csekély módosításokkal – megtartotta, a rászoruló csoportja innen közeledik Erzsébet felé, alakja jobban elkülönül tőlük. A kompozíció a piramidális helyett így alapvetően vertikális irányúvá válik, a kavargó felhőből előbukkanó angyalok képszerkezetileg itt csekély szerepet játszanak. A Granénál jóval sötétebb, a fény-árnyék kontrasztokra erőteljesebben építő színvilág szintén Pittonit idézi.

A zsámboki plébániatemplom állítólag Bergl által festett, szűk kivágású oltárképe a séma egyik leginkább elvonatkozó oltárképi alkalmazása (1777). Csúpan Erzsébetet és a koldust mutatja (valamint a háttérbe szinte beleolvadó, a pénzestálat tartó ifjú segítő), a többi mellékszereplőt elhagyja. A hangsúly ezáltal a megajándékozás gesztusára koncentrálódik. Külön érdekessége a képnek, hogy Erzsébet a fiatal Mária Terézia arcvonásait viseli, míg a megajándékozott koldus képében a megrendelő Beniczky Tamást festette meg a művész.¹³ A magyar uralkodóház szentjét (illetve Mária Teréziát) hangsúlyozandó, a jobb alsó sarokban a koronás magyar címerpajzs is feltűnik. Bizonyosnak vehetjük, hogy Bergl mind Gran, mind Pittoni változatát ismerte, és fel is használta. A szent figurája ugyanis az előbbi, a koldusé az utóbbit követi. Az architektúráis környezet, különösen a baloldali, a felhős eget láttató íves nyílás ismét a bécsi mestertől nyert motívum. Bár a festő mindkét variánsból merített, végső kicsengésében módosított, jelentős mértékben önálló invenciójú alkotást hozott létre.

Berglhez hasonlóan két előképet használt Kremser Schmidt is a vereasegyházi főoltárképen (1778 k.).¹⁴ Alapvetően a Pittoni-változat tükörképes átfordításából indul ki (Erzsébet, a tálcát tartó kísérő vagy a szélen álló koldus figurája illetve térbehelyezésük), de több motívumot – mint a szent két társnője a háttérben, a kislány felé irányuló adományozó gesztus, a perspektivikusan ábrázolt architektúra, a bőségszaruból pénzt öntő puttók – Grantól vesz át. A sejtelmesen sötét, rembrandtosan misztikus fény- és színkezelés az itáliai mesterénél oldottabb, párásebb, ugyanakkor Schmidt művészetének karakterisztikus vonása. Megoldása éppen ezzel, hangulati téren hozott leginkább újat.

A külsővati plébániatemplom olajképe Gran megoldásának színvonalas, a csaknem négyzetes formátumhoz igazított másolata. Éppen ez valószínűtleníti a sajátkezűséget is, hisz a Granhoz köthető változatok formátuma gyakorlatilag megegyezik. A felső részen a Karlskirche oltárképén hangsúlyos angyalfigurák helyhiány miatt elmaradnak, az előtér is kissé nyomottabbá válik. A többi figura pontosan egyezik a két ábrázoláson, kivéve baloldalt a háttérben az íves nyílás keretezte csoportot. Grannál itt három férfi beszélget, Külsővaton azonban egy gyermekét tartó anya tűnik fel, mögötte egy másik nőalakkal. Az architektúráis környezet csekély változása szintén a formamódosulás eredménye.

Dorffmaister Istvánhoz kötik a soproni Városi Múzeum Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázoló képét is.¹⁵ A mesztegnyői oltárképtől mindazonáltal teljességgel különbözik, előképét a Karlskirchéből, Grantól nyerte, de jelentős mértékben át is ala-

¹³ Bálint 1977. 480.

¹⁴ Barokk művészet... i.m. 344, 139. kép

¹⁵ Ismeretért és reprodukciójáért Nemes Andrásnak mondok köszönetet.

kította azt. Bergl zsámboki interpretációjához hasonlóan, a szent és egy megajándékozott kettősére koncentrált. Az egész kompozíciót megfordította, és át is alakította, levegősebbé tette. A szereplők száma erőteljesen lecsökkent, Erzsébet nyúlánk figurája kimagaslik közülük. Az adományt kapó csuklyás alakja önálló lelemény, Grannál nincs jelen, és az egész ábrázolásnak – melynek attribúciója a Dorffmaister-oeuvre ismeretében erősen megkérdőjelezhető – önálló jelleget kölcsönöz.

Az esztergomi Keresztény Múzeum pergamenre készült akvarell-tempera szentképe¹⁶ a témának az ábrázolóművészetek alsó szintjén lecsapódott derivátuma, s csak igen távolról kötődik a két említett őstípushoz. Erzsébetet fél alakban ábrázolja, fején hercegnői (zárt) koronával, jobb kezében pénzadománnyal, a balban könyvvel, (nyitott) koronával és karddal. Jobbra mögötte két koldus vár az adományra, balra klasszicizáló épületrészlet látszik, Gran kompozíciójából csupán ez utóbbi maradt meg. A téma ennél tovább nem is lenne egyszerűsíthető, s ez jól mutatja a szentkép és az oltárkép eltérő célkitűzéseit.

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet XVIII. századi magyarországi ábrázolási sémája Gran és Pittoni talán közös előképet felhasználó két megoldása nyomán alakult ki. A bemutatott jelenet mindig ugyanaz, a kompozíciós variánsok egyik, másik, vagy mindkét prototípusból merítenek. Az ismertetett változatok között nem találkozunk nyomon követhető, önálló evolúciós fejlődéssel, valamennyi ugyanazokhoz a – valószínűleg metszetekekről ismert – forrásokhoz nyúl, s azokat több vagy kevesebb invencióval a megrendelő konkrét igényéhez és a festő képességéhez igazítva szolgálja a mindenkori magyar uralkodóház adakozó jámborságát propagáló gondolatvilágot.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I-II*. Budapest.

SZ. JÓNÁS Ilona

1989 *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest.

KNAB, Eckhart

1977 *Daniel Gran*. Wien - München.

KOSTYÁL László

1987 Johann Ignaz Cimbal Zala megyében. *Zalai Múzeum I*. 179-189.

SCHOEN Arnold

1930 *A budai Szent Anna templom*. Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 *Barokk szentképek Magyarországon*. Corvina, Budapest.

WHITE, Kristin

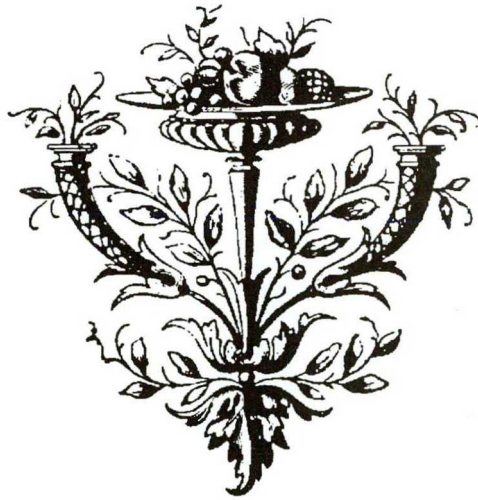
1993 *Szettek kislexikona*. Budapest.

¹⁶ Szilárdfy 1984. III. színes kép

Kostyál, László

Variations on a Theme – St Elisabeth of Hungary

The baroque art often illustrated the saints of the medieval ruling dynasty, the House of Arpad. In these pictures the saints were usually portrayed in fixed scheme. The prototype of the St. Elisabeth illustrations is the picture of Daniel Gran (Vienna, Karlskirche, 1757). In his study the author analyses the picture of another baroque painter, Giovanni Battista Pittoni (Bad Mergentheim, 18th century), which was a sample for the Hungarian illustrations.

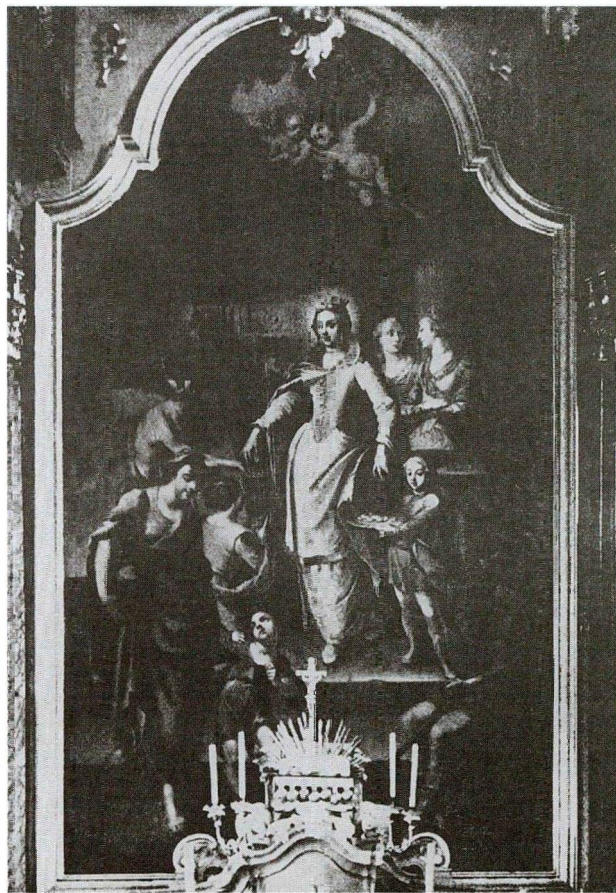
1. kép Daniel Cran: Portugáliai Szent Erzsébet, 1736.
Budapest, Szépművészeti Múzeum.

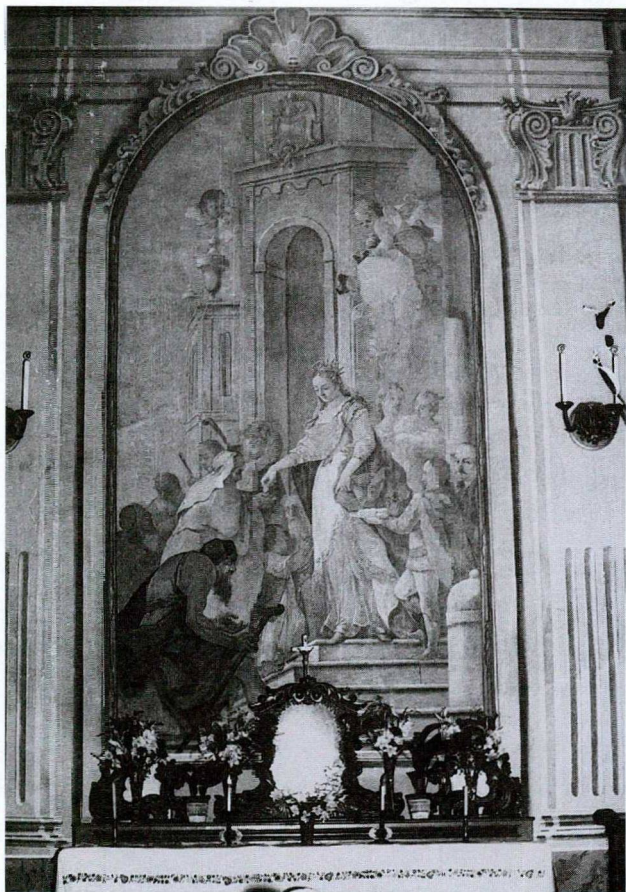
2. kép Daniel Cran képe után Johann Christoph Winnkler: Portugáliai
Szent Erzsébet. Wien, Albertina.

3. kép Giovanni Battista Pittoni: Árpád-házi Szent Erzsébet, 1734.
Budapest, Szépművészeti Múzeum.

4. kép Schervitz Mátyás: Árpád-házi Szent Erzsébet, 1760.
egyor a budai Kapucinus templomban, elpusztult.

5. kép Johann Ignaz Cimbal: Árpád-házi Szent Erzsébet, 1769.
Zalaegerszeg, plébániatemplom.

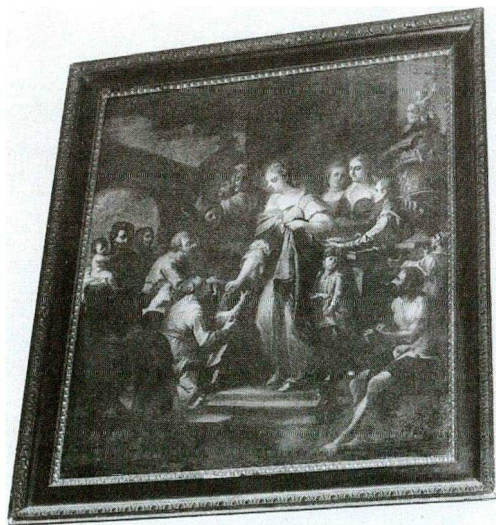
6. kép Dorffmaister István: Árpád-házi Szent Erzsébet, 1772.
Mesztegnő, volt Ferences templom.

7. kép Johann Bergl (?): Árpád-házi Szent Erzsébet, 1777. Zsámbok, lébániatemplom.

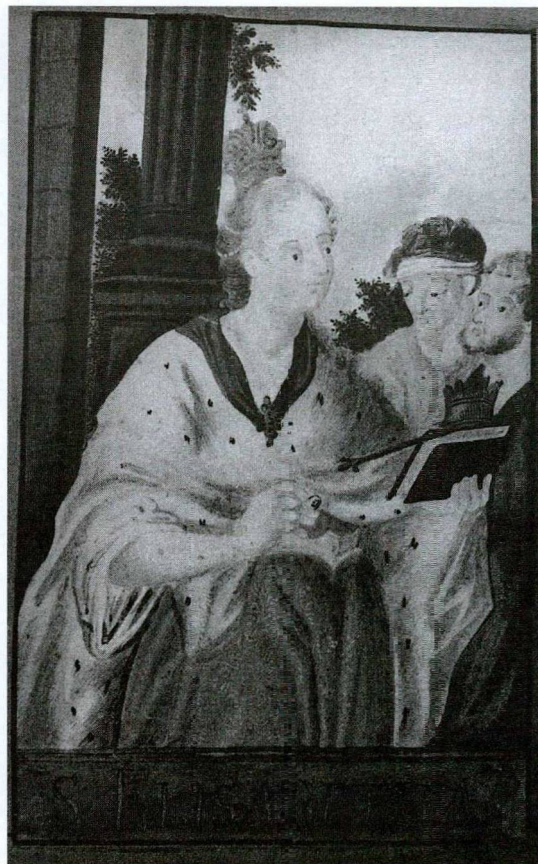
8. kép Johann Martin (Kremser) Schmidt: Árpád-házi Szent Erzsébet, 1778 körül. Veresegyház, plébániatemplom.

9. kép Ismeretlen Daniel Gran után: Portugáliai Szent Erzsébet. Külsővat, plébániatemplom.

10. kép Dorffmaister István (?): Árpád-házi Szent Erzsébet.
Sopron, Városi Múzeum

11. kép Ismeretlen:
Árpád-házi Szent Erzsébet, akvarell-tempera szentkép, 1750 körül.
Esztergom, Keresztény Múzeum.

Landgraf Ildikó:

ERZSÉBET, A MAGYAROK KIRÁLYNÉJA — MÁSODIK SZENT ERZSÉBET

*„Tudjátok-e mi ő nekiünk?
Nemzetiünknek jó szelleme,
Árpádházi szent Erzsébet
Szép lelkének rokon-fele.”¹*

Ahelyett, hogy hosszan magyarázkodnék, mint kerül Wittelsbach Erzsébet, vagy ahogy időnként a magyar történeti mondák nevezik Ferenc Jóskáné, a magyar szentek seregébe, indoklásként következze egy történeti monda:

„Ferencjóska zsidóasszont szeretett. Azér is lett háború Mer (sic) a zsidóasszon a szobáját arankoronákka rakatta le. Pénzze, koronákka. Asztán azon meg a Ferencjósának a feji vót. Asztán akkó aszonta a fija a Ferencjósának:

– Hogyhát nem látod, hisz a fejedén jár. A te fejedén jár, asztán aszt szereted?

Így hallottam, mikor édesapám beszéte. Asztán abbú lett a háború. Mer Erzsébet királné, az jobb vót. Nem ollan, mint a Ferencjóska. Avvót a Ferencjósának (sic) a felesége Erzsébet királné hordosza a kötényíbe az ennyivalót a szegényeknek. Kiosztotta. Asztán mikor ment a Ferencjóska, hogy:

– Mit viszöl? – akkor rózsa lett belőlle. Rózsa vót benn az ölébe.”²

A következőkben arra próbálok választ keresni, hogy a fentebb elmondott történet egy invariáns, egyedülálló jelenség a magyar folklórban, azaz a burgenlandi uradalmi béres egyszerűen összekeverte a két magyar hősnőt, és Árpád-házi Szent Erzsébet egyik legendáját Erzsébet királynéről mesélte el. Avagy a két Erzsébet azonosítása, legendáik, mondáik összefonódása a hagyomány része.

A XIX. századig a Habsburg-uralkodócsalád tagjai közül csak Mária Terézia részesült abban a kegyben, hogy a magyarok a kötelező megnyilvánulásokon túl, magukénak érezték, elfogadták a királynőt. A Mária Terézia iránti vonzalomban nagy szerepet játszott a nemesi nemzet önképe, a magyar nemes lovagias, pártfogolja a bajbajutottakat, különösen, ha női személy szorul segítségre. Pontosan tudta ezt a pozsonyi országgyűléstől segítséget kérő Mária Terézia, akinek életüket és vérüket ajánlották föl a magyar nemesek. Érdekes módon Mária Terézia a magyar folklórban részint mint a magyarok oltalmazója, mint Patrona Hungariae jelenik meg, de a történeti mondákban úgy is szólnak róla, mint telhetetlen, sokgyerekes, kielégíthetetlen, kegyetlen asszonyról.

A modern nemzettudat kialakulása nyomán jelent meg az az igény, hogy a hatalom letéteményese azonosulni tudjon a nemzettel. Magyarországon a Habsburg-uralkodók ennek nemigen tudtak megfelelni. A király ugyan a törvények alapján

¹ Gábel - Dániel 1905: 123. (Vargyas Endre: Erzsébet napjára, részlet)

² Gaál 1985: 345-346.

Magyarország uralkodója is volt, de a birodalom szerkezetének megfelelően, ő nem csak a magyaroké volt. A hűség, a törvénytisztelet és a magyar nemzeti érdek összekapcsolására 1848 előtt József nádor tűnt a legalkalmasabbnak. Erre a szerepre mind a nádori közméltóság, mind személyes tulajdonságai, a magyaroknak tett gesztusai, adományai, a magyar kultúrát támogató lépései predesztináltak. 1848-ban a nemzeti közvélemény kifejezéseként emléket törvénybe iktattak, szobra 1869 óta áll a pesti belvárosban, a róla elnevezett téren, amely túlélte a XX. századi utca átnevezéseket is.

Az 1860-as évektől az osztrákokkal való kiegyezést kereső politikusok, politikai körök tudatosan keresték azt a Habsburgot, akinek személyén keresztül az 1848–49-ben ellenséggé vált két nemzet, a magyar és az osztrák, közeledhet egymáshoz, aki már személyében összekapcsolhatja a magyar nemzeti és az osztrákbírói érdekeket, aki feloldja a nemzeti érzés és a nemzeti dinasztia kettősségét. Ám nemcsak a béke ügyét egyengető politikusokban, hanem a magyar társadalom egyre szélesebb rétegeiben is élt a vágy a nemzeti hősök megteremtésére, tiszteletére.³

A magyar forradalomban és szabadságharcban is ott vívózkodtak azok, Kossuth, Petőfi, Bem, Görgey, akik később magyar nemzeti hőssé váltak. Ám a szabadságharc nagyjainak tiszteletét, amíg a Monarchia létezett legfeljebb eltűrte a bécsi udvar, de nagyobb nyilvánosságot, publicitást nem kaphatott. Erzsébet tűnt a legmegfelelőbbnek arra mind a magyar, mind az osztrák politikusok számára, hogy áthidalja a törvényesség és az érzelmi idegenkedés közötti szakadékot. A nemzeti érzés iránt egyszerre lehetett lojális, mégse megalkuvó, hiszen az ő kapcsolata az uralkodóval, Ferenc Józseffel, és a radikálisan reform- és forradalomellenes császári udvarral épp olyan ellentmondásos volt, mint a magyaroké.

Erzsébet a birodalom más részeiben, tartományaiban, Európa más országaiban egyáltalán nem volt olyan népszerű, mint Magyarországon. A bécsiek „magyar asszonynak” nevezték Erzsébetet.⁴ Magyarországon kívül Írországban – ahol több alkalommal járt lovastúrákon – fogadták Erzsébetet a rangjának kijáró tiszteleten túl nagy lelkesedéssel, rajongással.

A brit birodalomtól elszakadni kívánó ír nacionalisták igyekeztek kihasználni saját politikai céljaikra Erzsébet 1879-es írországi útját. Heves támadást indítottak az újságokban a brit királyi ház ellen, amelynek tagjai soha nem fordultak meg ír földön. A királyné látogatásának politikai színezetét az is erősítette, hogy Erzsébet nem tett udvariassági látogatást Londonban, Viktória királynőnél, hanem egyenesen Írországba ment, ezzel felrúgta a diplomácia kötelező udvariassági szabályait. Erzsébet részéről ugyan ennek nem volt politikai üzenete, ő személyes okokból kerülte a találkozást a királynővel. Gyűlölte a reprezentációt, az udvari élet kötöttségeit, és Londonban különösen szigorú és merev volt az etikett. Azokban az ír falvakban, amelyekben Erzsébet keresztülutazott, a lakosság ünneplőbe öltözve, térdre borulva fogadta, diadalíveket állítottak fel tiszteletére. Festetics Mária grófnő naplójának

³ Vö.: Gerő 1988: 123.

⁴ Márki 1899: 13.

1879. március 20-iki bejegyzése szerint, a kíséretnek nagyon óvatosnak és körültekintőnek kellett lennie, mert az emberek meg akarták csókolni a királyné lába nyomát, meg akarták érinteni a kezét, a ruháját. Erzsébet igyekezett elhárítani a szeretetnek e túlradó jeleit. Mindig feszélyezte az alattvalók túlzott rajongása. A szép osztrák császárné alakját Írországból a mai napig mondák övezik, melyekben mint valami titokzatos lovas „tündér” jelenik meg. Sok családban máig mint valami ereklyét őrzik Sisi egy-egy csipkekendőjét, amiből jó néhányat elhullajtott, köszönetképpen valamiféle kisebb segítségért.⁵

Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai légkörre akkor kezdett enyhülni, akkor tették a magyarok és az osztrákok is az első puhatolódzó lépéseket az együttműködésre, amikor Erzsébet megjelent Bécsben. Bár a házasságkötésükre készült 83 emlékkönyvből mindössze csak kettő magyar nyelvű, ami a magyar közvélemény viszonylagos közönyét mutatja még ekkor. Később tucat számra jelentek meg magyarul is díszalbumok a császári család tagjainak ünnepnapjaira. A dísz- és emlékalbumok gazdag forráscsoportot jelentenek, hiszen a koronázás alkalmából, a házassági évfordulókra, halál esetén, temetésekre alkalmoszerűen, a császári pár és közvetlen családtagjaik név és születésnapjára pedig évről-évre kiadtak ilyen albumokat. Erzsébet királyné tiszteletére különösen sokat. A legtöbb a királyné tragikus halálára és emlékünnepeire jelent meg. Ezek a kiadványok nagy szerepet játszottak Erzsébet alakjának népszerűsítésében.

Az albumok egy csoportját azok jelentik, amelyekben kedves, megható történetek olvashatók az ünnepelt életéről, amelyek a királyné esetében többnyire mind azt voltak hivatva igazolni, hogy Erzsébet mennyire szereti a magyarokat, átérzi sorsukat. Meleghangú beszédek, versek is helyet kaptak ezekben az albumokban. E kiadványok szerzői gyakorta tanítók, tanárok, tankezelői felügyelők voltak, akik bevezetőikben mindig hangsúlyozták, hogy mennyire fontos, hogy az ifjúság megismerje a királyné életét. Ezek a díszalbumok segítséget nyújtottak a tanároknak az Erzsébet-napi ünnepélyek megrendezésében is. A királyné halálakor pedig gyászünnepélyeket tartottak a tanintézményekben, ezek megrendezéséhez kiadtak egy segédkönyvet.⁶

Az iskolákban „...az intézet egyik tanára vagy tanítója a nemzeti csapás nagyságát méltassa és elhunyt királynénk emlékezetét, a megrendítően szomorú eseménynek megfelelő módon, kegyeletes szavakkal vesse az ifjúság lelkébe.”⁷

Az elhunyt királyné emlékére az iskolaszéki kerületekben „Erzsébet-köröket” alakítottak. Emlékének ápolása mellett, ezeknek a köröknek az volt a céljuk, hogy a szakemberek előadásokat tartsanak a gyereknevelésről a szülőknek, gyámoknak.⁸

Az albumok egy másik típusában pedig az uralkodóház tagjai, közméltóságok, előkelő arisztokrata hölgyek és urak, a művészvilág nagyjai vallottak Erzsébetről, méltatták köz- és magánéleti erényeit versben és prózában egyaránt. Ezek az em-

⁵ Hamann 1988: 347-348.

⁶ Ludvig 1904.

⁷ Vaszary 1899b: 7.

⁸ Gábel 1900: 81-82.

lékalbumok fontos forrásai az Erzsébet királyné köré fonódó hagyományok kutatásának, a továbbiakban többször is utalni fogok ezekre.⁹

Ferenc József és Erzsébet házasságkötése alkalmából, 1854-ben több 48-as politikai foglyot szabadon bocsátottak.¹⁰ Ennek emléke néhány generációval később, a 48-as centenáriumi gyűjtés tanúsága szerint úgy élt, hogy Erzsébet szabadította ki a 48-as katonákat: „Mikor megnősült, a felesége sok magyart mentett meg.”¹¹

1856-ban pedig, második gyermekük születésekor, általános kegyelmet kaptak a szabadságharc résztvevői, sőt vagyonukat is visszaadták. Ezt idézte fel egy békési adatközlő, akinek a nagyapja 48-as honvéd volt. „A nagyapámat 52-be, mikor a királynak lánya született, akkor kaptak amnesztiát.”(sic)¹²

Sok 48-as memoratban, történeti mondában, Erzsébet beszéli rá Ferenc Józsefet, hogy engedje ki a börtönből a honvédeket:

„Meg kérdezte a feleségitől Ferenc Jóska, hogy boldog-é? Addig nem lehetek boldog, még a népek szabadok nem lesznek és kezükön-lábukon láncot hallok zörögni.”¹³

Az az elképzelés, hogy a politikai foglyok számára az amnesztiát Erzsébet érte el Ferenc Józsefnél, egy kalendáriumban is helyet kapott:

„Fenséges hitvesem gyengéd kérelmére

Mondd kik érdemesek király kegyelmére?”¹⁴

Az Erzsébetről készült népszerűsítő kiadványok is ezt a véleményt erősítették. Több történet is megörökítette, hogy a királyné milyen átszellemülten hallgatta Horváth Mihály szavait, amikor 1848-ról mesélt. Az aradi kivégzésekről hallván pedig a királyné mentegette férjét, hogy bizonyára megkegyelmezett volna a tábornokoknak, ha tudta volna, hogy mi történik.

„Higgye el, hogyha hatalmunkban állna, a férjem és én volnánk az elsők, akik Batthyány Lajost és aradi vértanúkat életre keltenők.”¹⁵

A történet könnyen folklorizálódott. A 48-as gyűjtések során egy fegyrgyarmati parasztember „idézte” Erzsébet királyné Horváth Mihályhoz fűzött szavait:

„Erzsébet királyné mondta aztán, hogy ha lehetne felkölténé halottaiból mind a 13 derék embert.”¹⁶

Többen is elmondták az uralkodópárhoz kötve a késett kegyelem mondatípust. Ferenc József a maga elhatározásából vagy még több esetben Erzsébet ösztönzésére megkegyelmezett az aradi tizenhármaknak, de a kegyelmi parancs nem érkezett meg időben a futár szándékos vagy vétlen késlekedése miatt, vagy Haynau nem vett róla tudomást, és a parancs ellenére kivégeztette a honvédtábornokokat.

⁹ Medve 1873, Simon 1892, Emlékkönyv 1898, Gyászhangok 1898, Horváth – Mikler 1898, Löw 1898, [S.T.] 1898, Schlauch 1899, Ujváry 1898, Vághó 1898, Versényi 1898, Fábry 1899, Gábel [1899], Radó 1899, Sipos 1899, Vaszary 1899a, A királyné albuma 1900, Gyászünnepély 1900, Gábel 1900, Ripka 1901, Szarvas 1902, Esterházy 1903, Erzsébet királyné emlékezete...1903, Tóth 1904, Dániel – Gábel 1905, Demeczky 1904, Ludvig 1904, Kelemen 1908, Sztáray 1909, Berta 1910, Erzsébet – Magyarok királynéja 1913, Beöthy 1915.

¹⁰ Márki 1899: 30., Gerő 1888: 80–81.

¹¹ Bereczki 1947: EA 2036/230.

¹² Bertalan 1947: EA 2090/72.

¹³ Bereczki 1947: EA 2036/29.

¹⁴ Kis képes naptár 1869: 20.

¹⁵ Wertheimer 1910: 329.

¹⁶ Sándor 1953: 173.

„A harc leverése után nagy vigasság volt Bécsben, csak Erzsébet királyné szomorodott. Kérdezték, mért búsul és azt mondta azért a 13-ért, amelyik Aradon van elfogva. Ferenc Jóska, hogy a feleségének kedvezzen, kegyelmet adott nekik és futárral küldte az írást, de a futár rosszindulatú volt és későn érkezett, arra már a kivégzések befejeződtek.”¹⁷

A folklórszövegekben gyakran olvashatunk arról, hogy Erzsébet nagyon szerette a magyarokat, és ő törölte el a botozást. Ahogy Kossuthhoz kötik a robot végét, úgy Erzsébethez a botozás megszűnését.¹⁸ „Erzsébet, Ferenc József felesége nagyon szerette a magyarokat és ő kívánta a szabadságot. Ő kérte Ferenc Józsefet, hogy töröljék el a botozást.”¹⁹

1855 januárjában, néhány hónappal a császári esküvő után törvényt hoztak, melyben eltörölték a vesszőfutást, ezt később megtoldották azzal, hogy a láncra verést is betiltották. Nemcsak Magyarországon, hanem a birodalom örökös tartományaiban is tudni vélték, hogy a fiatal királyné ezt kérte nászajándékba a férjétől. A történeti forrásokban erre semmilyen bizonyíték nincsen. Az viszont tény, hogy Ferenc Józseffel ellentétben Erzsébet ki nem állhatta a katonai parádákat, a laktanyákban tett hivatalos látogatásokat, és ha tehette kibújt ezen kötelezettségei alól.²⁰

„Hallottam az apámtul, hogy a botolást Ferenc Jóskaé törölte el. Mert mi-kor menyasszonya vót Budán jártak, és egy katonát botoltak. Nagyon ordított. Azt mondta, hogy:

- Miféle ordítás ez?
- Á, kedves, hagyjuk! Nem tartozik ide!
- De kérlek, miért ordít az az ember?

Addig változtatta a menyasszonya, hogy megmondta, hogy egy katonát botoltak. Elmagyarázta. Elmentek és megnézte a nő a derest. Megsajnálta a katonát. Azt kérte Ferenc Jóska, hogy jegybe mit kér.

– Csak azt, hogy a botolást meg kell szüntetni. Megadta. Eltörölte a botolást. Most laktanyafogság van.”²¹

A kiegyezés aláírásában Erzsébetnek múlhatatlan érdemei voltak. Erre gyakran emlékeztetnek az ünnepi köszöntők, albumok, megemlékezések:

„...Erzsébet királyné ugyszólván rejtve szőtte azokat a nemes szálakat, melyek a nemzetet az uralkodó házzal mind szorosabban összefűzték.” (Tölgyessy Mihály)²²

Nagy lelkesedéssel és odaadással személyesen közvetített férje és a magyar politikusok, Andrássy Gyula, Deák Ferenc között. Élete során ez volt az egyetlen alkalom, amikor komoly politikai szerepet vállalt. Köztudott volt, hogy milyen szívesen tartózkodik Magyarországon, távol az udvar fojtó légkörétől, hogy milyen könnyen megérteti magát a magyar arisztokratákkal. A bécsi újságokban kellemetlenkedő híradások

¹⁷ Sándor 1953: 171.

¹⁸ Kisterenye: Pesovár 1947. EA 2113/31., Bakta: Irányi 1947. EA 2112/255., 256., Tisza: Bodnár 1947. Jóska András Múzeum Adattár-Sóstói Archivum 395-67/5, Rakaca: Irányi 1947. EA 2112/5, 36.

¹⁹ Mezőkeresztes: Vincze 1947. EA 2041/6.

²⁰ Hamann 1988: 102., d' Albou 1890: 176.

²¹ Kertész-sziget: Bereczki 1971. MOA 13472.

²² Gábel [1899]: 23.

jelentek meg arról, hogy Andrásy túlságosan nagy kegyben részesül a bécsi udvarban, és ez elsősorban a királynénak köszönhető.²³ Hamarosan az a pletyka terjedt el az osztrák fővárosban, hogy a császári pár negyedik gyermekének, Mária Valériának, aki a magyarországi koronázást követő kilencedik hónapban született, Andrásy Gyula az apja. A pletyka Erzsébet és Mária Valéria fülébe is eljutott. A királyné ettől kezdve még jobban gyűlölte a bécsi udvart,²⁴ a lánya pedig nem szívelte, és került a magyar miniszterelnököt. A híresztelésnek nem volt semmi alapja.²⁵ Erzsébet és Andrásy feltetelezett titkos szerelméről a 48-as adattárban is találunk adatot.

„Ferenc József már elhidegült Erzsébet királynétől, de az még gyönyörű asszony volt. Ekkor találkozott Erzsébet, aki nagy barátja volt a magyaroknak, a fiatal Andrásy Gyulával, egymásba szerettek, és ha igaz a kettőjük fia volt Rudolf, aki ezért lett öngyilkos, mert rájött származása titkára.”²⁶

Egy gyomai gazda szerint nem Andrásyt, hanem Deák Ferencet szerette Erzsébet királyné.²⁷

A koronázás után Erzsébet a neki felajánlott 50.000 darab aranyból álló koronázási díjat, Andrásy indítványára, a volt honvédek árváinak, özvegyeinek, munka- és kereséktelenné vált rokkantjainak segélyezésére szentelte.²⁸ A királyi pár uralkodói gesztusát – a politikai menekültek kegyelmet kaptak, és Erzsébet a koronázási ajándékát szétosztotta a honvédözvegyek között – a kalendáriumok is népszerűsítették.²⁹

A koronázási ajándékokról és díjakról szóló alapos beszámolók, és Magyarországnak a Monarchia pénzügyi terheiből való részesedéséről készült híradások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy egy dömsödi földműves a kiegyezést úgy aposztrofálta, mint egy pénzügyi megegyezést a király és a nép között. „Ferenc József vót a király. Annyit kért csak a magyaroktól, hogy eggy évre 30.000 pengőt kapjon, annyiért gondozza a magyar nemzetöt. Később, mikó a királynét mökkoronázták, csak 15.000-ret attak neki, hogy azt Magyarországon kő neki eköteni. Csak úgy koronázták mög a királynét.”³⁰

Erzsébet magyarok iránti rokonszenve eleinte önkéntelenül adódott abból, hogy idegennek érezte magát az anyósa, Zsófia irányította Burgban, de később egyre tudatosabban vállalta a „magyarok királynéja” szerepet. Falk Miksától rövid idő alatt jól megtanult magyarul. Személyes levelezésében is gyakran használta ezt a nyelvet. Ferenc Józsefnek gyakran, legkedvesebb lányának, Mária Valériának pedig, akinek magyar nevelői voltak, mindig magyarul írt. Horvát Mihály előadásokat tartott neki a magyar történelemről, ahogy fentebb már szóltunk erről. Szívesen olvasta Jókai Mór és Eötvös József regényeit eredeti nyelven.

1857-ben, amikor a királyi pár először járt Magyarországon, fogadták a parlamenti küldöttséget:

²³ Hamann 1988: 267.

²⁴ Somogyi 1989: 204.

²⁵ Hamann 1988: 265., 537.

²⁶ Kunmadaras: Nagy – Németh 1947. EA 2119/136.

²⁷ Gyoma: Bereczki 1947. EA 2036/116.

²⁸ Márki 1899: 54.

²⁹ Nagy képes naptár 1868: beköszöntő

³⁰ Dömsöd: Denke 1947. EA 2091/34.

„Nem egy tagja borult térdre már a császárné előtt is, ki a haza földén először fogadván a parlament küldöttségét, csengő magyar nyelven kívánt áldást a törvényhozóknak az ország határain is túl terjedő, fontos működésére. Feje fölött már is ott látták a szent koronát, mint ahogy a bujdosó Salamon látta László király feje körül a szentek glóriáját. Hódoltak neki, a mikor urának még nem hódolhattak.”³¹

Erzsébet díszmagyar viseletben jelent meg ekkor Budán. Az 1854-66 között készült festményeken és az 1870-es évektől kezdve a szobrokon is ebben a ruhában ábrázolták. A királyné tudatosan viselte magyar útjai során ezt az öltözetet. 1866-ban az országgyűlésen és az 1867-es koronázáson is magyar mágnásnői ruhát viselt, ami állandó ikonográfiai jegyév vált.³² (1–3. kép)

Feltehetőleg nem a festmények, hanem Erzsébet királyné közadakozásból készült fekete márványszobrának látványa áll egy tiszadobi adat mögött: „Egy nő egy nagy épületbe, egy nagy magaslaton ül, annyi fekete csipke van mellette, mint egy szénaboglya:

– Ferenc Józsefnek a felesége vagyok, és horgolom Magyarországnak a szemfedeljét. Már negyven éve horgolja, de még negyven évig kell, akkor fogja betakarni.”³³

Nemcsak öltözködésével, hanem gesztusaival is igyekezett kifejezni, hogy ő a magyarok számára *magyar királyné*.

Bartakovics Jolánta úrhölgy 1870-ben egy francia nyelvű verseskötettel akarta kifejezni a hódolatát, a királyné azonban a belügyminiszter útján tudtára adta, hogy nem fogad el olyan munkát, melyben egy magyar hölgy a magyar királynét idegen nyelven akarja kitüntetni.³⁴

Koszorút küldött Deák Ferenc temetésére. Az a kép, mely Erzsébet királynét a „haza bölcse” ravatalánál ábrázolja a népszerűsítő kiadványok egyik legkedveltebb Erzsébet ábrázolása lett.³⁵ (4. kép)

A következő esetet többször publikálták, ami ugyancsak erősítette a magyarok hitét, hogy Erzsébet szíve őértük dobog. Udvarhölgye a királyné egyik turistaútja során a menedékház emlékkönyvébe azt jegyezte be, hogy: „Elisabeth Kaiserin von Oesterreich”, ő viszont sajátkezűleg írta alá, hogy „Erzsébet magyar királyné.”³⁶

Volt néhány Erzsébettel kapcsolatos történet, ami közszájon forgott a magyarok körében, melyek a díszalbumok révén nyomtatásban is megjelentek. Ezek rövid, csattanós történetek, Erzsébet szellemes mondásai, melyek Erzsébet magyarok iránti vonzódását akarták igazolni. Műfajilag leginkább anekdotának mondhatjuk ezeket, bár anekdota-gyűjteményekben soha nem jelentek meg.

„Igyék – mondta volna a király egy ízben Ráday Pál grófnak –, hisz egy pohár bor a hazáért meg nem árt!

– Éljen a legelső magyar ember, a király! – folytatta Ráday felbuzdulva.

– Addig éljen, míg a honnak él! – fejezte be a királyné.”³⁷

³¹ Márki 1899: 2.

³² Tóth 1987: 6., Hamann 1988: 71., 112., 216.

³³ Tiszadob: Szabó 1968. MOA 13621.

³⁴ Kelemen 1908: 23-24.

³⁵ Ujváry 1898: 7-8.

³⁶ Vegyes közlések 1898: 763-764.

³⁷ Márki 1899: 12., Kelemen 1908: 18.

A másik, több változatban ismert történet: „Ha Olaszországban rosszul mennek a császár dolgai – szólt Andrássyhoz még a háború kitörése előtt – az nekem nagyon fáj, de ha Magyarországon mennek rosszul, az engem megöl.”³⁸

A magyarok Erzsébet iránt érzett tiszteletét és szeretetét Ferenc József egy alkalommal tudatosan használta föl politikai céljaira. 1866 nyarán a porosz-osztrák háborúhoz önkénteseket kért. A háborúhoz magyar érdek nem fűződött, ezért a magyarok csatlakozása kétséges volt. A király Erzsébetet küldte Pestre, hogy jelenlétével, a katonai ispotályban tett hivatalos látogatásával a magyarokat az osztrák érdek mellé állítsa. A gyászházba öltözött királyné az Orczy-kertben felállított kórházban felkereste a sebesülteket. Az újságok híradásai szerint a Erzsébetet, aki igyekezett vigaszt nyújtani a szenvedőknek, hatalmas lelkesedéssel fogadták a katonák. A látogatás alkalmával történt a következő: „Ugyancsak ösmeretes a Jóska cigány esete, ki csak úgy engedte levágatni a lábát, ha addig ott ül mellette a császárné. És kívánsága teljesült.” Ezt másnap közölték az újságok. A későbbiekben a királynét méltató albumok egyik kihagyhatatlan történetévé vált, melynek több szövegváltozata is született.³⁹

Erzsébet sebesült honvédek között tett látogatásáról néprajzi gyűjtésből is van adatunk.⁴⁰

Erzsébet szívesen tartózkodott Gödöllőn, mert ott úgy élhetett, ahogy ő akart, úgy rendezte be udvartartását, ahogy akarta. Gyakran ismételgette, hogy a magyar levegő szabadabbá teszi. A magyar politikusok igyekeztek ezt a megállapítást a magyar politikai életre vonatkoztatni, de Erzsébet valószínűleg, anyósától és férjétől való személyes függetlenségére gondolt. A gödöllői Grassalkovich-kastély a magyar nemzet koronázási ajándéka volt az uralkodói párnak.

A helybeliek körében a mai napig elevenen él gödöllői tartózkodásainak emléke. A leszármazottak még fel tudják idézni nagyszüleik, dédszüleik memoratjait, melyek arról szólnak, hogy hol, mikor látták Sisit, vagy arról, hogy Erzsébet sétái, vadászatai, lovaglászai során találkoztak vele, és megszólította őket.⁴¹ Az emlékfószlányokban olykor történeti mondatmótvumok is helyet kapnak: „Erzsébet királyné nagyon szeretett Gödöllőn lenni, és minden reggel kilovagolt a domonyi völgybe. És volt egy eset, mikor üldözőbe vett egy szarvast, és addig űzte, míg olyan helyre került a szarvas, hogy hát elsüllyedt, hát ugye oszt ő tovább a lóval nem tudott menni.”⁴²

„Az üldözőbe vett állat váratlanul elsüllyed” – jól ismert mondatmótvum.

Erzsébet „a magyarok királynéja”, tragikus halálakor egy csapásra vált Magyarország védőszentjévé, II. Szent Erzsébetté. Ahogy Jókai Mór írta: „...Erzsébet, ki éltében védőangyala volt ez országnak, a magyar nemzetnek; holta után védőszentje lett...”⁴³ (5. kép)

³⁸ Márki 1899: 50., Wertheimer 1910: 258.

³⁹ Márki 1899: 46., Dániel - Gábel 1905: 161-162., Tóth 1888-1903: IV. 88-89. (A Király és nemzet című munka után)

⁴⁰ Szeghalom: Bereczki 1947. EA 2033/484.

⁴¹ Gödöllői Mindenés 1987/10: o.n. anno... emlékek a királynéről.

⁴² Gödöllői Mindenés 1987/10: o.n. anno... emlékek a királynéről.

⁴³ Gábel 1900: 5.

A halála után egy évvel napvilágot látott egyik emlékalbumban már ez áll: „A magyar nemzetnek két szent védője, két szent Erzsébate van”(Dr. Axamethy Lajos)⁴⁴ valamint a következő: „...Szűz Mária után Erzsébet királynét tartjuk második patronánknak, nemzeti védasszonyunknak, legnagyobb és legszeretettebb királynénknak.”(Tölgyessy Mihály)⁴⁵

A két Erzsébet rokonításában az első és legfontosabb tény a névazonosság. Szent Erzsébet volt a védőszentje Erzsébet királynénak, így minden év november 19. egyszerre volt Árpád-házi Szent Erzsébet emléknapja és a királyné neve napja. Már a királyné életében többször utaltak az alattvalók apró gesztusokkal a két Erzsébet analógiájára. Néhány példát említenék. Az 1857-es királyi látogatás során a Szent István Társulat Árpád-házi Szent Erzsébet magyar legendájának díszkiadását ajánlotta föl neki.⁴⁶ A királyi pár látogatásakor 1857. május 6-án a Nemzeti Színház előadásán Erkel és Doppler alkalmi operája az Erzsébet került színre.⁴⁷

A már korábban említett koronázási ajándékot, melyet Erzsébet az özvegyek és árvaik megsegítésére ajánlott föl, az országos küldöttség egy olyan ezüst szekerényben adta át, amelynek négy sarkát Habsburg Mária(1505–58), Adelheid, Géza vezér hitvese, Mária Terézia, valamint magyarországi Szent Erzsébet szobrai díszítették.⁴⁸(6. kép)

Liszt Ferenc 1863-ban írt, és Pesten 1865-ben bemutatott Szent Erzsébet legendája című oratóriuma kimondva-kimondatlanul neki szólt, aminek partitúráját Erzsébet díszkötésben írószobájában őrizte.⁴⁹

Sisi halála után azonban még erősebb volt a törekvés, hogy a két Erzsébet életében, sorsában azonos motívumokat keressenek, és találjanak. Az egyik közös mozzanat a német föld. Egyikük odament férjhez, másikuk onnan érkezett feleségnek, e két asszony összefűzi a két népet. „Az Árpádházból való Erzsébet bajor földre ment. Szívének Ő nagy alázatosságában, megtépte ruháját: bélpoklosokat ápolt, fekélyeket mosott. – Szentté lett. Bajor Erzsébet jött az Árpádok trónját ékesíteni. Szívének angyali jóságával egy egész szenvedő nemzetet gyógyított meg és minden magyar szívben Szentté lett.” (Gyarmathy Zsigáné)⁵⁰

A megemlékezések gyakorta hangsúlyozzák, hogy a királyné az Árpádok trónján foglalta el méltó helyét. „Mi magyarok adtunk a németeknek egy szent fejedelmi asszonyt: II. Endre királyunk leányát, Erzsébetet. A németek is adtak nekünk egy szent királynét: bajor Erzsébetet, a mi áldott emlékü királynénkat. Mert a mi szentünk ez. Oltára ott van minden magyar szívében.” (Havass Rezső)⁵¹

Árpád-házi Szent Erzsébet legendájának rózsái többször előfordulnak Erzsébet királynéval kapcsolatban. Ez egy újabb közös motívum a két királyné életében.

⁴⁴ Gábel [1899]: 9.

⁴⁵ Gábel [1899]: 23.

⁴⁶ Márki 1899: 33.

⁴⁷ Erzsébet - Magyarok királynéja 1913: 20.

⁴⁸ Szalay 1909: 54.

⁴⁹ Szalay 1909: 79.

⁵⁰ A királyné albuma 1900:14.

⁵¹ Dániel - Gábel 1905: 115.

„Magyar szent Erzsébet rózsái szivedben nyíltak, jóságoddal illatoztak.”
(Hackbeilli-Frasanelli H. Margit)⁵²

Szándékosan választotta vagy a véletlen műve, de Erzsébet legkedvesebb virága a rózsza volt, és gyakran ábrázolták rózsacsokorral képen és versben egyaránt. (7. kép)

„Csillagról csillagra lépve
Ugy megyen az égbe
Isten-anya mellett jobbra
Ül aranyos székbe,
Ott a másik Szent Erzsébet
Rózsát hint elébe,
S mind a kettő mosolyogva néz le.”⁵³
(Rákosi Jenő: Magyarországi II. Erzsébet)

A rózsza olykor mint szimbólum jelenik meg az Erzsébet királynéhez írt emlékbeszédekben, dicsőítő versekben, a magyarok hálájának metaforájaként: „Ha dicsőült királynénkra gondolok mindig szent Erzsébet jut eszembe, kinek, a legenda szerint, virágok fakadtak kötényében. A mi királynénk is szent, az ő sírján is örökös, soha el nem múló virágok fakadnak, a nemzet hálájának, ragaszkodásának és imádatának könnyeiből.” (Beniczkyné Bajza Lenke)⁵⁴

Erzsébet két gyermekét is elvesztette, gyászában a nemzet is igyekezett osztozni. A királyi pár az elsőszülött Zsófiát az 1857-es magyarországi látogatás idején vesztette el, a gyász, a részvét, a megértés fordította először igazán a közfigyelmet Erzsébet felé.⁵⁵ Rudolf halála pedig nagy megrendülést okozott a magyarok számára is. Erzsébet királyné fia halálát követően mindig fekete ruhában és elfátyolozottan járt.

Egy sümegi asszony mesélte vagy száz évvel később a királyné tragédiájáról: „Édesanyám csak annyit mondott róla, hogy mindig utazott, kereste a fiát, nem akarta elhinni, hogy már nem él.”⁵⁶

Utoljára a milleniumi ünnepségsorozat alkalmából járt Magyarországon. Szikár, fekete alakja, magába fordulása, szomorúsága éles ellentétben állt az örömműpompájával, gazdagságával, a királyné állapota mélyen megrendítette a szemtanúkat.⁵⁷ „A magyar nemzet őrangyalából mater dolorosa lett.”⁵⁸

A tragikus anyasors is összekötötte a két Erzsébetet. „...hogy a Magyarok Nagyasszonyának a mennyben is meglegyen a magyar udvartartása, (...) odahelyezi azt a magyar királynői szent alakot is, kit végtelen szomorú anyasága, szenvedő martyromsága emelt az égbe: Árpádházi sz. Erzsébetet. Nagyasszonyunk oldalán nem volt elégséges ez egyetlen bánatos királyi sarj, ez egyetlen szenvedő anya,

⁵² A királyné albuma 1900: 58.

⁵³ Ludvig 1904: 51.

⁵⁴ Dániel - Gábel 1905: 22.

⁵⁵ Vö.: Gerő 1988: 94.

⁵⁶ Sümeg: Dobos é.n. MOA 14001

⁵⁷ Hamann 1988: 588.

⁵⁸ Fábry 1899: 22.

az egyetlen martyr Erzsébet; még egy közbenjáró gyanánt el kellett költöznie a másik megszomorodott királynőnek, az újabb fájdalmas anyának, a szíveátvert martyr Erzsébetnek is (...) a magyar nemzet válságos óráiban a három fájdalmas anya, a három magyar királynői alak: Nagyasszonyunk s oldalán a két Erzsébet, együtt imádkoznak a nemzetért...” (Halász Ferenc)⁵⁹

Halálát követően a megemlékezések gyakran ajánlják Magyarországot Erzsébet oltalmába, ahogy egykor Szűz Máriaéba ajánlotta Szent István. Már a kortársak is felfigyeltek, hogy „...a Hungária szobrok és Magyarország Patrónájának képei közül a legtöbb, mely az utolsó évtizedekben (azaz a királyné halálát követő évtizedben) keletkezett Erzsébet királyné vonásait viseli.” (Herczeg Ferenc)⁶⁰

Erzsébetet gyakran ábrázolták úgy is, mint szegények és árvák istápolóját, például Schwartz István nagy bronzéremlapján. Sisi ugyan a porosz-osztrák háború idején valóban járta a katonai kórházakat, mégis ritkán történik utalás arra, hogy a betegápolás is közös elem lenne a két Erzsébet életútjában. Hacsak nem áttételesen. „Ő is beteget ápolt itt nálunk: az elnyomatás kórságában sínlődő nemzeti lelket; ő is fölemelte szíve drága szeretetével a lesujtottakat, és az ő irántunk tanusított vonzalmának még apró ajándékai is, mint a thüringiai hercegasszony kötetnyében az alamizsnadarabok, vigasztalásunknak változtak rózsáivá ama szomorú időkben.”⁶¹

A két Erzsébet alakjának összefonódása teljesedett ki, amikor Ferenc József 1898-ban elhunyt felesége és annak védőszentje thüringia Szent Erzsébet tiszteletére Erzsébet-rendet alapított. A piros és fehér zománccal borított aranykereszt szárai közt rózsák díszlenek zöld lombok között, a kereszt közepén fehér zománcos alapon Szent Erzsébet arany mellképe látható kerek arany keretben, a fej fölött kis fehér zománcos kereszttel. A rendjel hátlapján fehér zománcos alapon arany E betű látható, melyet apró arany rózsák vesznek körül.⁶²

A fenti idézetekkel kívántam bemutatni, hogy a múlt században az írott kultúrában, a köznépeknek szánt népszerűsítő kiadványokban milyen Erzsébet-kép élt. Erzsébet ezekben leginkább mint a „magyarok oltalmazója”, a „magyar nép védőangyala” jelenik meg. Életét, sorsát gyakran párhuzamba állították Árpád-házi Szent Erzsébetével, második Szent Erzsébetként beszéltek róla. Az oktatás, a látványos gyászünnepélyek ezt a képet árnyalták és rögzítették. Természetes, hogy hatásuk a folklórszövegekben tetten érhető. A néprajzi gyűjtésekben olvasható Erzsébet-történetek csak ennek ismeretében értelmezhetőek. Úgy vélem, hogy az Erzsébet-folklórnak az a rétege, amelyben a királyné Árpád-házi Szent Erzsébet utódjaként, a szegények és árvák oltalmazójaként, rózsákkal övezve jelenik meg, többnyire e népszerűsítő kiadványok folklorizációjával született.

A magyar folklórban, ha nem is markánsan, jól leírhatóan, de azért megtalálható a „jó királyné” hóstípusa, aki férje hű társa, de az elesetteknek, a rászorulóknak férje ellenében is védelmezője, könyörületes, aki anyaként oltalmazza népét. Tesztilelki szépségével, odaadó anyaként mint a valamennyi nő számára. Ebbe a hős-

⁵⁹ Dániel - Gábel 1905: 79.

⁶⁰ Dániel - Gábel 1905: 90.

⁶¹ Gyászünnepély 1900: 12-13.

⁶² Szalay 1909: 47

nő-típusba tartozik, Szent István felesége Gizella, Árpád-házi Szent Erzsébet, és bizonyos mértékben Mária Terézia is. Ennek a hősnő-típusnak a megléte a magyar folklórban könnyebbé tette az írott kultúrából érkező történetek átvételét. A történeti valóság, a közvetlen tapasztalatok, az olvasmányélmények, azok propagandisztikus céljai és a folklór jó királyné hőtípusa együttesen formálták, alakították a néprajzi gyűjtések Erzsébet királynéját. Lényeges elemei így összegezhetők:

- világszép
- birodalma népei közül a magyarokat szereti a legjobban, őket pártfogolja
- a királlyal eltörölteti a botozást
- közbenjárására a lázadóknek, a politikai foglyoknak a király megkegyelmez, szabadon bocsátja őket
- alamizsnálkodik, segít a szegényeken, a betegeken, a bajbajutottakon
- magánélete tragikus (férje megcsalja, titkos szerelem fűti, fiát korán elveszíti).

„Hála szárnyon száll az égbe:
Magyarok imája:
Erzsébetünk, jó királynénk
Légy örökkön áldva.”⁶³

Irodalom

A KIRÁLYNÉ ALBUMA

1900 Budapest

BEÖTHY Zsolt

1915 *Ferencz József királyunk és Erzsébet királynénk emlékezete*. Két beszéd. Budapest.

BERECZKI Imre

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2033

BERECZKI Imre

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2036

BERTA Ilona

1910 *Erzsébet királyné emlékezete*. Budapest.

BERTALAN Emma

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2090

DÁNIEL Ernőné – GÁBEL Gyula (szerk.)

1905 *Erzsébet királyasszony emlékének*. Hódolat Magyarország nagy királynéjának. Budapest.

DEMECZKY Mihály

1904 *Ünnepi beszéd...* Budapest.

DENKE Gergely

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2091

EMLÉKKÖNYV

1898 *Emlékkönyv az Erdélyi Irodalmi Társaságnak Erzsébet cs. és apost. királyi felség emlékezetére 1898 évi október hó 2-án tartott gyászüléről*. Kolozsvár.

⁶³ Erzsébet királyné emlékezete 1903: 19.

ERZSÉBET – MAGYAROK KIRÁLYNÉJA. 1913 Budapest.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKEZETE

1903 a ciszt. rend székesfehérvári kath. főgimnáziumában 1903. november 19.

ESTERHÁZY Sándor

1903 *Erzsébet királyné*. Kassa.

FÁBRY Sándor

1899 *Ferenc József és Erzsébet. Emlékbeszéd*. Gyula.

GAÁL Károly

1985 *Kire marad a kisködmön?* (Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához.) Szombathely.

GÁBEL Gyula (szerk.)

[1899] *Nemzetünk védőangyala. A magyar nemzet gyermekei számára*. Budapest.

GÁBEL Gyula (szerk.)

1900 *Erzsébet. Megemlékezés Magyarország nagy királynéjáról*. (A királyi ház fenséges tagjainak és a magyar nemzet jeleseinek kegyeletes közreműködésével) Budapest.

GERŐ András

1988 *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest.

GYÁSZHANGOK.

1898 *Ő felsége néhai Erzsébet császárné és magyar királyné felett*. Győr.

GYÁSZÜNNEPÉLY

1900 *A Kir. József-Műegyetem részéről Erzsébet királyné ő felsége emlékezetére tartott gyászünnepély*. Budapest.

HAMANN, Brigitte

1988 *Erzsébet. Magyar királyné*. Budapest.

HORVÁTH Ödön – MIKLER Károly

1898 *Gyász a királynéért Sáros megyében*. Eperjes.

IRÁNYI Lujza

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2112

KELEMEN Béla

1908 *Erzsébet királyné és az irodalom*. Székesfehérvár.

KIS KÉPES NAPTÁR

1869 Budapest.

LUDVIGH Béla

1904 *Magyarok csillaga*. Vezérkönyv Erzsébet gyászünnepélyek rendezéséhez. Budapest.

LŐW Immanuel

1898 *Erzsébet. Gyászbeszéd*. Szeged.

MÁRKI Sándor

1899 *Erzsébet Magyarország királynéja*. Budapest.

MEDVE Imre

1873 *Legenda Ő felsége Ausztria császára és Magyarország apostoli királya I. Ferencz József urunk 25 éves uralkodásának emlékére* 1873. december 2-kán. Budapest.

NAGY Dezső – NÉMETH Sándor

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2119

NAGY KÉPES NAPTÁR 1868 Budapest.

PESOVÁR Ernő

1947 *1848-as hagyományok*. Kisterenye. EA 2113

RADÓ Vilmos

1899 *Erzsébet királyné emlékezete*. Budapest.

RIPKA Ferenc

1901 *Erzsébet királyné Gödöllőn 1867–1897*. Emlékkönyv. Budapest.

[S.T.]

1898 *A királyasszony életéből*. Budapest.

SÁNDOR István

1953 *Világos és Arad a magyar néphagyományban*. Kny. Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményeiből. Budapest, 105-186.

SCHLAUCH Lőrincz

1899 *Erzsébet királyné emléke*. Emlékbeszéd... Nagyvárad.

SIMON Péter

1892 *Király és korona*. Pillantás a múltra és jelenre I. Ferencz József és Erzsébet (...) megkoronáztatása negyedszázados évfordulójának alkalmából. 1-2. Budapest.

SIPOS Orbán (szerk.)

1899 *Erzsébet Magyarország királynéja*. Emlékfüzet. A biharmegyei népiskolák növendékeinek ajánlja és nyújtja kegyelete jeléül a biharvármegyei népnevelési egyesület. Nagyvárad.

SOMOGYI Éva

1989 *Ferenc József*. Budapest.

SZALAY Imre

1909 *Az Erzsébet királyné emlékmúzeum*. Budapest.

SZARVAS Gáborné

1902 *Erzsébet királynéről*. Előadás.

SZTÁRAY Irma

1909 *Erzsébet királyné kíséretében*. Budapest.

TÓTH Antal

1987 *Erzsébet királyné kultuszáról*. In. *Erzsébet királyné emlékére 1837–1987*. Kiállítási katalógus – Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Gödöllő 3-10.

TÓTH Béla

1888–1903 *A magyar anekdotakincs I–V*. Budapest.

TÓTH Kálmán

1904 *Erzsébet királyné emlékünnepe*. Budapest.

UJVÁRY Béla (szerk.)

1898 *Erzsébet királyné emlékfűzet*. Budapest.

VASZARY Kolos

1899a *Erzsébet királyné emléke*. Beszéd. Budapest.

VASZARY Kolos

1899b *Vaszary Kolos hercegprímás körlevele egyházmegyéje papságához*. Nevelés. Máramarosi tanügy XVI. évf. 1.sz. 6-7.

VÁGHÓ Ignác

1898 *Erzsébet királyné életéből*. Élet- és jellemrajzi adatok. Budapest

VEGYES KÖZLÉSEK

1898 *Századok* 763-764.

VERSÉNYI György

1898 *Erzsébet királyné emlékezete*. Kolozsvár.

VINCZE István

1947 *1848-as hagyományok*. EA 2041

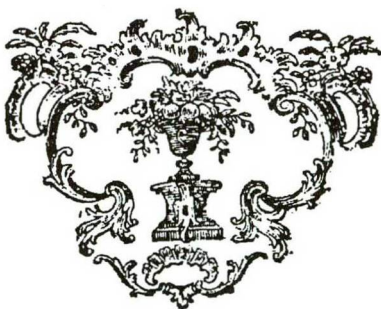
WERTHEIMER Ede

1910 *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. Budapest.

Landgraf, Ildikó

Elizabeth, Queen of the Hungarians– Second Saint Elizabeth

The essay examines the reasons of her popularity among the Hungarian people and her image in the 19th century popular literature (Elizabeth 1837–1898; Austrian empress, Hungarian queen). In the second part of the 19th century a great many books were published about Elizabeth honouring her name-day, birthday, wedding anniversaries and other official occasions. However, most of these books were only published in commemoration after her death. In them Elizabeth is often portrayed as a second Saint Elizabeth, being compared to Saint Elizabeth of the House of Árpád (1207–1231). Many similarities in the details of their lives are commented upon. This resemblance between the two queens is also found in folklore.

1. kép Wágner Sándor: Erzsébet királyné magyar koronázási ruhában, 1867.
Magyar Nemzeti Múzeum. Dabasi András felv.

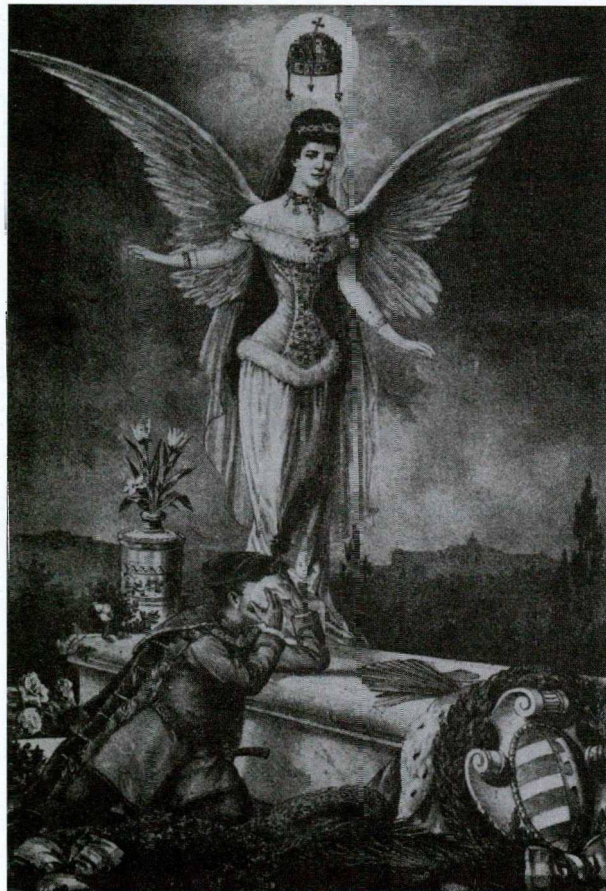
2. kép Franz Wolf - Rudolf Schwager:
Erzsébet királyné magyar ruhában.
Magyar Nemzeti Múzeum. Dabasi András felv.

3. kép Ismeretlen osztrák mester: A királyi család magyar ruhában. Magyar Nemzeti Múzeum. Dabasi András felv.

4. kép Zichy Mihály - Alphonse Masson:
Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál, 1876. I. 31
Magyar Nemzeti Múzeum. Dabasi András felv.

5. kép Wernig K.: Emléklap Erzsébet királyné halálára, 1898. Magyar Nemzeti Múzeum. Dabasi András felv.

6. kép Erzsébet királyné koronázási ajándékának ezüst szekrénykéje.

7. kép Swoboda: Erzsébet királyné rózsacsokorral, 1856. Keresztény Múzeum. Mudrák Attila felv.

A szentkultusz Kelettől Nyugatig

A MAGYARORSZÁGI GÖRÖG KATOLIKUSOK SZENT MIKLÓS TISZTELETE

Szent Miklós (Patara 270 körül – Myra 341) az egyetemes egyház szentje. A keleti és nyugati egyház egyaránt nagy tisztelettel övezte és övezi máig. Személye történelmileg mégis elmosódott, alakja időtlenné tipologizált. Nem lehet egyetlen fő jellemvonását kiemelni. Nem harcos, hős vagy városvédő, hanem általános segítő. A görög katolikus egyházban állandó megszólítása „csodatévő Szent Miklós”, s a „legnagyobb” szentnek kijáró tisztelet övezi.

Kultusza a VI. század elején kezdődött, és a Lükia tartománybeli Myra városához köthető. A kereskedővárosok révén, Itálián keresztül fokozatosan teret hódít egész Nyugat-Európában. A nyugati liturgiában a középkor végére december 6. általánosan Szent Miklós ünnepnapja.¹ A XVII. századra azonban eltűnik a hivatalosan kötelező ünnepek sorából jelezve a szent tiszteletének hanyatlását.

Ezt a folyamatot támasztják alá a magyarországi zsinati határozatok is. A szabolcsi zsinat (1092) a vasárnapon kívül kötelezően előírt harmincegy ünnep közé sorolja Szent Miklós napját is. Megerősíti ezt az 1493-as és az 1560-as esztergomi zsinat is. Az ünnepek sokféleségében kíván valamelyest egyöntetűséget teremteni az 1611-es nagyszombati tartományi zsinat, amely a parancsolt ünnepek sorából már elhagyja Szent Miklós ünnepét². December 6-a a római katolikus egyházban a XVII. századtól kezdődően napjainkig kimarad a kötelező ünnepek sorából.

A keleti egyházban azonban folyamatos Szent Miklós tisztelete a kezdetektől napjainkig. A keleti lelkiségben és vallási tudatban, de a pravoszláv Oroszországban különösen a leginkább tisztelt szentek közé tartozik.

A magyarországi görög katolikusok Szent Miklós tisztelete sajátos, egyedi vonásokkal ugyan, de ezt a folytonosságot képviseli.

A görög katolikus egyház története az 1646-os ungvári unióval kezdődött. Az unió lényege szerint, a keleti szertartású keresztények megőrizve saját jogrendjüket és liturgikus hagyományukat, elismerik a pápa főségét. A magyarországi keleti kereszténység és az unió kérdésének történeti, demográfiai, művelődéstörténeti és néprajzi szempontú feldolgozásával már többen is foglalkoztak³, így ezekre a problémákra nem térek ki.

Előadásomban Szent Miklós tiszteletének liturgiában, paraliturgikus és népszokáselemekben megnyilvánuló formáit próbálom számbavenni, amelyek gyökerükben természetesen az unió előtti időre nyúlnak vissza.

¹ Karl Meisen (1931) alapvető munkájában áttekinti a Szent Miklós kultusz nyugat-európai elterjedésének állomásait, és különböző megnyilvánulási formáit, hatalmas mennyiségű összehasonlító anyagot vonultatva fel a liturgiátörténet, művelődéstörténet és művészettörténet területéről.

² Mihályfi 1923. 103–104.

³ Bartha 1986., Uő 1990., Cserbák 1986., Pirigy 1990. valamint ezek irodalomjegyzéke.

Az anyaggyűjtést a Miskolci Apostoli Adminisztratura területén végeztem. Eredetileg tizennyolc parókia tartozott ide, amelyek az Eperjesi Egyházmegytől a trianoni határok kijelölése után szakadtak el, s a Hajdúdorogi Egyházmegyébe máig nem tagolódtak be.⁴

Az unió után a görög katolikus egyház legkedveltebb szentje Szent Miklós maradt. A szent tiszteletének folyamatos továbbélését az élő liturgikus gyakorlat táplálja máig. A templomi szertartások során a vizuális és verbális kommunikáció, az ünnephez kapcsolódó dallamkincs egyaránt ezt erősíti.

A görög katolikus templomok ikonográfiai programjában mindenhol állandó és kitüntetett helye van Szent Miklósnak. A Kárpát-vidéki ikonkutatás, s a fennmaradt ikonok tanúságai szerint, Szent Miklós kultusza jelentős volt e vidék bizánci rítusú keresztényei körében. A XVII. század elejére tehető az első, fennmaradt, teljes ikonosztázionok, ahol már tartalmilag és formailag rögzített helyen szerepel Szent Miklós ikonja.⁵ Az ikonosztázion négy legfontosabb ikonjának egyikeként, az alapképsorban, a déli kapu bal oldalán áll, párban a jobboldali „Istenszülő a gyermek Jézussal” (Megtestesülés) ikonnal. Ez a bal szélső ikon mindenhol „csodatévő Szent Miklóst” ábrázolja.

Az állandó vizuális jelenlét és ezeknek a képeknek az ikonográfiai programja az egyik éltetője a szent tiszteletének és a hozzá fűződő történeteknek.

Egy a görög katolikus egyházban tipikusnak mondható ábrázolást, a sárospataki templom Szent Miklós ikonját mutatom be (1.kép), amelyen a szent két fontos attribútumát figyelhetjük meg. Az egyik a háttérben látható tenger, rajta a habok között hánykódó hajóval. Ez utal a szent egyik csodájára, amikor a tengeri viharba került hajósok imádkozva kérik közbenjárását, és Szent Miklós lecsendesíti a háborgó tengert. Ez az ikonográfiai részlet Szent Miklóst, mint a veszélyben lévők megmentőjét állítja elénk, s a szent egyik gyakori attribútumaként ismert. Szimbolikusan utal erre a szent ünnepének előesti vecsernyéjében az előverses sztihiarak (zsoltárversek) néhány sora: „Szent Miklós főpásztor! Csendes révpart, amelybe érkezők, ha az élet háromszoros hullámai által is hanyattatnak, szabadulást nyernek.” (Dicsérjétek az Urat! 1994. 559.)

A másik fontos ikonográfiai jel ezen az ikonon: az omofor (a püspöki hatalom jelvénye) és legtipikusabb attribútumként az evangéliumos könyv, amelyek Szent Miklósról, mint hitvédőre és főpásztorra utalnak. A szent feje fölött látható Krisztus az evangéliumos könyvvel, és az Istenszülő az omoforral utalás Szent Miklós látomására is, amikor álmában majd ébren megjelenik előtte a két alak, Krisztus és Mária, s tiltakozása ellenére a szentet felruházzák ezekkel a hatalmi jelvényekkel, és tudtára adják kiválasztottságát. Ennek az ábrázolási hagyománynak a szö-

⁴ A népszokások és a paraliturgikus szokások anyagát a Miskolci Apostoli Adminisztratura területén, a volt Eperjesi Egyházmegye trianoni békeszerződés után Magyarországon maradt falvaiban gyűjtöttem. E települések a Munkácsi illetve az ebből kivált Hajdúdorogi Egyházmegye területén lévő falvaktól eltérő liturgikus hagyományhoz tartoztak. Ennek nyomai jól látszanak a csak e területre jellemző Miklós napi szokásokban is. Az ide tartozó egyházközségek: Abaújszántó, Baskó, Boldogkőváralja, Csobád, Filkeháza, Gadna és filiája Abaújlak, Homrogd és filiái Tomor, Monaj, Alsóvadász, Kány és filiája Perecse, Mogyoróska, Múcsony, Pere, Rakaca, Rakacaszend, Selyeb, Szuhakálló,

⁵ Puskás, 1991. 249.

veges előképe a IX. században jelenik meg először a Vita Compillataban. Ez a kézirat elsőként írja le az említett történetet, amit aztán a keleti egyház ikonográfiája megjelenít. A képi közlés jelentése, hogy a szent földi tisztsége megfelel a mennyi tisztségének.⁶ Ez az ábrázolási típus tehát, amely a legtöbb ikonosztázióon megtalálható, több mint ezer éves hagyománnyal rendelkezik.

A szenttisztelet és a képi ábrázolás összekapcsolódásának másik példája a keleti egyházban, az ún. csókolóképek jelenléte. A templom közepén vagy a görög katolikusoknál gyakran az ambon előtt álló kis állványon helyezik el az ünnep, az ünnepelt szent vagy a templom címünnepének képét. December 6-án Szent Miklós képe kerül az állványra. Az utrenyében szokásos evangéliumcsókolás után a szent képét is csókkal illetik. Ez a tiszteleti forma, bár a szent képét kihelyezik, már csak az idősebb nemzedékre és a keleti gyökerekhez visszaforduló fiatalabb generáció egy részére jellemző.

A Szent Miklósról vonatkozó elbeszélő hagyomány fennmaradásának másik forrása az egyházi liturgia és annak szövegei, amelyeket évről évre újra énekelnek.

Liturgikus előírás szerint december 6. máig Szent Miklós emléknapja, kötelező ünnep, az ünnepnapokra vonatkozó előírásokkal. Mindig a napján ünnepelik. A görög katolikus egyház nem tette át az ünnepeket vasárnapra.

A december 6-i előesti vecsernye, az utrenye és a mise változó részének szövegei Szent Miklós több csodás tettét és tiszteletre méltó tulajdonságát megéneklék. Az ártatlanul bebörtönzött három hadvezér kiszabadítása, a háborgó tenger lecsendesítése, az ariánusokkal szembeni harc azok a motívumok, amelyek konkrétan szerepelnek a szövegekben,⁷ és az adatközlők ismerik.

A legnépszerűbb és legáltalánosabban ismert történet a három leány hozományhoz juttatása. Annak ellenére, hogy liturgikus szövegben nem szerepel, prédikációból, a gyerekkori hittanórák történeteiből, de van, aki olvasmányaiból ismeri. A szöveges ismeretanyag fennmaradásának tehát vannak liturgián kívüli forrásai is.

Az élő liturgikus gyakorlatnak két formája van még, ami Szent Miklós tiszteletét folyamatosan életben tartja.

Az egyik a hét napjainak különböző szándékokra történő felajánlása. A keleti egyházban a IX. század Szent Miklós tiszteletének fénykora. Ekkor keletkezett a legtöbb rávonatkozó szöveg, élettörténet, csodagyűjtemény, ünnepi beszédek és liturgikus szövegek. Tisztelete szinte egyenrangú az apostolokéval. Így lesz a IX. századtól a csütörtök az apostolok mellett Szent Miklós tiszteletének napja, s maradt máig is.⁸ Ilyenkor a liturgia változó részeiben Szent Miklós tropárját és kontákját⁹ éneklék, amelyek így a legismertebbek közé tartoznak.

⁶ Heiser é.n. 99.

⁷ Dicsérjétek az urat! 1984. 554–568.

⁸ A görög katolikus egyházban a hét napjainak beosztása: hétfő az angyalok és arkangyalok, kedd Keresztelő Szent János, szerda és péntek a Szent Kereszt, csütörtök a szent apostolok és Szent Miklós, szombat minden szentek és a halottak, vasárnap Krisztus feltámadásának emléknapja.

⁹ Tropár: „Az ünnep főéneke. Az ünnep tárgyát, vagy az ünnepelt szent élettörténetét mondja el, többnyire hasonlatokban (tropusokban).” Dicsérjétek az urat! 1984. 940. Szent Miklós tropárja: „A hitnek szabálya/a békefűrésnek példányképe/és az önmegtagadásnak tanítója gyanánt/adott téged a maga nyájának az örök Igazság! /Azért alázatossággal elnyerted a magasságot, szegénységgel a gazdagságot / Miklós püspök atyánk,/imádd Krisztus Istent,/hogyan üdvözítse a mi lelkünket!” Uo. 95.

A görög katolikus egyház hitéletére jelentős befolyással volt és van a római katolikus egyház, vagy ahogyan a görög katolikus egyházon belül nevezik, a latin egyház. A latinizálódás az uniót követő időktől kezdődően napjainkig változó formákban, de folyamatosan jellemző. Jezsuita hatásra, a bazilita atyák voltak, akik a múlt század végétől kezdődően számos, a latin egyházban szokásos ájtatossági formát honosítottak meg a görög katolikus egyházban. Ezek közé tartozik a szuplikáció is.

Szövegét az 1920-as években írják, római katolikus mintára, módosításokkal és önálló dallammal. A könyörgések sorába „Szent József katolikus egyházunk pártfogója” forma mintájára beiktatták a „Csodatevő Szent Miklós püspök, görög katolikus Egyházunk pártfogója” formulát. Ez az ájtatossági forma népszerű a hívek körében. Az első vasárnapokon, esti mise után végzik. Hatását mutatja, hogy az általam kérdezettek közül szinte mindenki ezzel a fordulattal válaszolt kérdéseimre, hogy ki volt Szent Miklós: csodatevő és a görög katolikus egyház védőszentje, pártfogója. Ez azért is érdekes, mert a keleti egyház nem ismeri ezt a fogalmat. Krisztus az egyház alapítója, és vannak kiemelten tisztelt, kedvelt szentek, mint például Szent Miklós, de nem, mint az egyház védőszentje. Ez a megfogalmazás a latin szemlélet hatására született, és gyökeresedett meg az elmúlt száz év folyamán.

Szólni kell még egy kifejezetten keleti szertartásról, az akathisztoszról. Az akathisztosz dicsőítő himnusz, amit felállva végeztek, neve is erre utal. E himnusz-költészeti műfaj első gyöngyszeme a bizánci liturgikus életben született, az Isten-szülő Szűz tiszteletére.¹⁰ Ez volt a mintája minden később született akathisztosznak, így a Szent Miklósról írt dicsőítő himnusznak is. Végzése azonban nem honosodott meg a magyar görög katolikus egyházban. Ósláv nyelvű szöveggel imádkozták a munkács-csernekhegyi bazilita kolostor szerzetesei.

Magyar nyelvű fordítását csak 1923-ban adták ki először.¹¹

A görög katolikus sajtóban a századfordulón több cikk is megjelenik a latinizálódás ellen, a rózsafüzér és egyéb ájtatossági formák terjedése miatt. Helyettük a keleti szertartások végzését illetve magyar nyelvre történő lefordítását, kinyomtatását, és a hívek közötti terjesztését javasolják. Ezek közé tartozott volna a Szent Miklós akathisztosz is.¹²

Az általam vizsgált területen négy helyről – Rakacán, Sátoraljaújhelyen, Alsóregmecen és Filkeházán – találtam adatot, ahol a hívek emlékeznek az akathisztosz Szent Miklós napi végzésére, és ahol az egyéni ájtatosság imádságai között máig szerepel. Sátoraljaújhelyben és Filkeházán egy-egy pap személyéhez köthető ez, akik Szent Miklós tiszteletére három napos tridiumot – lelki napot – tartottak, és ennek részeként szerepelt a szent akathisztoszának éneklése. Sátoral-

Konták: „Röviden, tömören, képletes kifejezések nélkül szól az ünnep tárgyáról.” Uo. 939.

Szent Miklós kontákja: „Múra városában, Szent Miklós atya, igazi főpásztor voltál/mert Krisztus evangéliumát betöltvén,/ lelket adtad a te népedért/ és megmentetted az ártatlanokat a haláltól. / Azért föl is magasztaltattál, / mint az isteni malasztnak hathatós kiszolgálója.” Uo. 95.

¹⁰ A műfaj keletkezéséről, típusairól és tartalmi, szertartásbeli jellemzőiről lsd. Ivancsó 1996.

¹¹ Krajnyák 1923.

¹² Musztyánovics 1905. 2.

jaújhelyben, ahol december 6. búcsúünnep volt, a tridium emléke máig megmaradt, és igényként a karácsony előtti három napos lelkigyakorlatban jelenik meg, de már nem kötődik Szent Miklós ünnepéhez.

Szent Miklós akathisztosza kilenc énekes és imádságos könyvben szerepel,¹³ de legutoljára 1941-ben adták ki, ami jelzi hivatalos egyházi szemléletet ezzel kapcsolatban.

A liturgián énekelt szövegekhez, illetve ezeknek a szent tiszteletét megjelenítő formáihoz tartoznak a népének is. A keleti egyház életére általánosan jellemző a népének hiánya. A meglévők jelentős része római katolikus hatásra került be, de nem a liturgia részeként éneklik, hanem mise előtt vagy után esetleg áldozás alatt.

Szent Miklóshoz kapcsolódóan, a keleti egyházban általánosan ismert és ma is énekelt az „Ó aki szent Miklóst szereti” kezdetű népének. Első ránk maradt magyar nyelvű szövege a XVII. századból való, de ószláv nyelven korábbi kiadásai is vannak¹⁴ Három ismert dallamváltozata a galíciai, délvidéki és kárpáti közül a Magyarországon énekelt dallam a kárpáti körbe tartozik¹⁵. A Szent Miklós napi ünnepi misén áldozáskor, mise előtt és után éneklik.¹⁶ Rakacán az ünnep kiemelt jelentőségét nyolcad megtartásával jelezték. Bár Szent Miklós ünnepének hivatalos előírás szerint nincs ünnepköre, sem nyolcada, az idősebbek máig e népének éneklésével megtartják a nyolcadot.

Az eddigiek alapján, élő Szent Miklós kultuszt feltételezhetnénk, amely megjelenik az egyéni imaéletben és ájtatosságokban. Ennek azonban nagyon kevés nyomát találtam. A szenthez való imádkozás az ünnepnapjára, esetleg az azt követő napokra korlátozódik. Egyetlen példával találkoztam, Filkeházán. A vallási közösségnek egy rendkívül intenzív imaéletet élő tagja az, aki rendszeresen imádkozik Szent Miklóshoz élete nehéz pillanataiban, és kéri a szent közbenjárását. Hozzá is imádkozott gyermekáldásért, kérte a segítségét betegség és anyagi szükség valamint mások betegsége idején. Ő azonban nem a Szent Miklóshoz szóló kötött imádságokat mondja, hanem saját szavaival fohászkodik.

Szent Miklós ajándékozó szentként és a rejtett jócselekedet példaképeként is ismert. Ehhez a tulajdonságához kapcsolódnak az ilyenkor szokásos különböző fajta adományozások, ajándékozások. Az általam vizsgált területen elterjedt szokás volt Szent Miklós napján a templomba adományokat vinni.¹⁷ Az adományok fajtái az egész Apostoli Adminisztratura területén hasonlóak, de e területen kívül a görög katolikusság körében nem ismertek. Ezek is az eperjesi körzet sajátosságára utalnak.

¹³ Ivancsó 1996. 37.

¹⁴ Petrassevics 1990. 76.

¹⁵ Petrassevics 1990. 77.

¹⁶ „Ó, aki Szent Miklóst szereti,
és, aki híven szolgál neki,
azt bármikor megsegíti,
védelmében részesíti
Szent Miklós, Szent Miklós.

Ki az ő udvarában pihen,
segíti szárazon és vizen.
Ellenségtől azt megmenti,
nem hagyja őt bűnbe esni
Szent Miklós, Szent Miklós.”

A teljes szöveg in: Emeljük föl szívünket! 1992.357–358.

¹⁷ Bartha 1990. 430., Kisfalusi 1995. 122–123. Petercsák 1985. 18.

Ezekben a falvakban mindenhol szokás volt kakast vagy tyúkot vinni a templomba. Az élő állatokat a templom előterében vagy a padok mögött rakták le. Gadnán a templomnak azon a helyén, ahol a nagypénteki szent sír szokott állni, körülkerítették egy részt a „nyikolajevka jércék” számára.¹⁸ Komlóskán kora hajnalban kezdték az utrenyét, hogy mire a nap fölkel és a templomba vitt kakasok megszólalának, addigra vége legyen a szertartásnak.

Szent Miklós nap után, ha két görög katolikus pap találkozott mindig megkérdezték egymástól:

„Hány tyúkot hozott Szent Miklós?”¹⁹ Az az asszony, aki nem vitt tyúkudvarából Szent Miklósnak ajándékot, és a következő évben tyúkjai megbetegedtek, magát okolta, amiért nem kérte Szent Miklós pártfogását.²⁰

A Miklós napi kakast egyes kutatók termékenységi rítusra utaló jelként értékeli,²¹ ami Szent Miklós házasságszerző tulajdonságára is utal.²² Ennek az állításnak az alátámasztására azonban még további adatgyűjtésre van szükség. Bálint Sándor is említ két Szent Miklós naphoz kapcsolódó házasságjóló szokáscselekvést, de nem a kakasadományhoz kapcsolódóan.²³ Az mindenképp elmondható, hogy az ilyenkor szokásos egyéb adományok is valamilyen formában a termékenységre, az új életre, a bőség előidézésére utaló jelek. A baromfifélék mellett ugyanis általános szokás volt ilyenkor diót, mákot és babot vinni a templomba. Ezek azok, amelyek az általam vizsgált falvakban mindenhol jellemzőek, és a karácsonyi asztalra vagy az abrosz alá rakott termények között is szerepelnek. Szokás volt még néhány helyen (Rakaca, Csobád, Homrogd, Baskó) tojást, bort²⁴ és pénzt is adni.²⁵ A századelő évtizedeiben szalonnát, vaját, túrót is vittek a templomba, de ez utóbira csak Filkeházáról van adat.²⁶

Ezeket az adományokat a templomban Szent Miklós képe elé helyezték el. Ez a gesztus kettős jelentést hordoz. Egyrészt felajánlás ez a szentnek a tisztelet jeleként, felajánlás a közbenjárónak a várható segítség fejében illetve ennek a segítő közbenjárásnak a biztosítására. Másrészt azt is jelenti, hogy a szent által a templom szolgálai megajándékoztanak, vagyis a szent ajándékozik. Ezt az áttétel szépen mutatja a fenti kérdés: „Hány tyúkot kaptál Szent Miklóstól?” Nyilvánvaló azonban, hogy a szent tiszteletének ez más szintje és állapota, mint amikor a gyerek kutatja és kérdezi, mit hozott Szent Miklós.

A templomba vitt adományokat a mise végén a pap megáldotta, szentelt vízzel meghintette, volt, ahol meg is tömjéneztek. Ennek az áldásnak a szövegét hivatalosan nem fordították le ószlávból magyarra. Rakacán található egy ilyen magánfordítás, amit az ottani lelkész használt.²⁷

¹⁸ Petrassevics Nicefor szíves közlése, akinek édesapja Gadnán volt görög katolikus lelkész e század első két évtizedében, s ő ott töltötte gyerekkorát.

¹⁹ Id. Telenkó Miklós homrogdí görög katolikus lelkész szíves közlése. 9.

²⁰ Kisfalusi 1995. 122.

²¹ Béres 1973. 356.

²² Wiskockiné 1895. 208.

²³ Bálint 1977. I. 50.

²⁴ Bartha 1990. 430., Kisfalusi 1995. 123.

²⁵ Kisfalusi 1995. 123.

²⁶ Petercsák 1985. 18. Petercsák Tivadar a szokás megszűnését az első világháborút követő évekre teszi. Az 1960-as évek elején a faluban szolgáló pap azonban még élő szokásként tapasztalta a kakas és tyúk Miklós napi adományozását. (Telenkó Miklós szíves közlése.)

²⁷ Ennek szövegét közli Kisfalusi 1995. 123.

A megáldott adományokat a pap, kántor és harangozó kapta négy, kettő, egy arányban megosztva. Szokás volt az is, hogy elsőként a szegényeknek juttattak belőle²⁸. Gadnán mindenféle Miklós napi adományt „nyikolajevkának” nevezték. Itt a rózsafüzéres társulat külön is adományozott Szent Miklósnak.²⁹ Homrogon a papnak szánt adományt külön egy nagy kétfülű kosárban, fenyőággal és piros szalaggal feldíszítve helyezik ma is az ambonra. Ez egyben papjuk névnapj ajándéka is. Komlóskán ilyenkor a Szent Antal perselybe több pénzt dobtak. Úgy mondták, ez a szegények kenyere. A két világháború közti időben a pap illetve a kántortanító ebből a szegény sorsú gyerekeknek ruhát, cipőt vagy tanszert juttatott.

A Szent Antal persely megkülönböztetett használata Szent Miklós napján utalhat arra is, hogy a görög katolikus egyházban régen a szegények perselyét Szent Miklós perselynek nevezték.³⁰ Helye ugyanott volt a templomokban, mint ma a Szent Antalé, de a persely fölött Szent Miklós képe függött. Erre még ma is találunk példát (Homrogd, Tokaj, Újfehértó, Csobád), de a népi elnevezésük ennek ellenére ezeken a helyeken is: Szent Antal persely. Ez talán a legszemléletesebb példája az úgynevezett „latinizálódásnak”, amikor egy keleti szent tiszteletét, egy tulajdonsága tekintetében felváltja a római katolikus egyházban tisztelt szent, hiszen Szent Antal is a szegények, bajbajutottak pártfogója.³¹

Az adományozásnak eddig említett formái az általam vizsgált terület falvaiban az 1970-es évek elején még mindenhol megtalálhatóak, de erősen lepadt formában, s végleges eltűnésük ideje, az 1980-as évek eleje. Ez az ajándékozási hagyomány ma már csak néhány faluban él, de gyakran már nem a templomi szertartáshoz kapcsolódik, hanem a hívek adományait a parókiára viszik Szent Miklós napján és környékén.

A Szent Miklós napi adományozás szerves részét képezi a keleti egyházban máig élő természetbeni adományozások különböző alkalmainak, amelyek az őszi, téli időszakhoz kapcsolódóan nem tűntek el. Fellelhető a Demeter napi termésajándék nyoma Mikóházán és Komlóskán.³² Hagyományosan ez az időszak volt a párbér beszolgáltatásának is az ideje. Ilyenkor a hívek mindenféle terményből egy bizonyos részt beszállítottak a parókiára, ezzel biztosítva az egyház fenntartását, és a népes papcsaládok megélhetését. Ez a második világháború után teljesen megszűnt, de miután az egyház elvesztette birtokait, a görög katolikus papcsaládok nehéz anyagi körülmények közé kerültek. A hívek a Miklós napi ajándékozás szokását használták fel, hogy többet juttassanak papjuknak és a temp-

²⁸ Kisfalusi 1995. 123.

²⁹ Petrassevics Nicefor szíves közlése.

³⁰ Bálint 1977. I. 51.

³¹ Bálint 1977. I. 51., Cserbák 1986. 291–292.

³² Bartha 1990. 79., valamint saját gyűjtésem Komlóskán.

„Október 25-e utáni vasárnapra mindig két hatalmas nagy tálat készítettem el. Az egyik az az oltárra került a másik az asztalra. Erre tettem mindent, amit az emberek hoztak. Mindenféle terményből. Krumpli, káposzta, bab, szőlő, alma, körte, mák, búza, dió. Bort üvegben hoztak a templomba. Azt a pap megszentelte és ezt otthagyták a papnak. Még Mosolygó tisztelendő úr idejében (kb. az 1980-as évek 1987–88-ig) két szép tálcát készítettem az oltárra. Virággal, őszi krizanténnal körbedíszítettem. Rozmaringot tettem rá. Az ott volt egy hétig. Ami a nagy asztalon volt az mind ottmaradt a papnak. Olyan kis szütyőkkkel hoztak.” Kiss Istvánné, Maczkanics Rozália harangozó közlése. 1996.

lom szolgálainak. Az 1950-es -60-as években ennek nem csekély egzisztenciális jelentősége volt a papok számára. A betakarítási munkák végeztével illetve a karácsony előtti hetekben máig általános szokás természetbeni adományokkal (bab, dió, mák, krumpli, zöldség, baromfi, tojás) ellátni a parókiát.

Az eddig leírt paraliturgikus szokások mellett feltétlenül meg kell említeni a Miklós naphoz kapcsolódó népszokásokat. Szent Miklós napja és a hozzá kapcsolódó Mikulásozás általánosan elterjedt és népszerűvé vált ünnepünk. Néprajzi irodalmunk eddig mégis csekély figyelmet szentelt neki. A rávonatkozó adatok szegényesek.³³ Bálint Sándor ugyan közöl történeti áttekintő adatokat,³⁴ de ezen belül a görög katolikusok Szent Miklós tiszteletének szokásanyaga szinte ismeretlenül áll.³⁵ A jeles napokat tárgyaló néprajzi munkák többsége Szent András napja után (nov. 30.) rögtön a Luca naphoz (dec.13.) kapcsolódó szokások tárgyalásával folytatja, s a kettő közé eső Szent Miklós napnak nem szentelnek figyelmet.

Dömötör Tekla a télközépi ünnepkör szertartásos énekeit vizsgálva, ezek csoportjai között nem említi a Szent Miklóshoz kapcsolódó köszöntőket,³⁶ pedig ezek jól illenek a téli ünnepkör gazdag szerencsekívánó és adománygyűjtő szöveges emlékei közé. A Bartha Elek által 1970-es évek végén gyűjtött szövegeket³⁷ húsz év elteltével változatlan formában megtaláltam Komlósán.³⁸

Szent Miklós nap reggelén gyerekek járják a falut, és köszöntő verset mondanak, bőséget és szerencsét kívánva a ház lakóinak. Csak a fiúk mehetnek, 6–12 éves korig. Öltözetük hétköznapi ruha. A köszöntésért ajándék járt. Szalonnát, kolbászt, almát, diót kaptak. Újabban szokás pénz is adni. Az 1950-es években a köszöntőt magyarul és ruszinul egyaránt mondták, attól függően, hogy idősebbekhez mentek e vagy fiatalabb családhoz. Sértésnek számított, ha az ismerős vagy rokon gyerekek elmaradtak. A Szent Miklós reggeli köszöntést soha nem nevezték kántálásnak, csak köszöntésnek. Kántálás, a karácsony esti éneklés neve volt. Komlósán a szokás ma is él, de már nem általános.

A Szent Miklós napi köszöntés egy másik formája ismert Gadnáról. Itt is gyerekek járják a falut, bekopogtatva a házakhoz. Az „Ó, aki Szent Miklóst szereti...” kezdetű népéneket elénekelve, rövid jókívánságot fűztek hozzá: „Isten éltesse e ház gazdáját, családját, jó egészségben, békességben, ámen!”³⁹ Kimondottan adománygyűjtő céltalattal átvették ezt a szokást a szomszéd református falu, Kupa gyerekei is.

³³ A meglévő adatokat Tátrai Zsuzsanna gyűjtötte össze a Magyar Néprajz VII. kötetében. Tátrai 1990. 219–221.

³⁴ Bálint 1977. 27–51.

³⁵ Bálint 1977. 50–51., Bartha 1980. 47., Bartha 1990. 430., Kisfalusi 1995. 121–125.

³⁶ Dömötör 1974. 125.

³⁷ Bartha 1980. 47.

³⁸ „Miklós nap reggelén szépen viradatok
első órájában békébe jussatok
Valamennyien Isten házi lakosai vagytok,
Isten áldása maradjon rajtatok.
Legyen nektek bőven borotok, búzátok
Mennyből ékesítsen arany koronátok.
Tiszta szívemből ezt kívánom az egész házi népnek.”
Hattinger Miklósné, Klebaskó Veronika közlése. Komlóska, 1996.

³⁹ Petrassevics Nicefor szíves közlése.

Az eddigiek alapján összegzésként elmondható, hogy a magyarországi görög katolikusok Szent Miklós tisztelete többretegű hagyománykincset tár elénk. Ennek a hivatalos, liturgikus gyakorlatban megnyilvánuló része a legélőbb. Azok a paraliturgikus és népszokás elemek pedig, amelyek az általam vizsgált terület vallásgyakorlatát a magyarországi görög katolikusságon belül eltérő gyökerű hagyományként mutatják meg, lassan eltűnedeznek. Nem csupán az élő gyakorlatból, hanem az emlékezetből is kikopnak.

Szent Miklós tisztelete a köztudatban mára szinte teljesen az „egyház védőszenjtje” státusra zsugorodott. A hozzá fűződő legendák legfőbb éltetői a liturgikus szövegek. E század első évtizedeiben, amikor hivatalosan is magyar lett a liturgiavégzés nyelve (1916), nem történt meg a Szent Miklóshoz kapcsolódó szertartások (akthisztosz, Miklós napi adomány szentelési szövege és imái) magyarra fordítása. Valószínű, hogy már ez is meggyengült tiszteleti formára utal. A keleti liturgikus élet elsorvadásának további jele, hogy az egyébként hivatalosan kötelező utrenye és vecsernye végzése a gyakorlatban sok templomban elmarad, pedig épp e szertartások azok, amelyekben egy-egy ünnep, így Szent Miklós tisztelete is a szöveges ismeret, a dallamkincs és a vallásgyakorlati formák révén további megerősödést nyerhetne.

A népi vallásosság mély gyökereiből táplálkozó paraliturgikus szokások, amelyek belülről kapcsolták az egyént a szent tiszteletéhez, és az adományozások sokféle formája, mint a hitélet aktív megnyilvánulása, mára elhomályosodtak. Szent Miklós tiszteletének meggyengülésére utaló jelként lehet értékelni Páduai Szent Antal tiszteletének elterjedését, és népszerűségét a hívek körében, amely a Szent Antal persely révén minden görög katolikus templomban jelen van. Az ikonosztázion alapképén álló Szent Miklós az évezredes tradíció, de elhalóban lévő kultusz képviselőjeként áll szemben a templomok hátuljában elhelyezett Szent Antallal, aki egy alig száz éves új tiszteleti formát és a keleti hagyományok általakulását szimbolizálja a görög katolikus templomokban.

Szent Miklós tiszteletében új fejezetet nyithat a keleti lelkiség ébredése, amely az elmúlt évtizedben egyre inkább erősödött a papság és a hívek ifjabb generációjának körében.

Ennek külső jeleként több helyen visszaállítják a Szent Miklós perselyt, újonnan alakuló szervezetek, intézmények veszik fel a Szent Miklós nevet. Legújabb példája, hogy Nyíregyházán a püspöki székvárosban közteret neveztek el róla, és szobrot állítottak a tiszteletére ivóutakkal. Az, hogy e jelek, s egy ilyen kút a Szent Miklós tisztelet megújulásának forrása lesz-e, azt az elkövetkező évtizedek fogják eldönteni, de az már egy újabb tanulmány témája lesz.

Irodalom

BARTHA Elek

1980 *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*. Debrecen.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium*. I–II. Budapest.

BÉRES András

1973 Halottak húsvétja. Temetkezési szokások a régi Bihar megyében. *Ethnographia*, LXXXIV. 345–357.

CSERBÁK András

1986 A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. in.: „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. szerk. TÜSKÉS Gábor, Budapest.

Dicsérjétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv.

1994 Nyíregyháza.

DÖMÖTÖR Tekla

1974 *A népszokások költészete*. Budapest.

Emeljük föl szíviünket! Göröghatolikus imakönyv.

1992 Nyíregyháza

HEISER, Lothar

én. *Műrai Miklós*. Az egyetemes egyház szentje. kézirat.

IVANCSÓ István

1996 „Üdvözlégy, Istennek szeplőtelen jegyese!” – Az Akathisztosz himnosz. Nyíregyháza.

KISFALUSI János

1995 *Ünnepi szokások a Keleti Egyházban*. hn.

KOZMA János

1927 *Szent Miklós*. Máriapócs.

KRAJNYÁK Gábor

1923 *Lelki kenyér görög katolikus(óhitű) imakönyv*. Gedeon: „A hit fegyvere” c. imakönyv nyomán. Budapest.

MEISEN, Karl

1931 *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande*. Ein kulturgeographis, volkskundliche Untersuchung. Düsseldorf.

MIHÁLYFI Ákos, dr.

1923 *A nyilvános istentisztelet*. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből. Budapest.

MUSZTYÁNOVITS Emil

1905 Szent Miklós cultusza. in: *Görög Katolikus Szemle*, 51. december 17. 1-2.

PETERCSÁK Tivadar

1985 *Népszokások Filkeházán*. Debrecen.

PETRASEVITS Dénes

1995 Régi és új titulusok a Miskolci Exarchátusban. in: *Göröghatolikus Szemle Kalendárium*. 107–110.

PETRASSEVICS Nikefor

1990 Ortodox és görög katolikus vallási hagyományok és szokások kölcsönhatásai a Kárpát medencében. in: *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. szerk. FEJŐS Zoltán – KÜLLŐS Imola, Budapest, 74–95.

PUSKÁS Bernadett

1991 „A győzelemmel hasonnevű”. Szent Miklós ikonográfiájához a 15–16. századi Kárpát-vidéki ikonok alapján. in: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, Budapest, 249–254.

SZABÓ Oreszt, dr.

én. *A magyar oroszokról.* (Ruthének.) Nemzetiségi ismertető könyvtár. Budapest.

TÁTRAI Zsuzsanna

1990 Jeles napok – ünnepi szokások. December 6. Szent Miklós napja. in: *Magyar Néprajz* VII. szerk: Hoppál Mihály, Budapest, 218–219.

WLISLOCKINÉ Dörfler Fanni

1895 Kakas, tyúk és tojás a magyar néphitben. in: *Ethnographia* VI. 205–213.

Szabó, Irén

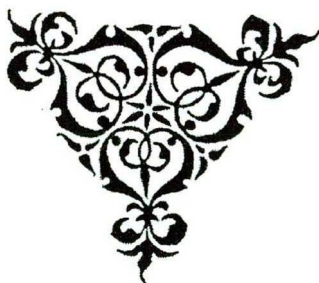
The Veneration of St. Nicolas among the Hungarian Greek Catholics

The essay examines the different customs, relating to the veneration of St. Nicolas in the villages of Greek Catholic Apostolic Administrature of Miskolc.

The icons of St. Nicolas can be found in a special place, among the basic pictures of the iconostasion, in every Greek Catholic Church. The visualization of St. Nicolas' typical attributions (tossing ship at sea, gospel book, omophor) is one of the sources of the survival of his legends and veneratoin forms. This article introduces the icon of St. Nicolas in the Greek Catholic Church in Sárospatak. It sums up the veneration of the saint in the reflection of the liturgic texts and practice. In personal devotion the role of the prayers to different saints is rather small, so these liturgical texts were not really used in personal worship.

In Sárospatak the paraliturgical custom in connection with the feast of St. Nicolas is to bring different donations to the high mass. Typical gifts are stocks, or nut, poppy, bean, egg, sometimes bacon, wine and vegetable. The donations are blessed and consrecated by the priest. In some villages there is the so called St. Nicolas (of) day greetings verses. This day children go from house to house and for their greetings they get some presents. This custom is still alive today.

From this article we get to know how the popular saint of the Roman Catholics, St. Anthony of Padova, takes over the place of St. Nicolas.

1. kép Szent Miklós püspök képe a sárospatai görög katolikus templomba az ikonosztázionban. Szabó Irén felv.

A SZENT GYÖRGY KULTUSZ ÉS A MAGYARSÁG KAPCSOLATA

„Az Isten tartsa meg a gazdát, jószágával együtt, adja Isten, hogy azok olyan teljiben jöjjenek haza, amilyen ez a tojás” – mondja a pásztor Szent György napján, amikor az állatok kihajtását kísérő rítusban felveszi a földre letett tojásokat. A Bika havának szokásai mind a megújuláshoz, az új élet kezdetéhez kapcsolódnak és valamikor egyetlen nap köré, Szent György napja köré rendeződtek. Szent György alakja, ill. az ő nevével jelzett kultusz eseményeinek ismétlése nemcsak a népszokásokban lelhető fel, felidéződik az ún. nagyművészet motívum kincsében is. Mindkét esetben a kiindulás, a kultusz és az ahhoz a kötődő rituális cselekvéssorozat, lényegét tekintve, azonos. Ahogy a népi hagyomány őrzi a múlt minden fontos tudását az ismételtetett cselekvésben, úgy közvetíti üzenet formájában ugyanezt a művészet. A látszólagos különállásra a magyarázatot, az ember által erőszakolt szétválásban kell keresnünk. Milyen ismereteket őríz és közvetít számunkra Szent György mint szimbólum, milyen azonos, ill. analóg elemeket találunk a hagyomány és a képi kifejezések között?

Történelmi tény, hogy a vándorló népek magukkal viszik hagyományait, szokásait, elnevezéseiket. Így történt ez a Kárpát-medencébe végleg letelepedő magyarság esetében is. Ezt azért szükséges mindjárt az elején leszögezünk, mert tudjuk, hogy Szent György alakja, ill. a köréje csoportosítható kultikus elemek a keleti egyházban élnek legteljesebb formájukban. Szent György tiszteletét, kultuszát tehát keleti irányból érkező őseink hozták magukkal, s mint igen erős, életképes elemet a mai napig megőrizték. A folyamatosság már önmagában is tényként szolgál arra, hogy olyan hagyományról van szó Szent György esetében, amely archaikus emlékeket hordoz/közvetít származásunkról, történeti időket megelőző múltunkról. Sőt, megkockáztatható az is, hogy az emberiség legarchaikusabb hagyományát őrzi és közvetíti töretlenül napjainkig és azon túl is.

Rituális népi cselekvéseink leglényegesebb eleme a nyáj kihajtása. Ehhez kapcsolódnak az új élet, vagy az élet megújításához szükséges külső- és belső megtisztulás eseményei. A rontás elhárítására egyes helyeken ekevasat tesznek a küszöbre, és azon keresztül hajtják ki az állatokat az istállóból. Máshol olyan porral hintik meg az állatok hátát, amit karácsonykor égetett, szentelt ostyából, hagymából, halottak csontjaiból és koporsó deszkájából készítenek. Megint máshol Szent György napját megelőző este nyírfaágakat tűzdelnek kerítésre, kapura, betegség ellen szárított és megtört kígyót adnak az állatoknak, vagy a háziasszony meztelenül körbefutja a jószágot. Sebgyógyítónak szárított varangybéka porát keverik a takarmányba. A béka, ha azt Szent György napján a kútban látják, felszívja a mérget egészen Szent Mihály napjáig, vagyis biztosított az állatok és a háziak egészsége. A Szent György nap előtt fogott menyéttel daganatot gyógyítottak. Az ingen és gatyán háromszor áteresztett zöld levelibéka a hideglelés ellen tett jó

szolgálatot. A növekedés, szaporodás előmozdítására az istállóban bodzafával verték meg a szarvasmarhákat, vagy vadrózsavesszővel simította végig a gazda a juhok hátát. Besenyőtelen az asszonyok Szent György napja előtti éjszaka lepedőt borítottak a harmatos fűre és az összegyűjtött vizet másnap megittatták az állatokkal, hogy egész évben sok tejet adjanak. A disznók szaporaságának biztosítására szolgált a vályúba szögezett kígyófej vagy az ól köleskásával való körülszórása. A kígyó igen kitüntetett mágikus eszköz, nemcsak rontás ellen, de rendkívüli képességek előmozdítására is használják. Aki ezüstpénzzel levágja a kígyó fejét, majd azt fokhagymával elveti, majd eszik a termésből, megérti a madarak nyelvét és felismeri a boszorkányt. Aki pedig egy, a kígyó szájába tett babot elvet, majd annak virágát hordja, védetté válik az ólomból készült puszkagolyóval szemben. Egybegyűjtve e szokások eszközeit, a következő felsorolást kapjuk: állatok = a tavaszi negyedév hónapjainak zodiákus jegyeit képviselik (április = kos, vagy juh, május = bika, vagy disznó és június = ikrek, ill. keleti megfelelője a patkány, itt a menyét), a Bikával szemközt Skorpió megidézése, annak keleti megfelelőjével, a kígyóval történik. Ennek szellemi, jó energiáit veszik birtokba a fejjel. De a kígyó, analóg sárkány, a Mérleget, Szent Mihály havát is megjeleníti. Szent György havától Szent Mihály haváig az új, ill. a megújult életnek vagyunk tanúi, aminek elengedhetetlen feltétele a víz, mint az élet forrása. Ezt a vizet képviseli a harmat mellett az éjszakai, a Hold uralma alatti napszak, továbbá az ezüst, amelyről köz tudott, hogy a Hold féme. A vas, a harcos Mars bolygó féme, az ólom pedig a Saturnus, a gonosz erők képviselője. A fa, a faág életfa szimbólumaként, az újélet, a megújulás megjelenítője, vagyis egy minőségileg magasabb szintű képviselő. Más szempont szerinti csoportosításban: bolygók, fej = szellemi erők és energiák, víz, állatok, fa = földi energiák megidézése, hogy e két képviselőt elemeit egységbe foglalva az élethez szükséges harmóniát megteremtsek. Mindezek egy nagyobb, összefoglaló megjelenítést kapnak Szent György alakjával. A természet nagy, kozmikus törvényeknek alárendelt harmonikus működésébe történő folytonos visszahelyeződés földi-emberi útja ez, melynek során, a bolygóerők segítségével analóg módon ismételendő az isteni cselekvések sorozata. E rítusokban az ember és a természet kapcsolata rendeződik.

Az ember, mint a teremtmények legkiválóbbika azonban a Kozmosszal való kapcsolatát is rendezi. Ez történik meg pl. eszközös táncaink közül a pásztorbotoló táncokban, melyeknek legszebb, legarchaikusabb példáit a ún. Felső-Tiszavidéki cigánybotolóknál találjuk. A küzdelemben mindig a jónak kell győznie, hogy az év szerencsés legyen, hogy a gonosz, a sötétség, a tél elmúljon. A két férfi harcába, hogy a vérontást megelőzze, a nő avatkozik bele. A Kettő misztikus száma (Atya és Fiú) így egészül ki a Hármasság Nagy Szent számává, megteremtve az élet feltételének szellemi oldalát, a kozmikus harmóniát. A tánc eszköze a bot vagy fokos (ld. még kard) világtengely képviselő. Mozgása, a táncos mozgásmotívumaival együtt bolygómozgásokat idéz, ill. ismétel.

Szent György napi rituális cselekvéseink sora természetesen bővíthető, de a lényeges elemek (motívumok) bemutatásához most elégedjünk meg ennyivel és térjünk át a képi megjelenítés üzenetének megfigyeltetéséhez. Kulcsművünk a Kolozsvári testvérek 1373-ban készített Szent György szobra, mivel a magyarországi művészet alkotásai közül az archaikus motívumok szempontjából ez bizonyult, a leg-

gazdagabbnak. (1. kép) Mindenekelőtt vegyük sorra a szobor motívumait, a legfontosabbakat hagyva a végére.

Lándzsa, a Világtengelyt jelképezi; de fegyver a gonosz ellen, mint Szent Mihálynál; jelenti a fénysugarat, melynek révén a szellem az anyagra hat.

Kard, pozitív értelemben az isteni igazság és törvény, a Logosz jelképe, és mint ilyen, viselőjének isteni eredetét jelöli (ld. szkíták kardkultusza). Összekapcsolódik a tüzelemmel. A hüvelyébe dugott kard a mértékletességet jelképezi. Attributumként viseli még Szent Mihály, Szent Pál és Justitia.

Zászló, jelentését kutatva az ókorig tudunk visszamenni. A fehér színű zászló mindig (ma is) a békés szándékot jeleníti meg, a hosszú fehér vörös kereszttel a feltámadásra utal (ld. Nagy Konstantin álma és a Krisztus ábrázolásokon). Mágikus erővel rendelkezik, mert a sereg vagy a személy látható szellemét, védelmezőjét képviseli.

Kereszt, az egyenlő szárú kereszt a Négy Nagy Szent Erőt (ld. később Négy Evangélista, korábban négy Arkangyal), a négy világtájat, a tér és idő egymáshoz való viszonyát fejezi ki. Metafizikai értelemben a kereszt vízszintes szára a Föld felszínét, a függőlegese a Kozmikus Energiát szimbolizálja. Krisztus kereszthalála óta az ő, halál feletti győzelmének megjelenítése is. Krisztus keresztjének felirati táblájával kiegészítve alakult ki az egyházi tekintélyt szimbolizáló kettős vagy lotharingiai kereszt. Az ördögöt mindig a kereszt jelével üzik el.

Páncél, az erények viselői a bűnökkel szembeni harcban. Szent Pál az efezusi levélben a következőt írja: „Öltétek fel az Isten fegyverzetét, hogy a sátán cselekvéseinek ellenállhassatok.” (6,11)

A felsoroltak erősítő motívumok, olyan attributumok, melyek kiemelik a lényeges ún. archaikus motívumokat, mindamelllett, hogy a kompozícióban is fontos szerkezeti szerepet kaptak.

Mindenekelőtt boncoljuk fel a kompozíciót! Első látásra egy igen összetett mozgást látunk. Ez a bonyolult mozgás adja meg a kompozíció dinamizmusát és a szerkezetét. A mozgás sajátosságát az adja, hogy ez egy spirális mozgás, amely egy fentről lefelé és egy lentől fölfelé ható erőből tevődik össze. A ló (isteni szimbólum) feje, Szent György feje és a lándzsa felső vége egy egyenlőszárú háromszöget alkot, amelynek csúcsa felfelé irányul. (2. kép) A fej az ember mikrozodiákusában a szellem helye, a csúcsával felfelé álló, egyenlő oldalú háromszög a legfelsőbb szellem, a Teremtő szimbóluma. Az Istentől származó, teremtő erő ebből a háromszögből indul, lefut a jobb karon a figura derekáig (a derék feletti rész a lélek helye), visszakanyarodik a szív felé, és a lándzsanyélén, immár az ember lelki erejével megerősödve jut le a sárkány torkáig, ill. fejéig. A torok az emberi test mikrozodiákusában a Bika helye, a fej viszont a sárkány esetében is a szellem, vagyis jó oldalának képviselője. A másik erővonal szintén egy háromszögből indul ki, de ez a háromszög, amelllett, hogy nagyobb méretű, csúcsával lefelé néz. A nehéz, a szellemet lehúzó anyagi világ, a bikaság megjelenítője. Ezt kell legyőznie hősünknek, amit csak azáltal realizálhat, ha a szellemi erőkhöz a jótekonny földi erőket is megszerzi. A sárkány szellemének birtokbavételével, a szellemi erők annak testén keresztül, a ló lábán és fején át visszacsatolódnak a lándzsanyélhez. Ezt a kozmikus fejlődésvonalat megjelenítő mozgást hangsúlyozzák a sárkány farkának hurkai, a ló farkára kötött kettős csomó is. Így olyan dina-

mikus mozgás jelenik meg a kompozícióban, amelynek legszebb párhuzamát a Laokoon-szoborcsoporthoz látjuk. A görög alkotással más szempontból is analóg a szobor. A kígyó ott ugyanazt jelenti, mint itt a sárkány. A Közép-amerikai indiánok mítoszaiban a teremítő jelképezésére a tollas kígyót találjuk. (3. kép) Ennek valaha hét feje volt és nagaknak nevezték. Ábrázolásában a hét fejet kagylószerűen, a testét pedig csavarosan jelenítették meg. Ma díszítőelemként találjuk meg az épületeken ennek stilizált kagylóformáját, amely nem is hasonlít máshoz, mint az ősi jelképnek, Narayana-nak a hét fejéhez. (4. kép) Nara = Isteni Egy, Yana = Mindeneknek a teremítője. Az ősi motívumokat a Níven mexikói főarcheológus által, a mexikói völgyből felszínre hozott több mint 2600 darab kőtábla ábrázolásaiból ismerjük. Az Isteni Egy, Mindeneknek teremítője tehát tollaskígyóként jelent meg az ember számára, magában foglalva az egymással egyensúlyban levő Jó és Rossz principiumot, valamint az élethez szükséges földi és szellemi energiák együttesét. A hős és a sárkány együttese tehát egy olyan kozmikus tudást jelenített meg, amelynek lényeges eleme: az ember a szellem uralmával uralkodhat az anyagon, léte csak így biztosítható töretlenül.

A képi együttesből a Hőst ma – ábrázolása a művészetben a IX. századtól – Szent György névvel címezzük, de a régi időkben nyilvánvalóan más elnevezést használhattak, sőt az elnevezések népenként is eltérőek lehettek. Nem is az elnevezés a lényeges, inkább az a szellemi aura, ami időnként újra aktivizálódik, megteremtve a kultusz és a rítusok megújulásának feltételeit. A lényeg a szimbólum, tudásmagja tehát egyetemes. Ezért lehet ma is Szent György számos országnak (Anglia, Aragónia, Portugália, Németország, Oroszország), városnak (Velence, Genova, Isztambul) védőszentje, oltalmazója.

Szent György szellemi minőséget képvisel, mint Szent Mihály arkangyal, a Négy Nagy Elsődleges Erő közül az országokért, városokért felelős Erő földi képviselője. A „rég” ember analógiás gondolkodásának megfelelően, ők az új élet, minden megújulás elindítói és felvigyázói. Az újjászületés kezdetén Szent György (Hermész, Apollon, Ozirisz, Utnapisten), a végén pedig Szent Mihály áll. A Genézis vízözönről szóló története, a modern bibliamagyarázók szerint a következőt állapítja meg: Noah a II. hónap 17-én (ma októbernóvember) szállt a bárkába, majd a VII. hónap 1-jén (március-április) váltak láthatóvá a hegyek. A következő év első hónapjának (szep-tember-október) 1. napjára szikkadt meg a föld, de Noah csak a II. hónap 27. napján hagyta el a bárkát. (A Jahvista és az Előhista számítás szerint is ugyanide jutunk.)

Az emberiséget pusztító vízözönről tudjuk, hogy annak kozmikus okai voltak, megváltozott bolygómozgások váltották ki, s együtt járt igen erőteljes vulkáni működésekkel. Földi viszonylatban a katasztrófa bekövetkezésében nagy szerepe volt az ember gonoszságának, a külső hívságokban való tobzódásnak, a bűn elterjedésének. Az emberi emlékezet megőrizte a nagy katasztrófa emlékét és folyamatosan tovább is adja, hogy a pusztulás ne ismétlődjön meg többé. A fennmaradást csak a szellemvilág és az anyagi világ közötti egyensúly újbóli megteremtése biztosítja. Ez pedig, természeti szinten, a földi és szellei energiák közötti harmónia fenntartásának tudásából származik. Szent György és a sárkány együttesének képi megjelenéséből az erre vonatkozó „üzenet” is kihámozható.

Magyarország területén, a Magyar Igazságtörténeti Helységnevellexikon 1723–1918. kötete 95 település- és földrajzi elnevezésben őrzi Szent György nevét. Is-

merve az elnevezési szokásokat – amit, mint már említettem, magunkkal hoztunk – ezek a helyek Szent György oltalma/védelme alatt állottak, ott neki szentelt kápolnák és templomok is álltak, vagy ma is állnak. (5. kép) Brit kutatások alapján tudjuk, hogy a Szent György templomok közelében vagy mellett mindig találunk Szent Mihálynak felszentelteket is, méghozzá olyan ún. „egyenes ösvények” mentén, amelyeket a druida hagyomány „sárkányvonalak”-nak nevezett. A „sárkányvonalak” a földi termékeny energiák irányait jelentették. Külső jelzésükre az utak mentén köveket állítottak fel, csomópontjaikon épültek meg a Stonehengek, később a templomok. Az első ilyen „egyenes ösvény”-t Britanniában, Clifton Hamptendtől, Glastonbury-n át, a St. Michael’s Mount-ig fedezték fel. Az ösvény átfut az útba eső kőkörökön is. A templomok szentélyeinek üvegablakain a három sárkányölő szent: Mihály, György és Margit jelenik meg, pontosan ott, ahol a ley-vonal áthúzódik. A Föld körülölelő, egyszerre több szinten működő, minőséggel jellemezhető természetes erőmintázatának (mágneses áramlások) egyikét, nevezte el a kutatás ley-vonalnak. Az eddig ismert erőmintázatok közül ez a legkisebb léptékű, és a termékenység fokozásában játszhat fontos szerepet. A fizikai elnevezésük szerinti ley-vonalakat ún. „ördögárkok” közé fogták, hogy a rossz erőt távol tartsák.

Visszatérve a magyarországi földrajzi nevekre, területi elosztásuk a következő. A Felvidéken: Csallóköz (népmesei hagyományunkban Tündér Ilona lakhelye, akit azonosnak kell tartanunk Vénusszal, s így Izisszel, Istárral később Szófiával), a Lajtavidék, Pozsony vármegye, a Szepesség, Borsod megye; az ország középső részében: a Pilisben Esztergom és Visegrád környéke; nyugaton: Zala megye, délen: Baranya megye; a Balaton környékén: Fejér megye; keleten: a Nyírség; és végül Erdélyben: Torockó, Csík és Hunyad vármegyék területén találjuk a Szent György névvel jelzett településeket és földrajzi helyeket. Ha megvizsgáljuk a névhez kapcsolt jelzői gyököket, ún. szeg, vizi, gyepű, szőlő, völgy, hegy szimbolikus tartalmat fedezhetünk fel. Analóg módon simulnak a főnévhez, Szent György névéhez és pontosan jelzik a hely szellemi jelentőségét. (Szent György-szeg, Szent György-gyepű, Szent György-szőlő, Szent György-völgy, Szent György-hegy.)

Nézzük meg a György név jelentését! A jelentésre vonatkozóan többféle változat is él, de ezek lényegüket tekintve nem térnek el egymástól. A görög *Georgius* jelentése a *geos* = föld és az *orge* = művelni összetételből, *valaki, aki földet és önmagát műveli*. Szent Ágoston egyházatya ezt a következőképpen mondja : „ahogyan a föld jó a magas hegyek ormán a fűnek, a hegyoldalon a szőlőnek, a völgyben a gyümölcsnek, úgy volt jó Szent György is. Megvetette az alantas dolgokat, ezért övé volt a tisztaság, mértékletes volt a jó és a rossz megkülönböztetésében, ezért övé volt az örök boldogság bora, és alacsony volt az alázat által, mert ontotta jócselekedeteinek gyümölcseit.”

Egy további megfejtés szerint: gerar görögül annyi mint *szent*, gyra pedig *homok*, vagyis parányi volt az alázattól és száraz a testi kívánságtól, nehéz erkölcsi-nek súlyától, mint a *homok*.

Egy másik megfejtés szerint: gerar = *szent* és gyon = *harc* összetételből a jelentés: *szent harcos* vagy gera = *zarándok*, gir = *drágalátos*, ys = *tanácsadó*, vagyis valaki, aki saját példáján keresztül tanít. Tudjuk, hogy a sárkány és vele kapcsolatban Szent György csak a reneszánsztól válik a gonosszal való harc képviselővé, ezért

az utóbbi megfigyeléseket reneszánsz utáni időkre datálhatjuk. A sumér névjelentés a györgy becéző formájával van kapcsolatban: Gyuri = György sumérul Duru, jelentése pedig *nagyszerű lakóhely*. Szent György templomalapítási tevékenysége ad magyarázatot erre a jelentésre.

Szent György nevében a magyarországi földrajzi nevek jelzőire lelünk: megjelenítik egyrészt azokat a földi energiákat, amelyek aktivizálásával a termékenység (fű az állatok számára, szőlő, ill. bor és gyümölcs az emberek táplálására) fokozható, másrészt a szellemi erőt, mellyel ez uralható. Ez utóbbihoz bizonyításként a települések eloszlása szolgálhat, hiszen a városok templomaikkal együtt a szellemi kisugárzás központjai voltak: a Pilis évszázadokon át szolgált királyi központként, de gondolhatunk a Szepesség vagy Erdély középkori szellemi jelentőségére is.

A „sárkányvonal” jelzi a szobor sarkányának egy másik, az elmondottakkal kapcsolatos képviselőjét. Megjelenésében, pikkelyes testével, karmos lábával, szárnyaival a földtörténet harmadkorát idézi, a vízözönt megelőző időszakot, az ember által előidézett káosz időszakát. A benne lakozó Jó csak azáltal szabadítható fel, ha legyőzzük. Ez pedig csak a fejen keresztül történhet. Emiatt kell népmesei hőseinknek is levágniuk a sárkány fejét. Újabb jelentésrétegre találtunk, ami a Teremtés mítoszokhoz visz vissza. *Népközi értékűnek* kell tartanunk, mert nyilvánvalóan őrizi az egykori közös kultúra és hitvilág, no meg egy igen magasfokú tudás töredékes emlékeit. Ami tehát üzenetként a Kolozsvári testvérek szobrában megjelenik őseinknek, mint a népközi kultúra részeseinek hagyományos tudása. Ez az archaikus tudás feltétlenül szerepet játszott abban, hogy Árpád és népe a Kárpát-medencét választotta végleges letelepedési helyül. Középkori írásos történetünk is számos rejtett utalást tesz erre vonatkozóan. A Pilist, mint királyi székhelyet a Képes Krónika is említi, de Bonfini is így tudja. A pilisbeli elnevezéseket vizsgálva: Pilisszentkereszt – utalás azokra a keresztekre, amelyeket az energia ösvények jelzésére állítottak. Esztergom (Istar-Gam) nevében Istár és a kapu rejtezik, vagyis jelentése Istár Kapu, Isten Kapu. Dobogókő a szívre, az életet adó energiára és a lélek lakhelyére utal csakúgy, mint Pilisszentlélek neve. Az ún. Tanukövek, vagy más néven Vadállókövek feltehetően egy napvárta emlékét őrzik a Prédikálószerék elnevezéssel együtt. A pilisi szakrális földrajzi helyekkel átlellenben áll a Szent Mihály hegy, mintegy arkangyali védelem alá vonva az egész területet.

Az ősi tudásnak, ha töredékesen is, de birtokában voltak őseink, és ennek tükröződnie kellett Árpád-házi királyaink tevékenységében is. Mivel képi megjelenítéssel foglalkozunk, további mondandókhöz a Képes Krónika képírását is segítségül hívjuk. Szent György szellemiségének az Árpád-házi királyok sorából Szent László királyunk felel meg. Pontosabban fogalmazva, benne jelenik meg vagy aktivizálódik újra a szentgyörgyi szellemiség. László király is a nagyobb közösség, országa népének érdekében realizálja saját életútját. Nevének jelentése: *hajlék*, s mint beszédes név a feladatát hordozza, azt a feladatot, amit a templomok alapítása és építése jelez majd tevékenységében.

A templomalapításokat megelőzi életének az a szakasza, amelynek során – akár csak a mesebeli kiskirályfi – felkészül a bölcsesség (megvilágosodás) megszerzésére. Egyéni beavatási útjának fontos mozzanata a kunnal való harca. A Krónika

ábrázolásán mindkét vitéz, lóról leszállva küzd. Fegyver nélkül, inkább birkóznak mintsem harcolnak. A kun vitézt sötét színű lova hátulról, fejét a vitéz hátához nyomva a lelkén átsegíti. László lova az isteni fehér színt viseli. Látszólag a háttérben, a harcról tudomást sem véve, a jobb oldalon álló fa lombját legeli. A fáról tudjuk, hogy élettengely-képviselő, a földi világot köti össze a szellemivel (ld. Égigérő fa mese). László lova – a történetírók még a nevét is feljegyezték – táltosló, a Kozmoszból közvetíti az éltető energiát lovasa felé, miközben mellső jobb lábával (a jobb térfél a szellem térfele) a kun vitéz lábára tapos. Ezzel fékezi meg annak lendületét. Ennek a kozmikus harcnak, Vargyas Lajos igen beszédes példáit közli hősi énekekből. Ábrázolási párhuzamait fellelhetjük Közép-amerikai indián, szasszanida, szkíta lemezeken és az ordosi lemezen. Szent György kozmikus harcával teljesen egybevágh László és a kun viadala. Ez az analógia a Szent György szimbólum segítségével eredetmondánk történéseihez vezet vissza bennünket. Kézai Csodaszarvas mondája szerint Ménrót két fia, Hunor és Magyar előtt, vadászat közben bukkan fel a szarvasünő (őszanya), amit üldözőbe véve, rátaláltak új hazájukra a meotiszi ingoványban. Szent György élettörténetében a sárkány „tenger nagy” tóban lakik, vértanúságának és a gonosz elleni harcának helyszíne egybeesik a meotiszi ingovány vidékével. László királynak és testvérének egy szarvas jelöli ki a helyet az első templom megépítésére, amit majd a Boldogságos Szűzmária tiszteletére szentelnek fel Vácott. György vitéz is templomot épített a megmentett városban, melyet a nép Szent Györgynek és Máriának szentel fel. Mindketten leányt mentenek meg, György a király leányát a sárkánytól, László sem akármilyen lányt, amit az a „beszédes” leírás jelez krónikáinkban, miszerint a megmentett leány a „váradi püspök leánya” volt (tudjuk, hogy a váradi püspökség megalapítására jóval később kerül sor). Az ábrázolásokon itt is, ott is koronát visel a leány. A korona isteni szimbólum, vagyis ez esetben a nőben megnyilvánuló isteni bölcsességet képviseli. Szent György sárkánya ugyanaz, mint László esetében a kun: örmaga sötét oldala, melynek legyőzésével szellemileg magasabb szintre emelkedik. Mindkét hős az új élet megteremtésén fáradozik, erre utal a víz, az ingovány jelenléte és csodatételeik közül a vízfakasztási csoda.

Visszatérve a meotiszi helyszínhez, számunkra igen fontos következtetéseket hoz. Kézai azt írja, hogy ez egy mocsaras terület, egyik oldalon a perzsiái hazával, a másik oldalon a tengerrel határos. A leírás pontosan ráillik arra a területre, amit Mezopotámiának nevezünk és a Tigris és az Eufrátesz közötti térséget jelöli. A Tigris és az Eufrát eredetileg közös torkolattal ömlöttek a Perzsa öbölbe. Később egyesültek és kb. 15 km hosszon, ma is együtt haladva torkollanak az öbölbe, miközben lápos, mocsaras területet alakítanak ki maguk körül. Ennek a geológiai folyamatnak köszönheti létét a bábéli kultúra. A jégkorszak utáni olvadás következményeként az Iráni-fennsík és a Zagrosz hegység hatalmas hótömege elolvadt és lezúdult, nagy szakadékokat vágva a hegységbe. Az akkori folyók: Karun, Kerha, Adhem, Dijáva és a két Záb óriási iszaptömeget szállítottak, és azt lerakták torkolatuk környékén. Szigetek, félszigetek alakultak ki, és lápos, mocsaras terület képződött, melyeken buja növényzet tenyészett a forró, páradús klímában. E terület igen gazdag volt halban, vadban. A Mezopotámiában létrejött legősibb kultúra történeti és archeológiai dokumentumait Sir Leonard Wooley ásta ki Ur város feltárása során. A leletek kiértékelése kétségtelenül bizonyította, hogy az

első legrégebb kultúra a sumér néphez fűződik ezen a területen. Ez a nép volt az, amelyet a vízözön elpusztított. Wooley az özönvíz iszapja alatt megtalálta a kultúra nyomait, felette pedig az özönvíz mítoszt tartalmazó égetett rovásírásos agyagtáblákat, továbbá az ősi Sumér-Mythológiát. Ma ezt a korszakot az özönvízig (Krisztus előtt 4000) „prehisztórikus” kornak nevezzük. A sumér kultúra folytatólagos nyomait e réteg fölött, az ún. Uruk-Warkan kultúrnymokban találták meg. Ez utóbbi már a civilizált művészet irányába haladt az előkerült cylinderek, nyers grafit írások, rajzok tanúsága alapján.

Uruk város alapítója Nimród (a bibliai Erekl). A város Shinár tartományban feküdt (Shennar). Az elnevezés maga, sumér jelentése szerint lápos, vizes, mocsaras terület, vagyis HÍNÁROS vidék (Győr megyében a Duna kiáradásos területét, Győrszentiván határában ma is hínárosnak hívják!). Nimród sumér nyelven Nemrot, amely elírások nyomán vált Nimróddá. Az ótestamentumi leírás szerint a részeg Noét Cham nevű fia kigúnyolta, mire a másik fiú, Dem beárulta őt apjuknak. Az akkori szokás szerint Noé azzal súlytotta fiát, Chamot, hogy 20 éven át testvére birtokán kellett, szolgaként dolgoznia, és ennek lejárta után is a legrosszabb földet kaphatta. Az átok fiaira is kiterjedt, de Noé a legkisebb fiút felmentette az átok alól, mivel az húsz éven túl született. A genezis X.9-ben Mózes is jelzi ezt a következőképpen: „porro genuit Chus Nemrod”. Neve tehát ennek a fiúnak Nemrot lett. Nyelvünkben a megróttá, nem róttá meg kifejezés őrzi ennek emlékét.

Nemrot vagy Nimród, Hunor és Magyar apja hatalmas és erős birodalmat hozott létre az Eufrátesz völgyében, és Canaánban kapcsolatot teremtett nagybátyjával. Ennek az egységesített sumér kultúrának a telepei a következők voltak: Ugarit, Ráchkamra, Tura, Gabala, Bál-Bek, Margah, Arslán-Tash, Kar-Kemish, Riha, Abada, Bejsán, Jármuk. Nimród birodalmának fővárosa Ninive volt, mit igazolnak a földrajzi, archeológiai és nyelvészeti leletek. Az egyesített birodalomban olyan nevek is megjelennek Canaán földjén, mint: Árpadu, Áradu, Emesu, Kálmánu, Kál, Kár, Kádes, Bách-Sórát, Pakod, Béga, Chabar, Kerkál, Orontos, Ar-Béla, Arvád, Tábor, Dér, Fukhar, Gáth, Sur, Uz, Bana, Abasár, Aduna, Hadad, Nemrót, Nem-Artó, Araok, Ló és Bor, Sippa közelében egy igen fontos város: Gutha vagy Kuth.

A sumér nevek mai magyar települések és személyek neveit idézik, s e gyakori egybeesés elgondolkoztatja az embert: az azonosság vajon a véletlen műve, vagy talán mégsem...? A Szent György szimbólum kutatása során, az archaikus motívumok felfejtésével eljutottam Babilonig. Mint meggyőződhattünk, a szimbólum egyetemes, más szóval népközi értékű, amiből szükségszerűen következik, hogy a további vizsgálatok az emberiség történetének nagyobb távlatait nyithatják meg előttünk.

Irodalom

ANDRÁSFALVI, Bertalan et alii

1980 *Magyar néptáncgyománnyok*. Zeneműkiadó, Budapest.

BENTON, W.

1855 *Encyclopedia Britannica*. Chicago–London.

HINNESLS, Joh. R.

1992. *Perzsa mitológia*. Corvina, Budapest.

KRAMER, Samuel Noah

1964 *The Sumerians Their History, Culture and Character*. The University of Chicago Press

KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc

1996 *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest.

MALTWOOD, K. E.

1964 *A Guide to Gastronbury's Temple of the Start*. James Clarke Co. Ltd. London.

PAP Gábor szerk.

1994 *Csodakút*. Pontifex, Budapest.

SEIBERT, Jutta szerk.

1986 *A keresztény művészet lexikona*. Corvina, Budapest.

TARCAI György

1994 *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest.

The Interpreter's Dictionary of the Bible. Abingdon Pres N.Y. 1962.

VORAGINE, Jacobus de

1990 *Legenda Aurea*. Helikon, Budapest.

WOOLEY, Leonard

1957 *Ur in Chaldäa*. Brockhaus, Wiesbaden. é.n.

Ur Excavation, The Early, Periods. Allen and Comp., Philadelphia.

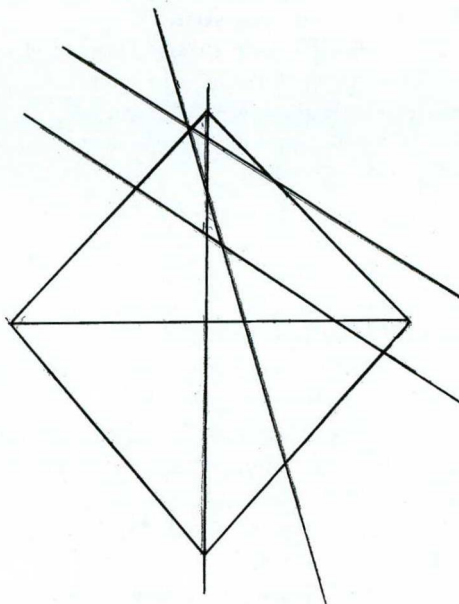
Turok, Margit

The Connection of the Cult of St. George and the Hungarians

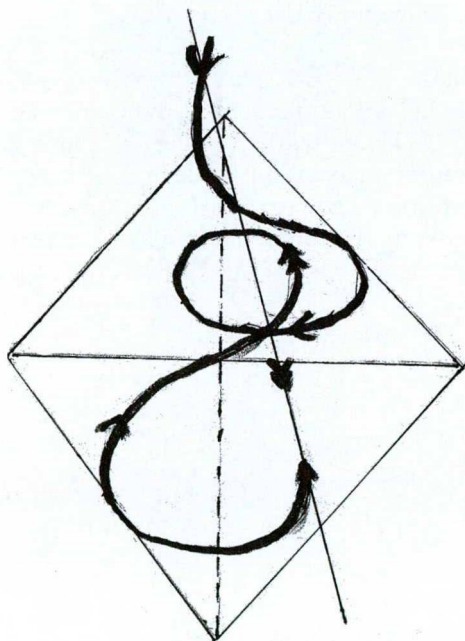
The Hungarians in the 9th century brought the cult of St. George from the east to their new home, the Carpathian Basin. The important element of the cult has a close connection to the driving out of the stocks and cattles to the first spring pasture. The snake has a special role. The author analyses the St. George sculptor of the Kolozsvári brothers from the 14th century: its lance, sword, flag, the cross and the shield. She connects both the elements and the composition with the ritual symbols of remote people.

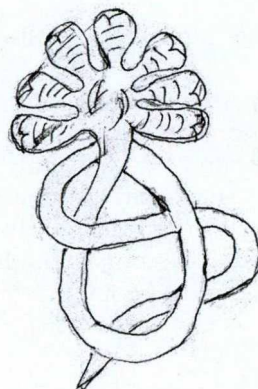
1. kép Kolozsvári György –
Kolozsvári Márton: Szent György szobra

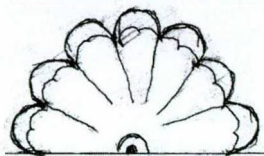
2. kép A Szent György szobor szerkezete

3. kép A Szent György szobor
mozgásának sematikus rajza

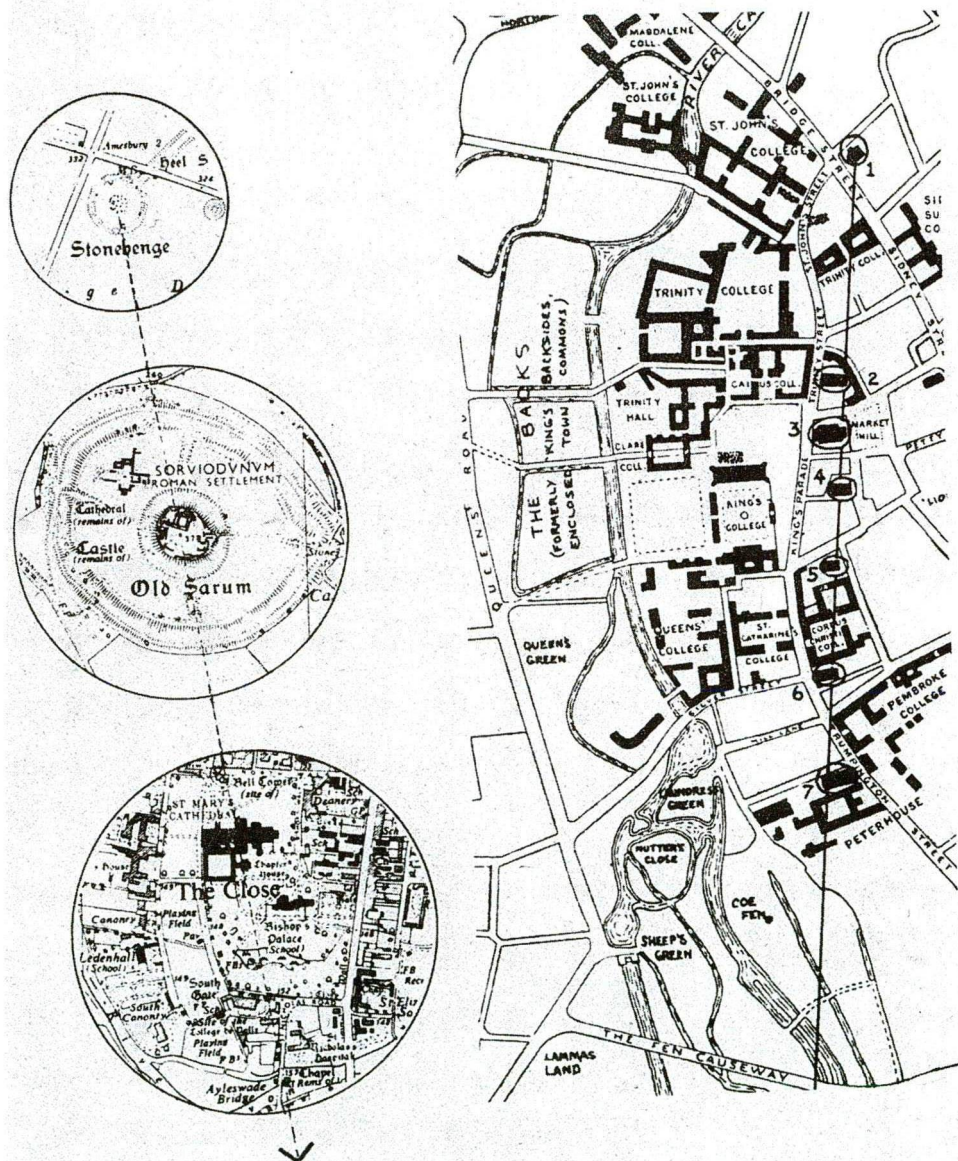

Tollaskígyó

4. kép A tollaskígyó
és a kagylómotívum: a tollaskígyó hét feje

AZ ŐSI EGYENES ÖSVÉNY

5. kép Az ősi egyenes ösvény

MARTIN VON TOURS – PANNONISCHER HEILIGER, BISCHOF IN GALLIEN UND CONFESSOR

Der Erforschung volkstümlicher Heiligenverehrung kommt sowohl innerhalb der religiösen Volkskunde als auch unter Frömmigkeitsgeschichtlichen Aspekten – vor allem im wieder zusammenwachsenden Europa – grundlegende Bedeutung zu.

Das interpretierende Verstehen gläubiger Intentionen, die dem Bemühen um religiöse Lebensgestaltung und Lebensbewältigung durch den Einzelnen und die Gemeinschaft entspringen, verlangt stets auch den Blick auf die Glaubensvorstellung und – erfahrung der *communio sanctorum*. Dies bedeutet Gemeinsamkeit der Heilsgüter ebenso wie Gemeinschaft der hier und heute nach Heiligung Strebenden mit den Heiligen und Seligen. Das bereits in der Religionsgeschichte als allgemein-menschliches Grundverhalten verankerte Motiv des Totengedenkens bezieht im Christentum die Welt der Heiligen (Märtyrer-Bekenner-Selige-Gottselige) mit ein. Der Gläubige sieht diese als Vorbild, Fürsprecher und Schutzpatron, gestern wie heute.

So wie Jesus Christus im Glauben als wahrer Gott und wahrer Mensch erfahren wird, gewinnt auch das wahrhaft Menschliche in den heiligen Frauen und Männern bei all ihrer Transparenz für das Numinose einen nicht zu unterschätzenden Stellenwert als *imitatio Christi*. Damit ist auch ein Hinweis auf moderne Aspekte gegeben – entsprechend der Vorstellung des II. Vatikanischen Konzils von der „Heutigung“ (= *aggiornamento*).

Am Beispiel des Bischofs Martin von Tours, eines Heiligen, der einerseits am Übergang vom Märtyrer- zum Bekennerstypus steht, andererseits weitausgreifende europäisch-abendländische Bedeutsamkeit gewinnen sollte, sind einige wichtige Frömmigkeitsgeschichtliche Grundakzente zu beleuchten.

Vita und Legende dieser Heiligengestalt spielen dabei eine ebenso wichtige Rolle wie die kultischen, kultgeographischen und volksfrommen Zeugnisse seiner breitgefächerten Verehrung.

Aufzuzeigen wäre der Aussagewert einer Vielfalt von Quellen aus den Gattungsbereichen Text, Bild, Sachgut und Brauch. Hierbei sollte den zwischen Legende, Kult und Ikonographie sowie den Schutzpatronaten auftretenden Wechselwirkungen besondere Aufmerksamkeit gewidmet werden. Das Ganze ist als Beitrag zu einer Quellenkunde der Frömmigkeitsgeschichte zu sehen.

Der hl. Martin verbindet europaweit von Gallien über Franken, Sachsen, Böhmen usw. bis nach Pannonien. So gesehen kann für die heutige Zeit seine beispielhafte Bedeutung zurückgewonnen werden.

- I. Umwelt und Umfeld des Heiligen – Umbruchszeit
- II. Leben und Wirken des hl. Martin
- III. Legende und Nachwirkung des Heiligen – Kult und Verehrung

- IV. St. Martin im Brauchtum
- V. Der hl. Martin und Europa
- VI. Bildmaterial zum hl. Martin

Chronologischer Überblick

Martin von Tours: Lebensdaten

- Um 316 geboren in Sabaria in Pannonien – Szombathely / Pannonhalms
- 331 Eintritt in die römische Armee
- um 334 Austritt aus der Armee, Schüler bei hl. Hilairus v. foitiers und Taufe
- 361 Gründung des Klosters Ligugé in Gallien
- 371 Wahl zum Bischof von Tours
- 375 Stiftung des Klosters Marmouiter bei Tours
- 397, 8.11. gestorben in Candes auf einer Seelsorgereise

Zum geschichtlichen Umfeld

Nach: Brown, Die Entstehung... 1996.

Römisches Reich

238-270	Krise im römischen Reich	258	Hinrichtung Cyprians von Karthago
284-305	Diokletian	303	Große Verfolgung
306-337	Konstantin	312	Schlacht an der Milvischen Brücke
	325		Konzil von Nicäa
	327		Gründung Konstantinoples
337-361	Constantinus II.		

Westliches Reich, Gallien

335-397	Martin von Tours		
342-411	Melania die ältere		
354-430	Augustinus	381	Bekehrung
		395	wird Bischof von Hippo
		397	Confessiones (Bekenntnisse)
		um 413	De Civitate Dei (Vom Gottesstaat)
355-431	Paulinus von Nola	415	kommt nach Marseille
360-435	Johannes Cassianus	420	De institutis Coenobiorum (Über die Einrichtung von Klöstern)

		426	Collationes Patrum (Gespräche mit den Vätern)
363-425	Sulpicius Severus	396	Vita s. Martini (Leben des hl. Martin)
400	Honoratus gründet das Kloster Lérins		
400-470	Hydatius	455	Chronik
406	Raubzüge verheeren Gallien	470	wird Bischof von Clermont
407-437	Germanus, Bischof von Auxerre	502-542	Bischof von Arles
410	Brandschatzung Roms	512	Klosterregel für Caesaria
um 413	Auseinandersetzung um den Pelagianismus	486	Chlodwig in Soissons
416	Orosius, Geschichte gegen die Heiden	um 490	Lex Salica
418	Ansiedlung von Westgoten in Bordeaux	um 500	Taufe Chlodwigs
429-439	Eroberung der Provinz Africa durch die Vandalen		
430-449	Hilarius, Bischof von Arles		
430	Ansiedlung von Burgundern in Vienne		
451	Attila brandschatzt Gallien		
um 460	Perpetuus wird Bischof von Tours		
430-480	Sidonius Apollinaris		
470-543	Caesarius von Arles		
481-511	Chlodwing		

11. November, Martin und Martinsbrauchtum

nach: Beitzl, Wörterbuch... 1974.

Bauerfeiertag	Martini-Kirchweih	am 10.11.
Bündelestag	Martins-Kilbi	Martini-Markt
Erntefest	Krapfenbetteln	Maskenbrauch
Martins-Fest	Lärmumzug	Martins-Minne
Martins-Feuer	Laternenzug	Orakelbrauch
Gabenbringer	Lichterprozession	Pferde- und Haustiersegnung
Gänsmartin	Martini-Liedeer	Martins-Ritt
Gansabhautet	Martini-Loben	Speckmärten
Gansscheiben-schiessen	Martini-Mahl	Martins-Spiel, M.-Szenen
Gebildbrotspende	Mantelteilung	Martins-Trunk
Geflügelopfer	Martin Luthers	Umzugsbrauch
Haltersegen	Tauftag/geb.	Viehfeiertag

Weinprobe
Wetterpatronat
Zins- und Dienstwechseltag

Zug der Martinslichter
Martins-Zug mit Martins-Spiel

Nach: Bálint, Ünnepi... 1977.
für Ungarn und ungar – sprachige Gebiete
Martins-Feuer
Martins-Gans
Martins-Huhn / Gyula!
Sankt-Martin-Sommer / Bukowina

Schutzpatronate: Haustiere, Hirten,
Zünfte
Martius-Stock
Martius-Trunk
Martius-Umzüge
Zinstag

Nach: Atlas der schweizerischen
Volkskunde, Register 1995.
Martin (11.11.)
Dienstbotenwechsel I 822, 827
Gansabhauen I 239f., 1061, 1063f.; II 295
Gebäck s. Festgebäck
günstiger Tag II 950
Heischebräuche II 239
als Hochzeitstag bevorzugt II 421
Kirchweihtermin I 1099, 1102f., 1115
Markttermin I 246, 709f., 713, 724,
727, 737, 741, 747f., 7G1, 769ff., 1115
Pachtverträge I 816, 819
Patronatsfest I 1115, 1289
Räbechilbi (Sonntag vor Martin) II 227, 232
Schlachtjahrzeit (Schlacht am
Morgarten) 1869
Speisen s. Festspeisen
ungünstiger Tag II 961
Wetterregeln II 877
Wohnungswechsel I 800f., 810
Zinstermin 1761, 7G5, 769ff., 788f. Martin, hl.
Legende II 687, 721
Martin, St- s. Martin (11.11.):
Kirchweihtermin
Martinimahl II 311
Martino, S. s. Martin (11.11.)

Nach: Kelrer, Die Patronste... 1968.
Martin v. Tours. Armeen 7.
Ausrufer 15. Ausschlag 20. Bettler 36.
Blatterrose 41. Böttcher 49. Bürsten-
binder 58. Cavallerie 60. Eiterblattern
77. Favencefabrikanten 90.
Fruchtbarkeit 122. 123. Fruchtbarkeit
des Feldes 123. Gänse T28. Gerber
140. Grosshändler 156. Gürtler 156.
Handschuhmacher 161. Haustiere
163. Hirten 1s9. Hoteliers 173. Huf-
schmiede 174. Hutmacher 177.
Kinder 197. Krieger 221. Leib 232.
Müller 252. Panzerhemdf'abrihanten
264. Pergamentgerber 205. Pferde
274. Reisende 292. Reiter 293. Rotlauf
298. Säckler 299. Saffiangerber 299.
Saffiangerber 300. Schaflenderhändler
302. Schlangen 309. Schneider 317.
Sergeanten zu Pferd 333. * Soldaten
338. Sünder 363. Trinker 366.
Tuchhändler . 367. Waffenschmiede
395. Weber 403. Weinhändler 407.
Weinmakler 408. Weissgerber 409.
Wetter 411. Wolf 416. Wollweber 417.
Ausserdem erwähnt 254. 304. 309.

Literatur

(in Auswahl – Quellenhinweise = QQ!)

- ANGENENDT, Arnold: *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*. München 1994. (QQ)
- BÁLINT, Sándor: *Ünnepi kalendárium... II: Julius 1 – Nov, 30* Budapest 1977. (bes. S. 452-471) (QQ)
- BÁLINT, Sándor-BARNA, Gábor: *Búcsújáró magyarok*. Budapest 1994. (QQ)
- BEITL, Richard – Beitz, Klaus: *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Stuttgart. 1974. (Kröners Taschenausgabe 127.)
- BIBLIOTHECA Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. Ed. Socii Bollandiani. Bd. K-Z. Bruxelles 1900-1901. (bes. S. 823-830) (QQ)
- BROWN, Peter: *Die Entstehung des christlichen Europa*. Aus d. Engl. V. P. Hahlbrock. München 1996. (Serie: Europa bauen) (QQ)
- DECKER-HAUFF, Hansmartin (u.a.): *Der heilige Martin von Tours und seine Kirche in Sindelfingen, 1083–1983*, (Sindelfingen 1983.) unterschiedliche Beiträge!
- EWIG, Eugen: Der Martinskult im Frühmittelalter. In: *Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte*. 14/1962, S. 11-30. (QQ)
- FARMER, Sharon: *Communities of Saint Martin. Legend and Ritual in Medieval Tours*. Ithaca, London 1991. (QQ)
- FIELHAUER, Helmut Paul: Schutzheilige der Haustiere. In: *Österr. Volkskundeatlas*, 3. Lief. (1968) B1. 53 u. 54, Komm.
- GYÖRFFY, György: König Stephan der Heilige. (Budapest) 1988. (QQ)
- HINKEL, Helmut: St. Martin – Patron des Bistums Mainz. In: A. Leidl (Hrsg.), *Bistumspatrone in Deutschland*, München, Zürich 1984, S. 174-181.
- KERLER, Dietrich, Heinrich: *Die Patronate der Heiligen...* Ulm 1905 (Nachdr.: Hildesheim 1968).
- KILIAN, B.: Martin von Tours. In: P. Manns (Hrsg.), *Die Heiligen in ihrer Zeit*, I. Mainz 1966, S. 316-319.
- KIMPEL, S.: Martin von Tours, Bisch., Bek., 11.11 In: *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. VII (Freiburg 1974), SP. 572-579. (QQ)
- KRESSEL, Hans: *Bischof Martin von Tours und sein geschichtliche Sendung*. Erlangen o. J.
- NAHMER, D. v. der: Martin von Tours. In: *Lexikon der Mittelalters*. VI (München, Zürich 1993) Sp. 344f. (QQ)
- PEGELOW, Ingall: *Sankt Martin i svensk medeltida kult och konst*. Stockholm 1988. (QQ)
- PIETRI, Luce: Martin von Tours (316/317-336?-bis 397). In: *Theol. Realenzyklopädie XXII* (Berlin, New York 1992) 194ff. (QQ)
- PRINZ, Friedrich: *Frühes Mönchtum im Frankenreich*. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4-8. Jh.) München, Wien 1965. (QQ)
- ROTH, Heinrich: *St. Peter und St. Martin bei Waldkirch...* im Breisgau. (Waldkirch 1953).

- TATARKO, Ernst: *Die Bistümer in der Slowakei*, Unter bes. Berücksichtigung der dt. Pfarrgemeinden. Stuttgart 1978.
- WEIGEL, Helmut: Die Patrozinien des hl. Martin. In: *Studium Generale* 3/1950, S. 145-155.
- ZENDER, Matthias: Volkstümliche Heiligenverehrung. In: *Atlas der deutschen Volkskunde*. N.F., Erl., I. Marburg 1959-1964. (Bes. S. 204f., Lit. Zu Martinus!)
- ZIMMERMANN, Gerd: Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im MA. Dargestellt an Beispielen aus dem alten Bistum Würzburg. I. In: *Würzburger Diözesan-Geschichtliche-Blätter* 30/1958, S. 24-126. (QQ)

Welker, Klaus

Tours-i Szent Márton – pannóniai szent, galliai püspök és hitvalló

A szerző rövid írásában kiemeli a népi szentisztelet jelentőségét az ismét egyesülő Európa szempontjából. A hívők szempontjából fontos aláhúzni a *communio sanctorum* elképzelését és tapasztalatát. Ez magában foglalja a szentségre törekvőket éppúgy, mint a kereszténységben is erősen belegyökerezett halottak tiszteletén keresztül a szentek világát is. A hívő ember számára a szentek példaképek, közbenjárók és védőszentek, régen és ma is. S mindez az *imitatio Christi* gondolata jegyében.

Példa erre Tours-i Szent Márton, egy olyan szent, aki a mártír és a hitvalló szentek mezsgyéjén áll, s aki messzeható európai-nyugati jelentőségre tett szert. Élete és legendái ebben ugyanolyan fontos szerepet játszanak, mint széleskörű tiszteletének kultikus, kultuszföldrajzi és kegyességi elemei. Ebben különös figyelmet kell szentelni a legendája, kultusza és ikonográfiája közti kölcsönhatásoknak.

Szent Márton tisztelete összeköti Európát Galliától Németországon, Szászországon, Csehországon át egészen Pannóniáig. Egykori jelentőségét tehát napjainkban visszanyerte.

A cikk további része a Szent életének és korának rövid kronológiáját adja, áttekinti a német, s röviden a magyar Márton-napi szokások címszavait, patronátusát. Végül tiszteletének válogatott irodalomjegyzékét adja meg.

ALTE UND NEUE WALLFAHRTSORTE

Wenn Leopold Schmidt im Katalog „Marianische Wallfahrten in Österreich“ konstatieren konnte: „Seit einigen Jahren befindet sich die Wallfahrtsvolkskunde in Österreich, ebenso wie in Bayern und in der Schweiz in gutem Fortschritt“¹, dann war die Situation östlich von diesen Ländern ganz unterschiedlich und für mehrere Jahrzehnte sollte sie noch so bleiben. Die Erforschung der Volksreligiosität in deutschsprachigen Ländern (cca seit den 70er Jahren auch in Skandinavien) setzte in der angetretenen Richtung mit der Orientierung auf die Theorie fort. Sie beschäftigte sich z.B. mit Fragen aus dem Problemkreis Frommigkeit versus Volksformmigkeit, Hochreligion versus Volksglaube. Dagegen in Böhmen, Mähren und der Slowakei blieb die Erforschung der Volksreligiosität stehen. In der Situation, wo die Wissenschaft marxistisch orientiert war und ihre Prämissen auf den Grundlagen der „wissenschaftlichen Weltanschauung“ gestellt wurden, war es nicht möglich, den Ende des 19. – Anfangs des 20. Jahrhunderts angebahnten Trend fortzusetzen. Aus jener Zeit stammen Einführungsstudien, die sich vor allem auf Ausdrücke der sakralen Volkskunst (z.B. Votivgaben, Andachtsbilder, usw.) orientierten. Das Hauptwerk aus dem Bereich der Wallfahrtskunde wurde sogar 1878² herausgegeben und wird bis heute für ein Grundwerk gehalten. Aus bekannten ideologischen Gründen gehörte die Volksreligiosität und deren Ausdrücke zu den Tabus des Regimes. Falls sie verfolgt wurde, dann nur im Rahmen soziologischer Arbeiten und Statistiken. Die Zahl volkskundlicher Arbeiten auf dieses Thema aus den Jahren 1945–1989 blieb unter 10. In Museumsausstellungen war die religiöse Volkskunst – mit der Ausnahme der Wende der 60er und 70er Jahre – ebenfalls eine Randsache. Es war selbstverständlich, daß ganze Themenkreise, wie z.B. Devotionalien, offiziell nicht präsentiert wurden, obwohl sie gesammelt wurden. Außerhalb des Faches wurde der religiösen Volkskunst randweise die Aufmerksamkeit im Priesterseminar in Olmütz gewidmet, wo 1972 eine Arbeit über Wallfahrtstraditionen in Mähren³ als Skriptum erschien. Für einen beschränkten Besucherkreis waren die Broschüren bestimmt, die durch Pfarrämter in einzelnen Wallfahrtsorten herausgegeben wurden. Es handelte sich meistens um Leienarbeiten ohne historische Grundlagen, die sich auf Legenden stützten. Das Interesse für das religiöse Volksleben wurde ganz an den Rand gedrängt.

Die Wiederbelebung des Interesses – ein echtes Boom – erfolgte nach dem Jahre 1989, wo Bemühungen auftauchten, weiße Stellen auf der Landkarte der tschechischen Volksreligionskunde auszufüllen. Die Volksfrommigkeit wird wiederentdeckt, und zwar nicht nur in der Praxis, wo manche ihre Ausdrücke für

¹ Schmidt, 1957.

² Eichler, 1887–1888.

³ Zlamal, 1970.

längst überlebt oder erloschen gehalten wurden, sondern auch – und dies vor allem – in Arbeiten der Volkskundler, Historiker und Kunsthistoriker. Eine komplexe Auswertung ist jedoch noch durchzuführen. Auf seine Bearbeitung wartet nicht nur das im Laufe der letzten 50 Jahre gesammelte Material, sondern auch historische Sonden und die bisher unbearbeiteten historischen Belege. Möglichkeiten neuer Sichten bietet ebenfalls der breite Bereich des Vergleichsstudiums der Volksreligiosität. In deutschsprachigen Ländern (und Ungarn) wurde die religiöse Volkskunde zu einem etablierten Bestandteil der Volkskunde. In Böhmen und Mähren wurde diese Differenzierung bisher nicht vollzogen.

Das erhöhte Interesse der Fach – und Laienöffentlichkeit für die Religion nach dem Jahre 1989 – und nicht nur für das Christentum, sondern auch für weitere religiöse Systeme (z.B. Judaismus, Buddhismus) einschließlich verschiedener Sekten – ist eine logische Folge der Ausdrucksfreiheit und der Lockerung von Informationsbarrieren. Die Neigung zur religiösen Weltanschauung hängt mit der postmodernen Geringschätzung eingebürgerter Werte, mit der Bemühung um die Orientierung in der Suche nach Lebenshaltungen zusammen. Dieses oft oberflächliche erhöhte Interesse für die religiöse Problematik sinkt allmählich. Ungefähr seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wird die tschechische Gesellschaft als säkularisiert bezeichnet, eventuell wird auf ihre laue Stellung gegenüber der offiziellen Kirche hingewiesen. Diese Behauptung fand ihre Verteidiger vor allem in den Reihen der Intelligenz. Die breiten Volksschichten wurden damit weniger betroffen, wovon z.B. die Besucherzahlen in Wallfahrtsorten zeugen. Wallfahrten fanden auch in den dafür ungünstigen Zeiten statt. Die Zahl der Pilger nahm ab, aber Wallfahrten hörten auch unter der strengen Aufsicht der KP-Sekretäre für Kirchenangelegenheiten nicht auf. Die Frömmigkeit der breiten Volksschichten blieb gegenüber dem politischen Druck relativ immun.

Die massenhafte Entfaltung des Wallfahrtswesens, mit Pilgerfahrten – von Hunderttausenden von Leuten jährlich, hängt in den Böhmisches Ländern mit der Periode nach 1620 – Niederlage des protestantischen Heers des tschechischen Adels durch die katholische Armee Ferdinands II. zusammen. In den vorherigen Jahrhunderten pilgerten vor allem Angehörige höherer weltlicher und kirchlicher Schichten. Ein einfriger Pilger und Devotionaliensammler war selbst der Kaiser Karl IV. Kirchenreformatoren des 14. Jahrhunderts und die Reformbewegung des 16. Jahrhunderts lehnten Wallfahrten als ein Ausdruck falscher Frömmigkeit ab. Die Rekatholisierung nach der Niederlage auf dem Weißen Berg unterstützte die Wiederbelebung alter Wallfahrtsorte und regte die Entstehung zahlreicher neuer an. Marienoffenbarungen, wunderbare Ereignisse, anhand welcher neue Zentren entstanden, wurden immer häufiger. In Böhmen und Mähren wurde in jener Zeit ein ganzes Netz von Wallfahrtsorten mit Kirchen, Wunderquellen, Kalvarien, Einsiedeleien usw. gegründet, die immer wirkungsvoll in die Landschaft eingesetzt waren. Es kam zu einem nie dagewesenen Aufschwung des Wallfahrtswesens, der für die Volksreligiosität der Barockzeit charakteristisch ist. Nachfolgende Eingriffe – Reformen Josefs II. – schwächten zwar das Wallfahrtswesen ab (einige Orte erloschen), aber konnten es nicht unterdrücken.

Böhmische Länder weisen eine ähnliche Zusammensetzung von Wallfahrtsorten wie der Rest Europas auf. An der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts gab es auf unserem Gebiet einschließlich der g Slowakei ca 400 Wallfahrtsorte, die vor allem dem Marienkult, Christus und der Hl.Dreifaltigkeit, der Hl. Anna, den Landesschutzheiligen und den die Wirtschaftsprosperität sichernden Heiligen eingeweiht waren. Alle großen europäischen Wallfahrtszentren (z.B. Loreto, Passau, Maria Zell, der Berg. Karmel) hatten im Land ihre Filialen. Verbreitet war die Verehrung der Madonna der Typs Hodegetrie. Die gesellschaftliche Bedeutung der Marienbilder wird durch die Tatsache dokumentiert, daß sie zu Schutzsymbolen einzelner Länder ausgewählt wurden. Der Kaiser Ferdinand III. stellte das ganze Reich unter den Schutz der Himmelskönigin, das Marienrelief aus Stará Boleslav wurde zum Palladium der Böhmisches Länder, die St.Thomas-Madonna beschützte Mähren. Das 19. und 20. Jahrhundert war arm an wunderbare Ereignisse, bedeutende wallfahrtsorte entstande außerhalb der Staatsgrenzen (La Salette, Fatima). Robert Ernst⁴ führt für die Jahre 1830–1930 121 Marienerscheinungen an, in den Jahren 1930–1983 erhöhte sich diese Zahl auf 232 Erscheinungen und Marienwunder.

Für die Atmosphäre in Böhmisches Ländern ist charakteristisch, daß es hier zu einem einzigen Wunderereignis kam, wobei immer noch nicht klar ist, ob es sich um eine Provokation seitens des neuen kommunistischen Regimes oder um ein Wunderereignis handelte (weinendes Marienbild im tschechischen Dorf Čihošť im Jahr 1950). Weitere Wunderereignisse – Marienoffenbarungen – erfolgten nicht in unseren Ländern, sondern in der benachbarten Slowakei. (Mit dem Ort des jüngsten Marienwunders in der ostslowakischen Ortschaft Lietmanová – 1990 – werden wir uns nicht beschäftigen, wenn er auch mittels der durch Reisebüros organisierten Sonderfahrten auch Pilger aus den tschechischen Ländern anzog.) Im Jahre 1958 (das 100. Jubiläum der Wunder in Lourdes) erschien die Jungfrau Maria im Nordwesten der Slowakei unweit der Gemeinde Turzovka. In dieser Gegend (Kysuce, Orava) waren wegen des Landschaftsreliefs in der Vergangenheit keine Wallfahrtsorte gegründet worden, obwohl es sich um eine Region mit intensiver katholischer Besiedlung handelte. Die nächsten Wallfahrtszentren waren Dubnica nad Váhom und Višňové. Die Gläubigen pilgerten auch nach Częstochowa. Die Stelle der Erscheinung liegt oberhalb der Gemeinde und ist verhältnismäßig schwer zu Fuß mit einem steilen Waldweg zugänglich. Auf dieser Stelle entspringt eine Quelle, dank deren „Wunderwirkungen“ sich der Ruhm des Orts weit in der Umgebung beiderseits der Landesgrenze verbreitete. Turzovka ist ein typisches Beispiel des bisher nicht kanonisierten Ortes, dessen Status sich allmählich entwickelte. Bis zum Ende der 80er Jahre war die Stellung der offiziellen Kirche negativ. Im Jahre 1970 entschied sogar die Kirchenkommission, daß „die Erscheinung nicht bewiesen wurde“. Gegenwärtig sind neue Untersuchungen im Gange und die offizielle Stellung änderte sich insofern, daß der Papst Johann Paul II. bei seinem Besuch von Bratislava im Jahre 1990 den Grundstein der künftigen Kirche einweihte. Der Zeitfaktor – die seit dem Wunder vergangene Zeit – beeinflusste die Änderung der Stellung der Kirche. In Turzovka wird man sich

⁴ Ernst 1984.

mehr als anderswo der Tatsache bewußt, daß „die Volksfrömmigkeit eine der innersten Kammern jeglicher Volkskultur bedeutet“. Es ist bemerkenswert, daß der Wallfahrtsverkehr in Turzovka erst seit den 60er Jahren, also der Zeit der Straßennetzerweiterung herrscht – die Gemeinde Turzovka liegt unweit der frequentierten Straße, die Mähren mit der Slowakei verbindet. In jene Jahre fällt auch die Entfaltung des individuellen PKW-Verkehrs. Wegen der geographischen Lage überwiegen in Turzovka Individualbesuche (mit PKWs) über die Bus-Fahrten. Die am Ende des 19., Anfangs des 20. Jahrhunderts so beliebten Zugwallfahrten fielen völlig weg. Turzovka stellt also einen Wallfahrtsort dar, wo der Besuch von Einzelpersonen oder kleinen Gruppen über den institutionalisierten Besuch überwiegt, der in traditionellen Zentren dominiert. In den letzten Jahren wurde jedoch Turzovka in den Fahrten-Katalog des katholischen Reisebüros eingegliedert. Die Form des Besuchs betont das zivile Benehmen ohne äußeres Gepränge. Turzovka ist auch ein Beleg des gegenwärtigen Zustands privater Andacht. An die Bäume entlang der Straße werden Andachtsbilder, künstliche Blumen, Verzierungen, Ansichtskarten aus ausländischen Wallfahrtsorten befestigt. Das Ganze wirkt dann sehr „heidnisch“. Der in Turzovka dominierende abergläubische Charakter steht zwar im Kontrast mit der auf den ersten Blick säkularisierten Umgebung, aber gleichzeitig verweist er auf das Vakuum, das im geistigen Leben der Besucher herrscht.

Das südmährische Žarošice dagegen stellt einen klassischen Wallfahrtsort mit ununterbrochener Tradition seit dem 17. Jahrhundert dar. Die Wallfahrt nach Žarošice ist nicht identisch mit Pilgerfahrten nach Turzovka, wo es sich nicht um das eigentliche Pilgerwesen handelt; in Žarošice ist es ein Massenphänomen. Im 16. und 17. Jahrhundert stellte diese Ortschaft eine katholische Vorhut im dem sie umgebenden evangelischen Milieu dar. Im danachfolgenden 18. Jahrhundert überwog die katholische Konfession. Der chronologische Zusammenhang zwischen dem Aufschwung des Wallfahrtsorts und der Rekatholisierung ist mehr als offensichtlich und belegt die Wichtigkeit seiner Pastoralrolle. Der Ort gewann an Bedeutung nach der Übertragung der „Wunder-Marienstatue“ aus der alten in die neue Kirche (im Jahre 1785). Im 18.-19. Jahrhundert gehörte Žarošice zu Orten mit überregionaler Bedeutung, wohin auch Pilger aus der Westslowakei und aus Österreich kamen. Žarošice ist hinsichtlich seines Gnadenbildes der bescheidenste Wallfahrtsort, aber seine Auswirkungen sind überwältigend groß. Wallfahrten hörten trotz allen Schwierigkeiten und Verboten in der Zeit des heftigen Kampfes gegen die Religion nicht auf. Zu einem des Aspekte des Wallfahrtswesens der vergangenen Jahre wurde die „demonstratio catholica“, also eine gewisse Gegenüberstellung der herrschenden Ideologie. Heute, wo sich das politische Klima geändert hat, sondert sich die katholische Kommunität durch die Wallfahrten aus ihrer Umgebung aus. Die Spiritualität des Ortes spiegelt sich auch im Leben der Gemeinde wider. Zu einem markanten Beispiel wurde die Speisekarte des dortigen Gasthauses, wo Freitags Fleischspeisen fehlten. Während der Hauptwallfahrt, die im September an der Marien-Geburtstags-Feier stattfindet, können barockzeitliche Ritualelemente beobachtet werden, die anderswo in unseren Ländern nicht mehr zu sehen sind (Verbeugung, d.h. die Kronenopferung und die Bitte der Seele vor dem Fegefeuer). Prachtvolle Prozessionen mit verzierten

Tragen mit Marien-Statuen, Nachtprozessionen mit Lichtern sind im scharfen Kontrast mit dem Verlauf der Wallfahrten auf Turzovka. Die beiden Orte illustrieren in der Praxis die Gegensätze der spontanen und der institutionalisierten Frömmigkeit, wie sie in Frankreich durch Alberich M. Altermatt⁵ in der Diskussion über die Volksreligiosität postuliert wurden.

Auf dem Beispiel zweier Wallfahrtsorte unterschiedlicher Kategorie bemühten wir uns um einen kleinen Exkurs in die Religiosität der breiten Bevölkerungsschichten der gegenwärtigen Gesellschaft. Es handelte sich um Mikrosonden in das Leben der Ortschaften in Form wiederholter Untersuchungen, und zwar anhand der Konfrontation der von den heutigen Besuchern gewonnenen Informationen mit Ergebnissen der Erforschung aus dem Anfang der 70er Jahre und der Literatur. Anhand dieser Angaben bekamen wir eine gewisse Zeitperspektive des betreffenden Phänomens. Die religiösen volkskundlichen Forschungen in der Tschechischen Republik sind mit ähnlichen Forschungen in Ungarn verbunden. Vielleicht werden wir in der Zukunft diese parallelen Situationen zusammen verarbeiten können.⁶

Literature

BEITL, Klaus

Volksfrömmigkeitsforschung in Frankreich. 1990. Versuch einer Annäherung. In: EBERHART, Helmut-HÖRANDNER, Edith-PÖTTLER, Burkhard. *Volksfrömmigkeit*. Wien 63–73.

ERNST, Robert

1984 *Lexikon der Marienerscheinungen*. Eupen.

EICHLER, Karel

1887–1886. *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a ve Slezsku*, I., II., Brno.

SCHMIDT, Leopold

1957 *Marianische Wallfahrtsorten in Österreich*. Wien.

ZLÁMAL, Bohumil

Příručka českých církevních dějin, VII. Olomouc 1970.

ROYT, Jan

1992 *Obraz a kult v Čechách. v 17. a 18. století*. Praha.

ŠTAJNOCHR, Vítězslav

2000 *Panna Maria divotvůrkyně*. Uherské Hradiště.

Poutní místa v Čechách. Praha 1995.

Poutní místa oravy a Slezske. Praha 1995.

⁵ Beitzl 1990. 65.

⁶ Royt 1999., Štajnochr 2000.

Dvořáková, Hana:

Régi és új búcsújáró helyek

Addig, amíg a XX. század közepén, a német nyelvterületen, majd az 1970-es évektől a skandináv országokban is fellendült a búcsújárás kutatása, addig ez a témakör, s egyáltalán a népi vallásosság vizsgálata a társadalomtudományok szigorú marxista ideológiájú orientációja miatt Cseh- és Morvaországban, valamint Szlovákia területén kutatatlan maradt. A vallásos népművészetre legfeljebb a teológiai főiskolákon fordítottak mellékesen figyelmet. Laikus munkák jelentek meg csupán.

A vallásos népelet, egyáltalán a vallás, a kereszténység és más vallások iránti érdeklődés 1989 után élenkült meg több tudományág felől is, de a vallási néprajz, ellentétben a német nyelvterület országaival, és pl. Magyarországgal nem vált a néprajzon belül önálló, elkülönült diszciplínává.

A búcsújárás kibontakozása – a XIV–XVI. századi visszaesés után – az 1620-as fehérhegyi csatával függött össze, amely a protestáns cseh nemesség vereségét hozta magával. A megkezdődő rekatolizáció felélesztette a régi kegyhelyeket, újakat hozott létre, s hamarosan a kegyhelyek, szentkutak, kálváriák, remeteségek egész sora hálózta be az országot. A búcsújáróhelyek összetétele hasonló volt Európa más országaiéhoz: legtöbb Mária-kegyhely volt, majd Krisztus és Szentháromság, Szent Anna, a nemzeti védőszentek, illetőleg a gazdasági élet védőszentjeinek kegyhelyei következtek. A nagy európai kegyhelyek, Loreto, Passau, Mariazell stb. fíliáció is megtalálhatók. A Mária-ábrázolások társadalmi jelentősége azzal is dokumentálható, hogy azokat az egyes tartományok patrónájává emelték. Így lett pl. a Stará Boleslav-i Mária-relief a cseh korona országainak palládiuma, a Szent Tamás-Madonna pedig Morvaországé.

A csehországi helyzetet jól példázza, hogy az egyetlen csodás eseményről máig nem lehet tudni, hogy az a kommunista hatóságok provokációja volt-e vagy a vallásos élet csodás eseménye. A XX. század második felének búcsújárást formáló csodás eseményei Csehszlovákia szlovákiai részében történtek: Turzovka (Turzófalva, vagy Trenčsén m.), Lietmanová (Hársád, vagy Szepes m.). Turzovka tipikus példája az egyház által el nem ismert népi búcsújáróhelyeknek, ahol az egyéni és kiscsoportos zárandoklatok dominálnak a szervezett tömeges zárandoklatok helyett, s amely az egyéni vallásosság mai állapotának is jelzője: az oda vezető erdei út fáin képek, művirágok, díszek függnek, külföldi kegyhelyekről származó képeslapok láthatók. A turzovkai vallásosság „pogány, babonás” karaktere élesen szembenáll az első pillantásra is nagyon szekularizált vidékkel. Az utóbbi évtizedben azonban már utazási irodák is felvették célhelyeik közé.

A dél-morva Žarošice ezzel szemben klasszikus példája a XVII. századtól megszakítatlan búcsújáró helynek és hagyománynak. Ez itt tömeges jellegű, s összefüggésben van a rekatolizációval. A XVII–XIX. században a hely nagytáji jelentőségűvé vált. A XX. századi ideológiai tiltások ellenére sem szűnt meg, sőt a „demonstratio catholica” helye lett a kommunista ideológiával szemben. A kegyhely kultuszában barokk-kori elemek is megőrződtek. Turzovka és Žarošice a spon-tán keletkezésű és a szervezett kegyhelyek tipikus példája.

SZENTEK A LATIN NYELVŰ HARANGFELIRATOK TÜKRÉBEN

A templom minden részével és tárgyával – s így a harangokkal is – különös tiszteletben állt a jámbor nép előtt, felfogásuk és gyakorlatuk szerint ugyanazokat a kegyelmi hatásokat közvetítették számukra, mint a szabályos, elismert szentelmények és szakrális tárgyak.¹ A harang szavát a kultusz szavának, a *res sacrá*-nak tartották.²

A harangokat katolikus vidékeken szentekről és hittitkokról nevezték el, jámbor feliratokkal látták el, hogy szavuk minél fogatosabb legyen.³ A szentek pártfogásában álló harangokról úgy vélekedtek, hogy azok megvédik a közösséget a rájuk támadó gonosz erők, a vihar, a jégeső és a tűz pusztításától. A harangok a patrónus nevében hívták a híveket az istentiszteletre.⁴ Bálint Sándor megfogalmazása szerint a szentnek való felajánlás szakrális névmágiája révén a harang, de maga a templom, a helység – a föld és a lakosok is – a védőszent virtuális birtokává váltak, a hívek pedig a patrónus alattvalói lettek. A közösség tagjai úgy gondolták, hogy a tisztelet és a kultusz viszonzásaképpen a védőszent Isten színe előtt szószólójuk lesz.⁵

A harang szentelmény szerepét a harangszentelés és harangáldás szövegei is híven tükrözik, ám maga a szertartás is figyelmet érdemel. Leírása a *Rituale Romanum*-ban, pontosabban az *Áldások könyvében* (*De benedictionibus*) található.

A szertartás a hét töredelmi zsoltár (50, 53, 56, 66, 69, 85, 129.) felolvasásával kezdődik. Ezt követően a püspök szentelt vízzel mossa meg a harangot. Ez az aktus jelzi, hogy a harang megtisztul, elvonatik a profán használattól és vallási szolgálatba lép. Az ekkor elmondott imádság szerint a harang arra van rendelve, hogy hangja mind az elemek, mind a gonosz lélek részéről fenyegető veszélyeket elhárítsa; hirdesse az Isten dicsőítésének idejét és alkalmát; felkeltse és fokozza a hívek buzgóságát, továbbá, hogy a templomba hívja őket, ahol közösen magasztalva az Urat imádságuk egyesüljön a mennyi karokéval. Ezután a püspök a betegek olajával keresztalakban megkeni a harang palástját. Az ekkor elmondott ima és zsoltár azt az erőt és hatalmat hirdeti, amely a felszentelést követően a harang hangjában rejlik.⁶ A püspök ezt követően, ugyancsak a betegek olajával,

¹ Bálint 1943. 119.

² Pajdussák é. n. 12.

³ Bálint 1937/B. 44.

⁴ Mihályfi 1933. 305, 307.

⁵ Bálint 1981. 70.

⁶ Az Úr hangja zeng a vizek fölött, / mennydörög a dicsőséges Isten, / az Úr, a nagy vizek fölött. / Az Úr hangja hatalmas, / az Úr hangja fenséges. / Az Úr hangja cédrusokat tördel, / összetöri az Úr a Libanon cédrusait (...) Az Úr hangjára lángok törnek elő. / Az Úr hangja megremegetti a pusztát, / megremegetti Kádés pusztáját. / Az Úr hangja megriasztja a szarvasokat, / letarolja az erdőket. / Templomában mindenki őt dicsőíti. / Az Úr trónol az áradat fölött, / ott trónol az Úr, az örökkévaló király. / Az Úr erőt ad népének, / az Úr megáldja népét bölcsességgel. (28. zsoltár)

hét keresztet ken a harang oldalára – ezek jelentik a hét szentséget –, majd krizmával négy keresztet rajzol a belsejére – ezek a négy evangéliumot jelzik. Az ekkor mondott imával a harangot egy szent védelmébe és pártfogásába ajánlja, hogy az imádságra és az istentiszteletre hívást a holt érc helyett a szent ajkai hangoztassák. Ezután kakukkfűvel, mirhával és tömjénnel telt füstölőt helyeznek a harang alá, hogy akárhol csendüljön is meg a harang szava, ott minden úgy teljék el malasztal és áldással, miként a harang megtelik jó illattal. A szertartás egy evangéliumi rész felolvasásával⁷ és kereszttvetéssel fejeződik be.⁸

A harangszentelési szertartást csak püspök végezheti, illetve püspöki engedéllyel rendelkező pap. Az egyházi törvénykönyv megkülönböztet harangszentelést és harangmegáldást. Csupán a liturgikus célokat szolgáló harangokat szabad a fent leírt módon megszentelni, áldásban az egyéb funkciójú harangok részesülnek.⁹

A harangokat csak a XII–XIII. századtól kezdték el szövegekkel és díszítményekkel ellátni. Kezdetben csupán imák és fohászok kerültek a palástra. Felirataik alapján háromféle típust különböztethetünk meg: a Salvator-harangokat – felírásuk: O REX GLORIAE VENI CUM PACE –; a Beata-harangokat – AVE MARIA GRATIA PLENA-feliartokkal –; és az evangelista-harangokat – amiken a MATTHEUS MARCUS LUCAS JOANNES szöveg látható.¹⁰ Később a feliratok kibővültek, és a felajánlások mellett profán szövegrészek is megjelentek, amelyek elsősorban az öntés körülményeiről számoltak be. A feliratok, mint ahogy látni fogjuk, általában két részből állnak: egyfelől tájékoztatnak a harang készítettéről és a harangöntőről, másfelől egy rövidebb-hosszabb imával, könyörgéssel vagy szándékkal a harang patrónusához fordulnak. Gyakran díszítik a harangokat a szentek domborművei is.

A harang, a harangozás, illetve a szentek legendáinak összefonódása az évszázadok során kialakult patrocíniumok, szent-ikongráfiák, jellemző attribútumok, az adott szenteket megjelenítő ábrázolások közötti képzettársítással jöttek létre. A szentek és a harangok összekapcsolásának különböző fajtái alapján a következő lehetséges csoportokat állapítottam meg:

1. Egyes szentek a naptári helyzetüknél fogva válhattak a harangozás szempontjából fontos és nélkülözhetetlen patrónusokká.
2. Más szenteket életútjuk egyes mozzanata, haláluk körülményei vagy csodáik a harangozás valamelyik funkciójához, a harangöntökhöz illetve a harangozók személyéhez kötötték.

⁷ Amikor továbbhaladtak, betért egy faluba, ahol egy Márta nevű asszony házába fogadta. Volt ennek egy Mária nevű testvére, aki leült az Úr lábához, és hallgatta beszédét. Mártát pedig teljesen lefoglalta a sok felszolgálat. Ezért előállt Márta, és így szólt: „Uram, nem törődöl azzal, hogy a testvérem magamra hagyott a szolgálatban? Mondd hát neki, hogy segítsen!” Az Úr azonban így felelt neki: „Márta, Márta, sok mindenért aggodól, és nyugtalankodol, pedig csak kevésre van szükség, valójában csak egyre. Mária a jobbik részt választotta, amelyet nem vesznek el tőle soha”. Luk. 10,38-42.

⁸ Kovács 1919. 190-4.

⁹ Mihályfi 1933. 304-5.

¹⁰ Kovács 1919. 148.

3. Egyes harangokon olyan szentekkel is találkozhatunk, akikhez az emberi élet legfontosabb pillanataiban fordultak a hívők, azt remélve, hogy maguk a szentek szólnak a hívekhez és küldenek vigaszt – harangnyelven.
4. Bevett gyakorlat volt az is, hogy a település életében történeteket – ellenség támadását, járványt vagy más eseményeket – kötöttek bizonyos szentekhez és kérték védelmüket, oltalmukba ajánlva harangjaikat s egyben magukat is.
5. A harangok egy része a község névadó szentjéről kapta a nevét. Így a település többszörös védelmet remélhetett patrónusától.
6. Végül ismereteseek olyan szentek is, akiket csupán kedveltségük, „divatosságuk” miatt foglaltak bele a harangok felirataiba. Ehhez a csoporthoz tartoznak azok a harangok is, amelyeket Jézus, Szűz Mária vagy a Szentháromság tiszteletére szenteltek fel. Sok olyan felirat is található, amelyek nem fordulnak külön egy szenthez, hanem istenes szövegezésükkel, jámbor szándékaikkal szentelik meg a harang szavát.

Lássuk most az egyes csoportokat és harangfeliratokat:

1. Naptári ünnepek és harangok

Szent Donáthoz (február 17.), aki a szőlősgazdák és szőlőskertek védőszentje, villámcsapás, illetve jégeső eltávolztatásáért szoktak könyörögni.¹¹

A források tanúsága szerint Csókakőn az 1780-as években a katolikus egyházi iskola rektorának az is a kötelességei közé tartozott, hogy szünet idején a vihar ellen harangozon. Később is szokásban maradt a viharharang megkondítása. A Szabadság című újság 1885. július 14-ei tudósítása szerint a felhők elleni harangozás általános gyakorlat volt Fejér megyében. Hogy mennyire komolyan vették ezt, mutatja az a hír is, amely szerint 1880 körül elcsaptak egy szőlőhegyi kerülőt, mert nem harangozott a veszélyesnek mutakozó felhő elébe. Harangszókor a hívek Donát tiszteletére szentelt gyertyát gyújtottak és a szenthez fohászkodtak.¹² Sokszor a vihar elé harangozás háttérében az a népi hiedelem állt, hogy a megszentelt harang zúgása elűzi a gonosz lelkeket, amelyek vihar képében törnek az emberre.¹³ Harangfeliratai a következőképpen hangzanak:

S. DONATE TEMPESTATES NOCIVAS A NOBIS, TERRITORIIS NOSTRIS LONGE AVERTE. QUISQUIS SCIRE CUPIS, QUI ME CONSURGERE FECIT INCLYTA STIRPS VITAM SIMONIANA DEDIT = Szt. Donát, a kedvezőtlen időjárást tőlünk, mezőinktől távoztasd messzire. Ki tudni kívánod, hogy ki állított engem: a híres Simonyi-nemzetség adott életet.¹⁴

LIBERA NOS DOMINE ANNO 1776. S DONATE A FULGURE ET TEMPESTATE = Szabadíts meg minket, Urunk, 1776-ban, Szent Donát, a villámtól és vihartól.¹⁵

¹¹ Bálint 1977. II. 165-6.

¹² Gelencsér–Lukács 1991. 362.

¹³ Bálint 1937/B. 47.

¹⁴ Simony (Šimonovy) Donát harangjának felirata. Bálint 1977. II. 165-6.

¹⁵ Az egyik gombosfalvi harang felirata. Janicsék 1922. 112.

A FULGURE ET TEMPESTATE LIBERA NOS DOMINE. SANCTE DONATE ORA PRO NOBIS = A villámtól és a vihartól szabadíts meg minket, Urunk! Szt. Donát, könyörögi érettünk!¹⁶

A két kedvelt szent: Donát (február 17.) és Flórián (május 4.) kultusza sok helyütt összefonódott. Tőlük várták a jégeső és a tűzvész távoltartását.¹⁷

HONORI SS. FLORIANI ET DONATI CONATU URBIS HUIUS ASSURGO = Szt. Flórián és Donát tiszteletére emelkedem e város elhatárolásából.¹⁸

Régebben Szent György (április 24.) napjától vagy az azt követő szombattól kezdődően fogadalmi időszakot tartottak, ami vagy az aratásig, vagy Nagyboldogasszony ünnepéig, illetve másutt Szent Mihály napjáig tartott. Lényege az volt, hogy a szombati – ritkábban a csütörtöki napokat – engesztelésül megünnepelték: a mezőkön, a szőlőkben csak a déli harangszóig dolgoztak. A fogadalom hátterében a jégvész, a marhavész és az állatokat megtámadó járványok távoltartása volt.¹⁹

A szepesszombati nagyharang felirata a következőképpen szól: FACTA EST HAEC CAMPANA IN HONORE DEI OMNIPOTENTIS ET MARIE VIRGINS ET SANCTI GEORGII MARTIRIS ANNO DOMINI 1511. = Ezen harang készült a mindenható Isten, a boldogságos Szűz Mária és Szent György vértanú emlékére 1511.²⁰

Szent György napja a tavasz és a gazdasági év kezdete volt: az állatokat kihajtották, megindult a legeltetés. Ekkor kezdődött a „tavaszi időszámítás” is: Szent György napjától Szent Mihályig a hajnali harangozás egy órával korábban, az esti egy órával később történt.

Hogy mennyire kötődik az időjáráshoz Sárkányölő Szent György, mutatja az is, hogy Agyagosszergény harangját 1789-ban az ő tiszteletére szentelték, s a nyári viharokban dúló sárkányok elriasztását várták tőle.²¹

Szent György napjához fűződik még egy érdekes szokás, ami a szent ünnepét leginkább a farsangi időszak vidám és féktelen időszakához köti. Ezen a napon volt ugyanis szokásban egyes vidékeken a bűnök nyilvános kikolompolása.²² A szokás kapcsán a témakör másfajta aspektusa is megmutatkozik. Tágabb értelmezésben ugyanis a harangszó és a különböző kolompolások, csengetések, kerepelések és egyéb zajkeltések gonoszűző, bajelhárító céllal történnek, függetlenül attól, hogy megvalósulásuk szakrális vagy profán módon zajlik-e. A szokások, rítusok és a vallásos tevékenységek ilyenén vizsgálata további kutatások tárgya is lehet.

Május 12–14-e a Fagyosszentek ünnepe. A néphit szerint Pongrác, Szervác, Bonifác megvédik a friss hajtásokat a fagytól. Az eleki németek, ha az idő hidegre fordult, ezeken a napokon trágyát égettek és félreverték a harangokat.²³

¹⁶ A jászfelsőszentgyörgyi harang felirata. Kovács 1919. 170.

¹⁷ Bálint 1937/B. 47.

¹⁸ A körmöcbányai (Kremlütz, Kremnica) Erzsébet-templom egyik barokk harangja kongja ezt. Bálint 1977. II. 166.

¹⁹ Bálint 1977. I. 310-2.

²⁰ Pajdussák 1909. 20-1.

²¹ Bálint 1977. I. 304.

²² Dömötör 1983. 65.

²³ Bálint 1977. I. 367.

Szent Orbán (május 25.), mivel ünnepe egybeesik a szőlőművelés egyik fontos mozzanatával, a XIII. században német területen a vincellérek védőszentje lett. Patrocíniuma valószínűleg az V. században élt langres-i Orbán püspökről hagyományozódott I. Orbán pápára.²⁴ A német szokásvilág sokszínű képet nyújt a szenthez fűződő hagyományokról. Magyarországon tisztelete szintén a szőlővidékekhez kapcsolódik. Az Orbán-kultusz egyik legrégebbi magyarországi emléke Kassán található. A székesegyház mellett áll az Orbántorony, amely 1628-ban épült egy hatalmas, Szent Orbán tiszteletére szentelt harang számára. Bálint Sándor idézi a harang leírását: Vállpárkányán szalagdíszek futnak körül, egymásba fonódó halfarkú szirének, a zivatarok és viharok megszemélyesítői, lejjebb pedig borágak és puttonyos szőlőszedők reliefjei. Ezek az emblémák a kassai polgárok jövedelmének egykori forrására, a szőlőművelésre utalnak. Ezért ajánlották fel harangjukat is Szent Orbánnak, mint a szőlők védőszentjének, hogy közbenjárásával óvja meg termésüket a szirének által jelképezett záportól, jégesőtől és vihartól.²⁵

Szent Orbánt a néphagyomány a fagyosszentek közé sorolja. Az Orbán-napi hideg leginkább a szőlőnek árt, ezért sok helyütt szobrot emeltek számára és a szőlőhegy védelmét, illetve bő termést vártak tőle. A szent napján körmenetben keresték fel az Orbán-szobrot. Jó idő esetén megkoszorúzták, borral locsolták, ám ha rossz idő volt, kövekkel dobálták meg, szídták és leköpdösték.²⁶ A nagykáti országúton található a három szent (február 17. Donát, május 25. Orbán, június 8. Medárd) közös szoborkompozíciója, amelynek felirata nagy hasonlóságot mutat a harangfeliratokkal: ORBANE, DONATE, MEDARDE ORATE PRO NOBIS. NE NOBIS NOCEAT TEMPESTES, FULMINA, GRANDO = Orbán, Donát, Medárd, könyörögjetek érettünk, vihar, villám, jégeső ne ártson nekünk.²⁷

Szent Vidhez (június 15.) többek között villámláskor, zivatarban, tűzveszélyben fordultak, vetéskor és betakarításkor kérték a segítségét. A gregorián naptár-reform előtt ünnepe a nyár közepére esett.²⁸ Valószínűleg a reform következtében szorult háttérbe. A pilisborosjenői (1777) és a dunabogdányi (1805) harangokat szentelték az ő tiszteletére.²⁹

Illés napján (június 20.) mindenfajta mezőgazdasági munkát tiltottak, mert úgy tartották, hogy abba, aki ilyenkor a mezőn dolgozik, belecsap a villám, a termést pedig elveri a jég.³⁰ Az Illés-napi viharok megfékezésére Földeákon meghúzták a harangokat, Csanádpalotán pedig viharágyút durrogtattak, miközben a harangokat is félreverték.³¹

János és Pál (június 26.) ünnepe az aratás és egyben a nagy nyári zivatarok idejére esik. A hagyomány szerint megfékezik a viharokat.³² Villámláskor, jégverés ellen, esőért, szárazabb időért és napsütésért is imádkoztak hozzájuk. Időjárás-

²⁴ Szentek Lexikona 1994. 276.

²⁵ Bálint 1977. I. 387.

²⁶ MN. VII. 175.

²⁷ Bálint 1977. I. 433.

²⁸ Szentek Lexikona 1994. 358.

²⁹ Bálint 1977. I. 458.

³⁰ MN. VII. 193.

³¹ Rácz 1985/3. 40.

³² Harangot szenteltek tiszteletükre Piliscsabán (1771) és Hangonyban (1793). Bálint 1977. I. 478-9.

si szentté válásukban nagy szerepe volt a nagypénteki stációs szentmise evangéliumának is: Így lesztek fiai mennyei Atyátoknak aki fölkelte napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is. (Mt. 5,45.)³³ Tiszteletükre előszere-ttel szenteltek kápolnákat és harangokat is. A különböző időjárási szenteket érthető módon együtt is megemlégtették, mint ahogy azt a privigyei (Prievizda) harang felirata is elárulja: SANCTIS CONTRA TEMPESTATES TUTELARIBUS: JOANNI PAULO DONATO (1819) = A viharok ellen védelmező szenteknek, Jánosnak, Pálnak, Donátnak.³⁴

Szent Bertalan (augusztus 24.) személyéhez időjárási hiedelmek kapcsolódnak. A hagyomány ezt a napot az ősz kezdetének tekintette, és e nap időjárásából jó-solt a várható őszi időjárásra.³⁵

Pécsett a középkorban a mai belvárosi plébániatemplom helyén Szent Bertalan templom állott. A kápolna mellett sokáig remete élt, feladata az volt, hogy vihar idején harangozzon.³⁶

A szepesárki harang felirata a következő: HOC OPUS CONSUMMATUM EST IN LAUDEM OMNIPOTENTIS ET HONOREM S. BARTHOLOMEI APOSTOLI 1400. = Ez a mű a Mindenható dicséretére és Szt. Bertalan tiszteletére készült. 1400.³⁷

Szent Egyed (szeptember 11.) ünnepe jeles őszi fordulónap: ekkor kezdték a búza, másutt a rozs vetését. A nap időjárásából az őszre jósoltak. A bártfai nagy-harangot Egyed tiszteletére szentelték.³⁸

Szent Kelemen (december 23.) megvéd a vihartól és záportól. Domborműve az 1854-ben készült büki harangon is látható.³⁹

Szent János apostol és evangélista (december 27.) a szőlősgazdák patrónusa, megáldja a termést, megvéd a jégveréstől, a viharoktól és a villámlástól. Német nyelvterületen volt szokásban, hogy a János-evangélium kezdő sorait harangokra is felvésték.⁴⁰ A népi vallásosság úgy tartotta, hogy a hozzá folyamodó imáknál is fogatosabb, ha a harang az ő evangéliumának pár versét kongatja: pl. Az ige testté lett és köztünk lakozott és láttuk az ő dicsőségét. (Jn. 1,14) A budai Ágoston-rendiek barokk harangjának felirata szintén a viharok alakjában megjelenő gonoszokat tartja távol: Íme az Úr Keresztje, meneküljön az ellenséges tábor. Győzött a Júda törzsből származó Oroszlán. A harang domborművei között a keresztre feszített Krisztus és Szűz Mária mellett János és Donát képe is látható.⁴¹ Az eperjesi Kálvária-templom baloldali tornyában található nagyobbik harang felirata a következőképpen hangzik: IGNATIUS. A: MD: C. ET IN H. S. JOANIS EVAN: CURAVIT FUNDI A: R: D: TORNER R: L: CI: EPE: PAROCHUS A: M: D: CC: LXXIV. URBES CONTEMNO TECUM. M. I. CHRIST. . URGES UT DOCEAM TE PIE CHRISTIE SEQUI. = Ignác (...) Isten nagyobb dicsőségére és Szt. János evang.

³³ Szentek Lexikona 1994. 178.

³⁴ Bálint 1977. I. 478-9.

³⁵ MN. VII. 199.

³⁶ Bálint 1977. II. 228.

³⁷ Pajdussák 1909. 19.

³⁸ Myskovszky 1865. 186.

³⁹ Csatkai 1937. 98.

⁴⁰ Szentek Lexikona 1994. 168.

⁴¹ Bálint 1977. I. 104-5.

tiszteletére öntetett Eperjes város plébánosa által 1774-ben. A városokat megvettem veled együtt. Ösztönözz, hogy követésedet istenfélőn tanítsam.⁴²

Természetesen nem mindig lehet teljesen éles határokat húzni az egyes kategóriák között. Szent Vince (január 22.) például tévesen a nevében rejlő vin (bor) alapján lett a vincellérek, szőlővel és borral foglalkozók védőszentje. Ám esetünkben talán éppen a Prudentius-féle passióban és a Legenda Auerában elbeszélte kegyetlen megkínzása, hősie vértanúhalála⁴³ a magyarázat arra, hogy nem mint szőlőhegyi patrónushoz, hanem követendő példaképként mint a szenvedésben és a halálban is állhatatos szenthez fordultak: ADSIT NOBIS PROPITIUS – IN HUIUS VITAE VESPERE, AD CHRISTUM NOS VINCENTIUS – TUTO FERENS ITINERE = Készségesen legyen velünk ezen élet estéjén Vince, Krisztushoz biztos úton vezetvén minket!⁴³

2. A szentek életútja és a harangozás

Szent Ágota (február 5.) oltalmát a középkorban főleg a tűz ellen kérték. Kis papírlapokra könyörgést írtak, majd ezt az egyház Ágota napján megszentelte, a hívek pedig házaik kapujára szögezték. Másutt, mint Jászládányban is, szokásban volt, hogy Ágota napján gonoszuló céllal kisöpörték a házat és az ólakat, nehogy tűzkár érje a hajlékot.⁴⁵

A Szent Ágotának szentelt harangokkal tűzvész idején adtak jelt a népnek. A zalalövői templom 1552-ből való harangjának felirata a következőképpen hangzik: MENTEM SANCTAM + SPONTANEAM + HONOREM DEO + ET PATRIAE LIBERATIONEM IGNIS A LAESURA PROTEGE NOS AGATHA PIA = Istent tisztelő elmét + szabadon áradót + tiszteletet Istennek + szabadságot a hazának, a tűzkártól védj meg minket, kegyes Ágota!⁴⁶

Szent Ágota alakjának és a tűzvésztől való védettség képzetének összekapcsolását az a legenda eredményezhette, amely szerint a szent szűz halálának évfordulóján kitört az Etna, ám Ágota kendője feltartóztatta a pusztító lávafolyamot. Ugyanennek a képzettársításnak köszönhetően válhatott a harangöntők, réz- és aranyművesek, bányászok védőszentjévé is.⁴⁷

A legenda szerint Szent Flórián (május 4.) gyermekként egy sajtár vízzel eloltotta egy égő ház lángjait. A sírja felett épült kápolnát sem tudták felgyújtani. Vértanúsága a vízzel köti össze: kővel terhelt testét folyóba dobták, ám az felmeült az árból. Az ökrök, amelyek a holttestét szállító kordét húzták, kitikkadtak a szomszúságtól, de hirtelen forrás fakadt előttük a földből.⁴⁸ Ő a tűzoltók védőszentje, ám tűz esetén is az ő közbenjárásáért fohászkodtak. Mint ahogy tették ezt

⁴² Szentek Lexikona 1994. 361.

⁴³ A budapesti Domonkos zárda harangjainak felirata. Kovács 1919. 170.

⁴⁴ Janicssek 1917. 207.

⁴⁵ Bálint 1977. I. 209.

⁴⁶ Bálint 1937. 176.

⁴⁷ Szentek Lexikona 1994. 25.

⁴⁸ Szentek Lexikona 1994. 107.

Csepregen is, ahol az 1776-os tűzvészt követően a városka megújította Szent Flórián ünnepét. Az asznapi böjt és munkatilaom kezdetét az öregharang jelezte.⁴⁹

A régi templomok és városi középületek tornyaiban levő tűzharangok is leginkább a Flórián nevet viselték. Szegeden a szent tiszteletére este 9 órakor szólalt meg a Flórián-harang.

A népi képzettársítás a tisztító-tűzben szenvedő lelkekkel is összekapcsolta Flórián alakját. Orosziban például e század első évtizedeiben még szokásban volt, hogy az esti harangszó után családi körben imádkoztak a szenvedő lelkekért, s egy óra múlva Szent Flórián tiszteletére is megkondult a harang. Hasonló szokás élt a Zala megyei Sármellék faluban is, ahol az esti harangszó után a szent tiszteletére is harangoztak.⁵⁰

A harangfelirat tanúsága szerint a lubotényi új harangot a régi, tűzvészben elpusztult harangok anyagából készítették és Szent Flórián oltalmába ajánlották: FUNDIT: PAULUS SCHMITZ EPERIESINI 1847. S. FLORIANE O. PR. N. S. ANTONI O. PR. N. EX MATERIE ANTIQUARUM CAMPANARUM ECC. LYUBOTIN. DIE 13. JUNI. 1846. FATALI INCENDIO SOLUTARUM = Schmitz Pál Eperjesen önt 1847-ben. Szent Flórián, könyörögi érettünk. Szt. Antal, könyörögi érettünk. A régi lubotényi, végzetes tűzvészben megolvadt harangok anyagából 1846. júni 13-án.⁵¹

Szent Flórián (május 4.) és (Remete) Szent Antal (január 17.) alakjának összekapcsolását valószínűleg a tűz, illetve a Szent Antalhoz és az antonia rendhez fűződő Szent Antal tüze – az orbánc tette lehetővé. Ahogy a tüzet Flórián segítségét kérve tartották távol, úgy az orbáncot – a néphit szerint – Antal-vizével tudták megfékezni. A legenda szerint gyógyító tevékenységükért a rend tagjai egy serstést kaptak ajándékba, aminek a nyakába harangocskát akasztottak.⁵² Bálint Sándor számol be arról, hogy a disznók csengőjének hajdan gonoszűző, jószágoltalmazó erőt tulajdonítottak és Szent Antal apátnak ajánlották.⁵³ A Szent Antal-képeken is gyakran előfordul, hogy a szent remetét harangocskával ábrázolják: csengővel, amit csak az antoniák használhattak, amikor kórházai számára alamizsnát gyűjtöttek; másutt csengettyűs mankóval, vagy T alakú egyiptomi kereszttel, amihez egy harangocskát erősítettek, illetve fáklyával, amin szintén egy csengő látható.

Szent Vendel (október 20.) a VI. században élt, remete és pásztor volt a Saarvidéken. Nem véletlen tehát, hogy halála után a pásztorok, földművesek, juhászok patrónusa lett, aki az állati járványoktól is megóv. Tisztelete a XVIII. században terjedt el Magyarországon, német hatásra. Kápolnákat, szobrokat, harangokat szenteltek Vendelnek, amelyeket a szent ünnepnapján körmenettel tiszteltek meg. Volt, ahol a pap a mise vagy a litánia végén az állatokat is megáldotta.⁵⁴

⁴⁹ Bálint 1977. I. 352.

⁵⁰ Bálint 1977. I. 354-5.

⁵¹ A nagyobbik lubotényi harang felirata. Janicsek 1922. 113-4.

⁵² Szenteek Lexikona 1994. 36.

⁵³ Bálint 1977. I. 154.

⁵⁴ MN. VII. 423.

A sződi harangot Vendelnek szentelték, hogy elharangozza a jószágvést.⁵⁵ Ugyanilyen célzattal öntöttek Szabadkán is Vendel-harangot.⁵⁶

Szent Borbála (december 4.) a 3. században élt. Apja büntetésből, hogy keresztényé lett és nem akart férjhez menni, toronyba záratta. Ezért később a tornyok és erődítmények patrónusát tisztelték benne, s gyakran ábrázolták toronnyal; de védőszentje lett az építőmunkásoknak és a harangozóknak is. A róla szóló legendák arról is beszámolnak, hogy bezáratása és későbbi kínzásai ellenére is kitartott hite mellett. Végül apja fejezte le, de megbűnhődött tetteért: villám sújtotta agyon.⁵⁷ Később ezért fordultak hozzá villámcsapás és tűzvész esetén is, s dombozművét a vészharangokra is rávésték. Alakja a néphagyományban is megjelenik: például a rác öregek villámláskor, égi háborúkor így imádkoztak: Sveta Borbála, ora pro nobis (Szent Borbála könyörögi érettünk!) Másutt Borbála fűvét használták villámcsapás ellen. Mivel alakja összefonódott a villámmal és a tűzzel, az öntőmunkások, ágyú- és harangöntők patrónusa lett.⁵⁸ Jó halálért járt közben, mint ahogy azt az eperjesi Szent Miklós-templom egyik kisebb harangjának feliratában is olvashatjuk: BEATI. MORTUI. QUI. IN. DOMINO. MORIUNTUR. APOC. 14. V. 13. PRO. LEGATO. COMISSARII. CAESARREO. BELLICIA. PHILIPPI. ET. CONSORTE. EIUS. PRO. AGONISANTIBUS. ERECTA. EPERIESINI. PRO CURANTE + SANCTI DISMAE. ET. SANCTAE BARBARAE. PERPETIUS FUSA VIENNAE. D: ANDREA TOPUS. PRO URBE. HAC. D: BARONE ASUMERAU. SUB. M. IUDICATU. EMERICI SVABI SUB CONSULATU NICO. LADRAN TRIBUNO PETRO. ... NOVAK. PLEBANO. REVERENDO. P. STEPH. BAST. PRAEFCTO. ECCLESIAE. KELEMINY. NOTARIO CIVITATIS. = Boldog halottak, akik az Úrban halnak meg. Jel 14, 13. A küldöttség császári legátusáért. (...) és feleségéért. A halálos szenvedőkért emeltetett. Eperjesen, Szent Dizmász és Szent Barbara oltalma alatt. (...) Öntetett Bécsben. E városért. Sváb Imre bírászkodása alatt, Ladrán Miklós consulsága alatt, Novák Péter tribunussága alatt, Bast. István tisztelendő plébános atya alatt. Keleminy egyházi előljáró, városi jegyző alatt.⁵⁹

A legenda szerint Szent Miklós (december 6.) tengerészeket mentett meg és feltámasztott egy gyermeket, aki apja bűne miatt fulladt vízbe. Egy Ruszt környéki legenda szerint Dévény táján, ahol a Duna veszedelmesen szokott örvényleni, valamikor Miklósnak szentelt kápolna állott. Remete élt benne, akinek többek között az volt a feladata, hogy a hajók elé evezzen és átvegye tőlük a szentnek szánt alamizsnát. Visszatérve megkondította a kápolna harangját. Ennek hallatára a hajóban mindenki Szent Miklós közbenjárásáért kezdett könyörögni. A remete teendői közé tartozott az is, hogy a hajótörötteket és az elmerülőket kimentse és hajlékában ápolja őket.

⁵⁵ Bálint 1977. II. 391.

⁵⁶ Bálint 1927. 293.

⁵⁷ Szentek élete 1995. 818.

⁵⁸ Bálint 1977. I. 19-20.

⁵⁹ Janicsék 1922. 112.

3. Szentek, életfordulók, harangok

Szent Borbála mellett más szenteket is alkalmasnak véltek arra, hogy a szenvedésben és a halál órájában közbenjáróként segítségül hívják őket. Ilyen volt Dizmász (március 25.) is, akit a hagyomány a bűnbánó jobb latorral azonosított: O DISMA LATRO POENITENS LECTISSIME SIS TUTOR MIHI, MORIENS DUM LUCTOR IN AGONE. 1784. = Dizmász, bűnbánó lator, légy oltalmazóm a halálküzdelemben!⁶⁰

Antiochiai Szent Margit vértanú szűzhöz (július 20.) a szülő asszonyok imádkoztak. Meddőség esetén is hozzá folyamodtak segítségért. Az alsórákosi (Racosul de Jos) református harang felirata a következőképpen hangzik: AD HONOREM MARGARETHE VIRGINIS ET MARTIRIS. 1498. = Margit szűz és vértanú tiszteletére.⁶¹

Szent Anna (július 26.) Szűz Mária édesanyja: az özvegyek, leendő édesanyák, nagyanyák, gyermektelen asszonyok, dajkák és jegyesek, illetve a haldoklók védőszentje. Barokk kortól virágzik kultusza, számos templomot és harangot helyeztek oltalmába. Kedveltségét jelzi az is, hogy a gerlachfalvi evangelista-harangon Jézus, Szűz Mária és az evangélisták mellett ő is a megszólítottak között található: I. H. S. MARIA ANNA JOHANNES LUKAS MARKUS MATTHAEUS 0251. = Jézus Krisztus, Mária, Anna, János, Lukács, Márk, Máté 1520.⁶²

Az egyik hosszúrúti harang is az ő tiszteletére készült: IN HONOREM S. ANNAE FIERI CURAVIT ASPREMONTANA COMUNITAS HOSSZURETHIENSIS. EOERIESINI ANNO DOMINI 1797. = Szent Anna tiszteletére a hosszúrúti Aspermontana közösség csináltatta Őriben, az Úr 1797. évében.⁶³

A fent említett Szent Barbara és Dizmász mellett Szent Mihály arkangyalhoz (szeptember 29.) is többek között azért fordultak a hívek, hogy védelmezze a szegény lelkeket és a haldoklókat. Tours-i Szent Gergely szerint ugyanis ő a halott lelkek kísérője. Jó halálért kéri a közbenjárását. A magyar hagyományban a ravatalt Szent Mihály lovának hívják.⁶⁴ Nem véletlen tehát, hogy az ő tiszteletére szenteltek fel nem egy temetői harangot, amiket temetés közben azért kongattak, hogy a harang a szent erejével elriassza a gonoszokat: SIGNIFER MICHAEL RAFAEL SENTET ANIMAS IN LUCEM SANCTAM = A zászlótartó Mihály vezesse a lelkeket a mennyi világozágra.⁶⁵

Lángoló kardjával a villámlástól és a zivatartól is megvédelmez.

Az egyházatyák közül Lyoni Szent Ireneus a mennyi seregek parancsnokának tartotta. Mások a Paradicsom fejét és a lelkek megmérettetjét tisztelték benne.⁶⁶ A budapesti dominikánus templom Mihály-harangján a következő felirat olvas-

⁶⁰ A besztercebányai püspökséghez tartozó Simony (Šimonovice) harangjának felirata. Bálint 1977. I. 277.

⁶¹ Kovács 1919. 150.

⁶² Pajdussák 1909. 22

⁶³ Janicsek 1922. 113.

⁶⁴ Szentek Lexikona 1994. 266-7.

⁶⁵ Bálint 1977. II. 319.

⁶⁶ Szentek Lexikona 1994. 266.

ható: MICHAEL ARCHANGELE, PRAEPOSITUS PARADISI, QUEM HONORIFICANT ANGELORUM CIVES, DEI NUNTIUS PRO ANIMABUS IUSTIS SUSCIPIENDIS, VENI IN ADIUTORIUM POPULI DEI. = Mihály arkangyal, a paradicsom feje, akit megtisztelnek az angyalok, Isten küldöttje az igaz lelkek istápolására, siess Isten népének oltalmára.⁶⁷

Egyes teológusok szerint Szent Mihály mutatja be az emberek imáit Isternek.⁶⁸ Érthető tehát, hogy a hívek gyakorta szentelnek harangokat tiszteletére, bízva abban, hogy harangkondulásba rejtett imáik meghallgatására találjanak.⁶⁹ S. MICHAEL ARCHANGELE CONSTITUI TE SUPER OMNES ANIMAS SUSCIPIENDAS ECCLESIAE CHRENOCZENSIS: ORA PRO NOBIS. 1741. = Szent Mihály arkangyal, a chrenóci egyházközség valamennyi lelke fölé oltalmazásukra állítottalak téged, könyörögj érettünk!⁷⁰

Szent Mihály többek között az ólom- és öntöttk védőszentje is. Tudnunk kell, hogy a harangok öntvényéhez a 78% vörösréz mellett 22% ón is szükséges. Így nem meglepő, hogy a különböző öntvények készítése mellett az öntművesek ágyú- és harangöntéssel is foglalkoztak.⁷¹ A kutatás kimutatta, hogy a XIII–XVI. században a harangöntők ólomból és ónból készült zarándokjelvényeket is felhasználtak a harangok díszítésére. Az öntőforma falára illesztve mintegy ráforrasztották az apró fémdomborműveket a harang palástjára.⁷²

Szent Luca (december 13.) neve a lux (fény) szót rejt magában, ami a halotti szertartás egyik mondatában is szerepel: Az örök világosság fényesedjék nekik! Alakja a halottak kultuszával fonódott egybe, s így többek között ő lett a temetők és a temetőkápolnák védőszentje is.

Az esztergomi székesegyház középkori harangtornyában álló Luca-oltárnál a meghalt hívekért könyörögtek, harangjainak szavával pedig a leselkedő gonoszokat igyekeztek elrettenteni.⁷³

4. Fontos események, szentek, harangozás

Rókus (augusztus 16.) az ispotályok, kórházak védőszentje. Megóv a pestistől és az állatbetegségektől. Nagyon népszerű szent, sok búcsújáró-kápolna viseli a nevét. Számos Rókus-kápolnát az egykori pestisjárványokra emlékeztetve szenteltek tiszteletére.⁷⁴ Tápe egyik harangját is a járvány ellen ajánlották fel Rókusnak: HAEC POPULI PIETAS ESTO SACRATA S. ROCHO. = Ez a nép jámbor szándéka; légy Szt. Rókusnak szentelve.⁷⁵

⁶⁷ Kovács 1919. 170.

⁶⁸ Szentek Lexikona 1994. 266.

⁶⁹ Az egyik kisszilvai harang felirata: IN HONOREM S. MICHAELIS FIERI CURAVIT MICH. CSAPLIA PROPINATOR TERNIENSIS PRO ECCLESIA KIS SZILVIENSI 1769. = Szent Mihály tiszteletére Csaplia Mihály tanyái (...) készíttetett a kisszilvai templom számára 1769-ben. Janicssek 1922. 13.

⁷⁰ A chrenóci (Chrenovice) Mihály-templom harangjának felirata. Bálint 1977. II. 319–20.

⁷¹ Nagybákay 1964. 6.

⁷² Endrei 1982/4. 27.

⁷³ Bálint 1977. I. 73–4.

⁷⁴ Szentek Lexikona 1994. 314.

⁷⁵ Kovács 1919. 169.

Szent Kozma és Damján (szeptember 26.) többek között az orvosok, patikusok és a betegek védőszentjei. A néphit szerint a Kozma és Damján-kenőcs elűzi a betegségeket, a pestist és minden nyavalyát.⁷⁶ A középkorban igen kedvelt szentek voltak. A venécei harang is az ő tiszteletükre öntetett: CURAVIT FIERI EX DEVOTIONE PETRUS SZIDOR EX VENECIA PRO ECCLESIA VENECIENSIS IN HONOREM S. S. KOZME ET DAMIANI 1755. = Venécei Szidor Péter elhivatottsággal készítette a venécei egyházközség számára Szt. Kozma és Damján tiszteletére 1755.⁷⁷

5. Települések névadó szentjei – harangok

Az ábrahámfalvi (Abrahámová) harangot a település névadó szentjének (október 6.) tiszteletére szentelték. Ábrahámot Izsákkal és Jákobbal együtt említik meg: DEUS ABRAHAM, DEUS ISAAC, DEUS JACOB, DEUS VIVORUM ET MORTUORUM, MISERERE NOSTRI. ANNO DOMINI 1633. = Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene, élők és holtak Istene, könyörülj rajtunk!⁷⁸

Szent András (november 30.) már a középkorban is igen közkedvelt szent volt, érthető, hogy a szentandrásiak is az ő oltalmába ajánlották harangjukat: EDIFICATA EST CAMPANA ISTA IN HONOREM SANCTI ANDREAE APOSTOLI 1494. = Ezen harang öntetett Szt. András apostol tiszteletére.⁷⁹

6. Népszerű szentek és harangjaik

Kerény (Quirinus) (június 14.) a Diocletianus-féle keresztényüldözés idején szenvedett vértanúságot. A gömöri Nagyrőce (Rauschenbach, Velká Revúca) régi templomának Árpád-kori, később átöntött harangjának körfelirata könyörög hozzá: O + FACTA + EST + CAMPANA + ISTA + IN + HONOREM + DEI + OMNIPOTENTI + IN + HONOREM + SANCTI + QIRINI + IMB. ANNO 506. = Ez a harang a mindenható Isten dicséretére készült és Szent Kerény dicséretére, állítva (1)506-ban. A középkorban kedvelt szent lehetett, tisztelete a barokk szentek előterébe kerülésével visszaszorult.⁸⁰

Szent László (július 29.) számtalan templom és harang védőszentje. A majsai harang felirata így hangzik: Szt. László, a magyart palástoddal betakard!⁸¹ A debrődi templom harangját is neki szentelték.⁸²

Szent István (augusztus 20.) kultusza általánosan elterjedt volt. Az ő tiszteletére és közbenjárására öntötték a hejcei legkisebb harangot is: FECIT CAROLUS EITELPERGER CASSOVIAE. P. SAMUELE TIMON. S. I. REGENTE SEMINARIJ

⁷⁶ Bálint 1972. 141-4.

⁷⁷ Janicsek 1922. 116.

⁷⁸ Bálint 1977. II. 366.

⁷⁹ Pajdussák 1909. 20.

⁸⁰ Bálint 1977. I. 278.

⁸¹ Csík 1986/3. 44.

⁸² Görcsös 1995. 150.

KISDIANI FUSA A. 1731. = Készítette Eitelperger Károly Kassán. Timon Sámuel jezsuita a Kisdý-szeminárium vezetése idején öntetett 1731-ben. A harang oldalán Szent István domborműve is látható, körülötte felirat: S. STEPHANUS REX. UNG. = Szent István, magyarok királya.⁸³ A kajátai csengőt Szűz Mária és Szt. István képe díszíti.⁸⁴

Szent Imrét (november 5.) a barokk kortól kezdve számtalan templomban tisztelték. Alakja harangokon is megjelenik: EMERICE, UT TIBI VIRGINEOS NEC TACTOS GRANDINE FLORES. CASTA MANUS QUOVIS MANE FERRAT TEMPESTATE REMOTA, LUCEM REDDE TUO QUALIS IN ORE NITET; DO PUROS SOLES. = Imre, hogy szűzi, jégesőtől érintetlen virágokat hozzon neked egy tiszta kéz reggel, derült időben, adj olyan fényt, amilyen arcodon ragyog; tiszta napsütéseket adok.⁸⁵ A komáromi Szt. András-templom harangja pedig ezt kongja: Boldogok a tisztaszívűek, mert ők Istent látandják. Szt. Imre magyar herceg, könyörögj érettünk!⁸⁶

Számos templomot és harangot szenteltek Szent Márton (november 11.) tiszteletére is. A hámbori nagyharang szövegezése a középkori harangfeliratokat idézi: VIVOS VOCO, MORTUOS PLANGO, FULGURA FRANGO. IN HONOREM SANCTI MARTINI FUSA 1771. REFUSA CIBINII 1873. = Az élőket hívom, a holtakat meggyászolom, a villámokat megtöröm. Szent Márton tiszteletére 1771-ben öntetett.⁸⁷

Az 1675-ben, Herold Boldizsár által öntött pozsonyi harangon Szűz Mária és a kisdéd Jézus domborműve mellett Szent Márton képe is látható.⁸⁸ Szent Márton a patrónusa a csikberényi templomnak és az 1924-ben Sopronban öntött nagyharangnak is.⁸⁹

Szent Erzsébet (november 19.) tisztelete már a XIII. században megkezdődött. Legendája szerint Erzsébetnek forró vágya volt olyan magas tornyot építtetni, hogy a harangok szavát Magyarországon is meghallják.⁹⁰

Előszeretettel szenteltek neki harangokat: IN HONOREM S. ELISABETHAE VID REG. HUIC ECCLES. VISOKAENSI PATRONAE ... CURATA. ANODNI M.D.C.C. = Szent Erzsébet, e magasi egyházközség védnökének tiszteletére.⁹¹ A jászapáti harang felirata pedig a következő: Árpádházunk öröme, honunk büszkesége, Szent Erzsébetünk, könyörögj érettünk!⁹²

⁸³ Mihalik 1897. 344-5.

⁸⁴ Janicsek 1922. 113.

⁸⁵ A nagyszombati harang felirata. Kovács 1919. 169.

⁸⁶ Kovács 1919. 171.

⁸⁷ Janicsek 1922. 13.

Egyéb harangfeliratok: IN HONOREM SANCTI MARTINI ET OMNIUM SANCTORUM = Szt. Márton és minden szentek tiszteletére. Az olaszteleki harang felirata 1489-ből. Kisgyörgy 1990. 3.

SANCTE MARTINE ORA PRO NOBIS 1510. = Szt. Márton, imádkozzál érettünk! 1510. Az alsófricskei nagyharang felirata. Janicsek 1917. 204.

FUDIT ME GEORGIUS N OVARI IN HONOREM S. MARTINI ANNO DOMINI 1688. = Óvári György öntött engem Szt. Márton tiszteletére 1688-ban. A kapi kisharang felirata. Janicsek 1917. 206.

⁸⁸ Kemény 1908. 93.

⁸⁹ Gelencsér-Lukács 1991. 245.

⁹⁰ Bálint 1977. II. 478.

⁹¹ A magasi nagyharang felirata. Janicsek 1922. 114.

⁹² Kovács 1919. 172.

Az összes szentek tiszteletére ajánlották fel a palocsai nagyharangot. A felirat azonban a legismertebb és legkedveltebb szenteket külön is megemlíti: AD LAUDEM ET GLORIAM SSMAE TRINITATIS BEATISMAE VIRG. MARIAE. S. VALENTI. S. MICHAELIS ARCHANG. S. ANTONII DE PADUA. S. JOSEPHI S. ANGELI CUST. S. JOAN. NEPOM. ET OO. SANCTORUM HONOREM + SPLIS AC M: D: MICHAEL HORVÁTH LIB. B: DE PALOCSA CUM SPLI AC M: D: CONTHORALI CHRISTINA PERINI SUMPTIB, SUIS ERIGI CURAVIT ANNO 1713. = A legszentebb Háromság, a boldogságos Szűz Mária, Szent Bálint, Szent Mihály arkangyal, Páduai Szent Antal, Szent József, Szent Órangyal, Nepomuki Szent János és minden szentek dicséretére és tiszteletére + (...) Palocsai Horváth Mihály (...) és Perini Krisztina a maga költségén emeltette 1713-ban.⁹³

Szent Bálint (február 14.) gyógyító szent, Nepomuki Szent János (május 16.) a hajósok, a haldoklók és a gyónási titok patrónusa. Kedveltségét mutatja, hogy alakjához tréfás történetek is kötődnek. Tápén például elhitették az avatatlan idegennel, hogy a szent szobra karácsonykor, amikor meghallja az éjféli harangszót, lemegy a Tiszára inni.⁹⁴ Bakonybélben azt beszélték, leveszi a sapkáját, ha meghallja a harangszót.⁹⁵

Előadásom elsődleges célja az volt, hogy áttekintést nyújtsak a harangok és a szentek, illetve ünnepnapjaink között fennálló kölcsönös viszonyról, összefonódásukról. Egyúttal igyekeztem megvizsgálni azokat a mozzatokat, amelyeknek köszönhetően bizonyos szentek az évszázadok során – többé vagy kevésbé, elválaszthatatlanul vagy felületesen – a harangokhoz, a harangozás szakrális és profán funkcióihoz kötődnek. Vizsgálódásaim során Janicsek József, Kovács Mihály, Patay Pál és mások latin nyelvű harangfelirat-kiadványait tekintettem át és próbáltam – a teljesség igénye nélkül – betekintést nyújtani e máig igen kevésbé vizsgált területről.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1937/B. *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Budapest.

1942 *Az esztendő néprajza.* Budapest.

1943 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallási népelet köréből.* Szeged.

1972 Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* 141-5.

1974 Szent György kultuszának maradványa a hazai néphagyományban. *Ethnographia* LXXXV. 212-30.

1977 *Ünnepi kalendárium.* I-II. Budapest.

1981 Patrocínium, egyházi év és néphagyomány. In: *A hagyomány szolgáltatásában. Összegyűjtött dolgozatok.* Budapest, 68-79.

⁹³ Janicsek 1922. 114.

⁹⁴ Bálint 1942. 60.

⁹⁵ Bálint 1977. I. 378.

CSÍK Antal

1986 Majsai harangok és harangozók. *Honismeret* 3. 43–44.

CSATKAY Endre

1937 Vasmegyei harangöntőkről. *Vasi Szemle* 97-8.

DÖMÖTÖR Tekla

1983 *Magyar népszokások*. Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.)

1990 *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest.

ENDREI Walter

1982 Zarándokjelvények. *Múzsák*. 4. 26-7.

GELENCSÉR József-LUKÁCS László

1991 Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében. *Fejér megye néprajza III. Székesfehérvár*.

GÖRCSÖS Mihály

1995 Szent László kápolnája és búcsújáró helyek Debrődön. In: *Vallásos népélet a Kárpát-medencében*. Szerk.: Barna Gábor. Budapest, 144-52.

JANICSEK József

1917 Régi harangok Sáros megyében. *Archeológiai Értesítő* 204-8.

1922 Régi harangok Sáros megyében. *Archeológiai Értesítő* 110-6.

KISGYÖRGY Zoltán

1990 Ha szól a harang... *Keresztény Szó*. I. évf. 47. sz. 3.

KOVÁCS Mihály

1919 *A harang*. Budapest.

MIHÁLYFI Ákos

1933 *Nyilvános istentisztelet*. Budapest.

MIHALIK József

1897 Felsőmagyarországi régi harangok és harangöntők. *Archeológiai Értesítő* 342-7.

MYSKOVSZKY Viktor

1865 A bártfai három régi harang. *Vasárnapi Újság*. 186.

NAGYBÁKAY Péter

1964 *Magyarországi vas- és fémműves céhek pecsétjei*. Budapest.

PAJDUSSÁK Máté

1909 *Szepesmegye középkori ércöntvényei és azok mesterei*. Lőcse.
é. n. Iglói ércművesek a középkorban.

RÁCZ Sándor

1985 A vihararoki viharágyú. *Honismeret*. 40-1.

1994 *Szettek lexikona*. Budapest.

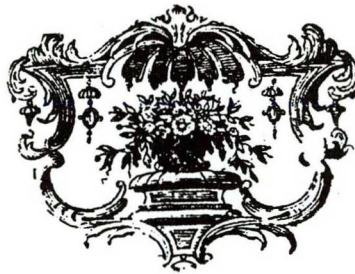
VISEGRÁDI János

1909 Turóc vármegye egyházi műemlékei. *Archeológiai Értesítő*. 193-8.

Simándi, Katalin

Saints in the Reflection of Churchbells with Latin Inscriptions

The church and its equipments are considered to be sacred objects in the folk religiosity. The sounds of bells are the sound of the cult. The Catholics named the bells after saints and superscribed them. They thought that the sound of these bells protect the community from the destruction of storms, hail and fire. The author shows the junction of the bell, the tolling and the legends of the saint in the reflections of the old bells in Hungary.

A DOMONKOS SZENTEK TISZTELETÉNEK NÉPSZERŰSÍTÉSE A SZOMBATHELYI RENDHÁZBAN A XVII–XVIII. SZÁZADBAN

A dolgozat azt vizsgálja, hogy a szombathelyi rendházban Szűz Mária és a domonkos szentek tisztelésének terjesztésére milyen liturgikus gyakorlatot vezettek be a XVII. és a XVIII. században, illetve ennek képi megjelenítése hogyan következett be az oltárképek, szobrok, kegytárgyak elkészítésével, sajátos ikonográfiai program kidolgozásával.

A török hódoltság korában elnéptelenedett kolostorok újjászervezése a XVII. század első felében kezdődött el. A XVI. században is életképesnek bizonyult ferences rend és az új, erősen terjedő jezsuita rend mellett a többi középkori alapítású rend is rendezte sorait, a külföldi rendtartományok segítségével újraindította a szerzetesi életet. A domonkos rend, amely a középkorban magyar vértanúkat is adott a tudós tanár és hittérítő Magyarországi Pál vagy Bánffy Buzád személyében, a XVII. század elejére teljesen elnéptelenedett, csak két domonkos apáca élt a nagyszombati klarissza apácák zárdájában.

A domonkos szerzetesek behívását már Pázmány Péter tervezte, s tervét gróf Batthyány Ádám támogatta hathatósan. 1634–35-ben Batthyány tárgyalást folytat Johannes Valdespino spanyol domonkos, bécsi egyetemi tanárral. A letelepedés helyszínéül a Batthyány birtok több városa is szóba került: Rohonc, Körmend, Szalónak, Németújvár.¹ Ridolfi domonkos generális 1635-ben Rómából írt levelében megerősíti, hogy Batthyány Ádám segítségével sikerült a domonkosok magyarországi letelepedése.² 1636-tól a lendületes és agilis bécsi egyetemi tanárt, az olasz Sigismondo Ferrarit (1589–1646) bízta meg rendje a magyarországi tárgyalások vezetésével. Draskovich György győri püspök fogadja be a rendet egyházmegyéjébe, s a Szombathely határában levő Szentmárton község templomát, – mely egyben a mezőváros akkori plébániatemploma, – és plébániáját összes javával együtt a domonkos rendnek ajándékozta 1638. április 4-én. A plébánia felszerelését a Szent Márton templom és a plébániává tett vártemplom között felosztották. A rendtagok beköltözésekor maga Ferrari is jelen volt.³ A nagytudású tanár tanulmányozta a rend magyarországi középkori történetét, s a domonkos rend népszerűsítésére 1637-ben megírta a magyar rendtartomány történetét. Könyvét Bécsben nyomták ki, címe: *De Rebus Ungaricae provinciae Sac. Ordinis*

¹ Iványi 1942, 26. Horváth 1993, 371.

² Iványi 28.

³ Iványi 1942, 28. A letelepedésről lásd még: Zsámbéky Monika: Szent Domonkos rendjének letelepedése Szombathelyen a XVII. században. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1998/2. 5–14. Ferrari szerepének újabb értékelése: Wysokinski Ireneusz OP: Ferrari Zsigmond és a Domonkos Rend újjászervezése a XVII. századi Magyarországon. *Tanítvány* 2001/2. 54–66.

Praedicatorum. Címlapján Mária, Magyarország patrónája és Szent Domonkos mellett megjelennek a rend magyarországi boldogainak kisméretű mellképei is: Paulus Hungaricus hittérítő és vértanú (†1240), Augustinus Hungaricus püspök (†1332), Bánffy Buzád vértanú (†1241), Csáki Mór (†1336), Veszprémi Boldog Ilo-na (†1270), Árpádházi Szent Margit (†1270).⁴

Batthyány Ádám élete végéig tartja a kapcsolatot Ferrarival és a szentmártoni rendházzal, erre utal fennmaradt levelezésük is. Ünnepi alkalmakra bort küld, részt vesz a Szent Márton napi ünnepi miséken.⁵

A domonkos rend támogatásában nem maradt el Ádám húga, Batthyány Erzsébet, aki férjével, gróf Erdődy Györggyel együtt bőkezűen támogatták a rendház fejlődését, vállalták 12 rendtag eltartását, s ezzel a generális a rendházat konventi rangra emelte. ⁶ A grófnő szorosan kötődött a rendhez, neki és férjének is domonkos gyóntatója volt, Gamp Domonkos és Keresztes Jácint személyében, a szentmártoni rendházban többször személyesen megjelent, ahol külön helye volt.⁷ Három lánya domonkos zárdában élt Tullnban és Studenicében. 1674-ben adományával lehetővé tette a rend megtelepedését Sopronban. Alapítólevelében külön kiemeli, hogy Szent Domonkos rózsafüzér imájának terjesztésével a Szűzanya tiszteletét akarja erősíteni.⁸ A szombathelyi és soproni rendháznak nem volt középkori előzményük, ellenben Vasváron már 1244-ben áll a templom és a kolostor, s ezt 1684-ben állította vissza Széchenyi György kalocsai érsek. Az említett három kolostoron kívül 1700-ig Pécsen, Kassán, Pesten és Vácott települnek vissza a domonkos szerzetesek. ⁹ Térjünk vissza a szombathelyi rendház történetéhez és vegyük számba a templom felszerelését a XVII. és XVIII. században!

A középkori eredetű templom, amelyet az Árpád-korban bővítettek, majd gótikus szentéllyel és hajóval nagyobbítottak meg, a XVII. század elején felújításra szorult.¹⁰ 1606-1638 között többször hallunk a templom javításáról, átépítéséről, a város is gyűjt pénzt a helyreállításra, Pázmány Péter is küldött 200 forintot a munkákra. A várostól a templom 1639-ben orgonát kapott.

A rend megtelepedésével nagyarányú építőmunka kezdődött. A templomhajót három hajósra megnagyobbították, a régebbi falakat elbontották. A magas szentély és hajó azonban statikai hibák miatt beomlott. Az újjáépítést Batthyány Erzsébet grófnő adománya tette lehetővé, aki 1668. március 10-én kelt levelében

⁴ A könyv a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban megtalálható, a címlap reprója: Dr. Horváth Sándor: A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből Bp. 1916, 201.

⁵ Iványi 1942, 52-53. 20. levél 1638. ápr. 10. Szombathely-Szentmárton. Ferrari Zsigmond domonkos levele Batthyány Ádámhoz, melyben a szentmártoni rendház felszentelésére küldött hordó bort köszöni meg. Iványi 58-59. 25. levél. 1643. november 6. Szombathely-Szentmárton. Ferrari Zsigmond domonkos commissarius levele gr. Batthyány Ádámhoz Rohoncra, melyben bort kér és Szent Márton napjára Szombathelyre meghívja.

⁶ Iványi 1942, 87-88. Függelék 7. levél 1658. szeptember 30. Róma. A dominikánus rend generálisának levele Hoffmann Tamás magyar dominikánus lectorhoz.

⁷ Szalay 1938, 26.

⁸ Olvassátok 1930. június 22. 5. A soproni domonkos rendház röpirata.

⁹ Török 1990, 159.

¹⁰ A templom középkori építéstörténetét az új ásatási eredmények tükrében lásd: Kiss-Tóth 1993, 175-199.; Kiss-Tóth: A templom története a Szent Márton-kultusszal: Kiss-Tóth-Zágorhidi Czigány 1998. A XVII. századi újjáépítésről és a templomi berendezésekről: Zsámbéky 2001.

vállalta az építési költségek fedezését. Carlo della Torre olasz építésszel ez év április 26-án kötött szerződést a templom felépítésére.¹¹ Torre mester a Batthyányak építészete volt, Ádám gróf megbízásából épített több helyen: Rohoncon, Szalónakon, Csákánydoroszlón, Körmenen, Németújváron, Borostyánkőn. Ádám halála (1659) után húga a bevált és jól ismert mestert bízta meg a szentmártoni templom építésével.¹² Az új templomban az alap- és felmenő falakat megtartva a boltozat magasságát csökkentették radikálisan. A kereszthajóba nagyméretű oltárok kerültek, a háromszakaszos főhajót fiókos dongaboltozattal fedték. A nyugati fal előtt orgonakarzat épült. A templom főhomlokzatán ekkor csak egy bejárat volt.

Ez a templom állt egészen 1930-ig, amikor a hívek számára képest már kicsinek bizonyult. Wälder Gyula tervei szerint bővítették nyugati irányban, az orgonakarzatot és a főhomlokzatot lebontották, nyugaton újabb kereszthajót iktattak be, majd a főhomlokzatot és az orgonakarzatot nyugat felé eltolva újra felépítették.

Lássuk, milyen oltárokat ismerünk a templomból a középkorban és az újkor elején!

1504-ben említik a Szent Katalin oltárt, 1512-ben a Szent László oltárt.¹³ 1592-ben hat oltára volt.¹⁴ A XVII. században a főoltár Szent Márton tiszteletére szentelt, itt tettek fogadalmat a céhszabályok betartására a szabó céh tagjai és 1 forintot fizettek a főoltárra.¹⁵ Szintén idejártak az ötvösök és vargák. Mellékoltárok: a Rózsafüzér (Rosarium) oltár, a Krisztus öt sebe oltára. Ez utóbbi építésére 1672-ben Györffy István hagyott 150 forintot és ezüst „medenecz”-ét (kézmosótál?).¹⁶ A ma is álló oltárszobrok közül a legrégebbi a 17. század óta sokszor emlegetett Szűz Mária kegyszobor, aminek csodatevő hatást tulajdonítottak. 1696-ban Esterházy Pál nádor könyvében már szerepel, mint ismert „csudálatos Boldog Asszony képe”. A szombathelyi kegyszoborról így ír: „Szombathelyi Szent Mártoni csudálatos Boldog Asszony képe Magyar Országban. Vagyon Szombathelyhez közel Szent Márton tiszteletére építtetett Templom egy klastrommal együtt, szent Dominicus Szerzetin lévő Patereknek: ezen csudálatos, és szent helyen született Dicsőséges szent Márton, Turonai Püspök, még az kut is fön lévén, melynek vizével Kereszteltetett meg itt azért a Boldogságos Szűz kivált képpen tiszteltetik, az hol viszont sok malasztokat is nyernek az áétatos, és hév Keresztények az Boldogságos Szűz esedezése által.”¹⁷

¹¹ MOL Régi jelzete: A Magyar Kamara Archivuma. Miscellanea Ecclesiastica et Religiosa. Fasc. 3. Új jelzete: E 210. Ecclesiastica et religionaria 5. tétel 44. sz. A szerződést Horváth Tibor Antal találta meg, a német nyelvű forrás közlése: Zsámbéky 1997, 83–86.

¹² Carlo della Torre munkásságát Koppány Tibor dolgozta fel. Koppány 1993, 339–354.

¹³ Horváth 1993 (1.j.) 347. Az 1504. évi oklevél: Szlovák Központi Állami Levéltár Erdődy cs. galgóczi levéltára. Ld. 47. f. 1. n. 7. Az 1512. évi oklevél: MOL Dl. 58. 263.

¹⁴ Horváth 1993 Püspöki Levéltár Győr Capsa Y. f. XII. n.1.

¹⁵ 1604. január 28-án kelt céhszabályzat, amelyet a 17. században többször megújítottak. Vas megyei Levéltár (a továbbiakban: VML) Prot. 1647. n. 55. Horváth 1993. 201.

¹⁶ VML A szombathelyi domonkos rend iratai 1455-1700. XII. 5/1a. fol. 3–4. Horváth 1993. 377. 159. j. Zsámbéky 2001. 262.

¹⁷ Mennyei Korona az az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövideden föl tett eredeti. Mellyel sok tanuságokból őszue szerzett, és az aetatos hívek lelki idvösségekre ki bocsatott uyonnann Galanthay Esteras Pál, Szentséges Római Birodalombeli Herczeg magyar Országi Palatinvs 1696. esztendőben

Mária szobra 125 cm magas, Jézus szobra 44 cm. Mária ruhája zárt nyakú, hosszú ujjú, csipkés kézelővel, erősen bővülő aljjal, fehér alapon arany virágmustrás minta díszíti. Az alj előtt hosszú bő kötény ugyanolyan mintával. Mögötte aranszegélyes, vörös alapon aranymustrás palást terül szét. Jobb kezében jogart tart, balján ül a kis Jézus, mindketten koronát viselnek. Eredetileg a szobor alapszíne fekete volt, 1736-ban Praveth János festette fehérre. Ekkor elkorhadt alsó részét kicserélik, új kezeket faragnak neki. Mária egykor hosszú rózsafüzért tartott kezében, ez már eltűnt, manapság modern rózsafüzér lóg a jobb kezében. A szobor tisztelete a XVIII. század közepén érte el a csúcspontját, ekkor sok csodás gyógyulást jegyeztek fel, amit Szűz Mária közbenjárásának tulajdonítottak. A betegségekből, szerencsétlenségekből kilábaló hívek hatalmas gyertyákat, votivképeket helyeztek el az oltáron. 1756-ban Malch József háza egy tűzvész következtében bedőlt, és maga alá temette két gyermekét. Gyermekai megmenekülésére Szűz Mária tiszteletére „képet iratott”, azaz festetett.¹⁸ Metszeten is megörökítették a szobrot és búcsús szentképként terjesztették. Két ábrázolását ismerjük, az egyiket Johann Bernhard Hermann grazi metsző készítette, lapján a Mária-szobor alatt látható a Szent Márton templom és kolostor képe az előtte álló Szent Márton kútjával. A rokokó keretdíszbe foglalt kép 1750 körül készült, eredeti példányát eddig nem találtam. Felirata: *Gratiosa Mater F. F. Praedicatorum Sabariae ad S. Martin.*¹⁹ A másik metszetlap ismeretlen mester műve, rajta angyalok között felhők fölött áll a Szűzanya, karján a gyermek Jézus, kezében jogar, lilium és rózsafüzér. Felirata: *Maria Regina Sanctissima Rosarii Sabariae in loco natali S. Martini Episcopi Turonen(sis) multis gratiosa.* A vöröses színnel nyomott lap egykor gróf Széchenyi Ferenc szentképalbumában szerepelt, az ő hagyatékából került az Országos Széchenyi Könyvtár gyűjteményébe.²⁰ A rengeteg csodás gyógyulás szemet szúrt a szombathelyi Szentszéknek, és mivel a domonkos atyák a szószékről is hirdették ezeket a csodákat, 1759-ben kivizsgálták az ügyet. 1761-ben hozták meg a döntést, az oltárról leszedették a hatalmas gyertyatartókat és gyertyákat, az emléktárgyakat szintén, megtiltották a Mária-szobor képeinek, metszeteinek terjesztését, és a három örökmécses helyett csak egyet engedélyeztek.²¹ A kegyes adományokat és hagyatékokat azonban nem tudták megakadályozni, amelyek bizonyítékai a szombathelyiek Mária-tiszteletének és a Mária-szoborhoz való kötődésüknek. A kegyeszobor öltöztetésére számtalan esetben hagyományoznak a polgárok ruhát, gyűrűt, övet, pénzt, ezüstneműt. Néhány példa a sokból: 1663. május 29-én Adorján Ilona, Sütő Benedek özvegye a domonkosoknak hagy egy 15 lat súlyú arany pártaoövet, „mely pártá eövet Boldogh Asszony képére tegyenek és azon tarczak”.²² 1692-ben Szemenyei Erzsébet hagy 15 forintot a kongregációra, egy rubintos arany gyűrűt a Boldog Asszony képére.²³ 1698-ban Polyanicz Panna

¹⁸ Reprodukciója: Szalay 1938., 19. ill. csak a templommábrázolás: Kádár–Horváth–Géfin Bp. 1961, 27. Továbbá Zsámbéky 2001. 293.

¹⁹ OSZK *Imagines Sacrae* B. M. V. et *Sanctorum Hungariae* Nr. 600. 926. Reprója szerepel: Szilárdfy – Tüskés–Knapp 1987, kat. 347., 299. továbbá Zsámbéky 2001. 239.

²⁰ Szalay 1938. 118.

²¹ VML Testam. f. A n.1. Horváth T. A. irathagyatéka 6. doboz. Horváth 1993. 377. 159j. Zsámbéky 2001. 260.

²² VML Testam. f. C n. 234. Horváth T. A. irathagyatéka 6. doboz. Zsámbéky 2001. 265.

²³ VML Testam. f. C n. 214. Horváth T. A. irathagyatéka 6. doboz. Zsámbéky 2001. 265.

Németh Szabó Mátyásné hagy egy 33 forintot érő aranyos pártaoövet a domonkosoknak, hogy osszák szét: a kongregáció ládájába 2 forintot, Rosariumos B. Asszony képére 3 forintot, „boltba” (kriptába) temetésére, egy „felülmögöt, kit meg kemenetessenek „(keményítsenek), Rosariumi B. Asszony képére.²⁴ Az öltöztethető rózsafüzéres Mária-szobrok kultuszát a domonkosok különösen népszerűsítették, a közeli vasvári templomban is találkozhatunk egy példányával. Öltöztethető Mária szobrot rózsafüzér körmeneteken is körbevittek Máriás zászlóval együtt az éneklő lányok ugyanúgy, mint Máriazellben.

Mivel a hagyomány szerint a rózsafüzért Szent Domonkos személyesen a Szűz anyától kapta, és ezzel a felszólítást a rózsafüzér imákra, melyben az Istenanyán keresztül fordulhatnak a hívek segítségért Krisztushoz, a rend kezdettől fogva nagy hangsúlyt helyezett a rózsafüzér ájtatosság terjesztésére. A rózsafüzér megkedveltetésére Rózsafüzér társulatot hoztak létre, amit Boldog Asszony Congregációjának is neveztek. Szombathelyi alapítása Ferrari nevéhez fűződik, aki 1636. szeptember 6-án a rend generálisától kapott felhatalmazást a rózsafüzér társulatok alapítására.²⁵ Életrajzírója megörökítette róla, hogy magyarul csak a rózsafüzért tudta el imádkozni, ám az egyik Rózsafüzér Királynője ünnepen nem volt más szónok, csak ő, és az olaszul elmondott szentbeszédét a magyarok és a németek is megértették.²⁶ A társulat tagjai a Rózsafüzér oltár előtt végezték imájukat több mint száz évig, 1759. körül az ájtatosságot a Szűz Mária oltárhoz vitték át. S hogy még buzgóbban végezhesék az áhitatot, engedélyt kaptak, hogy a főoltárról az Oltáriszentséget áthozzák a Szűz Mária oltárra.²⁷ A rózsafüzér ájtatosság elmélyítésére a rendház 1752-ben kinyomtatta a templomban énekelt rózsafüzéres énekeket: A szentséges Rosariumról énekek, melyeket a' Szent Rosarium Társaságban lévő Attyafiak, Tisztelendő PP. Dominikánusok Templomában minden Vasárnap, és Ünnepe napon a' Rosariom előtt, úgy utánna szoktak énekelni. A csizmadia céh legényei 1762-ben ünnepnapokon a rózsafüzért a kongregáció misztériumos öltözetében mondták el.²⁸

A Rosarium oltár mellett állhatott a Rosarium kongregáció ládája, amelyre gyakran hagynak végrendeletekben kisebb-nagyobb összeget, cserébe rózsafüzér imádtságot kérnek.

Az 1641-ben felvett sekrestyei inventáriumban szerepel két hordoztató Szűz Mária szobor, festmények a következők: a Legszentebb Rózsafüzér, Szent Domonkos, Szent Márton, a négy evangélista képei. Templomi zászlók: egyiken Szűz Mária a rózsafüzért adja át Szent Domonkosnak, másik fehér selyem zászlón Szent Márton képe, a harmadik vörös zászlón Szűz Mária Szent Istvánnal és Lászlóval, a másik oldalán Szent Márton.

A templom felépülésekor több, a domonkos rend által tisztelt szent képmását festette meg a rendház 1678-ban. Szallay Vince vasvári domonkos segítő testvér a

²⁴ Sigismondo Ferrari: De Rebus Ungaricae Provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum. Viennae 1637, 605., idézi Szalay 1938. 101.

²⁵ Szalay 1938. 101.

²⁶ Szalay 1938. 103.

²⁷ Szalay 1938. 105.

²⁸ 1745., 1746, 1752. stb évekből Szalay 1938. 129.

mestere a kolostor folyosójára kerülő nagyméretű képeknek. Boldog Margit, Sienai Szent Katalin, Szent Domonkos, Veronai Szent Péter és Szent Rajmund képei 1950-ig eredeti helyükön lógtak, ekkor a szerzetesek elűzésekor az államosított épületből kirakták őket. Egészen 1990-ig senki nem tudott róluk, azt gondoltuk, hogy elkallódtak vagy tönkrementek. Szerencsére az ásatások során tüzetesen megvizsgálták a toronyalját is, ide dobálták be a képeket, amelyeket nagyon sérült, szakadt állapotban találtunk meg 1990-ben. A festmények restaurálása azóta folyik, a Szent Domonkos-kép és a Szent Margit-kép elkészült.

Szent Domonkos képei és tisztelete

Szallay Vince képén Domonkos szerzetesi ruhában álló fiatal férfialak. Homlokán csillag, feje körül dicsfény. Bal kezében liliumot tart és kezét egy tőle jobbra lévő asztalon álló könyvre támasztja. Az asztalt vörös terítő borítja, jobbra alul fáklyát tartó kutya a rend nevére utal (domini canes). A bal sarokban 1678-as évszám. Az egész kép sötét háttérű, színbeli változatosságot a szent fehér-fekete köntöse jelent.

Szintén a plébánián találtunk egy kisméretű, fára festett, eléggé megsötétedett Szent Domonkos képet (43 x 29,5 cm). A szentet a szokásos attribútumok kísérik, szerzetesi ruhában térdel, vele szemben egy kis angyal virágot nyújt (liliom?), az előtérben a kék földgömb, jobbra kutya égő fáklyával.

Szent Domonkos napján ünnepi prédikációt tartottak zenés istentiszteleten. Ennek több feljegyzését találjuk a XVIII. század közepéről.²⁹ 1755-ben az ünnep fényének emelésére egy újabb Szent Domonkos képet festet a rendház, amit az ünnepen a főoltárra helyeztek. (A kép 7 forintba került, a keret 2 forintba.) Oltára előtt örökmécs égett. A templomban őrizték Domonkos ereklyéjét is. Aranyozott ezüst ereklyetartóját Szaniszló Márton szombathelyi ötvös készítette 1777-ben. Szokatlan formát mutat, sugaras napkorongot tartó fáklyás kutyát. A kutya előtt a földgolyó, amit rózsafüzér ölel körbe.

Szent Margit képe és tisztelete

Az Árpádházi királylány egészalakos képe. Mérete 193 x 109 cm. Sötét háttér előtt áll szerzetesi ruhában, a fejét borító kendőn nyitott korona. Jobb kezében liliumot tart, baljában könyv és rajta egy másik zárt korona. Jobb oldalon vörös leppellel letakart asztal könyvekkel. A terítón koszorúban: F VS O P 1678, feloldása: Fecit Vince Szallay Ordo Predicatorum 1678. Margit feje körül széles dicsfény, a jobb felső sarokban vörös drapéria. 1870-ben a kőszegi domonkos nővérek javították át ezt és Sienai Szent Katalin képét, amely munkáért cserébe a rendháztól egy régi ezüst kelyhet kaptak.³⁰

²⁹ VML A szombathelyi domonkos rend iratai 1455-1750. XII. 5/1. A. fol 1-6. Szalay 1938, 38.

³⁰ Szalay 1938. 38. A festmény fotója: Tarczai 1930, 148.

Szent Margit tisztelete kezdettől fogva folyamatos a domonkos rendben, a XVII. század közepén szenttéavatása ügyében P. Sigismondo Ferrari küld követeket Rómába. 1642-ben engedélyezték Margit tiszteletét a misében és a papi zsolozsmában. Szombathely, mint az akkori egyetlen rendház a kiindulópontja lett a felújított magyarországi Margit-tiszteletnek. Szent Margit ünnepén a képet a főoltárra állították. 1643 óta halála napján, január 18-án triduumot tartanak a templomban. Ez olyan erős hagyománnyá vált, hogy még a domonkos atyák elűzése után a világi plébánosok is megtartották mind a mai napig.

Veronai Szent Péter tisztelete

Veronai Szent Péter képeinek nagysága és betűjelzése ugyanolyan, mint Szent Margité. Tiszteletét P. Gabelhoven Albert Jácint apát vezette be Szombathelyen 1686-ban.³¹ A Szent Péter tiszteletére az Oltáriszentséggel megszentelt víznek csodálatos erőt tulajdonítottak. P. Gabelhoven házfőnöksége óta szentelték meg az ünnepnapon a templom előtti Szent Márton kút vizét, melyen a város tanácsa is résztvett. A rendháznak ereklýje volt Szent Pétertől. A szentmártoni gazdák Szent Péterhez könyörögtek esőért és a mezei munkák sikeréért.

A XVIII. század közepén a templombelső berendezését felújítják, új oltárokat készítenek. Az oltárok elrendezésében és a templom titulusában ekkor változás történik, az ősi Szent Márton patrocíniumot felváltja a Szentháromság titulus. A változás pontos okát nem ismerjük, úgy látszik a patrónus házaspár, gróf Erdődy László és felesége Illésházy Anna Mária és a konvent vezetői fontosabbnak tartották a domonkos rend szellemiségéhez szorosabban kapcsolódó témák megjelenítését, mint Szent Márton kultuszát. Így Szent Márton a főoltárról a bal oldali mellékkápolnába szorul ki, a főoltáron pedig a Szentháromság dicsőítése és a Szentháromsággal foglalkozó két szent, Aquinói Szent Tamás és Szent Ágoston kapott helyet. A Szentháromság tiszteletének előtérbe kerülését bizonyítja az a híradás, melyben Csődi Pál plébános 1759-ben a győri püspöknek jelentést tesz a Szentháromság egyesületről, amelynek több száz tagja volt.³² Az Erdődy család továbbra is adományokkal látja el a templomot, Erdődy László 1747-ben és 1750-ben 40-40 forintot fizet a rendháznak.³³ Vépi kastélyában is domonkos atya a házilelkész.

A nagyméretű, hosszúkás főoltárképet (389×193 cm) oszlopokkal, szobrokkal gazdagon díszített oltárépítmény keretezi, amelyet felül a mennyezetig felérő baldachin koronáz meg. Az oltárkép feletti architrávon a donátor házaspár gróf Erdődy László (meghalt 1751-ben) és Illésházy Anna Mária címere látható.

A festmény két sávra tagolódik, felül a Szentháromság, alul Aquinói Szent Tamás és Szent Ágoston püspök alakja látható. A felső sávban balra a vörös leplel

³¹ Szalay 1938. 133.

³² Szombathely, Püspöki Levéltár, Elenchus Causarum coram S. Sede Sabariensi suscitatarum et Ordinaria Juris Via pertractatarum. Fasc. 4. 1762 et 1763. No. 47. idézi Szalay 1938. 121.

³³ Szalay 1938. 135.

Krisztus ül egy hatalmas felhőgomolyagon, mellette nagy keresztje átlós beállításában, amelyet átkarol. Krisztus felsőteste és lába meztelen, arca profilból látható, hosszú barna haja vállára omlik. A tőle jobbra lévő Atyára tekint. Kettejük között a világmindenséget jelképező nagy kék gömb lebeg. Az Atyaisten szintén szürkés felhőkre támaszkodik, csupán felsőteste látható. Zöldesszürke ruhát és sárga leplet visel, bal kezében jogar, kinyújtott jobbával a képmező felső részén lebegő galambra mutat. A Szentlélek megszemélyesítője aranyló fényben fürdik. A kép alsó sávjában balra az előtérben Szent Tamás térdel szerzetesi ruhában, övén rózsafüzér lóg, mellén a magiszteri láncon függő lángoló napkorong, két kezét imára kulcsolva maga előtt lógatja. Tőle jobbra emelvényen, díszes püspöki alakját egészen elfedi a hullámozó, logikátlanul szétomló palást. Jobb kezében hatalmas, kinyitott könyvet tart, amit a néző felé mutat, és egy lángoló szívet. Mögötte olvasópult tollal, tintatartóval. A püspök előtt egy gyermek kagylóból vizet önt. A gyermek és Tamás előtt két nagy, becsukott könyv hever egymáson, a felső gerincén jelezte nevét a festő: „1753 Antoni Jäntl pinxit”.

A kép festője, Anton Jandl (1723–1805) a XVIII. század második felének jelentős oltár- és arcképfestője volt Stájerországban. A domonkos templomba eddigi legkorábbi ismert képe került, valószínűleg a bécsi vagy a grazi domonkosok közvetítésével. A festmény szereplőinek eddigi meghatározása hibás volt, mert nem figyelték meg kellően az ábrázolás részleteit. Például a vizet öntő kisgyerek figurája egyértelműen Szent Ágostonra utal. Legendája szerint a tengerparton sétálva a Szentháromság titkáról elmélkedett, amikor megpillantott egy kisfiút, aki a tenger vizét egy kagylóval egy homokmederbe merte át. Ekkor értette meg, hogy előbb sikerül a gyerekek kimernie a tenger vizét, mint az emberi értelemnek Isten létét és a Szentháromság titkát kimerítenie. Ágoston írói munkásságának jelképe az írópult tollal, az előtér nagy könyvei, továbbá attribútuma a kezében tartott lángoló szív, Isten szeretetének szimbóluma. A kép programjának kidolgozója nemcsak a Szentháromság megjelenítését tartotta fontosnak, hanem a prédikátor rend magas fokú teológiai képzettségének megfelelően a Szentháromságtannal foglalkozó legnagyobb gondolkodók ábrázolását is, Szent Ágostont és Aquinói Szent Tamást is. A nápolyi szenten keresztül a domonkos rend is képviselte magát, mintegy felhívta a figyelmet arra, hogy a prédikátorok nagy közössége milyen kiemelkedő szent tudóst adott az egyetemes egyháznak.

A diadalív két pillérénél egy-egy kisebb oltár áll, balra az északi pillérnél áll az Aquinói Szent Tamás oltár, jobbra a déli pillérnél a Szűz Mária-oltár a már bemutatott csodálatos Mária kegyszoborral.

A keleti (rég)i kereszthajó jobb oldali oltára a Rózsafüzér királynéja tiszteletére szentelt és a rózsafüzér ájtatosságot hivatott elmélyíteni. Amint már említettük, Rózsafüzér-oltár már a XVII. században is állt a templomban, de ebből kegykép vagy szobor nem maradt meg. Az oltárképen (szélessége 167 cm) a gyermekét ölében tartó Mária rózsafüzért ad át a térdelő Szent Domonkosnak és Sienai Szent Katalinnak. Lába alatt holdsarló, vörös ruhában, aranyszegélyű kék köpenyben ül. Domonkos előtt a nevére utaló kutya, fáklyával a szájában. Előttük könyvet tartó angyal, a könyv kinyitott lapján a felirat: „VADE PRAEDICA / ROSARIVM MEVM”. Szent Katalin lángoló szívet tart, előtte angyal liliummal. A háromszögű

kompozícióba szerkesztett főalakok csoportját mennyei angysereg veszi körül. A festmény felett a Draskovich és az Erdődy család egyesített címerét helyezték el. A kép igen színvonalas munka, színei, kompozíciós szerkesztése, a figurák arányai és részletei kiváló mesterkézre utalnak, sajnos nem jelezte művét, és írott forrásból sem találtunk eddig rá utaló sorokat. Rózsafüzéres Mária képeket a XV. század vége óta ismerünk, a XVI–XVIII. században kedvelt témája az olasz, osztrák, német festőknek, különösen a domonkos rendi templomok oltárait, mennyezetét díszítik vele. Pl. Giovanni Battista Tiepolo (1696–1770) mennyezetképe a velencei S. Maria del Rosario templomban vagy Johann Michael Rottmayr (1654–1739) festménye a salzburgi Kollegialkircheben. Vas megyében a celldömölki bencés templomban vagy a vasszentmihályi templomban találunk Rózsafüzér királynéja oltárképet.

A Szent Márton templom oltárképét két pár oszlop kereteli, melyek előtt bal oldalon Nepomuki Szent János és Szent Vince, jobb oldalon Veronai Szent Péter és Szent József mozgalmas alakjai állnak. A prédikáló Ferreri Szent Vince kezében nyitott könyv, benne idézet: „Time Deum Quia / Venit Hora Iudicii Eius/ Apoc XIV”. A párkányzat felett két női szent térdelő alakja. Középen két angyalal körülvéve sugarkoszorúban Jézus nevének betűi (IHS), a gyermek Jézus álló figurája és puttófejek. Legfelül domború kerek mezőben az oltár titulusa: „... SACRATISSIMI ROSARII O. P. N.”.

A Rosarium-oltárral szemben, a kereszthajó északi felében áll a Szent Domonkos-oltár. Az oltár felépítménye hasonló az előbbihez, szintén a boltozat magasságáig felér. A középképet, mely Domonkos álló alakját ábrázolja, két pár oszlop és egy-egy pillér fogja közre. Domonkos szerzetesi ruhában áll arany háttér előtt, körben felhőkoszorú. Homlokán arany csillag, bal kezében pásztorbot, jobbában könyv és liliom. Mellette balra, félig fedve a kutya fáklyával. Az oltáron a tabernákulum helyén Veronai Szent Péter derékképe (66×52 cm). A felfelé tekintő szerzetes a vértanúság jeleit hordozza, fején kard, szívében tör. Jobb kezében virágos ágat tart, baljában magasra emeli a keresztet. Az oltár bal oldalán Szent Ágoston és a domonkos rendi V. Pius pápa, lába alatt egy legyőzött török feje. Pius pápa és a jobb oldalon álló Boldog V. Ince pápa kezében is nagyméretű, három kereszt-szárral ellátott kereszt, ami a pápai méltóságra utal. Utóbbi eredeti nevén Tarantaise-i Péter domonkos szerzetes volt, hasonlóképpen a mellette álló Szent Antonin firenzei érsek. Az érsek bal kezében pásztorbot, lábánál püspöksüveg, jobb kezében mérleg. Domonkos festménye felett a tagolt párkánnyal elválasztott felső szinten arany háromszögben Jahve neve, körülötte sugarakban puttók. Kétdalt két női szent.

A modern, nyugati kereszthajóban is két oltárt találunk, ezek szintén XVIII. századiak és korábban a régi kereszthajó melletti boltszakaszban álltak. Mivel a mellékhajók alacsonyabbak a kereszthajónál, ezen oltárok magassága a régi helyükhöz igazodik, azaz jóval alacsonyabbak a már leírt Rosarium és Szent Domonkos-oltároknál. A két oltár felépítése teljesen megegyezik, a középső részt két pár oszlop keretezi. A déli oldalon Szent Vince oltára, középen a nagyhírű prédikátor portréja (71×55 cm). Szerzetesi ruhában szónoki kéztartással áll, bal kezét nyitott könyvön tartja. Hittérítői képességeit angyszárnnyal jelzik. A festmény alján felirat: „VERORITRATTO DI S. VINCENZO FERRERIO”. A kép felett bal-

dachin és barokk kartusban „S. VINCENTIS / O. P. N.” felirat. A kép két oldalán két angyalszobor, alatta a Fájdalmas Anya tartja ölében Krisztust (A szobor mérete: 85 x 65 cm). Az oszlopok között bal oldalon Szent Jácint szobra áll. A lengyel térítő szent jobb kezében kis Madonna szobrot, baljában barokk monstranciát tart. A jobb oldalon szerzetesi ruhában Bertran Szent Lajos szobra. Jobbjában kereszt, baljában pisztoly. Az oszlopok feletti szinten sugárkoszorúban törrel átdöfött szív.

A szemben lévő északi keresztoszárnyban áll a Szent Anna-oltár. Középen baldachin alatt múlt századi Krisztus szobor, kezével lángoló szívére mutat. A feléledő Jézus szíve tisztelet idején helyezték az oltárra szobrát, előtte Szent Anna-kép függött itt. Krisztus mellett egy-egy angyal, alatta festett dombormű a Máriát tanító Szent Annával. Az oszlopok között női szentek, a bal oldalit ellopták, a jobb oldali talán Sienai Szent Katalin. Az apácaruhás szent jobb kezében könyvet, baljában pálmaágot tart. A felső szinten sugárkoszorúban lángoló szív kereszttel.

A szószék dekorációja is a prédikáló rend hagyományát, a hithirdetést és hitvédelést emeli ki. Mellvédjét nem evangélisták alakjai, hanem domonkos szentek díszítik. A testes Aquinói Szent Tamás könyvvel és tollal, a firenzei Szent Antonin püspöki ruhában mérleggel, Ferreri Szent Vince szárnyas alakban rózsafüzérrel, könyvvel. Szent Domonkos a fáklyát tartó kutyával és könyvvel, Veronai Szent Péter karddal és pálmaággal és Bertran Szent Lajos kehellyel és pisztollyal. Aranyháttér előtt álló figurájuk jó színvonalú munka, az alacsony horizonton a háttérben táji vagy városképi részlet is látható. A fára festett képek mérete: 63x30 cm. A szószék alajtáján a Jó pásztor festett képe (fa, mérete: 73x36,5 cm), díszes hangvetőjén Szent Pál szobra áll.

A templomban a XVIII. században Nepomuki Szent János képéről is tudunk, Bossányi Zsófia végrendeletében a szombathelyi dominikánusoknak 15 frt-t hagy a képre és miséket rendel.³⁴ Ma már nincs meg ez a festmény.

A domonkos atyák a hívek megnyerésére felhasználták a zene erejét is. Kezdetől fogva orgona működött a templomban, gyermek és felnőtt énekkar és zenekar tette ünnepélyesebbé a miséket. A XVIII. század közepén zenés misék voltak Szent Márton, Szent Domonkos, Szent Tamás, Veronai Szent Péter, Ferreri Szent Vince ünnepén, Úrnapján, Újévkor, Szeplőtelen Fogantatás ünnepén.

Több figyelemre méltó XVIII. századi festményt találunk a plébánián, amelyek valaha a kolostort díszítették. Ritka témát ábrázol az egyik kép, Szent Domonkos és Szent Ferenc könyörög a világ bűnöseiért. Aszépen faragott keretű ovális barokk kép (130x100 cm) két sávra tagolódik, felül aranyolt fényben a feltámadt Krisztus lebegő alakja, amint villámokat szór a bűnös világra, mellette angyal tartja a keresztet és Mária térdepel. Az alsó sávban fás-bokros tájban a két rendalapító térdel egymással szemben, közrefogva a földgolyót, áhítattal Krisztusra tekintenek. A két szent széttárt karral Krisztus oltalmába és irgalmába ajánlja a bűnös világot. Szent Domonkos és Ferenc együttes ábrázolása nem ritka, de azok a képek a „Mária és Erzsébet találkozója” – képtípusra vezethetők vissza, és a két férfit állva, összeölelkezve mutatják. (A két rendalapító 1218-ban találkozott, amikor Domonkos elment Assisibe, a ferencesek káptalanjára.³⁵) A Szent Márton-templom festmé-

³⁴ VML. A szombathelyi domonkos rend iratai 1757–1900. XII. 5/2/a

³⁵ Puskely Mária: Keresztény szerzetesség I. Bp. 1995, 224.

nyének előképe Rubens hasonló témájú nagy oltárképe volt, amely a genti jezsuita templom számára készült (jelenleg a Lyon-i Musée des Beaux Arts-ban.)

A másik nagy méretű festmény V. Pius pápát ábrázolja, a lepantói csata támogatóját és fő lelki motorját. A vörös színű papi ruhában, féltérdre ereszkedő ősz szakállú pápa a kezében tartott feszület fölé hajol. A mellette álló asztalon pápai jelvényei: a tiara, püspökbot, két kulcs, rózsafüzér és kinyitott könyv a Szűz Mária officium kezdő soraival. Az előtérben látható jelenet a háttér felé nyitott, kilátás nyílik a lepantói tengeri ütközetre. A magasban rózsaszínű angyalok lebegnek és csillagkoszorút tartanak a pápa feje fölé. A kép festőjét nem ismerjük, de színvonalas, jó képességű mester, akit Martina Altomonte körében kereshetünk.

A kegytárgyak közül meg kell említeni egy barokk úrmutatót, melyet a rendház 1759-ben készített Johann Adam Franz bécsi aranyművessel 364 forintért. Az úrmutató szobrászi díszén Szűz Mária Szent Domonkosnak adja át a rózsafüzért, jobbra Aquinói Szent Tamás, alul Szent Márton a koldussal.

A Szent Márton templom és a plébánia illetve a volt rendház felszerelésének számbavétele után megállapíthatjuk, hogy a domonkos rend az oltárok kiképzésében elsősorban Szűz Mária és a rend szentjeinek kultuszát állította előtérbe, képeik és szobraik megjelenítésével a hívek számára példaképnek, közbenjárónak állították őket. A hangsúlyosan szereplő Mária és Domonkos mellett többször felbukkan Veronai Szent Péter, Ferrer Szent Vince, Nepomuki Szent János, Aquinói Szent Tamás, V. Pius pápa, Sienai Szent Katalin, Szent Antonin. A szenteknek ezzel a tudatos kiválasztásával és ünnepük méltó megtartásával a rend a hívek körében igyekezett megerősíteni a rendi szentek kultuszát és ezáltal népszerűsíteni saját közösségüket is. Ezzel a törekvésükkel nem voltak egyedül, hiszen ha összehasonlítjuk a rend többi templomával – Sopron, Vasvár, Graz, Bécs, Krems, Pettau –, megállapíthatjuk, hogy a fő- és mellékoltárokon, a szószéken ugyanazokkal a személyekkel találkozhatunk.

Irodalom

DR. HORVÁTH Sándor

1916 *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Budapest.

HORVÁTH Tibor Antal

1993 Szombathely a XV–XVII. században. *Acta Savariensia* 8. Szerk. Kiss Gábor et al. Szombathely.

IVÁNYI Béla

1942 Dominikánus levelek a körmendi levéltárban. *Körmendi Füzetek* 1. Körmend.

KÁDÁR Zoltán–HORVÁTH Tibor Antal–GÉFIN Gyula

1961 *Szombathely*. Budapest.

KISS Gábor–TÓTH Endre

1993 *A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984-*

1992. Előzetes jelentés a feltárt 9–13. századi emlékekről.
Communicationes Archaeologicae Hungariae, 175–199.
- KISS Gábor–TÓTH Endre–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs
1998 Savaria-Szombathely története 1526-ig a város alapításától. Szerk.
Engel Pál *Szombathely története* I. kötet. Szombathely.
- KOPPÁNY Tibor
1993 Carlo della Torre, a Batthyányak 17. századi építész. *Művészettörténet–Műemlékvédelem* IV. Horler Miklós 70. születésnapjára. OMvH, Budapest, 339–354.
- SZALAY János
1938 *A szombathelyi Szent domonkos-rendiek lelkipásztori működése 1638–1938*. Szombathely.
- SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva
1987 *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest.
- TARCAI György
1930 *Az Árpádház szentjei*. Budapest. (Reprint Babits Kiadó, Szekszárd, 1994.)
- TÖRÖK József
1990 *Szerzetes és lovagrendek Magyarországon*. Budapest.
- ZSÁMBÉKY Monika
1997 Carlo della Torre szerződése a szombathelyi Szent Márton-templom építésére. *Művészettörténeti Értesítő* 46. 83–86.
2001 A szombathelyi Szent Márton-templom XVII. századi építéstörténete és berendezései. *Művészettörténeti Értesítő* 50. 221–268.

Zsámbéky, Mónika

**The Popularization of the Dominican Saint's Cult
in the Monastery of Szombathely in the 17th–18th century**

The author analyses the 17th–18th century pieces of furniture in the St. Martin Church. She claims that the Order of St. Dominic at the formation of the altars emphasized the cult of Virgin Mary and the saints of the order by putting their pictures and sculptures on the altars. By this they strengthened the veneration of the order's saints and their own community. The author found similar aspirations in other Dominican churches, as well (in Sopron, Vasvár, Graz, Vienna, Krems and Pettau).

1. kép Szűz Mária kegyszobor a szombathelyi Szent Márton templomban

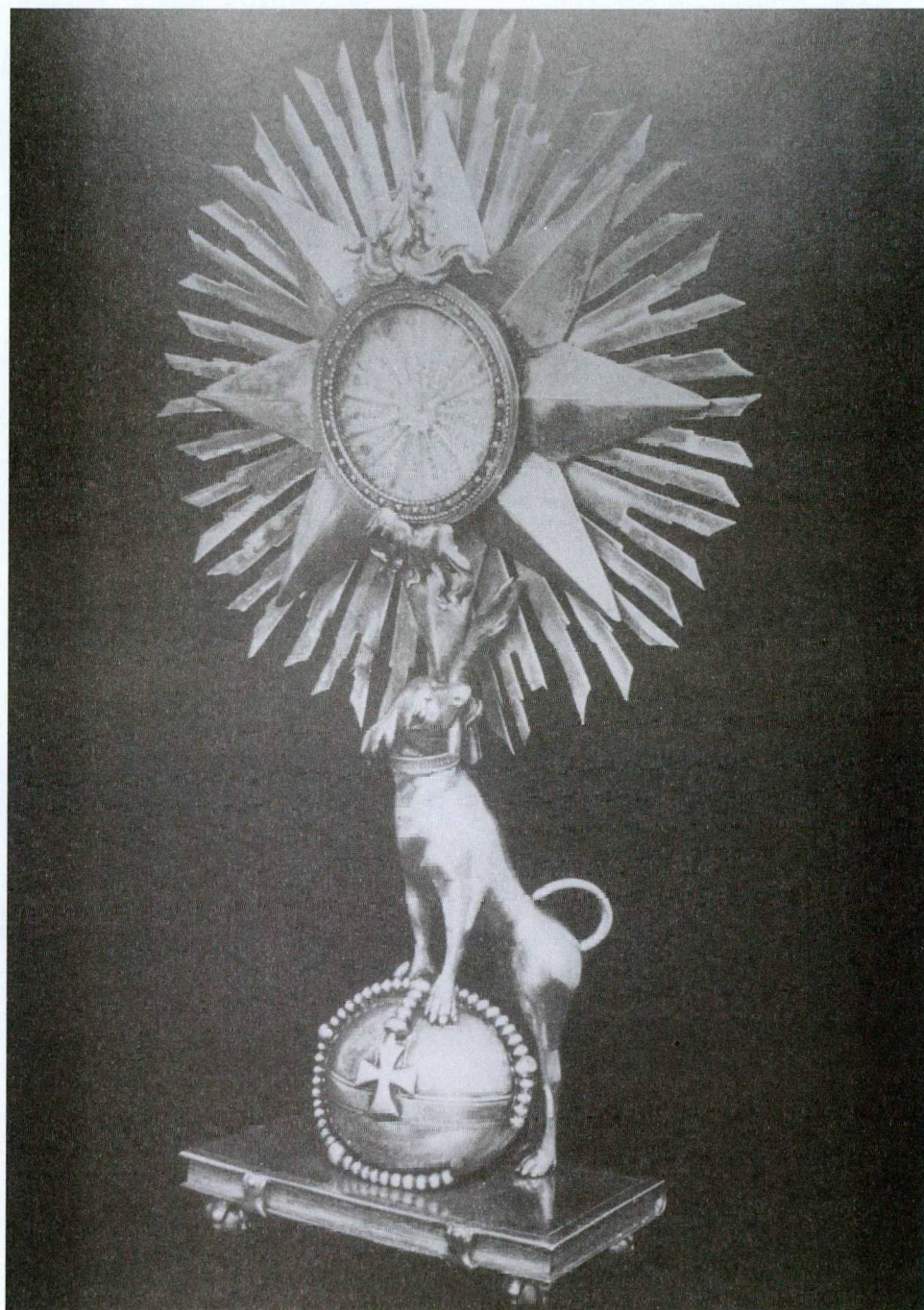
2. kép Szallay Vince: Árpádházi Szent Margit, 1968. Szombathely, Szent Márton templom

3. kép A rózsafüzér átadása, oltárkép. Rózsafüzér-oltár. Szombathely, Szent Márton templom.

4. kép A Szentháromság Aquinói Szent Tamással és Szent Ágostonnal.
Anton Jandl műve 1753-ból, a Szent Márton templom főoltárképe

5. kép Domonkos szentek ereklyetartója. Szaniszló Márton szombathelyi ötvös műve, 1777.

PROTESTÁNS SZENTEK – SZENT PROTESTÁNSOK

Közhelyként elhangzó megállapításnak számít, hogy a reformáció végetvetett a szentek tiszteletének és egy szekulárisabb, evilágibb, az égiektől messzebb járó vallásosságot hozott. Ez – mint ahogyan minden közhely – egyoldalú és hamis állítás. Ellenbizonyítékul elég az Ágostai Hitvallás (1530) XXI. cikkét idézni.

1 „A szentek tiszteletéről azt tanítják: a szentekről megemlékezhetünk azért, hogy kövessük hitüket és jó cselekedeteiket, hivatásunk szerint, – ahogyan követheti a császár Dávid példáját azzal, hogy hadat visel a török távoltartására

2 hazánktól; mert mind a kettő uralkodó. Azt azonban nem tanítja a Szentírás, hogy a szentekhez fohászkodjunk és a szentektől kérjünk segítséget. Mert egyedül Krisztust állítja elénk

3 közbenjáróul, engesztelésül, főpapul és szószólóul. Őt kell segítségül hívunk, és megígérte, hogy meghallgatja könyörgésünket. Ezt a tiszteletet fogadja a legszívesebben,

4 hogyha ti. Őt hívjuk segítségül minden nyomorúságunkban. „Ha valaki vétkezik, van szószólónk az Atyánál” stb.1 Jn 2,1.¹

A közhelyeknek viszont nemcsak általánosító tévedése, hanem igazságtartalma is van. A reformáció a szentek közbenjárásába vetett hit ellen folytatott kemény harcot, aminek az az oka, hogy a középkori kegyesség a népies vallásosság pogány gyökerű gyakorlatainak keresztül egyre több olyan elemmel bővült, ami Mária és a szentek közbenjárásának gondolatát erősítette. Ezt a folyamatot nemcsak Luther kívánta megszüntetni. A középkor derekától egyre erősebben jelentkező reformmozgalmak egyik vonulata mely az egyház intézményének megújításán túl egy olyan típusú hitet kívánt érvényre juttatni, amelyben a hangsúly ismét az ember és az Isten közötti közvetlen kapcsolatra esik, a mindennapi kegyességre és ez lesz a szentség kritériuma (pl. Assisi Ferenc, a német misztika – elsősorban Eckhart mester).² Ezért a reformátorok ezen a ponton nem újtásról beszélnek. Ezért az Ágostai Hitvallás – éppen a szentek tiszteletéről szóló paragrafus után – így foglalja össze ezt az alapvető hitvallási iratot

1 „Nagyjából ez a foglalata tanításunknak. Amint megállapítható, semmi sincsen benne, ami a Szentírástól, az egyetemes keresztény egyháztól vagy akár a római egyháztól eltérne, – amennyire ezt az egyházi írókból ismerjük. Mivel így áll a dolog, kíméletlenül

¹ Dr. Nagy 1957. 33–34. Latin eredetije: „Die Bekenntnisschriften des evangelisch-lutheranischen Kirche. 2. verbesserte Auflage. Göttingen, 1952.

² Erről a folyamatról Lendvai 1986. 17–19. p.

- 2 ítélkeznek, akik azt követelik, hogy a mieinkkel eretnekek módjára kell bánni. Az egész vita a körül a néhány visszaélés körül folyik, amely megbízható alapon nélkül jutott be a gyülekezetekbe. S ha ezekben a dolgokban volna is véleménykülönbség, annyi kíméletesség mégiscsak illenék a püspökhöz, hogy a most elterjesztett hitvallásra való tekintettel megtűrjék a mieinket. Hiszen még az egyházi kánonok sem olyan szigorúak,
- 3 hogy mindenütt ugyanazokat az egyházi szokásokat követelnék meg, – nem is voltak
- 4 soha egyforma szokások minden gyülekezetben. A mieink a régi szokások jó részét mégis gondosan megőrzik. Mert hazugság és rágalom, hogy gyülekezeinkben
- 5 minden régi szertartást, minden régi intézményt eltörölnék. Ellenben általános volt az a panasz, hogy elterjedt egyházi szokásokhoz bizonyos visszaélések fűződtek. Mivel ezeket jó lelkiismerettel nem lehetett megtűrni, bizonyos mértékig helyreigazították őket.³

Ezért van, hogy Melancthon az Ágostai Hitvallást kommentáló Apológiában (1531) a XXI. szakasz címét így módosítja: „A szentek segítségül hívása”.⁴ Itt gazdag patrisztikai idézetekkel bizonyítja, hogy az egyházatyák nem írtak a szentek segítségül hívásáról. Méliusz Juhász Péter is ezért hadakozik „A Krisztus közbenjárásáról” írt prédikációiban (1561), „hogy mi közöttünk a Krisztusban való idvözülésnek igaz értelme megmaradjon”⁵ Ezért a reformáció alapvetően módosítja a szent fogalmát. Nem közbenjárónak, hanem életmodellnek tartotta őket. Így ha a protestáns szent fogalmat vizsgáljuk, akkor a különböző korok keresztény ideál képét kapjuk: aminek vizsgálata a kegyességtörténeti kutatás elengedhetetlen feladata. Nélküle az egyháztörténelem intézménytörténeté silányul. Sajnos máig igaz Dr. Fejes Sándor megállapítása: „A református orthodoxiának, amelyből jöttünk, nem volt világos tanítása a megszentelődésről. A modern teológiák pedig egyáltalán nem szóltak róla. Ez azután hitbeli megújulásunk során mint hiány jelentkezett, amit ki innen, ki onnan igyekezett pótolni.”⁶

A magyar protestáns népi vallásosság forrásvidéke, – mint azt már több, korábbi tanulmányomban leírtam⁷ – a puritanizmus. Így elengedhetetlen, hogy néhány pillantást ne vessünk, a szinte századunk elejéig ható puritán irodalomnak a megszentelt életre vonatkozó tanítására. Pápai Páriz Imre (1619–1667) híres, sokszor kiadott könyvében,⁸ melyet még a békési baptisták is kiadtak ponyván, vállalva ezzel a puritanizmustól az újprotestáns vallásosságig húzódó kontinuitást,⁹ így ír erről a kérdésről:

³ Vö. Dr. Nagy 34. old. Az „egyházi kánonok”-on az Ágostai Hitvallás a régi istentiszteleti szervezeti előírásokat, rendtartásokat, egyházi törvényeket és jogszabályokat értették.

⁴ Dr. Nagy 249–258.

⁵ Méliusz Juhász 1948. 3.

⁶ Dr. Fejes 1985. 3.

⁷ Dr. Szigeti 1990. 482–490. (irod. itt)

⁸ Keskeny út, melyet ... sokféle kételkedésnek sűrűjéből, amennyire lehetett, kiírtott... Utrecht, 1647.

⁹ Dr. Szigeti 1981. 91–105. 268–271.

„Hogy élhet (az ember) ártatlan életet?

1. Ha az Istennek törvényt mindenkor szeme előtt tartja, mint egy tükröt, és abból nézi, mit kellene cselekedni és mit távoztatni.
2. Ha az ember nem vágyódik mindjárt arra, amit szemével lát és fülével hall, hanem megököli a testet kívánságaiban.
3. Ha az édességes ígéretekről, melyeket Isten ígér az engedelmeseknek, és a büntetésekről, melyekkel Isten fenyegeti az engedetleneket, éjjel-nappal gondolkodik.
4. Az utolsó ítéletnek meggondolása is, midő Isten megfizet kinek-kinek az ő cselekedete szerint, nem kicsiny ösztön az ártatlan és feddhetetlen életre: mert ha az erős Isten felkél az ítéletre, mit fogsz felelni neki?”¹⁰

Így a szentség – a puritán életfolytatás, a „praxis pietatis” avagy a kegyesség gyakorlása. Ami az egész életet átfogja. Ezért fordította le Medgyesi Pál 1638-ban Lewis Bayly (+1631) jeles könyvét, ami a puritán irodalom legtovább élő, legjobban ható remeke lett hazánkban.¹¹ Ennek a könyvnek 1635 böjtmás havának 20-ára kelt előszava szerint „két dologban áll minden igaz tudomány: Istenünk és mimaguk igaz ismeretében, aki e kettőt nem tudja, mindent tudjon bár, de nem tud semmit, ellenben pedig semit ne tudjon bár valaki e kettőnél egyebet, mindent tud az”¹²

A „mi magunk igaz ismeretét”-t mondja Mikolai Hegedős János (1617?–1667) „belső megszenteltetésnek” „Miben áll a belső megszenteltetés?

1. Az elmének és értelemnek felújításában, mely által a tudatlanság elvétetik (Ef 1,17; Kol 3,10).
2. Az akaratnak elváltoztatásában, midő az késszé és illendővé tétetik a gonosznak eltávolztatására és a jónak elválasztására (Róm 12,1–2).
3. Az indulatoknak megújításában, mely által a megszenteltetett ember alkalmatosítatik az ő indulatinak igazán és egyenesen bírására, s igazgatására (fil 4,5).

Miben áll a külső megszenteltetés?

Az egész külső magaviselésnek és életnek az Isten törvényével való egyezésében (Zsolt 26,6).

Kicsoda a mi megszenteltetésünk authora és szerzője?

Amint hogy az Atya elválasztott és a Fiú megváltott, úgy a Szent Lélek tulajdonképpen megszentel. (Mt 3,11; Tit 3,4-5)”¹³

Ez a praktikus és mégis mély lelkeséget kívánó szentségfogalom tartotta életben a magyar protestantizmust napjainkig. Több vizsgálat igazolta, hogy a XVIII. század „vértelen ellenrefomációját” ez a mindennapi életet átölelő életszentség őrizte meg. Ez a puritán szent ember típus él a XVII. század végén a lázadó Órás András¹⁴ alakjában, akiről tudjuk, hogy református papok puritán könyvekkel oktatják, mint ahogyan ezt Esze Tamás és kis írásában feltárta¹⁵ jeles „szent em-

¹⁰ Pápai Páriz Imre: Keskeny út... (1647) In: Balogh 1985. 112.

¹¹ Dr. Szigeti 1997. (megjelenés alatt)

¹² Medgyesi 1936. 12.

¹³ Mikolai Hegedős János: Szentek napi száma... Utrecht, 1648. In: Balogh 1985. 112.

¹⁴ Voigt 1997.

¹⁵ Esze 1956.

ber” Gál József¹⁶ kecskeméti látó gulyásember is, aki az ellene folytatott vizsgálatot szerint élvezte e református prédikátorok támogatását¹⁷ Ekkor még békében élt a népi vallás és a hivatalos vallás „szent-eszménye.

II. József türelmi rendelete (1781) meghozta a protestantizmus vallásszabadságát, amit az egyház hívei lelkes odaadással ki is használtak. Soha ilyen gyorsan ennyi templom nem épült. De az egyház hitét nem a templom méri. Az egyház hivatalosai mind a katolikus, mind a protestáns oldalon szembefordultak a régivel. A felvilágosodás eticizált kereszténysége más értékeket (más szent ideált) hordozott, mint a XVIII. századi késő puritán protestáns vagy a népies barokk kegyesség. Ez hamarosan a népi vallásosság és a hivatalos teológia soha nem tapasztalt méretű összeütközéséhez vezetett. A josephinista gondolkodásmód éppen olyan szkeptikusan nézett a népi vallásosság „szent” ideáljára, mint a hierarchia-küriarchia harcaival lefoglalt protestáns egyház felső vezetése.

Ez is közrejátszik abban, hogy a papválasztási botrányokban, a protestantizmust fenntartó parasztekklésiolákban egyre határozottabban fogalmazódik meg a tiltakozás az egyház hivatalosainak életformája ellen, ami messze került a „szent” fogalmától, attól az életformától, amit követendőnek tartanak a puritán erkölcsi felfogás szerint. Ezért tiltakozásként sorba születnek olyan vallásos ekklésiolák, mint amilyent Molnár Ambrus írt le Hajdúhadházon. Ezek a presbitériumi jegyzőkönyv szerint „vasárnaponként egybe szoktak gyűlni hol egyik, hogy másik háznál, ott énekelnek imádkoznak és mint mondják, a Szent Lélek ihletéséből a Szent Írást magyarázzák.”¹⁸ Az egyház hivatalosai érdekes módon azt igyekeznek róluk bizonyítani, hogy nem is olyan szentek, mint amilyeneknek tartják őket az emberek. A presbitérium szerint együttlétükből „sok balvélekedések, mind sok bűnök fejlődhetnek ki”.¹⁹

A puritán gyökerű ekklésiolák népe egyre élesebb konfliktusba keveredett az egyház hivatalosaival. A házi gyülekezetek hívei az egyház hivatalosainak életfolytatásával nem voltak megelégedve. A „Keresztyén” című lap egyik olvasója Karcagról – aki egyszerű parasztember volt – ezt írta „Ez ideig azt tapasztaltam, hogy úgy a mi protestáns egyházunk közönséges tagjai, mint vezér férfiai egyre pipálnak és vasárnap a vásárban adnak-vesznek és a lakodalomban, bálban táncolnak, mulatnak.”²⁰ Ezért van, hogy a Kiss Imre sarkadi csizmadia mester által vezetett ekklésiolában 1895-ben a következő ima rendet követték:

„a gyülekezet a hét minden napján imát mond és pedig: 1-ső napon a megromlott anyaszentegyház megépüléséért. 2-ik napon az anyaszentegyház megromlott tagjaiért. 3-i nap az anyaszentegyház sem hív sem hideg tagjaiért. 4-ik nap a lelki kevélyekért. 5-ik nap a Mózes székében ülő írástudók lelki megalázódásáért. 6-ig nap az Isten

¹⁶ Gyenis 1968. 1-23.

¹⁷ Molnár–Szigeti 1984. 73-85.

¹⁸ Molnár 1986. 118–443. Az 1827 július 8-i presbitérii jegyzőkönyv. (HREI Presbitérii jegyzőkönyv. I. köt. 182.) idézi. 420. o.

¹⁹ Hajdúhadházi Református Egyház Irattára. Presbitérii jegyzőkönyv I. 1836. – Molnár A. in: 421.

²⁰ Keresztyén. 1895. március 1. 22. Hírek

szent Lelkének alászállásáért. 7-ik nap hogy adjon Isten lelki és testi áldást az ötet félőknek, hogy tanuljanak lelki nyugalmat.”²¹

Kiss Imre később „az elveszett kincsek megtalálása” címen írásban is megfogalmazta véleményét – csaknem vesztére, mert 1898 őszén a nagyvárad kerületi sajtóbírósa „osztály és hitfelekezet elleni izgatással” vádolta meg röpirata miatt, mivel „megtámadta a papságot, a hitfelekezeteket általában és az úri osztályt, azt állítva, hogy ezek mindnyájan hamis próféták”. A röplapot a nép között terjesztette. Kiss Imre a tárgyaláson maga védekezett erős küldetésstudattól átfűtött indulattal. Mivel az esküdtszék bolondnak tartotta, 9:3 arányban felmentették.²²

Kissé békésebb körülmények között lett baptista Békésen Sós István, aki utolsó, a Keresztyén hasábjain megírt cikkében 1891. júniusában így fakadt ki: Az egyház – szerinte Isten ékes menyasszonya, de „melyik egyház ez a dicső menyasszony?” Sós szerint a kicsiny, üldözött, megváltott sereg. „Tegyük fel ... ha a mi egyházunk”. De erre rögtön ott az ellenérv: nem az igazság szerint élünk. „Egész Magyarországon mondják a mi hitsorsosaink, hogy a mi egyházunkban van az igazság, de tartok tőle, hogy más használja.” „Én az Isten szeretetétől átkarolt és megszentelt szívű és lelkű embereket szeretnék látni az egyházban, nem pedig rókákat és hamis ellenkező embereket.”²³

Így a puritán szent-eszmény válsága vezet el az újprotestáns egyházak kialakulásához. Már az első ilyen közösség, a nazarénusok alapítója, Hencsei Lajos is „szent ember” volt, mint ahogyan ezt Eötvös Károly könyvében megírta.²⁴ De a nazarénusok más vezetőit is a karizmatikus szent emberek közé sorolhatjuk.²⁵ Bella József, Kalmár István, a bibliafordító,²⁶ Ethei Károly, a puritán „szent” eszményének megtestesítője volt, mint ahogyan a közelmúlt jeles személyei, Soós Sámuel vagy Nyári Iózséf, akiknek személye, – emléke körül megindult a legenda képződés.

A baptista misszió indulása is parasztevangélisták,²⁷ parasztproféták,²⁸ sorához kötődik. Ezt a különös hivatást Győri Kornél így határozta meg: „azokat sorolhatjuk a parasztproféták közé, akik paraszti sorban nyert isteni elhivatásnak engedelmeskedve, az evangélium hirdetőivé lettek, szolgálati idejük javarészét úttörő munkában töltötték, és életük végéig hűek maradtak a paraszti életformához és gondolkodáshoz. A külső szemlélő számára a parasztproféta: prédikáló parasztember.”²⁹

A legjelentősebb parasztproféta Kornya Mihály (1844–1917) volt, akinek életét és a körülötte támadt történeteket Kirner A. Bertalan örökölte meg.³⁰ Amikor Kornya baptista lett a Kárpát-medencében alig negyven baptista élt. Ő maga 11000

²¹ Keresztyén. 1895. 5. 37. Hevesi Ferenc levele

²² Ellenzék (Kolozsvar) 1898. október 20. 4. Sajtóper

²³ Sós 1891. október 1–16. 98–100.

²⁴ Eötvös 1904.

²⁵ Kardos Dr. Szigeti 1988.

²⁶ Dr. Szigeti 1987. 178–193.

²⁷ Csáji (1959.) Kézirat

²⁸ Dr. Kiss 1942.

²⁹ Győri 1967. 5–6. 154–157.

³⁰ Kirner 1965.

embert merített be. A baptisták nagyrésze a parasztproféták igehirdetése nyomán tért meg. Pedig az akkori közlekedési viszonyok miatt rendszerint gyalog jártak. A napi 50–60 kilométeres gyaloglás nem számított dicsekvésre méltó dolognak. Szívósságuknak köszönhatték, hogy zokszó nélkül elviselték a garázda emberek, hatalmaskodó csendőrök, féltékeny papok és a lázadástól rettegő bírók és jegyzők bántalmazásait. Egyiküket – Seres Sámuel³¹ – Soltvadkerten a bíró megvadt legényei majd holtra verték úgy, hogy fél szemére vak és fél fülére süket lett, de aznap este volt bátorsága a faluban az evangéliumot prédikálni.

A Kornya-történetek csavaros eszű, paraszti bölcsességű embernek mutatják. Ennek illusztrálására két Kornya történet Kirner A. Bertalan gyűjtéséből.

„Berettyóújfaluban kezdő úttörői munkája során a csendőrök bevittek a főszolgabíróhoz.

– Na mi járatban van maga itt? – kérdi a járási főszolgabíró. – Imádkozni, Bibliát olvasni jöttem – mondja Kornya.

– Hát nem tud maga otthon imádkozni, ahová való – kérdi a főbíró.

– Tudok én ott is, itt is, meg máshol is, ahová megyek – mondja Kornya Mihály.

– Van magának igazolványa?

– Van. Budapesten lett kiállítva. Aláírta Meyer Henrik, a baptisták előjárója, egy miniszter és a budapesti főszolgabíró mondja Kornya.

... mikor a főszolgabíró megnézi az igazolványt, azt mondja egyik hivatalnokának:

– Talán gyerek ez a gróf Szapáry Gyula, hogy ilyeneket ír alá!

Ezt Kornya nem hagyta szó nélkül és ezt felelte:

– Lehet, hogy Budapesten gyerekeket tesznek szolgabírónak.”³²

A másik történet Szilágynagyfaluból való.

„Egy gazdag ifjú felvételénél, mikor a bibliai kérdésekre jól megfelelt, hirtelenül azt kérdezi Kornya:

– Hát a macskátok tudja e már, hogy hívő akarsz lenni, vagy felrúgod még?

– Nem!

– Hát aztán mit jelent a „nem”, azt hogy a macskátok még „nem” tudja, hogy hívő akarsz lenni: – kérdi Kornya.

– Már nem rúgok bele a macskába – hangzik a válasz.

– Hát az ökröd tudja e már, hogy hívő akarsz lenni, nem ütöd már az orrát?

– Nem ütöm már egyeiket sem, megváltoztam már én – szól az ifjú.

– Ki által változtál meg?

– Az Úr Jézus által, mert ő nagyon tűrő volt – mondja az ifjú.

– Édesanyád búsul miattad?

– Nem búsul, örül neki – szól az ifjú.

– És meddig akarsz ilyen megváltozott lenni? – Míg élek, mindig – mondja az ifjú.

³¹ Szebeni 1950. 94.; Csopják 1928.; Mészáros 1992. 274–277.

³² Kirner 1965 130.

– Isten segítsen rá – mondja az özvegy édesanya. Felvették.”³³

A többi kisegyházban, a történeti protestáns egyházak tagjai körében, a bázisközösségben is vannak olyan emberek akiknek élete példa, és ezért szent embernek tekinthetők. Hatásuk ma is jelentős. A róluk szóló történeteket, tapasztalataikat összegyűjtve fontos anyagot kapunk a késői puritanizmus mai továbbéléséhez, ami nélkül a magyar protestantizmus érthetetlen marad a kutató számára.

Irodalom

BALOGH Judit vál.

1985 *„Ama kegyelemnek mennyei harmatja”. A 17. századi magyar puritanizmus irodalmából.* Budapest.

CSÁJI Pál

1959 *Gál József, egy parasztevangelizátor a XVIII. században.* (Kézirat)

CSOPJÁK Attila

1928 *Képek a magyarországi Baptista Misszió történeéből.* Budapest.

EÖTVÖS Károly

1904 *A nazarénusok.* Budapest.

ESZE Tamás

1956 Órás András könyve. Az Út 1956. június 24-30. 26. szám

DR. FEJES Sándor

1985 *Kálvin a megengesztelődésről.* Budapest.

GYENIS Vilmos

1968 *Késő barokk és népies irodalom. A XVIII. századi protestáns víziók. Irodalomtörténeti víziók, 1-23.*

GYÓRI Kornél

1967 *A baptista parasztprofétákról. Theológiai Szemle Új f. X. 5-6, 154-157.*

KARDOS László - SZIGETI Jenő

1988 *Boldog emberek közössége.* Budapest.

KIRNER A. Bertalan

1965 *Kornya Mihály baptista úttörő parasztapostol krónikája 2. kiadás.* New York.

DR. KISS Ferenc

1942 *Magyar parasztproféták.* Budapest.

LENDVAY L. Ferenc

1986 *Protestantizmus, forradalom, magyarság.* Akadémiai, Budapest.

MEDGYESI Pál

1936 *Praxis pietatis, azaz kegyesség gyakorlás ...* Budapest.

MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter

1948 *A Krisztus közbenjárásáról való prédikációk. Debrecen, 1561. A reformáció és ellenreformáció korának Evangéliumi Keresztyén Egyházi Írói XIX.* Budapest.

³³ Kirner 1965 153. (Foris András, Szilágynagyfalu 1944. március 3. közlése.)

MÉSZÁROS Kálmán

1992 *A szokoliai baptista gyülekezet és körzetének története*. Budapest.

MOLNÁR Ambrus

1986 A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága. In: TÜSKÉS Gábor szerk. „Mert ezt Isten hagyta ...” Budapest, 418-443.

MOLNÁR Ambrus-SZIGETI Jenő

1984 Református népi látomásirodalom. XVIII. században. *Theológiai Tanulmányok, Új folyam* 19. kötet. Budapest.

DR. NAGY Gyula ford.

1957 *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. Budapest.

SÓS István

1891 Az ékes menyasszony. *Szabad Egyház* 1891. október 1-16. 98-100.

SZEBENI Olivér

1950 *Kiskunhalasi baptista gyülekezet missziói történetelme (1886-1950)* Budapest.

DR. SZIGETI Jenő

1981 „És emlékezzél meg az útról”. Budapest.

1987 Egy nazarénus szent ember: a bibliafordító Kalmár István. *Vallási néprajz* 3. Budapest, 178-193.

1997 A puritán kegyességi irodalom hatása a népi vallásosságra. In: *Kegyesség és foklór*. Budapest. (megjelenés alatt)

VOIGT Vilmos

1997 Egy „ámító”, Órás András Ugocsában. *Valléri néprajz* 9. Budapest, 73-92.

Szigeti, Jenő

Protestant Saints – Saint Protestants

The reformation basically changed the veneration of the saints. In this period they were regarded as life models and not intercessors, mediators as before. Therefore, examining the protestant notion of saint we can recognise the christian ideals of the different ages. The examination of this field is very important to the author. In his study he introduces people representing the puritan piety in Presbyterian and Baptist congregations.

SZENT FERENC ÉS A SZENT KÖLTÉSZET

Semmi esetre sem tekinthetem véletlennek, hogy konferenciánkon Szent Ferenc és a ferences költészet az előadásom témája. Az iránta való érdeklődésem kettős eredetű. Részint egyetemi tanulmányaim alatt kezdett kibontakozni, részint meg Bálint Sándorral való együttműködésünk fokozta a hetvenes évek közepén. Ez időben lektoráltam könyveit és jártam le gyakran Szegedre, mert ő Sára asszony betegsége miatt kevésbé volt mozgásképes. Megbeszélendő viszont bőven akadt. Örömmel jöttem le a tiszai városba és közben lélektisztító órákat töltöttem az Alsóvárosi templomban, a ferences rend híres bázishelyén. Mindezen belső indítékokat erősítette az archaikus népi imádsággutatás, amelynek során az „új” műfaj eredet – és történeti kérdéseire igyekeztem feleletet kapni. Múltfeltáró munkálataim során egyre gyakrabban ütköztem az ún. franciskánus szellemiségbe és ezen szellemiség kitermelte költői gyakorlatba. És ezzel igazában eljutottam a XIII. századba és el e század fénylő géniuszához, Szent Ferenchez. A vertikális tájékozódás ilyen mélyre vitt. A horizontális meg széles távlatokat jelzett. A magyar nyelvterületen Soprontól Moldváig, európai szintéren meg Sziciliától Grönlandig, vagy Hispániától az Uralig. Mind a történeti mélység, mind a területi szétszórás ténye előtérbe hozta egyetemi ismereteimet, amelyekhez magyar-olasz-filozófia szakos diákként jutottam. Engem Dante terelt az olasz szak és Itália felé. Az Isteni színjátékot még diákként olvastam. A Babits Mihály megszólaltatta terzinák magukkal sodortak, a dante-i képzelet parttalan világába lendítettek. Ezt a nyelvet ismerni kell, határozottam el, s valamiképpen tájékozódni a költő idézte kor rejtekeiben, sajátos személyi vonzataiban. Köztudott, hogy Dante olvasása kiegészítő jegyzetek nélkül kaotikus agyi állapotot teremt. Még a gazdag adatolás mellett is szerez fejfájós órákat.

És Dante mellett Petrarca és Boccaccio és az ember máris beleszédül bűvkörükbe, amely kört egyre tágabbá vonja Ferenc és Tamás. A hitdúsította lélek és az értelem alapozta hit két hőse.

Egyetemi tanulmányaink alatt alaposan foglalkoztunk a nagy hármassal: Dante Alighieri (1265–1321), Francesco Petrarca (1304–1374) és Giovanni Boccaccio (1304–1375), érthetően kötötte le figyelmünket és energiánk nagy részét, de nyomon követtük a még előttük kialakuló nemzeti nyelvű közköltészet, volgare világi-vallási vonulatát is. Az előbbi északon a közeli Provence hatására főleg a lombard énekesek, élükön Sordello da Goito lantján csendült föl. Délen viszont Sziciliában a tudományt, művészeteket, költészetet egyaránt támogató és maga is művelő II. Frigyes császár körében egy Guido delle Colonne, Giacomo da Lentini, Arrigo Testa stb. társaságában. Aztán sorolhatnánk a bolognaiakat Guido Guinizellivel Dante mesterével az élen. Az 1266-ban önálló köztársasággá vált Firenzében Guido Cavalcanti, Brunetto Latini vetették meg az új olasz irodalmi nyelv alapjait, a *dolce stil nuovo*-t, amelyet aztán az említett nagy hármas emelt az ismert magasságokba. A vallásos közköltészet kialakulása viszont összeforrt Szent Ferenc és követői, pl. Guglielmo da Lisciano, azaz Frate Pacifico, Tommaso da Celano, Jacopone da

Todi, Szent Bonaventura és társai tevékenységével. Sokan voltak. Megszületett az ún. lauda-költészet. Dicsőítő, hozsannázó, majd önmarcangoló, a bűntudattól roskadozó énekei hatására nemcsak Itália, de egész Európa mozgásba lendült s imádkozott, énekelt, meakulpázott. Laikus vallási közösségek, társaságok, konfraternitások alakultak, magukat különbözőképpen elnevezve: battuti, flagellanti, disciplinati, fustigatori, scopatori, verberati stb. Rótták Itália, majd Európa útjait, vonzva magukkal tömegeket, éneklőket, jajongókat.

E viharos föllendülés előtt már a XII. században is hallhattunk előzményekről. Firenzében működött a Laudesi della beata Vergine Társaság, amely később az Ordine di Serviti lett. Laikus közösség volt, tagjai a társadalom felsőbb köreiből érkeztek. Fő-feladatuk volt a nap megadott óráiban officiumokat tartani, főleg Mária laudes-eit énekelni. A kifejezés maga, tudjuk, a laudes, a reggeli breviáriumi himnusz a 148. 149. 150. zsoltára az Officio canonico del Matutino. Ezekben gyakran fordul elő a laus, laudare, laudate stb. szó. Laudes-nek hívták különben a Laterani Schola Cantorum növendékei is az ő énekeiket. A Laudes-eket eleinte latinul énekelték, majd olaszul is kezdték írni őket, mivel érzéseiket saját nyelvükön akarták tolmácsolni. Egyik legrégibb és leghíresebb laudes-laude a Rayna potentissima-kezdetű Mária.lauda... / Sovra el Cel sit asaltata / sopra la vita anzelica vu' siti sancitificata... / Szentségi tartalmát olyan nagyra tartották, hogy IV. Ince pápa, aki 1254-ben halt meg, búcsút engedélyezett az énekhez, azaz fölruházta a búcsúnyerés kiváltságával. Elég szokatlan módon tette ezt, mert a búcsúnyerés képességét általában templomhoz, kegyhelyhez sírhoz, képhez kötötték, szöveghez nagyon ritkán. Idővel gyakoribbá vált az adott szövegekhez fűzött kiváltság. A mi kódexeinkben is megtaláljuk nyomát, hogy csak egyet említünk a ferences Nagyszombati-kódexből (1512–1513). „Iesus Maria Bodog Azzonnan epesegerol” megnevezésű „...Imádságnac vaion huzon neg' ezer eztendei bulcuya Amen.” (Nytár III. 126. old.)

Tehát a középkori nemzeti nyelvű ferences inspirációjú szent költészet képét megalapozták egyetemi tanulmányaim. Tartalmi-formai elemei belém rögzültek s ismeretanyagomban elraktározódtak. Az archaikus népi imádságkutatás történeti rétegeinek vizsgálódásai során egyszerre éledni kezdtek, mintha jelezték volna: helyben vagyunk. Ez az örömteli állapot késztetett arra, hogy ezen a konferencián is Szent Ferencről szóljak. Ahogy a programban látom, talán még hiányt is pótolok vele, mert ő nem szerepel témaadó szentjeink között. Így legalább megjelenítem őt itt Szegeden híres kolostora és Bálint Sándor idézte szellemiségében.

Érthetően merül föl bennem a gondolat, hogy megnézzem kultuszát a néphagyományban, ha már az ő szellemében fogant költészet ilyen maradandó nyomot hagyott a népi költésben, mint azt az egykori passió-epikát és Máriasiralom-lírárt közvetítő a népi imádságok jelzik. Sajátságos módon egy-két ponyvaénekén kívül nemigen kaptam emléket, minthogy kevés a Szent Ferenc patrocínium és szűköss hazai ikonográfiája is. Bálint Sándor ezzel kapcsolatban azt írja, hogy mindennek „okát alighanem a szeráfi szent utánózhatalan életalakításában, személyiségének karizmatikus csapongásaiban kell keresnünk. Életét inkább csodálni lehet, mint követni.” (Ún. kal. II. 360. old.) Történeti énekeskönyvekben találunk Szent Ferenc-éneket magyarul is, latinul is, pl. Kájoninál a második kiadásban (1719) „Dicsőült Szent Ferencz, Christusnak szolgálja,...” (394. old.), vagy csak magya-

mul: „Christus Keresztinek az Alvernum hegye,...” (396. old.) latinul: „Crucis Christi...” (395. old.) Ez ének a stigmatizáció történetét idézi. Kájoni I.-ben (1676) csak latinul található. (461. old.) Ugyancsak latinul található a „Decus morum...” amely Szent Ferenc officiumából órás ének matutinumra. (I. 463. old.) K. II.-ben (397. old.) a magyarítása: „Erkölcsöknek disze, Kisdedeknek vezére,...” (398. old.) Mind latinul, mind magyarul megvan a Kájoni I.-ben a „Midőn e' gyarló Világot a' bűn setétsége...” (I. 468. old) latinul: „Vitorum scabie...” (I. 467. old.) K. II.-ben csak magyarul. (402. old.) A magyar változat mind a két Kájoni kötetben teljesen egyforma. Eltér azonban, különösen egyes versszakokban, az 1797-es Bozóky féle Énekeskönyvben (258. old.) amely a jelek szerint régebbi lehet, mint Kájoni szövege, amely az ő jobbító gyakorlatát feltételezi.

E gyakorlatra maga Kájoni utal előszavában, mondván, hogy a nagy szorgalmatossággal egybeszedett énekeket ő megjobbította, azaz csiszolatott rajtuk. A második kiadás előszavából kitűnik, hogy az énekek „P. F. Balas Agoston Theologus által a fogyatkozásokból megjobbítván” bocsáttattak ki. Amíg Szőlősy Benedek a Cantus Catholici (1651) előszavában arról ír, hogy ő a sok „együgyű” ének közül a „helyesebbek”-et szedte egybe és bocsátotta ki, Kájoni már javítgatott, szépítgetett rajtuk, azaz mai megfogalmazással, sajnálatos módon, esztétizált. A jó cél érdekében tette, mint tették a XIX. századi népdalgyűjtők, szerkesztők talán a kor igényének megfelelően, azért hogy „eladhassák” azaz a művelt olvasóközönséggel is elfogadtathassák a „pór”-énekeket, dalokat.

A bár érthető, de a népének-kutatás számára félrevezető, – ezért erősen megkérdőjelezhető – „tsinosítgató” igyekezet példájára szinte adja magát említett énekünk a „Midőn e' gyarló világot a' bűn setétsége...” kezdettel. Ez a „SERAFICUS SZ. FERENCZ CONFESSORROL” szóló, valójában órás ének. E tény a latin szöveg, utolsó versszakából derül ki: „Has horas canonicas tibi Pater dixi,...” A magyar fordítás elég lazán kezeli az eredetit. Ebben a lazaságban nem tér el Kájoni szövege a Bozokyétól, amint ezt rövidesen látni fogjuk. Tehát a DE SANCTO FRANCISCO SERAPHICO órás-ének, amelynek ad notam jelzése: „Mittitur ad virginem...” s ezt Kájoni átveszi. Nem veszi át Bozóki, aki „Nóta”-ként a „Mi nekünk adattassák Sz. Lélek / Malasztya / ...” kezdetű pünkösdi éneket tünteti föl. (Talán nem tudja, hogy ez éneknek Kájoni-béli jelzése ugyancsak a „Mittitur ad virginem...”.) Végül is a mi szempontunkból mindegy, a forrás ugyanaz. Feltehetően ugyanaz a forrás, vagyis ugyanaz a szöveg állt Kájoni és Bozóki rendelkezésére is. Kájoni énekén meglátszik a tudós polihisztor beavatkozása, míg Bozóki elfogadta a stílusjegyek szerint, pl. a XVI. századra jellemző „vala” segédige-sorvégi rím jelenlétét, Tinódi és társai szentesítette gyakorlatát. Számunkra kormeghatározó tényét. Megjegyzendő, hogy Erdélyi Pál alapos Incipit-katalógusa is Kájoni-kiadásaihoz köti ez énekeket, eladdig: XIX. század vége, nem találván régebbi változatára. A Bozóki féle ének egyértelműen bizonyítja korábbi meglétét, ami a magyarországi ferences-kultúra ismeretében nem meglepő. Egyházi népénektörténetünk számos adata utal a hazai – magyarnyelvű énekek használatára a még Árpád-házi királyaink, főleg II. Endre és IV. Béla alapozta Szent Ferenc tiszteletének kifejezésére. Szőlősy Benedek és Kájoni János előszava nem hagy kétséget az énekállomány bőségéről. Válogatniok kellett azon énekekből, amelyekkel a hívek ünnepeik és egyéb ájtatosságaik során „... szoktak élni: Most újon-

nan egybe szedettek, és a' Keresztyényeknek Lelki épületekre és vigasztalásokra, ki-botsáttattak," amint Szőlősy írja (Holl 1974. 647.). A főleg az „együgyü” énekekből történő egybeszedés válogató-mérlegelő tevékenységre utal. Írott-nyomtatott forrásokból, sőt még előzőleg megjelent protestáns énekeskönyvekből is emelt ki énekeket, mi több, latin és cseh nyelvűeket is bevett gyűjteményébe, adott esetben le is fordította azokat. Minderről részletesen szól mecénásának Kisdi Benedek egri püspöknek írt latin nyelvű ajánlásában. Kájoni János és Balázs Ágoston is e szellemben működtek, ahogy az ő előszavaikból-ajánlásaikból kiderül. Mellesleg minden fiatal énekkutatónak tanulmányozni kellene nagy történeti énekeskönyveink előszavát, amelyből a gyűjtő-csiszoló szerkesztő munkára kapunk érdemleges adatokat, pl. Szőlősy Benedektől, aki Kisdi Benedekhez szóló ajánlásában írja: „...sacros hymnos partim conscripsi, partim... conquisivi”. A múltidejű „conscripsi: megír-összeír jelentésű, míg a conquisivi: összeszed, felkutat, gyűjt történetre utal, akár nyomtatott-kézírt forrásokból, akár a szóbeliségből. Az 1560-as Oláh Miklós vezette Nagyszombati zsinat rendelkezései alapján még ez utóbbi lehetőségét sem zárhatjuk ki, mindjárt magyarázatot lelve az „együgyü” minősítésre, a tudós szerkesztő igénye szerinti „megjobbított” állapot indítékára.

Kájoni változata I-II.-ben ugyanaz Domokos Pál Péter 1979-es kiadásának 827. oldalán. Talán tévedésből nem utal a II. kiadás 402. oldalon lévő szövegére.

Midön e' gyarló Világot a' bűn setétsége,
Temérdeken bé-fogta éppen szerén szerte:
Akkor jöve Szent Ferencz mint Napnak szép fénye,
Hogy tündöklýék a' Szentség mindenek szívébe.

Életének czéllya vólt Világ útálása,
Szegénség és tisztaság, s' bűn siránkozása:
Hogy pokolnak kínnyait el-távoztatsassa,
Es lehessen Christussal Mennyégben lakása.

Hogy látá e' Világnak csalárd hiuságát,
Nagy Szentséggel fel-vévé a' Christus nyomdokát:
Es örömmel viselé gyönyörű igáját,
Meg-veté a' Világnak minden gazdagságát.

Hamar lön ott Szent Ferenc mindenek csudája,
Emberkekhez Istentől Szent élet példája:
E' Világnak, s' a' bűnnek erős megrontója,
Minden jóság és Szentség tündöklő szép Napja.

Három-féle Szerzetnek ez a' fundatora,
A' penitentiának fel-vont szép sátora:
Az el-veszett juhoknak kegyes jó Pásztorja,
Christustól vött Regulának erős meg-tartója.

Isteni félelmemben magát úgy tartotta,
Hogy Urunk sebeinek bélyegit rá nyomta:
Azzal mint jó szolgáját meg-ajándékozta,
Sok csudákkal, és Szentül életét fogyatta.

Hóltá után Szent lelke Isten eleibe,
Fel-ment, és a Szentek dicső seregébe:
Mindenek csudájára éppen vagyon teste,
Semmiféle senyvedés mind eddig sem érte.

En ezt a' dicsiretet Serafin Szent Atyám,
Imádságodban részt adgy; néked azért mondám:
Légyen kegyelmes az Úr te-éretted hozzám,
Néked tiszta szivemből magamat ajánlám.

Amen

S most nézzük a *Vitiorum scabie Mundo sordesciente...* kezdetű hórás-ének Bozóki Mihály Énekeskönyvében található (258. oldal) kevésbé művi „megkezeletlen” szövegét, amely hozzám sokkal közelebb áll, mint szépítgetett társa:

Midön e' gyarló világ a' bűnök mérgében,
éppen bé-födve vala, nagy setétségében,
ugyan akkor Szent Ferentz mint egy Nagy fénnében,
Nagy Szentséggel fel-jöve, sokaknak szívében.

Életének tzéllya vólt világ' útálása,
Nagy Szentség, és tisztaság, bűn' sírátkozása,
hogy Pokolnak kínnyait el-távoztathassa,
és lehessen Kristussal, Mennyégben lakása.

Hogy látta e' világnak, tsalárd nagy hívságát,
síetséggel követé a' Kristus' nyomdokát,
és örömmel viselé gyönyörű igáját,
Meg-veté e' világnak minden gazdagságát.

És hamar lött Szent Ferentz mindenek tsudája,
Emberkekhez Istentől, küldetett példája,
ördögnek, és a' bűnnnek meg-zabolázója,
Minden jóság', és Szentség' tündöklő szép napja.

Három-féle Szerzetnek ő lett Fundátora,
a' Pénitentziának fel-vont szép Sátora,
az el-veszet Juhoknak kegyes jó Pásztora,
Kristustól vett Regulák, erős meg-tartója.

Isteni félelemben magát úgy tartotta,
hogy Úrunk' sebeinek béllyegét rá nyomta,
azzal mint jó szolgáját, meg-ajándékozta,
sok tsudákkal, és szentül életét fogyatta.

Holta után Szent Lelke Isten eleibe,
fel-ment, és a' Szenteknek dítső seregében,
Mindenek tsudájára Teste van épségben,
Még rothadás nem érte semminémű részben.

Szent Ferentz édes Atyám Szerelmes Gyámolóm,
A' Te kezedre bízom életem' halálom'.
Mind utolsó órámg bűneim' fájlalom,
Néked egő Szerafim magamat ajánlom,

Az hiszem a Vitorum scrabie... hórás-ének most bemutatott két változata jól példázza a szerkesztői szabadságot, de jelezheti variánsok létét is.

Mind Holl Béla, mind Erdélyi Pál Incipit-katalógusa föltüntet még egy október 4-én mondandó Szent Ferenc-éneket. Redemptoris mater dallamára megy, kezdete: Szent Ferencz ünnepe, Christusnak eleven képe... Az 1674-es Szegedi Lénárt féle Kassai Cantus Catholici-ben az 527. oldalon. Címe: IV. OCTOB. SZENT FERENCZRŐL.

Most csak ennyit a nemzeti nyelvű szent költészet regisztrált és nyomtatásban is megjelent Szent Ferenc-énekeiről. Kéziratos terjesztésben is találkoztam egyikük-másikukkal, így pl. az 1731-es Vépi Énekeskönyvben, kedvenc gyűjteményemben, csak a Kájoni II.-ben megjelent s említett „Dicsőült Szent Ferencz Krisztusnak szolgája...” kezdetű „Portiuncula napjára” való verses legendával.

Tájszólásbéli hangzása (í-ző vasi nyelvjárásban) és sajtóságos helyesírása különös bájt ad ez éneknek, amelynek közel hét szakaszát őrzi az énekeskönyv. Időnként néhány oldal hiányzik belőle, sajnos éppen e kevésbé ismert s közölt ének 7. szakasza közepétől is. Nótája: Hála adásunkban rulad Emlikezzünk:

Dűcsőült Sz: Ferecz X̃tusnak szolgája,
alázatasságnak eleven formája.
Tisztaság szeginységh égő szép fáklaja
engedelmissignek rágyágo példája.

Mint élne világban X̃tus megh tanítá,
élete formáját, szépen le ráízolla,
eleiben midőn reguláját áda,
maga Szent száíával ú neki dictálá:

Ellene tsák hamar monda ez világnak,
Lelkeket vadászo rut kevil sátánnak,
És az elmulando testi-hivságoknak;
Zabolát szájában vete gyárloságnak.

Ellene mond mindgyárt kedves nemzetinek,
Attyának, Annyának nemzetes virinek;
Egyedül szolgálň kezdé az Iñnek,
s nyomdokat követni ű Teremtőjinek.

Ki sok iavaival meg ajándikózá,
többi között egyszer az Templomban hívá;
Angyal által néki illenképpen szólla;
Kirgy mit kívánsz Ferencz; liszek meg adoja.

Ott látta az X̃tust, fényés székbén hogy űl,
az Szűz Mária sok, Angyalokkal körül;
szekit állya mellyen elsőben meg rémül;
de megh tanittatik mit kérjen Istentül.
Az Boldogságos Szűz segicsige által,
megh bátorétatván Sz: Ferencz megh szóllál:
Térdeit meg...

Itt fejeződik be a Vépi Ék. 247. oldala s kezdődik néhány lap hiánya. A szöveget a teljesség kedvéért s a Porciunkula kegyhely kialakulásának történetéért Kájoni II-ből folytatom 395. oldalától. Ez ének ritka előfordulását mutatja, hogy Holl Béla csak egy helyen jelzi még a kéziratot anyagból: Paksi Márton György énekes-könyvéből 1760-ból Öttevén-Szigetről. Jelenleg a győri múzeumban van.

...hajttya szorgalmatossággal,
s' azt mondgya Christusnak alázatossággal

Látom veszedelmét bűnös Embereknek,
Pokolra hullását sok szegény lelkeknek,
Semmit én magamnak kérek; De ezeknek,
A' kiket meg-váltot bére szent vérednek.

Azt kérem, s' kívánom, ha meg-látogattyák,
e' Templomot, Feslet élteket meg-vallyák,
Sűrű köny-hullással bűnököt sirattyák,
s' előbbi vétkeket magokrol le rázzák.

Mind azoknak légyen kegyelmes Felséged,
s' bocsássa-meg minden bűnök, Istenséged;
Ne légyen hejába sok kín-szenvedésed,
Erettek ki-ontott drága piros véred.

Ott a' Christus monda, Szent Ferenczhez szólván,
Mind a' kik bűnököt meg-vallyák igazán,
e' Templomban az én testemhez járúlván,
Vétkeket meg-bocsátom, El-hidgyed azt nyilván.

Romaj Pápához de elsőbben menny-el,
Ezen igiretem mind-rendre beszéld-el,
Erősítsessék meg az ő pecsétivel,
Terjedgyen hogy hamar Világ szerte szélllyel.

Ez a tellyes búcsú így ki terjeszteték,
Szent Ferencz Atyánkért Világnak adaték,
magától Christustol, ajándékoztaték,
A' Kiért örökké tölünk dicsírtessék. Amen.

A Vépi Ék. rövidítései közé tartozik pl. Iñnek: Istennek, X̃tus: Krisztus, by: ban-ben stb.

Ez ének magyar szerzés lehet, mert kutatóink nem utalnak latin előképre, és csak az 1719-es Kájoni II-ben van meg.

E fontosnak tartott és Szent Ferenc alakját bemutató kitérő igazában csak pótolja, de nem magyarázza meg Szent Ferenc hiányát a néphagyományban. Átnéztem ferences-kódexeinket is és ott sem találtam rávonatkozó költői emlékeket, jöllehet a középkor neves szentjeihez kapcsolódnak énekek, imádságok. Szent Ferenc officiumának énekeit hozza Kájoni s egyik másakra mi is utaltunk, ha magyarul is megtaláltuk énekeskönyveinkben.

Visszatérve a kiinduló pontra: Szent Ferenc alakja és a franciskánus szellemiség költői hatása tanulmányaim során gyertyafény volt középkori irodalmi kalandozásaim során. Akkor lobbant lángra, amikor gazdája lettem az archaikus népi imádságműfajnak. Országjárásaim, gyűjtéseim során feltűnt, hogy a legszebb, legérzékletesebb imádságokat azon vidékekről kaptam, ahol ferences kolostor, vagy kegyhely volt. Így Somogyból Andocs és Segesd, Zalából Bucsuszentlászló, Nógrádból Szécsény, Jászságból Jászberény, Hevesből Gyöngyös, az Alföldről Szeged, Kecskemét, Székelyföldről Csíksomlyó, Gyergyószárhegy, Nyitra környékéről, Mátyusföldről Szakolca, hogy csak a számomra legfontosabbakat említsem. E különös gyűjtői tapasztalat nyomán kezdtek előtérbe kerülni középkori olasz irodalmi emlékeim, majd a hazai kolostori irodalom szövegei, nemkülönben az európai lovagi epika bizonyos műfajainak, így pl. a Grál-mondakörnek változatai, motívumelemei. Mindezek együttesen a középkor irányába mutattak s a kor irodalmának újratanulmányozására készítettek. Örömmel nyugtáztam az eredményeket, a megtalált irodalmi fogódzókat: az epikus és drámai laudák jellemző témamagjait, a Grál-mondakör bizonyos motívumait. A Grál hazai előfordulását Mezey László is alátámasztotta. A nagy kultúrájú Magyarországon is lehetett Grál-redakció, ha Európában legalább 25 változat maradt fenn. Az Árpádok és az Anjouk nyugat-európai politikai, házassági kapcsolatai köztudottan kihatottak a szellemi költői áramlatok mozgásirányára. III. Béla, Imre, II. Endre feleségeik révén bekerültek a lovagi-trubadur-költészet szellemi terére, amelyet gazdag irodalom- és művelődéstörténeti mozzanatok bizonyítanak. Elég ha csak egyre hivatkozom: III. Béla második feleségének Capet Margitnak féltestvére Maria, Champagne grófnője Troyes-i udvarukban költői központot mecénáltak. Támogatták Chrétien de Troyes-t a lovagregény-köztük a Grál-epika megteremtőjét. Margit és Mária állandó összeköttetésben álltak egymással, amelynek ered-

ményeként a kor költői fejedelmei pl. Peire Vidal is megfordult Magyarországon és erről híres eklogája és benne kivetített élményei is tanúskodnak. Hogy mennyire jól érezte magát Esztergomban Imre király (III. Béla utódja) udvarában, azt mi sem jelzi jobban, mint az hogy a különben nyugtalan költő négy évet töltött a szép Konstanz királynő társaságában szellemi körében. Konstanz különben Arragoniai királylány volt, akit maga, leendő apósa III. Béla hozott Magyarországra díszes lovagi udvari kísérettel, lenyűgöző reprezentáció jegyében.

E hosszan tartó hazai és külszági gyűjtés-kutatás bizonyította, hogy archaikus népi imádságaink a középkori nemzeti nyelvű szent költészetben gyökerez-tethetőek, különösképpen az olasz lauda-költészet főirányában. Elsősorban a passió-epika és Máriasíralom-lira anyagában, majd közvetve a szent dráma szövegeiben. A Máriasíralmak ui. kezdetben a szent színjáték – a passió – bizonyos jelene-teinek betétjei voltak s később váltak önálló irodalmi műfajjá, európa szerte virág-zó költői gyakorlattá. Pl. a XII. századi un. Pianto Cassinese (– a név Montecassinora utal) – jegy latin nyelvű passiójáték első olasz Máriasíralma. Gyönyörű alkotás. A szóban forgó műfajok – Passió-epika, Máriasíralom-líra – létrejötté, miként fen-tebb szoltunk róla, az érzelemhangsúlyos ferences vallási élményhez kötődik, amelynek fölfokozottsága szükségszerűen követel verbális és mimikus kifejezést. Egyidőben kedvez a „tűz és láng legyen a mi szívünkben:” (fuoco e fiamba stia nel nostro core) Ferenc-sugallta áhítatigénynek, az Itáliából elharapózott lángoló vallásosságot kielégítő alkotói tevékenységnek. Ennyi költőt még Európa nem termelt, mint a XIII–XIV. században. A mindenhol bőségben alakuló vallási társu-latoknak (confraternitások) megvoltak a házi poétái, s megvoltak a költői panel-jai, formái, toposzai, amelyekből könnyen tudtak építkezni a versfaragók, ám a művészi tökélyt elérő nagy tehetségek is. Közülük is kiemelkedett Jacopone da Todi, aki a Donna de Paradiso-jával és Stabat mater-ével a világirodalom élvona-lába jutott. Az utóbbi alkotása az öt liturgikus sequentia egyike lett.

Jacopone da Todi és költőtársai révén érkezhetünk el a ferenci gondolkodás vilá-gába, a Krisztust akarom követni, a keresztet akarom vinni, magamat akarom bünt-etni – eszmeiség mai ésszel alig fölfogható állapotába. Az önfeladás Krisztusban, a föltétlen odaadás a hitben, Jézus és Mária beépítettsége a lélekbe, a velük való élet-teljesség érzete. Ezt elérni a szent ferenci magatartás alapján lehet, az imitatio Christi gyakorlatában. Utánozni/követni őt mind életvitelben, mind az emberek iránti sze-retetben, a szegények, a betegek, a kivetettek sorsában való osztozásban. Krisztus mellett lenni élete nehéz idején, azaz követni őt akár a keresztvállalásban is, vagyis Krisztus nevében vállalni az élet bármely szenvedését, immár érdemszerző szenvedését. A da Todi-i magamat akarom büntetni, egyéni óhaj, kollektív mea culpa-tudattá tágul, amely büntudatnak általános kifejezője az Európát átszelő vezeklő menetek, az ún. penitenziari-jajongó, ostorozó vonulása. Ez nagyon is beletartozik az olasz filológia emlegette santa pazzia, nova pazzia, fanatismo religioso, delirio collettivo stb. szent új örületbe, vallásos fanatizmusba, kollektív delíriumba. Bele-tartozik az önsanyargató, ciliciumviselő belső kényszerkörébe, mintegy a krisztusi szenvedést mindezzel jóvátevő képzetébe.

Ez a Krisztus szenvedésével azonosulni, sőt fizikailag is átélni igény az ún. compassio-vágyban nyilvánult meg. Az évente megismétlődő közösségi katarzisz idején nagyhéten, nagypénteken vált tömegméretűvé. Már a nagyböjtben készül-

nek erre a megrendítő élményre. Készülnek mind a lélek belső szintjén, mind a liturgia/paraliturgia eseményei során. A fájdalmas énekek, a passió elmondása-eléneklése, Mária anyai fájdalmának földidézése mintegy transztechnikai eszközök verbális alakzataiként lendítik be a hívőt a kívánt lelkiállapotba, a beleélés, azonosulás vágyott bódulatába. Sokszor hallucinációktól, vízióktól sem mentes élménybe, akár a vezeklés-, a bűntudat előidézte önkívületbe.

Mindez a szentferenci életvitel és kegyességi formaváltás nélkül elképzelhetetlen lett volna.

Szent Ferenc az imádkozás, az elmélkedés az Istennel való kapcsolatteremtés, a keresztény szeretetgyakorlás új formáit hozta be a kor spiritualitásába. Az imádságot a Krisztus-emberség misztériuma felé terelte. Az egyház imáit Ferenc nem tartotta elég hajlékonynak a fölgyülemlett érzések kifejezésére. A latin nyelvű imádság-ének nem mondott túl sokat a népnek. Valamiképpen személytelen volt, szabályozott keretek közé szorított. Nem érezte maga számára megfelelő, magára húzható lelki ruhának, amelyben tetszése szerint mozoghatott, netán szárnyalhatott. Az emberek a saját nyelvükön akarták tolmácsolni érzéseiket, vágyaikat. Egygyé válni azokkal a szövegekkel, amelyeknek ritmusa, nyelvezete közel állt hozzájuk s alkalmasnak érezték önmaguk kifejezésére. Hozzá kell tenni, hogy Szent Ferenc megérezte a XIII. század elvilágiasodó és az investitúra harcok következtében elnyomorodott társadalmának spirituális igényeit, a mélységekből való kiemelkedés szükségességét, a követhető út megjelölését. Ezért nem is teologizál, nem alapoz új doktrínákat, csak a Krisztus megfogalmazta evangélium közvetítette alapelveket s a szeretet szavát hirdette, s hirdették követői. A köznépi laudaköltészetnek ui. hatalmas lökést adott a szentferenci szellemiség hatására halála után keletkezett két tömegméretű, valóban a szent örületig fokozódott mozgalom. Az 1233-ban meginduló Alleluja élén Giovanni da Vicenzavai és az 1258-ban Rainero Fasani vezette flagelláns mozgalom. A szakkutatás *entusiasmo feroce* (vad entuziasmus) megjelöléssel illeti, amely mind belső ajzottságában, mind külső megjelenési formáiban valamiféle kollektív pszichózis állapotát láttatta, amely verbális szinten is megmutatkozott. Léven tömegméretű mozgalmak, tömegméretű költői alkotások születtek hatásukra. Jórészüik belekeült a kor s az egyes vallási közösségek laudagyűjteményeibe, pl. az ún. a XIII. század végi Cortonai és XIV. század eleji Magliabechiano-laudarioba. Mindkettő irigylésre méltó gazdag szöveg és dallamanyagot rögzít.

Szent Ferenc tehát új hangot, ezzel új lírát adott a népnek. A régi szabályozott formák helyett lehetővé tette az önkifejezés korlátlan lehetőségeit. Lehetővé tette a tömegek lelke mélyéből fakadó érzelmek, vágyak kiéneklését, érdemszerző, üdvözülést segítő értékét. Ezt leginkább maguk a népi imádságok tanúsítják. Szent Ferenc a régi béklyók elvetésével az érzelmek szabad áramlását segítette elő. Fölzabadította a köznépi alkotószellemet. A szó, a hang, a verselés, az éneklés nemcsak a műveltek kiváltsága lett. Még az imádság is énekelve szólt, amiképpen a kódexek *carmen sive oratio* megjelölése bizonyítja. Valamiféle népi Sturm und Drang keletkezett, amelynek eredménye a már említett hatalmas méretű népi költés, a szabaddá tett kifejezési lehetőségek érvényesülése. A lauda elutasítja a klasszikus prozódia szabályait, szabadon gazdálkodik a metrikus és strófikus lehetőségekkel, akár az asszonanciával is megemlékszik, ha nem tudja jól rímeltetni mon-

danivalóját. Minden témát megszólaltat, minden műfajt éltet. A szó, a hang simulekony eszköz lesz, miután Ferenc szellemében megtanulta azt kezelni, alkalmazni. A tematikai, műfaji kötetlenségből ered, hogy a laudák nagyon különböznek egymástól. Nem lehet őket jól körülhatárolható műfaji blokkokba sorolni. Részint ez a tény is magyarázza bőségüket. Az első idők kissé nyers laudaikat egyre csiszoltabbak, művesebbek követik. Eleinte lírai jellegűek, majd lassan epikus narratív jegyeket öltenek, míg nem dramatikus mezben jelennek meg. Így alakul ki a lauda *dramatica* műfaja elárulván, hogy a megjelenítés milyen fontos a nép számára. Milyen fontos a Krisztushalál fölidézése, átélése, a szenvedéssel való azonosulás igényének kielégítésére.

A lauda műfaj szabadsága azt is jelenti, hogy nincs alávetve az egyházi kezdeményezésnek, ellenőrzésnek. A lauda a köznépi vallásos ihletnek és költői alkotókedvnek, mai szóval paraliturgiának a megnyilatkozása. Bő teret enged a népi képzeteknek, amely különösen Szűz Mária alakjában, megjelenítésében érvényesül. Ebben segíti a túlradó érzelem ihlető ereje és az apokrif hagyományok népi tudatban is elterjedt motívumanyaga. A lauda-költészet a XIII. századi olasz vallásos tömegeknek mindent eláruló lelki tükre. Bizonyos primitivizmus, gátlástalanság, érzékenység, szertelenség jellemzi. A belső érzések magamutogató találása, sajátos exhibicionizmus. Az érzelmek eluralkodása, az értelem kontrolljának lazítása. S itt jut eszünkbe a XIV. század emotív igényét kifejező előírás, amely egy XIV. századi gubbioi vallási közösség tagjainak szól. Miképpen kell énekelni nagycsüörtökről nagypéntekre virradó éjszakán a fájdalmas énekeket és Máriasíralmokat, inkább a könnyekre kell törekedni, mint a szavakra (az értelemre). „...magis ad lacrimas quam ad verba attendentes...”

A Szent Ferencben megjelenő krisztusi szeretet készítette őt s rajta kersztül közvetítőit az emberek iránti kollektív szeretetre. Szépen írja a francia filológia (F. Loise) jeles Szent Ferenc kutatója, hogy Ferenc Itália Orfeusza, Assisi koldusa a leggazdagabb olasz erényben és képzelőerőben, aki egymaga többet tett Itália civilizációjáért, mint a kor nagy pápái. Megnemesítette a nép nyelvét, hogy a keresztény gondolat és érzés kifejezővé tehesse azt. Vagyis Szent Ferenc a szent dolgokat a nép nyelvén – *volgare* – merte kifejezni. Nem félt attól, hogy ezzel profanizálja az isteni szférát. Sőt, a lélek mélyére vitte le azt. Vallotta, hogy a latin, mely az egyház nyelve, nem alkalmas a köznép lelki szolgálatára. A szertartásoknak ui. nem a tudós egyháziak igényét kell kielégíteni, hanem a tömegeket, a népet. A köznép nem ismeri a latint, viszont vallási élménye sokkal hevesebb, spontánabb, amelynek kifejezése saját nyelvet igényel. Ferenc nem kívánja elvetni az Egyház szent énekeit: himnuszait, szekvenciáit, antifonáit stb. vagyis a liturgia szöveg- és énekállományát, de a nép lelkére szabottan kívánja tolmácsolni érzéseit. Ezt a köznépben is megjelenő vágyat érezte meg Ferenc, a szegények, a közemberek szavának közvetítője, hatalmas verbális gyakorlat kialakítója – Európa-szerte.

Európa-szerte írom. Így nálunk is. amelynek emléke nyoma az archeikus népi imádságműfaj hatalmas szöveghagyománya s ezzel Ferenc alig fölmérhető egyetemes költői hatása. Alig fölmérhető a rajta kersztül megnyilatkozó krisztusi szeretet ereje, amely követőit is az emberek iránti kollektív szeretetre készítette – ezt is Európa-szerte. Akárcsak Krisztus, ő is a gyengék, a sorsüldözöttek barátja, védője lett. Hogy felemelhesse őket, lehajol közéjük. A könnyörületesség hőseként

szolgálták őket társaival egy irgalmatlanul kemény korszakban. Ez a sokat emlegetett ferenci szeretet nemcsak az emberekre terjedt ki, hanem az egész környező világra, Isten gyönyörű alkotásaira, a nagy természetre is. A természetet Isten műveként mindnyájuk atyjának is tekintette, értelemszerűen testvérének az állatokat, a növényeket, az égitesteket. Az első olasz lauda, amely a nemzeti nyelvű vallásos líra megalapozója, a Naphimnusz, a *Cantico del Sole* a szentferenci szemléletnek egyedülálló bizonyítéka.

Kérdezhetjük: miért időztem hosszabban Szent Ferenc alakjának s az általa sugalmazott költészetnek rajzával? Azért tettem, mert föl akartam villantani azt a szellemiséget, amelyet ő keltett életre először a lélekben, majd a költészetben visszhangozva. Ennek a költészetnek a szóbeliségben fennmaradt emlékei rejtőzködnek a népi imádságokban. Nem lehet véletlen, amiként szóltam róla, hogy a műfaj legértékesebb emlékei a ferences szellemiség kisugárzó területén, kolostorai-kegyhelyei körzetében. Mi több, a történelmi idők – törőkhódoltságot – is átvészelt nagy kolostorok hatódővezetében.

Végül is summázva: Szent Ferenc alakja közvetetten él a néphagyományban, nem személyét idéző folklorisztikus emlékekben, hanem a szellemiségét és a lelkekre gyakorolt forradalmi hatását napjainkig eláruló-bemutató költői alkotásokban, az archaikus népi imádságok szövegi állományát alapozó Passió-epikában és Máriasíralom-lírában.

Irodalom

BALANYI György

1940 *A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön*. Értekezések a történeti tudományok köréből XXV. k. 10. sz. Budapest.

BABITS Mihály

1933 *Amor sanctus. Szent szeretet könyve*, Budapest.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományai*. I–II. Budapest.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1944 *Búcsújáró magyarok. A Magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest.

BARTHOLOMAEIS, de Vincenzo

1924 *Le origini della poesia drammatica italiana*, Bologna.

BARTHOLOMAEIS, de Vincenzo

1943 *Laude drammatiche e rappresentazioni sacre I–III.*, Firenze.

BERTONI, Giulio (a cura di)

1930 *Il Duecento. Storia letteraria d'Italia*, Milano.

BOZÓKI Mihály

1797 *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...* Vátzonn.

CUDINI, Piero (a cura di)

1978 *Poesia italiana del Duecento*, Milano.

1978 *Poesia italiana del Trecento*, Milano.

- D'ANCONA, Alessandro
1891 *Origini del teatro italiano I–II*. Torino.
- DELARUELLE, Étienne
é.n. *L'influence de Saint François d'Assise sur la piété populaire*. Relazioni III. *Storia del Medioevo*, Firenze.
- DINZELBACHER, Peter–MÜCK, Hans-Dieter
1987 *Volkskultur des europäischen Spätmittelalters*, Stuttgart.
- DOMONKOS Pál Péter
1979 „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cationale Catholicum, Budapest.
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna, Budapest, 51–142.)
- ECKHARDT Sándor
1970 Trubadúrok Magyarországon. In: *Eszmei és irodalmi találkozások*. Szerk. Köpeczi Béla és Sötér István. Budapest.
- ERMINI, Filippo
1900 *Lo stabat mater e i pianti della vergine nella lirica del Medioevo*, Roma.
- FERRARO, Giuseppe
1877 *Poesie popolari religiose del secolo XIV*. Bologna.
- FORTINI, Arnaldo
é.n. *La lauda in Assisi e le origini del teatro italiano*, Assisi.
- FRICK József
1910 *Középkori magyar himnusz-költészet*. Kolozsvár.
- GEBHART, Emile
1983 *L'Italia mistica. Storia del rinascimento religioso nel Medioevo*, Roma-Bari.
- GRUNDMANN, Herbert
1976 Zur Geschichte der Beginen im 13. Jahrhundert, In: *Ausgewählte Aufsätze I. I. Religiöse Bewegungen*, Stuttgart.
- HOLL Béla
1974 Katolikus egyházi énekek (1608–1051) In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 7*. Szerk.: Stoll Béla, Budapest.
1992 Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek) In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/B*. Szerk.: Stoll Béla, Budapest.
- HORVÁTH János
1944 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest.
- KARÁCSONYI János dr.
1922–1923 *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II*. Budapest.
- KARDOS Tibor
1941 *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*, Budapest.
- KLANICZAY Tibor (szerk.)
1964 *A magyar irodalom története 1660-ig. A magyar irodalom története I*. Budapest.

KOMÁROMY Lajos és KIRÁLY Pál

1874 Régi magyar codexek in: *Nyelvemléktár III.* Szerk.: Budenz József, Szarvas Gábor, Szilárdy Áron. Budapest.

KOROMPAY Klára

1978 Középkori neveink és a Roland-ének. In: *Nyelvtudományi Értekezések* 96. sz. Budapest.

LIUZZI, Fernando

1935 *La lauda e i primordi della melodia italiana I–II.* Roma.

LOISE, Ferdinand

1862 *De l'influence de la civilisation sur la poésie, ou Histoire de la poésie, mise en rapport avec la civilisation,* Bruxelles.

MANSELLI, Raoul

1975 *La religion popularire au moyen âge,* Montréal-Paris.

MEZEY László

1955 *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén,* Budapest.

MONTI, Gennaro Maria

1927 *Le confraternite medievali dell' alta e media Italia,* Venezia.

MONTANELLI Indro

1974 *Dante e il suo secolo,* Milano.

MONTICELLI, Giuseppe

1932 *Vita religiosa Italiana nel secolo XIII.* Torino.

NAGY Béni dr.

1900–1901 A ferences szellem és hatása hazánkban. In: *Egri Kath. Főgimnasium Értesítője,* Eger.

PÁSZTOR Lajos

1940 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában,* Budapest.

RAPP, Francis

1976 *Reflexions sur la religion populaire au moyen âge,* In: *La religion populaire dans l'occident chrétien* 2. Paris.

POWER, Eileen

1966 *Vita nel Medioevo,* Torino.

SAPEGNO, Natalino (a cura di)

1934 *Il Trecento. Storia letteraria d'Italia,* Milano.

SÁVAI, János

1982 *La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII.* Roma.

SCHÖNBACH, dr. Anton

1874 *Über die Marienklagen,* Graz.

SOUTHERN, Richard William

1970 *Western Society and the Church in the Middle ages,* Middlesex.

STOLL Béla

1992 Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek) In: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/A* Szerk.: Stoll Béla, Budapest.

SZÖVÉRFY, Josef

1958 *Volkskundliches in mittelalterlichen Gebetbüchern*. Randbemerkungen zu K. M. Nielsens Textausgabe. Hist, Filos. Medd. Dan. vid. Selsk. 37. No 3. København

TARDUCCI, Francesco

1923 *Vita di S. Francesco d'Assisi*, Seconda edizione, Roma.

TOSCHI, Paolo

1955 *Le origini del teatro italiano*, Torino.

UGOLINI, Francesco

1959 *Testi volgari abruzzesi del Duecento*, Torino.

VARGA Damján

1899 *Kódexeink Mária-síralmai*, Budapest.

WECHSSLER, Eduard

1893 *Die romanischen Marienklagen*, Halle a. S.

VISCARDI, Antonio

1932 *Saggio sulla letteratura religiosa del Medio Evo romano*. Padova.

VOLPE, Gioachino

1961 *Movimenti religiosi e sette ereticali nella società medievale italiana*, Firenze.

Erdélyi, Zsuzsanna

Saint Francis and the Sacred Poesy

The short paper deals with the figure of St. Francis and his universal influence. It describes the movements in the Italian literature before St. Francis and the development of the Franciscan spirituality. It speaks about the revolutionary innovation in the religious life and the sacred literature connected to it, the view focused to mankind of folk religion, the free movements of individual religious experiences and the free expression forms of them.

The figure of St. Francis hardly occurs in the sacred tradition. It can be found in some so called officium songs of official church song books. His influence can be shown the more in verbal forms of ardent religiosity effected by him, especially in the Passion epic and Lamentations of Mary and in the so called archaic folk prayers which keep these genres alive into our days. All these can be seen not only in the Hungarian tradition but in archaic prayers dealing with the death of Christ and Marian songs, European-wide.

Szenttisztelet a népi vallásosságban

Szacsvay Éva

A PARASZTI SZENTKULTUSZ „REPREZENTÁCIÓJA” 1896-BAN (A MILLENNIUMI FALU ENTERIÓRJEINEK SZENTKÉPEI)*

Tanulmányomban egy forráscsoportot mutatok be, amely a Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében található, és K. Csilléry Klára körületekintő, feltáró munkájának eredményeként a millenniumi kiállítás képeiként elkülöníthető. A tanulmány első részében bemutatom magukat a tárgyakat és azokat az összefüggéseket, amelyek az áttekintésből közvetlenül adódnak, így az ikonográfiai típusok, arányaik, földrajzi elterjedésük, etnikai, felekezeti háttérük összefüggéseit. A tanulmány második részében felvetem azokat a kérdéseket, amelyek részben az egykori paraszti szentkultusszal, a tárgyi anyag tükrében felvetődnek, részben azokat, amelyek a bontakozó néprajztudomány múzeológiai és tudományos gondolkodására jellemzőek. Az 1896-os Millenniumi kiállítás a néprajztudomány szempontjából a tudományos gondolkodás elágazásainak eredő- vagy csomópontja is volt, a betekintés a kiállítás-előkészítés, tervezés műhelymunkáiba tudománytörténeti tanulságokkal is szolgál.

A tárgyegyüttes bemutatása

A millenniumi kiállítás néprajzi falujának tervezése és maga a kiállítás megnyitása, működése a néprajzi irodalomból már jól ismert.¹ Csupán a legfontosabb mozzanatokat emelem ki. Xantus halála miatt Jankó végzi 1894-től a terv elkészítését szolgáló terepbejárást, melynek alapján elkészültek a ház és berendezés, valamint a viselet gyűjtési, építési tervei. Ennek alapján a megyék munkatársai elvégezték a begyűjtés fáradságos munkáit; ebből tájékozódtak, hogy honnan, mit, milyen típust (ház, bútor, viselet, kerámia stb.) szerezzenek be, állítsanak össze. A tervezett nagy kiállítás történeti vonulata mellett a jelenkor főcsoportba került a néprajzi kiállítás és háziipar, ami nem akadályozta meg Jankót abban, hogy a korábban majdnem teljesen ismeretlen népi építészetet a század derekának archaikusabb épületein mutassa be. (Sok helyen panaszkodik, hogy az archaikusabb típusú házakat már nem találja, így pl. a sáros-megyei szlovák ház kiválasztásakor.)

*Dolgozatom a milécentenárium évében elhangzott előadás átalakított és kibővített változata, amely a bontakozó néprajztudomány egy jelentős teljesítményének, az 1896-os Millenniumi Kiállítás néprajzi falujának tárgyi anyagából a szentképeket veszi számba és mutatja be. Megvalósulása az OTKA T 026586.sz. kutatás támogatásával történt.

¹ Szemkeő 1989, Matlekovits 1897, Balassa 1972, Kodolányi 1968, Jankó 1897.

A terepbejárást Jankó végül másodmagával végezte, bár eredetileg Vikár Bélát, Herrmann Antalt is be kívánták vonni az épületek feltárásának munkálataiba. Végül a munkacsoportnak egy építész tagja Fittler Kamill és egy közgazdász tagja Kovács Gyula volt (a Kereskedelemi Múzeum igazgatója, akit a háziipari anyag felelőseként kértek fel). Fittler Kamillt betegsége miatt végül a megyei főépítészek helyettesítették. Jankó eredetileg 31 megyét javasolt bemutatni, megyénként egy házsal, maga tervezte meg a nemzetiségek részarányát, az akkori valós állapot pontos visszaadásával. A millenniumi kiállításra 23 megye 24 háza épült fel. Az előmunkálatokban a házak kiválasztása és részletes dokumentálása történt, a viseletek kiválasztásánál a származáshely megjelölése és fényképfelvételek készítése számított előzetes felmérésnek, a berendezési tárgyakról pedig vázlatos leírások készültek, ezek képezték a válogatás és begyűjtés alapját, amelyet már a megyékben végeztek el.

Jankó első útját 1894 áprilisában, Csongrád megyében, utolsót 1895 májusában Beregben tette, egy-egy út 3-4 napos volt. Egy év alatt több ezer kilométert tett meg munkatársaival, összesen hat hónapot töltöttek úton. Indulás előtt az állományt 5622 tárgy volt, az út végére 11660, azaz megduplázódott a múzeumi magyar néprajzi gyűjtemény. Tudományos módszere Matlekovits² III. kötetéből ismert; elutazása előtt elolvasta a vonatkozó irodalmat, kijelölte az útvonalat az előzetesen beszerzett épület-képekkel, a megye központba utazott és a helyi ismeretekkel rendelkező szakemberekkel járta be a terepet.³

A kéziratos másolatú jelentések 21 megyéről maradtak fenn, három vármegyében nem Jankó végezte a terepbejárást. A 21 megyéből magyar házakat terveztek 11 megyében: Borsod, Csík, Csongrád, Jász-Nagykun, Szolnok, Kolozs, Nógrád, Somogy, Zala, Szabolcs, Torda-Aranyos, és Veszprém megyében, közülük biztosan református, illetve protestáns felekezeti volt Kalotaszeg, Kolozs m., Torockó, Torda-Aranyos, m., Csököly, Somogy m., esetleg Szentgál, Veszprém m. Nemzeti-ségi kultúrát képviseltek Bács-Bodrog megye (sokac), Bereg megye (rutén), Hunyad megye (román), Abaúj-Torna megye (német), Sáros megye (szlovák), Szeben megye (szász), Nyitra megye (német), Temes megye (bolgár), Torontál megye (szerb és német), és Vas megye (vend) házsal és anyaggal.

A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében az alábbi megyékből maradtak meg képek:

Magyar házakból: Csík megye 3 db: Szent Flórián (ltsz. 23667), olajnyomat; Ecce Homo (Guido Reni) (ltsz. 23665), olajnyomat; Radnai kegykép másolat (skapulárés Mária) (ltsz. 23666), olajnyomat. Kovács – Jankó beszámolójában olvashatjuk: „tányértartó, théka, ingaóra, a láda felett a falakon szentképek”.⁴

Csongrád megye 9 db: Madonna félalakos (ikonszerű, létrával, ltsz. 23300) olajnyomat; Szent József félalakos (ltsz. 23302), olajnyomat; Mária Szíve, félalakos (ltsz. 23302), kőnyomat; Jézus Szíve, félalakos (ltsz. 23298), kőnyomat; Mária a kisdeddal, Hodigitria (ltsz. 23299), színes nyomat; Krisztus mennybemenetele (ltsz. 23296), olajnyomat; Utolsó vacsora (Leonardo után) (ltsz. 23294), olajnyomat;

² Matlekovits 1897

³ Szemkeő, 1989. 9-12

⁴ Jankó 1989, 36

Keresztrefeszített Krisztus a szenvedés eszközeivel (Arma Christi) (ltsz. 23297), olajnyomat; Krisztus feltámadása (ltsz. 23295), olajnyomat. Kovács – Fittler és Jankó jelentésében azt írják: a falak díszítése „tálas, óra és néhány szentképből áll”.⁵

Nógrád megyéből 6 db kép maradt: Jézus Szíve, félalakos (ltsz. 22386), üvegkép, szlovák műhely; Hét Szentség (ltsz. 22394), olajnyomat; Szent Család (ltsz. 22395), olajnyomat; Szent József (ltsz. 22399) olajnyomat. A jelentésben olvasható: „1-2 szentkép egészíti ki az első ház bútorait”.⁶ Nógrád megye tárgyai között szentküti bot, szenteltvíztartó és szentelt gyertya is szerepel a leltárkönyvben.

Zala megyéből 3 kép maradt fenn: Rózsafüzéres Mária Kis Jézussal (ltsz. 21388), olajnyomat; Mária Szíve (ltsz. 21389) és Szentháromság (ltsz. 21390) olajnyomat. A terepbejáráskor a megyei alispán gazdag vidéket ajánl bemutatásra (Balaton vidék, Kanizsa vidéke), Jankó elveti; a „modernebb házaknál német befolyás van”, így a novai járásban választ épületet, jelentésében ezt írja: „a falakon szentképek, olvasók, feszületek, papírvirágok”.⁷

A nemzetiségi vidékekről megmaradt tárgyak:

Bereg megyéből, a rutén házból két kép maradt a gyűjteményben, Szent Mihály (ltsz. 23519) olajnyomat, és Máriazelli Madonna (ltsz. 23518), olajnyomat. A szoba leírása a szegényes berendezésre szorítkozik, képekről nem szól.⁸

Hunyad megye berendezéseinek gazdag anyaga egy üvegkép-együttes, 14 darab füzesmikolai üvegikon; Madonna, Kolozsvári kegykép (ltsz. 64.106.4), Krisztus feltámadása (ltsz. 64.106.5), Szentháromság (ltsz. 64.106.6), Ábrahám vendégei (ltsz. 64.106.7), Mennyei asztal (Himmliche Tafel: Krisztus, Madonna, Szent Konstantin és Szent Heléna) (ltsz. 64.106.8), Fájdalmas Istenanya (ltsz. 22638), Szent Konstantin és Szent Heléna (ltsz. 22636), Krisztus feltámadása (ltsz. 22635), Szent Konstantin és Szent Heléna (ltsz. 22634), Fájdalmas Istenanya (ltsz. 22633), Szentháromság (ltsz. 22632), Szent Konstantin és Szent Heléna (ltsz. 22630), Angyali üdvözlés (ltsz. 22631), Krisztus a szent sírban (ltsz. 22637).

A bejárás a Zsil-völgyére, Hátszeg völgyére és Szálláspatakára irányult, a jelentés szerint; „tálasok kancsókkal és tányérokka, a falakon fogasok, továbbá kendők és szőttes (sohasem hímzett) rúdravalók képezik, a szoba díszítését és bútorzatát. E mellett sok szentkép is van.”⁹ A nagyszámú és ismétléseket is tartalmazó (egy-egy képből több is van) üvegképanyagot úgy tűnik, hogy csak a szobában helyezhették el a kiállítás rendezői, mert a konyha bemutató leírása alapján erre kell következtetnünk. (Összehasonlításképpen az 1885-ös Országos Kiállítás és Vásár hunyad-megyei szobájának beletárolt képei a következők voltak; Szent Márton, Sandl-Buchers üvegkép (ltsz. 2447) és K. Csilléry Klára azonosított be még négy üvegikont: Krisztus feltámadása, füzesmikolai üvegikon (ltsz. 64.100.3), Krisztus megkeresztelése (ltsz. 64.106.2) füzesmikolai üvegikon, Segítő Mária (Maria Hilf) – Sandl-Buchers műhelyből (ltsz. 64.106.9) üvegkép és Szent Miklós

⁵ Jankó 1989. 42

⁶ Jankó, 1989. 70

⁷ Jankó, 1989. 134

⁸ Jankó, 1989. 27.

⁹ Jankó, 1909. 47.

füzesmikolai üvegikon (ltsz. 64.106.1). A bemutatott öt üvegből kettő nyugati, Sandl-Buchers műhelyből származó üvegből volt.)

Abaúj-Torna megye német házában (Metzenzéf) három képet őriztek a falon: egy Gyermekek Szent Jánost (ltsz. 20542), olajnyomat; Ecce Homot (Guido Reni, ltsz. 20540), olajnyomat és félalakos, imádkozó Máriát (ltsz. 20541), könyomat. E leírásban olvashatjuk: „a szobában háromszögletes saroktéma”, később pedig „a padok fölött az ablakos falon különösen szentképek vannak, köztük egy-egy keresztel, gyertyával, olvasóval és órával”.

Szeben megye szász házában két képet tettek a falra, Erzsébet királyné portréját (ltsz. 21071), olajnyomat és egy Házi áldást (ltsz. 20827), olajnyomat. A szebeni szász ház berendezéséhez a leltárkönyvi bejegyzés szerint még négy könyv is tartozott. A ház leírása tartalmazza még a következőt: „A homlokzat ékítményes szentírásból vett versekkel és vízvezető padkával készült.”¹⁰

Nyitra megye handlovai, zsámbokréti terepbejárása alkalmával a kiválasztott német házban két képet tartottak: Hétfájdalmú Máriát, Pietà megfogalmazásban (ltsz. 21303) és egy keresztre feszített Jézust a szenvedés eszközeivel (ltsz. 21304), mindkét kép olajnyomat. A leírás a falakról a következő „sarok theka, fogasok, tálasok, szentképek, óra”.¹¹

Torontál megyéből két házat választottak, egy német és egy szerb házat. Szentképeket leggazdagabban ebből a német ház-berendezésből őriz a múzeumi gyűjtemény, 18 képpel volt díszítve ez a tisztaszoba: Oltáriszentség (ltsz. 21531), délcseh tükörkép; Jézus születése (ltsz. 21530), tükörkép; Jézus Szíve (ltsz. 21541), könyomat színezve; Ferenc József (ltsz. 21544) olajnyomat; Hétfájdalmú Mária, könyomat, színezve; Krisztus szenvedései (ltsz. 21672), könyomat; Gyermekek Szent János (ltsz. 21673), olajnyomat; Szent József (ltsz. 21674) olajnyomat; Krisztus kereszttel (ltsz. 21676) tükörkép, „sildli”; Szent György (ltsz. 675) olajnyomat; Kis Szent Teréz (ltsz. 21677) tükörkép, „sildli”; Szent Antal (ltsz. 21678) olajnyomat; Szűz Mária (ltsz. 21681) „sildli”, tükörkép; Szentháromság (ltsz. 21679) olajnyomat, Szent Katalin (ltsz. 21534) tükörkép; Krisztus koporsóban (ltsz. 21532) tükörkép; Szent Borbála (ltsz. 21533) tükörkép és egy kis fali oltár (ltsz. 21525). A bejárás alkalmával készült jelentésben: „A német szobában a falakon ingaóra, tükrös szent képek, búzakoszorú”.¹² A torontáli szerb ház berendezéséről a jelentés írja: „A szerb szobának legjellemzőbb berendezési tárgya a kis oltár, mely a két ablak között függő házi védszent képéből, a kép körül lehelyezett virágdísz és a kép előtt a gerendáról függő mécsből áll”.¹³ Tárgyak nem maradtak a gyűjteményben. A német ház belső berendezéséből a leltárkönyv szerint a felsoroltakon kívül szenteltvíz tartó, rózsafűzés és egy kilenc darabból álló házi oltár is tartozott.

Vas megye vend házat mutatott be, amelyben a szentképeken kívül kis házioltár is volt. Gyermekek Jézus félalakos (ltsz. 22227), olajnyomat; Szentháromság (ltsz. 22279), olajnyomat; Prédikáló Jézus (Hegyi beszéd, ltsz. 22280), olajnyomat; Gyermekek Jézus (ltsz. 22281), olajnyomat; Lourdesi jelenés (ltsz. 22282) olajnyomat; Gyer-

¹⁰ Jankó, 1989. 96.

¹¹ Jankó, 1989. 75.

¹² Jankó, 1989. 107.

¹³ Jankó, 1989. 107.

mek Keresztelő János (Itsz. 22374) olajnyomat; Rózsafűzés Mária (Itsz. 22376) olajnyomat; Mária a kiseddel (Hodigitria, Itsz. 22377), olajnyomat; oltár (Itsz. 22223), a jelentésben szűkszavú és szerényebb berendezésről olvashatunk. „A szoba bútortáát kétajtós szekrény, óra, 1-2 szentkép” képezte.¹⁴

11 megyéből hiányoznak a képek. Ezt a hiányt a források alapján finomítani lehet:

Bács-Bodrog vármegye sokac házat mutatott be (Béreg és Szántova), belső berendezését Jankó (a többihez képest) elég részletesen írta le. Talán mert elég sajátos enteriőroket láthatott. „Az első szobában az ajtó melletti belső sarokban a kemence foglal helyet, amelynek párkányát szépen faragott fapad takarja; a tornác felőli másik sarokban a szövőszék áll. Az ajtóval szemben a két ablak közt az asztal áll; az ablakok alatt díszes padláda ülőhelyül szolgál; két oldalt a maga nemében ismét páratlan, két bakra állított sokácz ágy, rajta magasan felrakott 6 párna letakarva a gazdag színekből ízlésesen szőtt, de még kézi hímzésekkel is gazdagított khilimmel, alatta a csaknem földig lenyúló eredeti sokácz vászonból készült finom takaróval. Az ágyak előtt az asztal mellett két pad, melyek támlája a karfa csuklójában átfordítható, s szintén napsugaras díszítésű. A szoba falai gerendás és mestergerendás mennyezete, valamint a kemencze fényes fehérre meszelt; a falakon a szövőszék felett fogas és tálas, a kemencze és ágy közt, a tulipántos láda felett pedig egy fali szekrény (téka) látható. Az utca felőli falat ezenkívül szentképek, csinált virágok, tükör, kendők, s olykor tányérok gazdagon díszítik.” A leírásból tudjuk, hogy a másik szoba kamraszerűen volt berendezve – ezért nem sikerült Jankó kérését, hogy oda egy bunyevác szobát rendezzenek be, teljesíteni, mert a helyi elgondolás szerint a sokacz házban csak egyetlen berendezett szoba van.¹⁵ Jankó leírását leltárkönyvi adat egészíti ki két szentelt gyertyáról és egy imakönyvről tudósítva.

Borsod megye matyó házának képanyagáról nincs tudomásunk, a leírás egyetlen kultusztárgyat sem említ. A leltári bejegyzés 2 db gyertyája azonban arra enged következtetni, hogy valószínűleg gazdag kép- és szakrális tárgyi anyag lehetett az első szobában.

Istvánffy Gyula 1897-ben leírja a matyó ház belsejét: „Legtöbbet ad azonban a matyó a „ház”-nak nevezett utcai szoba berendezésére. Olyan is az mindeniké, mint egy kis kápolna: tiszta, rendes, takaros... A falakat legfelül egymás mellé aggatott aranyrámás kisebb-nagyobb szentképek díszítik.”¹⁶ Valószínű, hogy a berendezők csak kölcsön kaphatták meg az igen nagyszámú szentképet, amelyet szakrális jellege és jelentős pénzértéke miatt vissza kérték a kölcsönzők.

Jász-Nagykun-Szolnok megye leírása kárpitozott bútorú, porcelánkályhás első szobát mutat, szentképről nem szól.¹⁷ A leltárkönyvi bejegyzés szenteltvíztartót és rózsafűzért sorol fel, nehéz elképzelni, hogy a katolikus jászság gazdag, polgárosodott szobái nélkülözték volna a divatos szentképeket. Nincs nyomuk a múzeumban és a feljegyzésekben sem.

¹⁴ Jankó, 1989. 124.

¹⁵ Jankó, 1989. 23.

¹⁶ Istvánffy, 1897, 585-586

¹⁷ Jankó, 1989, 50-53

Kolozs megye kalotaszegi szobája, a reformátusok rendje szerint ekkoriban legfeljebb történelmi képeket mutathatott volna, a millennium lehetséges enteriőr-képén nincs a falakon kép.¹⁸

Sáros megye szlovák házából nem maradt kép, a leírás sem említi, talán evangélikus házat mutattak be. Somogy megyében a csökölyi házat reformátusok lakhatták, megerősíti ezt az elgondolást az, hogy a kiválasztott viseletek meghatározásánál „a csökölyi ref. vallású menyecske viselet” szerepel.¹⁹ A Szabolcs-megyei háznak is lehetett református tulajdonosa és házberendezése; a büdszentmihályi jómódú gazda házának leírása nem említ képeket.

A Temes-megyei bolgár ház képei eltűntek, vagy csak kölcsön adták azokat. Mind a jelentés, mind Jankó korábbi kutatása a vingai bolgárok gazdag vallásosságáról tudósítanak, „a falakon termérek szentkép”.²⁰

Torda-Aranyos megye torockói házának lakói unitáriusok voltak. „A falakra kisebb-nagyobb tékák vannak beépítve, ezek kétajtósak és ezekben állnak a könyörgésses könyvek, s egyéb apróságok.”²¹

Veszprém megye szentgáli házának lakói is valószínűleg reformátusok lehetnek, a leltárkönyvi bejegyzés két db. könyvről ír, ez is ezt látszik megerősíteni.

Brassó megye csángó házának berendezéséből a leltárkönyv szerint két könyv került a gyűjteménybe, az épület felmérését valószínűleg nem Jankó végezte, ezért az előzetes jelentésekből a leírás hiányzik.²²

A hiányzó 11 megyéből tehát hat (Kolozs, Sáros, Somogy, Szabolcs, Torda-Aranyos, Veszprém) református, illetve evangélikus házat és berendezést mutatott. A millenniumi falu egészében, 7 protestáns, 13 római katolikus és 3 ortodox-katolikus falu házai képviselték a felekezeti megoszlást.

Ernek az aránynak a kialakításánál, valószínű, hogy Jankó figyelembe vette az 1885-ös kiállítás tapasztalatait, ekkorra már kirajzolódtak a jellegzetes népművészeti tájak, vagy vidékek, amelynek figyelembevételével állította össze a megyék listáját. Tanulságos, hogy a dekorációra való törekvésnek a néprajztudomány bontakozása, a népművészet felfedezése idején a falusias körülmények között élő reformátusok állhattak az élén. A felekezeti arányok nem tértek el a valóságostól, csak a magyar anyagon belül volt tapasztalható eltolódás (öt református: Kolozs, Torda-Aranyos, Veszprém, Somogy, Szabolcs mellett hat katolikus volt: Borsod, Csik, Csongrád, Nógrád, Zala, és Jász-Nagykun-Szolnok).

Szentisztelet, ünnepek, ábrázolások

Noha a millenniumi kiállításon megjelent képek nem fedik le a történeti Magyarország egészét (megyehálózatát) szóródásuk mégis szerencsés abból a szempontból, hogy jellegzetes kegyességi tájak megjelennek benne.

¹⁸ Haberlandt, 1928. X tábla

¹⁹ Jankó, 1989. 87.

²⁰ Jankó, 1989. 101.

²¹ Jankó, 1989. 117

²² Szemkeő, 1989. 14

Nyugat-Magyarország talán viszonylag kisszámú képpel azt a fejlődési ívet mutatja, amely a XIX. század végére rohamosan törekszik a városias körülmények megteremtésére, a lakásokban a szentképek száma csökken és helyüket polgáris képek, portrék, családi képek, fényképek, édeskés, biedermeier rajzok, nyomatok (zsáner képek, falusi idillek, vadász jelenetek stb.) veszik át, csupán a szorosabb vallási közösségben élő nemzetiségek, vagy az elmaradottabb falvak lakói körében marad meg a szentképeknek kultuszhoz kötődő tartása, ahogyan esztünkben a zalai és vas-megyei házak anyagánál látjuk.

A zala megyei, göcseji magyar ház Szentháromság és két Mária képe szerint a Mária tisztelet erősebb hagyományát mutatja, mindkét Mária ábrázolás az élő vallási gyakorlat tárgya lehetett, a Mária-Szívéhez és a Rózsafüzéres Máriához (Olvasós Boldogasszonyhoz) fordulás, az imádkozás akár kis közösségi, vagy egyéni gyakorlását erősíti, Jézus és Mária Szívének jezsuita kultusza csak a múlt század végén vált széleskörűvé, népivé.²³ Kicsit korábbra tehető a rózsafüzéres közösségek megújulásának mozgalma. A Szentháromság tiszteletének barokk kori elterjedése olyan tömeges volt, elsősorban a pestis szobrok révén, hogy, mint azt Bálint Sándor is írja: „Alig van a XVIII. században épült templomunk, amelyben a Szentháromság oltárképével, freskójával, más titulusra szentelt oltármóra helyezett ábrázolásával ne találkozánk.”²⁴ Mégis tömeges kultusza az osztrák területen és Nyugat-Magyarországon jellemző, paraszti olvasós közösségekben Veszprém-ben pl. továbbélt, vagy skapuláris társulatokban (pl. Makkos Mária). Ezt az ábrázolást a zalai házakban a kép kedveltsége, ismertsége magyarázza, használatához az osztrák kegytárgyipar és kereskedelem révén jutottak, nem valószínű, hogy otthoni ájtatosság kapcsolódott volna e képhez.

A vas-megyei vend ház képei között is ott találjuk a Szentháromság ábrázolását, hiszen azonos kegyességi tájról van szó. Itt szintén egy rózsafüzéres Mária képe mellett őriztek egy Lourdesi Máriát és egy cirill betűs, hodigitria típusú Mária képet. A többi kép Jézus ábrázolás, két félalakos gyermek Jézus egy félalakos keresztlő Szent Jánossal mutatják a rokoko képdivat keleti irányú terjedését, kiegészül a sorozat egy prédikáló Jézus képpel. Ennél a képegyüttesnél jól látható, hogy az egyéni ájtatosság képei mellé (Rózsafüzéres Mária, Lourdesi Mária) hogyan csatlakoznak a dekoráció igényeit szolgáló divatosabb szentképek. A keleti egyház számára ebben az időben már nagy mennyiségben készítik bécsi nyomdákban a képeket ill. ikonokat, a kereskedelem iránya Dél-kelet Európa illetve a Balkán. Ebből a készletből egészítették ki a Mária-kép együttest. Jankó leírása a bejáráskor nem utal ilyen jelentős képanyagra, holott a képeken kívül egy, a Zelli Máriát ábrázoló kis házi oltárt is tettek a tiszta szoba szakrális díszítményeihez. Lehetséges, hogy a berendezést összegyűjtők egy idealizált nagyobb mennyiséget állítottak össze a valóságban használtakhoz képest.

²³ Ünnepe október 7, szokásköréről, templomi és otthoni kultuszáról lsd. Bálint II.367-368, Jézus Szíve dedikációk nagyszámban találhatók, de csupán néhány származik a 18-19. századból, többsége a 20. század elején keletkezett. Körmenete (Kalocsa, Mezőkövesd) az 1920-as évektől kezdődik, lásd Bálint 1977. II. 428.

²⁴ Bálint 1977. I. 392-412

Észak-Magyarország szentkép anyagát sem tekinthetjük igazán reprezentatívnak a gyűjteményben megmaradt képek alapján, hiszen a legfontosabb megye, Borsod- megye anyaga hiányzik. Két megye német lakosságának szentképei mellé csupán Nógrád megye illeszkedik a magyar palóc ház képeivel.

Az Abauj-Torna megyei Metzenzéf német házából három kép a rokokó képdivatnak megfelelően félalakos Mária, Jézus és gyermek Szent János, a leírás sok szentképet, gyertyákat, olvasót, keresztet is említ, amelyből a múzeumi gyűjteményben egy feldíszített korpusz maradt.

A nyitrai német házból csupán két kép maradt – ez már jobban illeszkedik a lokális szentkultuszhoz, a Pietà megfogalmazású hétfájdalmú Mária kép kedveltsége összefüggésbe hozható a felvidéki Sasvár kultuszával, illetve a szenvedő Krisztus képe a felvidéki barokk húsvéti liturgia és körmenet népi megnyilatkozásainak hatásával. E képtípusnak eredetije Innsbruckban van, a szervita templomból terjedt el közvetlenül Egerbe és Pestre. Eger környéki kultusza a múlt század 70-es éveitől bontakozott ki.²⁵

A nógrádi magyar házban megmaradt hat kép közül kettő a polgáris Szent Család, Szent József a gyermek Jézussal típus, ezeknél megfigyelhető a család mint érték megjelenése a múlt század utolsó negyedétől a mentalitásban és kultuszban. E képek mellett Jézus Szíve képét és kultuszát (a kép párja, a Mária Szíve nélkül) mutatja, bécsi kultusz tárgya a Mariahilf (Segítő Mária) kép, a Hét szentség bajor-osztrák területen kedvelt képével együtt. Szt. Borbála képe kapcsolható a felvidéki bányász falvak Borbála kultuszához. A képek között még egy Jézus Szíve üveggép is található, szlovák vagy morva műhelyben készülhetett, és valószínűleg tartozott hozzá egy Mária Szíve üveggép is, hiszen ezeket párosan használták.

Észak-kelet Magyarország rutén háza nem képviselhette e sok vallású soknemzetiségű vidéket. Nagyon tanulságos, hogy a Mariazelli Madonna, egy jellegzetesen nyugat-magyarországi római katolikus kegyhely képének mása és egy Szent Mihály kép maradt meg e vidékről gyűjteményünkben, bécsi olajnyomatokon; ez utóbbi szintén a nyugati képhasználat szerinti ábrázolás. Tudjuk, hogy a keleti egyházban kiemelt kultusza van Szent Mihálynak (a bizánci birodalom patrónusának). Őszi ünnepe a pásztorkodó románság jeles napja. Katona ábrázolása üveggéikonokon és nyomatokon terjedt a múlt század második felétől az erdélyi románság körében, így valószínűleg tisztelete és képének kultusza kialakulhatott a románsággal szoros közelségben élő ruténeknél is, ennek ellenére még a két szentkép általános használata is kétséges a Jankó által leírtak alapján; az önellátásnak igen szerény fokán álló, bútorban, textíliában is szegényesnek talált házakban járt.

Kelet-Magyarország, azaz Erdély képanyaga talán gazdagabban képviseli az egykori szentkultuszt és annak szerkezetét. Csík megye egy sajátos kegyességi táj, amely többet megőrzött a középkori kultusz-előzményekből. A bemutatott csíki székely ház bécsi eredetű Szent Flórián olajnyomatához azonban helyi kultusz,

²⁵ Bálint, 1977. II. 278-283.

legközelebb a szászok környezetében található,²⁶ tisztelete ismeretlen volt a csíki székekelyek körében. Guido Remi Ecce Homo másolata is a bécsi nyomda termékeként került a székekely házba, a biedermeier képdivat hírnökeként. A harmadik kép a radnai kegykép másolata, skapuláris Mária. Talán egy ez időben még eleven búcsújárás nyomát őrzi, mindenestre a csíkiak búcsújárása Csíksomlyóra irányult, kivételes fogadalom indíthatta el őket a távoli radnai búcsúra. Lehetséges, hogy a kép kereskedelmi úton jutott a használókhoz. A csíki ház Keresztrefeszített Jézus képe felidézi a székekelyek házaiban őrzött korpuszokat, amelyeket nem váltottak fel a Mária tisztelet barokk eredetű képei. Az Erzsébet királyné kép az uralkodó pár tiszteletét, megkedvelését mutatja; a csíki házban talán a magyarokat kedvelő királyné képét őrizték; a szász és torontáli német házban (ahol szintén előfordulnak) inkább az etnikai azonosulással kapcsolatos loyaltás megnyilvánulásai lehetettek e képek.

Hunyad megye román házába egységesen füzesmikolai üvegképek kerültek, holott Erdély szerte vásárolható volt már az olajnyomatú ikon. Valószínű, hogy ezeket az üvegképeket sem egyetlen enteriőrből vásárolták, hiszen egy-egy típusból több is található. A megye anyagának gyűjtői valószínűleg az üvegképek kereskedőitől vásároltak képet anélkül, hogy ellenőrizték volna, milyen képeket és hogyan helyeznek el a Hunyad megyei románok házaikban. A képek összeállításában határozott archaizálásnak vagyunk a tanúi, hiszen ebben az időben már itt dolgoztak a Mikoláról kirajzott üvegképfestő családok, illetve műhelyek, mégis a berendezők a klasszikus, régies „nikulai” képeket szerezték be. Mindennek ellenére a képtípusok lényegében reprezentálják a múlt század végének román képanyagát.

A Madonna ábrázolás a Kolozsvári kegykép másolata, más Mária ábrázolás csupán a két példányban is meglevő Fájdalmas Istenanya képe. Ez a típus, a kép sarkában a megfeszített Krisztussal a húsvéti ünnep felidézésére alkalmas, más, a szenvedést ábrázoló képekkel együtt; így a Krisztus a szent sírban, és a Krisztus feltámadása képekkel. Májusi tavasz-ünnep kapcsolódik a Szent kereszt feltalálása ünnepéhez, amelyhez Szent Konstantin és Szent Heléna ábrázolásai kapcsolódnak. A Mennyei asztal, vagy a Szentháromság ábrázolásai jellegzetes képei a füzesmikolai műhelynek. Az ikonok sorát az enteriőrből az 1885-ös kiállításon például két osztrák üvegkép bontotta meg a Sandl-Buchers műhelykörből, egy Maria Hilf és egy Szent Márton. Egyiknek sem volt kultusza az ortodox románság körében, a millenniumi kiállításon már csak füzesmikolai képeket láthatott a közönség.

Az üvegikon készítőket az év ünnepei, és az ikonosztáz kép-rendje, továbbá a házi szentek sorához sorolható szentek ábrázolásai motiválták. Így a bemutatott hunyad megyei román házból a megszokott sorozatokból a ház szentjének képe hiányzik, holott a családfő nevét viselő szent névnapjának kiemelt családi ünnepe volt, amelyet megelőzött a kendővel, virággal, zölddel feldíszített kép előtt a családi ájtatosság, majd lakomával, vendégeskedéssel, italozással fejeződött be az ünnep. Talán ezért szerepelnek gyakran a keresztnévadásban kedvelt nevek a házak képei között, pl. Szent György, Szent Miklós, Szent Demeter stb.

²⁶ Azonosítható, Bálint 1977. I. 351–352.

Erdélyi szász evangélikus enteriőrből egy Erzsébet királynét ábrázoló olajnyomat származik, ugyanezt találjuk, szentképekkel együtt a torontál megyei német házban.

A Torontál-megyei német ház mutatja be leggazdagabban a kor képeinek műfaji sokszínűségét. A búcsúk kedvelt ovális tükörképei az un. „sildli”-k mellett három könyomat (színezett) és hat legújabb divatú olajnyomat volt a szobában elhelyezve, a kis fal-ioltárral együtt mintegy 18 db. A tükörképek Oltáriszentséget, Jézus születését, Krisztust a szent sírban és Szent Katalint Szent Borbálával. A két női szent páros tisztelete az osztrák-bajor, cseh és felvidéki magyar területeken is szokásos volt, Szent Katalinnak ezen túl a déli vidékek szerb és sokac közösségeiben kiemelt tisztelete is ismert.²⁷ Párhuzamosan helyezték el a Jézus születését és halálát ábrázoló két képet is. A Gyermeke Jézus ábrázolások és a Jézus születése kép a karácsony ünnep súlyának növekedését jelenti a falvakban, hiszen korábban az év kiemelkedő nagy ünnepe a Húsvét volt. A kis búcsús képek, a „sildli”-k a többenél jobban mutatják az egyéni szenttiszteletet, minthogy ezeket a búcsúk alkalmával maguk választották ki a kínálatból. Az egyik a Keresztet vivő Krisztust, a másikon Kis Szent Terézt a harmadikon Szent Antalt, ez utóbbi kettőnek a tisztelete újabb kultuszt jelentett ebben az időben. Mária Terézia délmagyarországi telepítéseiért hálaiból sok Szent Teréz titulus található, Kis Szent Teréz kultuszáról Bálint Sándor sem ír, tisztelete tehát nem élt parasztságunk körében. Valószínű, hogy a falusi vásárlók nem tudtak különbséget tenni a két Szent Teréz között. A nyomatok között Jézus Szíve, Hétfájdalmú Mária, Szenvedő Krisztus, Gyermeke Szent János, Szent József, Szent György és Szentháromság található. Itt is a bécsi képdivat nyomait őrzik a félalakos és a szent családra utaló képek.

Az ország középső részét jelentő *Alföld* területéről a kiválasztott csongrádi ház viszonylag nagyobb számú képe csak a Szeged környéki katolikus kegyességi tájat mutathatja be. Mária tiszteletét két ortodox típusú Madonna kép (egyik létrás Madonna) és a Jézus és Mária Szíve képpár mutatja, húsvéti ünnephez kapcsolható a Keresztre feszített Krisztus a szenvedés eszközeivel, az Utolsó vacsora, (Leonardo után), a Krisztus feltámadása és a Krisztus mennybemenetele.

A képek a szentkultusz szempontjából az alábbi arányokat mutatják: 75 képből 26 kép Jézus ábrázolás, 19 kép Mária ábrázolás, 23 a szentek és vallási szimbólumok, 4 kép világi témájú.

²⁷ Bálint 1977, II. 496–497

Jézus ábrázolások

	Téma	Tárgytípus	Megye	Műhely	Ltsz
1.	Ecce Homo	olajnyomat	Abauj-Torna	(Guido Reni)	20540
2.	Ecce Homo	olajnyomat	Csík	(Guido Reni)	23665
3.	Keresztrefeszített Krisztus	olajnyomat	Csík		23668
4.	Jézus Szíve	könyomat	Csongrád		23298
5.	Krisztus mennybemenetele	olajnyomat	Csongrád		23296
6.	Keresztrefeszített Krisztus	olajnyomat	Csongrád		23297
7.	Krisztus feltámadása	olajnyomat	Csongrád		23295
8.	Utolsó vacsora	olajnyomat	Csongrád		23294
9.	Krisztus feltámadása	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	64.106.5
10.	Szentháromság	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	64.106.6
11.	Krisztus feltámadása	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22635
12.	Szentháromság	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22632
13.	Krisztus a szent sírban	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22637
14.	Jézus Szíve	üvegkép	Nógrád	szlovák	22386
15.	Keresztet vivő Krisztus, a szenvedés történettel	olajnyomat	Nyitra		21304
16.	Jézus születése	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21530
17.	Jézus Szíve	könyomat	Torontál		21541
18.	Jézus szenvedései	könyomat	Torontál		21672
19.	Keresztet vivő Krisztus	sildli	Torontál		21676
20.	Szentháromság	olajnyomat	Torontál		21679
21.	Krisztus a szent sírban	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21532
22.	Gyermek Jézus	olajnyomat	Vas		22227
23.	Gyermek Jézus	olajnyomat	Vas		22281
24.	Hegyi beszéd	olajnyomat	Vas		22280
25.	Szentháromság	olajnyomat	Vas		22279
26.	Szentháromság	olajnyomat	Zala		21390

Mária ábrázolások

	Téma	Tárgytípus	Megye	Műhely	Ltsz
1.	Mária, imádkozó félalak	könyomat	Abauj-Torna		20541
2.	Máriazélli Madonna	olajnyomat	Bereg		23518
3.	Skapuláris Mária (radnai kegykép)	olajnyomat	Csík		23666
4.	Mária a Kisjézussal, létrával	olajnyomat	Csongrád		23300
5.	Mária Szíve	könyomat	Csongrád		23302
6.	Mária kisdéddel	nyomat	Csongrád		23299
7.	Fájdalmas Istenanya	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22638
8.	Fájdalmas Istenanya	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22633
9.	Angyali Üdvözlés	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	22631
10.	Madonna, Kolozsvári kegykép másolat	üvegikon	Hunyad	fűzesmikulai	64.106.4
11.	Segítő Mária	olajnyomat	Nógrád		22396
12.	Hetfájdalmú Mária, Pieta	olajnyomat	Nyitra		21303
13.	Hetfájdalmú Mária	könyomat	Torontál		21542
14.	Szűz Mária	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21681
15.	Lourdesi Mária	olajnyomat	Vas		22282
16.	Rózsafüzéres Mária	olajnyomat	Vas		22376
17.	Mária a kisdéddel	olajnyomat	Vas		22377
18.	Rózsafüzéres Mária	olajnyomat	Zala		21388
19.	Mária Szíve	olajnyomat	Zala		21389

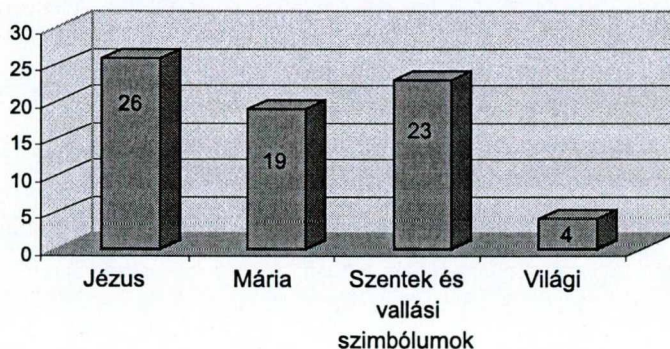
Szentek és vallási szimbólumok

	Téma	Tárgytípus	Megye	Műhely	Ltsz
1.	Gyermek Keresztelő Szent János	olajnyomat	Abaúj-Torna		20542
2.	Szent Mihály	olajnyomat	Bereg		23519
3.	Szent Flórián	olajnyomat	rildli	Torontál	23667
4.	Szent József	olajnyomat	Csongrád		23301
5.	szenkép, Utolsó Vacsora	olajnyomat	Csongrád		23344
6.	Ábrahám vendégei	üvegikon	Hunyad	fűzesmikolai	64.106.7
7.	Szent Konstantin és Szent Heléna	üvegikon	Hunyad	fűzesmikolai	22636
8.	Szent Konstantin és Szent Heléna	üvegikon	Hunyad	fűzesmikolai	22634
9.	Szent Konstantin és Szent Heléna	üvegikon	Hunyad	fűzesmikolai	22630
10.	Mennyei Asztal	üvegikon	Hunyad	fűzesmikolai	64.106.8
11.	A Hét Szentség	olajnyomat	Nógrád		22394
12.	Szent Család	olajnyomat	Nógrád		22395
13.	Szent Borbála	olajnyomat	Nógrád		22398
14.	Szent József	olajnyomat	Nógrád		22399
15.	Oltáriszentseg	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21531
16.	Gyermek Keresztelő Szent János	olajnyomat	Torontál		21673
17.	Szent József	olajnyomat	Torontál		21674
18.	Szent György	olajnyomat	Torontál		21675
19.	Szent Teréz	sildli	Torontál		21677
20.	Szent Antal	olajnyomat	Torontál		21678
21.	Szent Katalin	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21534
22.	Szent Borbála	tükörkép	Torontál	dél-cseh	21533
23.	Gyermek Keresztelő Szent János	olajnyomat	Vas		22374

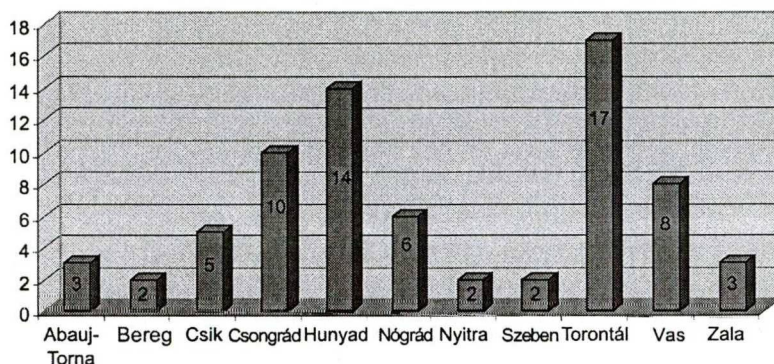
Világi ábrázolások

Téma	Tárgytípus	Megye	Műhely	Ltsz
1. Erzsébet királyné	olajnyomat	Csík		23663
2. Erzsébet királyné	olajnyomat	Szeben		21071
3. Házi áldás	olajnyomat	Szeben		20827
4. Ferenc József	olajnyomat	Torontál		21544

5. A szentkultuszban látható arányok (a képek darabszáma szerint)

6. A képek megyék szerinti eloszlása

Összegzés

A képek áttekintése alapján néhány fontos összefüggésre érdemes figyelni. Fel-tűnő, hogy a képek sorából hiányzanak a millennium idejére már országosan el-terjedt magyar szentek ábrázolásai, holott újabb kultuszuk éppen a millennium körüli időben terjedt el, elsősorban az újonnan épült, vagy felújításra kerülő temp-lomok dedikációiban, illetve újabb oldaloltárok képeivel. A „magyar három kirá-lyok”, Szent István, Szent László, Szent Imre, közös vagy külön történő ábrázolá-sait nyomtatványokban, kis szentképeken nagy számban forgalmazták, Szent Er-zsébet és Szent Margit kultusza is megújult.

Polgárias világi képek közül is csak az uralkodó család képmásai bukkannak fel, holott korszakunkban már a parasztságnál is feltűnnek történelmi alakokról készült képek, sőt az 1848-as hősök képei is, ezekből a millenniumi kiállítás enteriőreiben egyetlen egyet sem találtunk. Tudjuk, hogy Kossuth temetése után már gazdag em-lékkép anyag kerül forgalomba, amelyeken allegóriákban, más szimbolikus megfo-galmazásokban jelennek meg a hősök, a képek megfogalmazói a haza felemelkedé-sét kívánják előmozdítani történelmi jelenetekkel, oltárszerű kompozíciókban.²⁸ Ilye-nek sincsenek e képek között. Igaz, hogy a reformátusok képhasználatáról részben tudósít a kiállítási anyag, és bár ebből az időből vannak történelmi képeink reformá-tusok használatából a millenniumon illet nem láthattunk. K. Csilléry Klára az 1896-os kalotaszegi enteriőr eddig ismert egyetlen fényképét azonosította be M. és A. Haberlandt kötetében (1928, *Die Völker Europas und ihre volkstümliche Kultur*) a X. táblán amely ott tévesen erdélyi szász ház szobájaként került publikálásra. Ezen a felvételen a kalotaszegi enteriőr falain nincs kép. Ez is azt látszik igazolni, hogy a megvalósított enteriőrök egy korábbi, „parasztosabb” világ képét kívánták a nézők közelébe hozni; a bútorok, textíliák, és a kerámiák kiválasztásánál is archaizálás fi-gyelhető meg. A képek duplázása, halmozása a hunyad-megyei román háznál abból a megfontolásból is következhetett, hogy a műfajt, mint háziipari terméket kívánták bemutatni (és felhalmozni). (A romániai népművészet kutatás napjainkig e tárgy-csoportot (üvegikon) a népművészet és háziipar körében tárgyalja.)

A képek reprezentativitása tehát viszonylagos. A kistáji kultuszok megjelennek, bizonyos részleteik megragadhatók ebben az anyagban, és az eltérések pl. két kegyességi táj között is bemutatathatók. A bemutatott anyag egésze azonban szegényesebbnek tűnik, mint amilyennek a mára kiteljesedett múzeumi gyűjtemények múlt század végére datálható tárgyai alapján láthatjuk. A hiányok felsorolása (műfaj, ikonográfia) nem célja ennek az áttekintésnek, de talán a már felsoroltak mellé illeszthetjük még a Mária házak hiányát, illetve azt, hogy szobor nem került a kiállítás enteriőrjeibe.

A gyűjteményben megmaradt képanyag segítségével van a kutatónak abban, hogy képeket, ábrázolásokat a használat szempontjából időhöz és, bizonyos ellenőrzés után tájhoz, szentségi kistájhoz, régióhoz köthessen.

Az áttekintés után talán világosabban látjuk a beszerzés viszonyait, a gyártók és kereskedők piac-ismeretét, mivel a bemutatott képeket feltehetően ugyanúgy szerezték be a kiállítók, ahogyan akkoriban a falvak lakói is, (ha nem búcsúból hozták a képeket). Az olajnyomatok egy részénél feltüntették a készítő céget, így pl. „Kunstanstalt Braunau I/B, A. Taube Wien VIII” vagy Gerhardt Margarethen, Grüngasse 32. Wien”, stb., Bécsből tehát nagy mennyiségben szállították igény szerint a képeket a Monarchia népeinek, vallási, etnikai igényeiknek megfelelően.

Úgy tűnik, hogy bizonyos enteriőrök berendezésnél figyelemmel voltak arra, hogy az ott élők vallásosságát bemutassák, mintha ezzel is jellemezhetnék volna a csoportokat. (Elsősorban a nemzetiségek házainál tűnik ez fel.)

A kiállítást szervező Jankó János azonban a terepbejárást követő jelentésekben a falak díszítéseiről ad számot, amikor a berendezéseket bemutatja, mindig először a bútorokat (téma, fogas) említve, s csak mellékesen a képeket. (Figyelemmel van viszont a fali órákra, amelyeket rendszeresen a leírásokban felsorol). A kiállítás ismert körülményei arra utalnak, hogy a néprajzkutató táji-néprajzi ismeretei szerint általánosított paraszt ház belsők a „berendezők”, a tárgyakat összegyűjtők „átfogalmazásaiban” valósultak meg.

Mindent egybevetve, az 1896-os Millenniumi Kiállítás megmaradt szentképeinek együttese a fenti megszorítások ellenére is képviseli, ill. reprezentálja a múlt század végének szentkép használatát, (tér- és időbeli, illetve vallási-etnikai metaszetében), bemutatja az egykorú paraszti, népi vallásosság képi anyagának egy jelentős korpuszát, amely a további kutatások számára eligazító lehet.

Irodalom

BALASSA M. Iván

1972 A néprajzi falu az Ezredéves Kiállításon. *Ethnographia* LXXXIII. 553–572.

BÁLINT Sándor,

1977 *Ünnepi kalendárium* I–II. Szent István Társulat, Budapest.

BASICS Beatrix

1998 1848–49-es forradalom és szabadságharc hősei és eseményei az emléklapokon. 234–241. In: *Történelem és emlékezet*, szerk. Kriza Ildikó, Budapest Néprajzi Társaság.

Dr. M. HABERLANDT – Dr. A. HABERLANDT

1928 *Die Völker Europas und ihre volkstümliche Kultur*, Stuttgart, X. Tafel, 208.

ISTVÁNNFFY Gyula

1897 A ház belseje. A Matyó nép élete, Miskolc, 21–28. oldal, In: *Mezőkövesd város monográfiája*, szerk. Sárközi Zoltán – Sándor István, Mezőkövesd, 1975, 585–589.

JANKÓ János:

1897 A néprajzi falu. In: Matlekovits Sándor: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye III.* Budapest.

1989 *A millenniumi falu*, Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Szemkeő Endre, Budapest 1989. Néprajzi Múzeum

KODOLÁNYI JÁNOS

1968 Jankó János a néprajz tudós. *Néprajzi Értesítő* L.1968.7-15. Budapest.

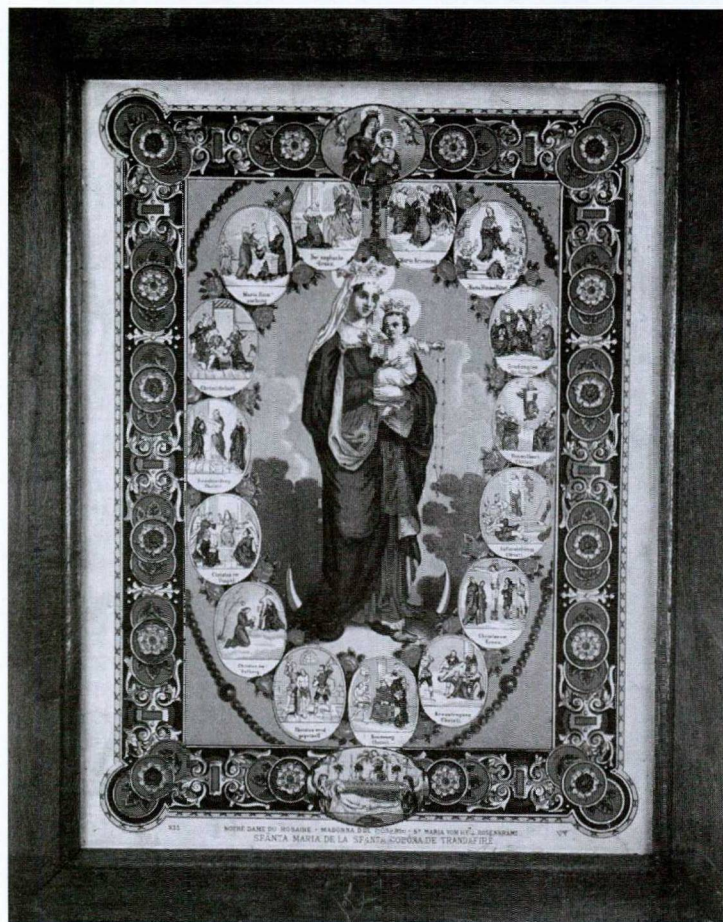
SZEMKEŐ ENDRE

1989 Bevezetés In: *A millenniumi falu*. Budapest Néprajzi Múzeum 7-17.

Szacsvay, Éva

**Representation of the Peasant Saint Cult
(The devotional pictures of the interior decorations in the millenium village)**

The author introduces objects of the Hungarian Ethnographical Museum's Church Collection: she describes the sacred pieces of furniture of the „ethnographical village” built on the occasion of the millenium exhibition of the Hungarian settlement (1896). She determines that in the picture of peasant interior the illustrations of the Hungarian saints are missing, although their cult was rather strong in those days. Among the secular pictures only some Habsburg family-pictures can be seen. Some conclusions can be drawn to the local cults. Most of the pictures are oleographs made in Vienna.

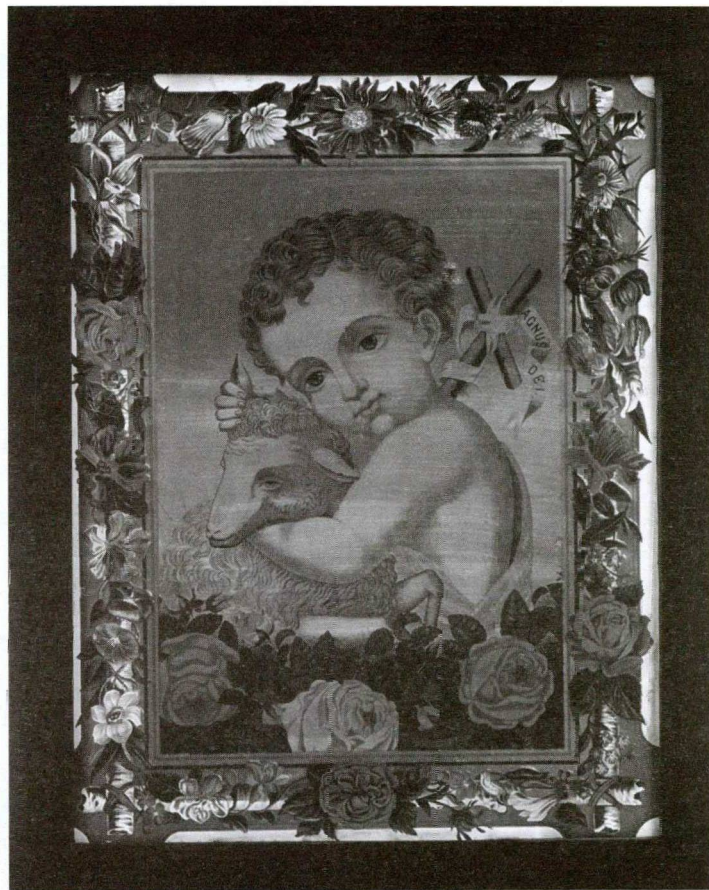
1. kép Rózsafüzéres Mária, olajnyomat, Zala megyei ház (21388 ltsz.)

2. kép Mária Szíve, olajnyomat, Zala megyei ház (21389 ltsz.)

3. kép Szentháromság, olajnyomat, Zala megyei ház (21390 ltsz.)

4. kép Gyermek Keresztelő Szent János, olajnyomat, Torontál megyei ház (21673 ltsz.)

6. kép Szent Borbála, olajnyomat, Nógrád megyei ház (22398 ltsz.)

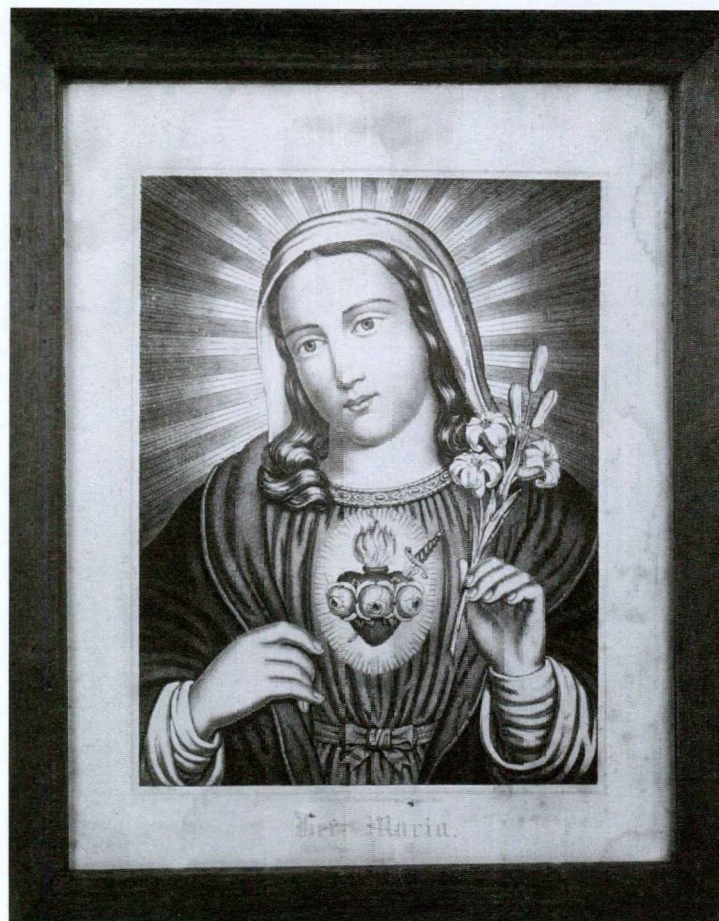
7. kép Krisztus feltámadása, olajnyomat, Csongrád megyei ház (23295 ltsz.)

8. kép Mária a kis Jézussal, olajnyomat, Csongrád megyei ház (23300 ltsz.)

9. kép Szent József, olajnyomat, Csongrád megyei ház (23301 ltsz.)

10. kép Mária Szíve, olajnyomat, Csongrád megyei ház (23302 ltsz.)

11. kép Szent József, olajnyomat, Nógrád megye (22399 ltsz.)

12. kép Ábrahám vendégei, üvegikon, fűzesmikolai műhely,
Hunyad megyei ház (64.106.7 ltsz.)

13. kép Angyali üdvözlés, üvegikon, Hunyad megye (22631 ltsz.)

14. kép Fájdalmas Istenanya, üvegikon. Hunyad megye (22633 ltsz.)

A SZENT MEGNYILATKOZÁSAI A MOLDVAI ÉS GYIMESI NÉPI IMÁDSÁGOKBAN

A katolikus teológia szerint csak egyedül Isten szent, de a megszentelő kegyelem révén a szentség más, kegyelmi állapotban lévő személyekre (szentek), sőt a velük metonimikus kapcsolatba került tárgyakra (szent ereklyék), terekre (Szentföld, búcsús szenthelyek, templom, oltár stb.), időintervallumokra (szentkarácsony, szentpéntek, szent nap), cselekményekre (szentmise, szentének), az egyház kegyelmi eszközeire is (pl. a hét szentség) kiáradhat. Szent eszerint bármi lehet, amit az egyház tisztelet céljából elének állít.¹ A továbbiakban magam is ebben az általánosító értelemben használom a Szent fogalmát.

Dolgozatomban előbb a mintegy 500 saját gyűjtésű moldvai és gyimesi archaikus imaszöveg alapján megkísérlem meghatározni azokat a fogalmi területeket, amelyekre ez a műfaj a *szent* fogalmát vonatkoztatja. Mivel a Szent kultuszának egyes formái Európa-szerte többé-kevésbé pontosan meghatározható történelmi korokban alakultak ki, e tiszteleti formák imaszövegekben való megjelenése támpontokat adhat az archaikus imaanyag keletkezési korának meghatározásához, sőt választott szempontunk révén némileg a műfaj belső fejlődéstörténetébe is bepillantathatunk. E megfontolás folytán pontról pontra igyekszem utalni a Szent kultuszának vallás- és művelődéstörténeti összefüggéseire. A dolgozat második felében a csángó népi imaszövegek alapján megpróbálok közelebb jutni a *szent* fogalomkörének középkori magyar népi terminológiájához. Ugyanis a szláv eredetű „szent” szó magyar nyelvű szinonimáinak jelenléte az imaszövegekben első látásra is világosan tanúskodik a pogány-keresztény elemek valamikori diffúz együttlétéről. Nem érdektelen tehát a kérdést módszeresebben is megvizsgálni, hiszen ily módon az ősi magyar hitvilágra, majd az ezt felváltó vallási szinkretizmusra egyaránt következtethetünk. A Szent fogalmi mezőjében megfigyelhető elmozdulások a vallásos tudat átalakulásának mikéntjét is sejtetni engedik a honfoglalást követő századokban.

I. A Szent megnyilatkozásai

A „szent” jelző a népi imákban is mindenekelőtt magát *Istent* illeti („Szent Isten”, „Szent Atya”, „Szentlélekúrsten”, „Szentfelséged”, „Uram Teremtő Isten Pszentfelséged”), de az imák *Jézust* is Mária „szent fiaként” emlegetik (pl. „szent fiadat elfogták”, „hol járál én áldott szent fiam?” stb.). A passiót elszenvedő Jézus

¹ L. Várnagy 1993. 429., Horváth 1994

az archaikus imák központi szereplője, de az imákban nemcsak ilyen értelemben szerepel: „aranykereszt előtt *Világ Ura*, / jaj, úgy sír, úgy sír!"; „közepibe egy oltár, / rajta vala *Világ Ura Jédus*"; „nyitva látom mennyország kapuját, / küjjel arangyos, belül irgalmas, / rajta üle vala a *Világadó Jézus*".

A kizárólag „Szentlélek Isten”, „Szentlélekúristen” és „Szentlélek” alakban előforduló harmadik isteni személy neve a *Szentháromságra* vonatkozó egyházi tanítások eredményeként kerülhetett be a népi imaszövegekbe. A ma is gyűjthető moldvai szakrális szövegek alapján bizonyíthatónak látszik, hogy a pogány hitvilággal harcoló, azt átalakítani kívánó egyház a középkorban a nép között elterjedt anyanyelvi imák, latin himnuszfordítások, káté-szövegek stb. révén is terjeszteni, erősíteni igyekezett a monoteista istenfelfogás képzetét s vele egyidőben a szentháromság tanát: „Dicsőség legyen Istennek, / Atya, Fiú, Szentléleknek, / *egyenlő* három személnek, / *egy állotu* örök istenségnek.”²; „Hiszek egy Istenbe, / bizom egy Istenbe, / az az egy bizott Isten / lakójék lelkembe.”; „Gyónom Uram Egy istennek...” stb.

Erdélyi Zsuzsanna szerint káté-szövegek is átalakulhattak imává, a szentháromságot magyarázó imaszövegek például távoli hitoktatási gyakorlatot idézhetnek. Az népi imák mintha hajdani katekizmusi tételeket igyekeznének sűríteni. Például az alábbi dunántúli szövegben: „Hány az Isten állatjában? / Három személyben. / Atyaisten, Fiúisten, Szentlélekúristen. / Minek híjják az Istent? Mi-
atyánkisten.”³

Tárgyunkat illetően itt csak annyit állapítunk meg, hogy a népi imákban sűrűn előforduló „Szentlélek”, „Szentlélekisten”, „Szentlélekúristen” kifejezések minden bizonnyal nem népi, hanem egyházi eredetűek.

A passiótörténetet megjelenítő archaikus imákban szinte mindig jelen van a fiát kereső, majd sirató szent anya, Mária alakja. *Szűz Máriát* a népi imák a következő szerkezetekben nevezik szentnek: „Szent Boldog Asszon”, „Boldogságos Szépszüzmárja”, „Szent Szép Szűz Mária”, „Szent Anyám”, „Istennek Szent Anyja”, „Szent Asszonyunk”, „Szent Szűz”, „áldott Márja” stb. Az elnevezések változatossága, a „szent”, „boldog”, „szép”, „áldott” jelzők keveredése igazolja azt a magyar néprajzi szakirodalomban jól ismert tényt, hogy itt voltaképpen legalább két nő istenségről van szó. Pais Dezső szerint a Boldogasszony-Máriák és a Szépszüzmáriák az ősi természetistennők mágikus képességeit hordozzák: oldanak-kötnek, rontást űznek, távoltartják a sötétség démonikus erőit. A „boldog” szó a középkorban a ‘dús’, ‘gazdag’ jelentésben fordul elő, de eredeti jelentése szerint ‘varázslatba, bővületbe esett’, ‘elbájolt’, ‘megkötözött’ állapotot jelzett.⁴ Bizonyos imákban Szűz Mária és a Boldogasszony önállóan két szereplőként jelennek meg: „Boldogasszony tűzhelyemen, / Mária ablakomban”,⁵ „Fejemnél Má-

² A részlet lészpedi szövegváltozatát, illetve Érdy Kódex-beli középkori előképszövegét közli Pais Dezső: „Dicsőség legyen Istennek, / Atya, Fiú, Szentléleknek, / *Egyenlő* mint három személnek, / *Egy állat* örök istenségnek Ament.” „Az úr isten zemeelben három (.) *allatban egy*.” Pais 1971. 365. Az állat szónak itt még elvont tartalma van, körülbelüli jelentése: „a legfőbb lényeg”.

³ Lásd: Erdélyi 1976. 658–659.

⁴ Pais 1975. 264–271.

⁵ Erdélyi 1976. 723.

ria, / Lábomnál Szent Anna, / Mellemen Boldogasszony.⁶ Tudjuk, hogy Szent István és Szent Gellért püspök nevezte Máriát először Boldogasszonynak, a világ nagyszasszonyának, s ezzel mintegy beleolvasztották személyébe őshitbeli elődjét. Az imaszövegek Boldogasszony-motívuma ősvallási képzetkörbe visz, feltehetőleg egy termékenységistenő alakját.⁷

Jézus édesanyja (Mária) és anyai nagynyja (Szent Anna) egy kozmikus teremtésfolyamat részeseiként, szereplőiként is megjelennek: „Ég szülte Földedet, / szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Máriám szülte kicsi fiát.” Személyük révén az imák kozmikus összefüggésbe helyezik Krisztus születését s ezáltal egyetemesebb távlatot adnak a megváltástörténetnek. Végsősoron egy pogány eredetű kozmikus kép keresztényiesítéséről van szó, hiszen a nő spontán termékenysége és a kozmosz önmagában való megfogánása kerül itt egymás mellé. Ez az egyetemesre való törekvés, az egyetemes lét keresztény jelképiséggel való telítése a népi imák más jelképeiben – például a paradicsomi életfa (arbor vitae)-a bűnbeesés fája-a megváltás keresztfája-a keresztfa virága (Jézus) képzetkör motívumaiban – is megfigyelhető.

A fentihez hasonló tartalmú a következő kozmogóniai kép: „Világ állapodék, / ezer éjjel bételék, / Szűz Mária születék, / szent székébe ülteték.”⁸

A motívum lényege, hogy az isteni közreműködés nélkül létrejött nem keresztény világkeletkezési folyamatban, szinte a történnel egyidejűleg, megjelenik valamiféle kozmikus női istenség – Mária, Boldogasszony, Szent Anna – aki noha csak passzív részese a hatalmas eseménynek, mégis fölötte áll a világmindenségnek.

A Krisztussal – és általa az egyetemes világkeletkezéssel, illetve megváltástörténettel – közvetlen kapcsolatban álló női szentek (Szűz Mária, Szent Anna) mellett bizonyos imaszövegekben felbukkan még néhány olyan női szent neve is, akiknek kultusza ugyancsak középkori eredetű.

Szent Borbála a középkorban a jó halál tisztelt védőszentje volt, de hajdan virágzó kultusza ma már a hagyományőrző tájakon is elmúlóban van. (BÁLINT 1977. I. 22.) Nem véletlen, hogy a nevéhez kapcsolt archaikus ima néhány szövegváltozata kizárólag Moldvából került elő, ezek a szövegek itt ugyanis könnyebben túlélhették a reformációt. A „Szent Borbár”-imák záradékai kivétel nélkül a jó halál és az üdvözülés kegyelmét ígrik:

„Szent Sziz Szent Borbár / ül volo sirvo székibe, / térdig vérbe, könyökig könyibe, / aran haja leereszve, / vosrudokvol lecsiptetve. / Odamene Szent Lukács evangélista. / Azt mondá: Miér sírsz, miétt keseregsz, Szent Sziz Szent Borbár? / Honne sírjak, honne keseregjek, / Szent Lukács evangélista, / ha Szizmárja szent fíját elrendezte feteke fődekre, / hogy hirdesse ezt az én imádságecsámot, / hogy ki elmondja mendennap egyszer, / kiváltképpen pénteken háromszor, / harmadnappal hamarább megmutitódik az ő halála, / megidvezül,

⁶ Erdélyi 1976. 723.

⁷ idézi Kálmány 1885; Erdélyi 1988. 722–723.

⁸ Erdélyi 1976, 116. szöveg.

s háláló óráján nem leszen vétebbe / még a legküsőbb ujjá es. ámen.”⁹ Egy Szabófalvából származó adat szerint egy haldokló mellett mondott apokrif imát „Szent Barbar halú imáccság”-nak neveznek.

Ugyancsak középkorra megy vissza *Antiochiai Szent Margit* kultusza, akinek magyarországi tisztelete a XIII. századtól mutatható ki. (HOLL 1971. 373.). Szent Margit mint a Szent Grált hordozó leány a a középkori vallásos ikonográfiában (miniaturák, üvegablakok) a keresztény egyház allegóriája,¹⁰ ezzel az attribútumával jelenik meg a csak Lészpédrről¹¹ és Pusztinából¹² előkerült néhány archaikus imaszövegben is: „Megindula Szűzleán Szen’ Margit / az arany medencével a hónya alatt, / Krisztus urunknak harminchárom csepp vérivel, / Máriának fátyolájával, arany kendejivel ... stb.”

A nevéhez kapcsolt imaszövegeknek kivétel nélkül viharűző funkciójuk van: a Szent Grált hordozó, a szentek rekvizitumaival („Krisztus urunknak harminchárom csepp vérivel, / Máriának fátyolájával, arany kendejivel, / Szent Antalnak kötelével, / hét singes olvasójával, / Szent Bedenek úrnak szárnyával, szárnyékával”) ellátott Szűznek ugyanis félelmetes ereje van. Neve latinul gyöngyöt jelent, ami az abszolút realitás, a transzcendens valóság szimbóluma, s mint ilyen, egyúttal termékenységsszimbólum is.¹³ A funkció kialakulásában továbbá szerepet játszhatott az is, hogy a gyöngykoszorúval ábrázolt Szent Margit egy hozzá kapcsolódó képzet szerint a lábainál heverő Sárkányt a kereszt jelével kényszerítette meghátrálásra. (Mint tudjuk, epikus ráolvasásaink a vihardémont gyakran nevezik „nagy gonosz Sárkánynak”).

Szent Ilona neve ritkán szerepel a moldvai népi imádságokban. A ráolvasás funkciójú imaszövegekben ő is mint a betegségdémonnal találkozó, majd a démont elküldő szent jelenik meg, az ún. „pénteki imák” párbeszédes részeiben pedig olykor ő Szűz Mária beszélgetőtársa.

Szent Antallal mint az emberi hajlék mágikus védelmezőjével találkozunk a középkori eredetű imaszövegekben („Az én házam Szent Antal, négy szegibe négy angyal”), de a hozzá kapcsolt tárgyak mágikus védettség jegyként más kontextusban is előfordulnak („Megindula Szűzleán Szen’ Margit ... Szent Antalnak kötelével, hét singes olvasójával...”). Ugyancsak a Szent Margit-imában és ugyancsak mágikus védettség jegyként, Szent Margit rekvizitumaként jelenik meg a „*Szent Benedek úrnak szárnya, szárnyéka*” kifejezés, de a motívum megnyugtató értelmezéséhez még nem jutottak el sem a nyelvészek, sem a néprajzkutatók.¹⁴

Az imaszövegek együtt emlegetik *Szent Péter* és *Szent Pál* apostolokat, akik a szövegek bevezető látomásos részeiben mint az égen feltűnő mennyei templomban/kápolnában misét mondó szentek („Szent Péter Szent Pálval misét mond vala”) vagy mint a párbeszédes részek szereplői („Odamene Szent Péter és Szent Pál”) jelennek meg. Ez utóbbi funkcióban, azaz Mária vagy Jézus beszélgetőtársaként, leggyakrabban *Szent Lukács* evangélista jelentkezik, aki egyúttal az imázá-

⁹ Lásd még: Tánczos 1995. 102., 103., 104., 140. és 154. szöve.

¹⁰ Bozdky 1972. 665.

¹¹ Erdélyi 1976. 20. szöve.

¹² Tánczos 1995. 62. és 63. szöve.

¹³ Eliade 1994. 155–158.

¹⁴ Pais 1971. 366.; Silling 1994. 80.

radékokban feladatul kapja a krisztusi kinszenvedés történetének hirdetését az egész teremtetett földön („Menj, el menj Lukács, s hirdessed az ádám népei közt”, „hirdessed az egész teremtetett földön” stb.). Ritkábban hasonló funkcióban *Szent István vértanú* nevével is találkozunk, akit az imák ugyancsak evangélistának neveznek. A Jeruzsálem hegyein földre szálló, gonosz boszorkányokat legyőző és arany láncokkal megkötöző harcos szentek – *Szent György*, *Szent Mihály*, *Szent Illés és Szent Márton* – együtt és csak egyetlen gyimesi ráolvasó imatípusban szerepelnek: „Elmenyen az Írjézus Krisztus, / elküldi a szenteket. / Jeruzsálem hegyein leszállanak, / Szent György, Márton, Illés próféta, / Szent Mihály arkangyal / arany láncokkal a gonosz boszorkányokra rearohannak, / a láncokkal megkötözik, / a fegyverekkel esszelővődözik, / a kardokkal esszevágják, / a Jordán vizibe vetik.” Lehetséges, hogy ez a változat nélküli ráolvasásunk¹⁵ román kölcsönhatásra került be a gyimesi csángó folklórba.

Az archaikus imaszövegek a középkori *angyalkultusz* intenzív voltáról tanúskodnak. Az angyalokat ugyancsak megilleti a „szent” jelző: „hív szent őrzőangyal”, „édes őrző szent angyalom”, „őrzözetek szent angyalok”, „küldte vala őrző szent angyalainak”, „a szent angyalok felszedték”, „kidzsülnek e szent andzsalok e szentepilorhoz”, „vígán várják a szent angyalkák” stb. A középkorban a jó halálért – Szent Borbála mellett – az angyalokhoz imádkoztak. Erre az igen archaikus gyakorlatra több Szabófalván rögzített imaszöveg és haldoklással kapcsolatos hiedelemcselekmény is utal: A haldokló mellett négy gyertyát gyújtva mondták: „Kidzsülnek ez andzsalok, / nédzs dzsorcsa mellett őreznek, / őrezzetek szentandzsalak ez ablakaimat, / Uriszusz Krisztu ez ajtómat, / én amikor meghalok, e menyországba bévidzsetek, áment!” A beteg gyógyulásáért ugyancsak az angyalokhoz fordulva énekelték: „Jőjete, jőjete, andzslak, jőjete, jőjete andzsalak, / könyebisszitek meg a beteget...”

Az angyalok Isten hírnökei („szereti szent angyalit, küdi vala űköt feteke földnek szinyire”), Szent Mihály arkangyal ezért válhat az emberi lelket elvivő mitikus-vallásos lényvé, a halál angyalává. A haldokló mellett álló őrzőangyalok és a végítélet angyalai a halál révén sejtelmes kapcsolatba kerülnek egymással.

A középkort követő barokk szentkultusznak alig van nyoma a moldvai és gyimesi népi imádságanyagban. Ha olykor találkozunk is olyan szentek nevével, akiknek kultusza a barokk korban virágzott igazán, az ilyen szövegek elterjedése csaknem minden esetben valamelyik barokk korban elterjedt énekes- vagy imádságoskönyv (pl. *Cantus Catholici*, *Cantionale Catholicum*, *Lelki Fegyverház*, *Lelki Paradicsom*, *Aranykorona* stb.) hatásának tulajdoníthatók, vagyis legtöbbször az ezekben szereplő imaszövegek folklorizálódásairól van szó. Ezt a jelenséget jól példázzák a Lészpedről származó *Szent Rozália- és Szent Rókus-imák*.¹⁶ A barokk korban népszerű szentjei közül egyedül *Páduai Szent Antalról* mondhatjuk el, hogy személye körül egy érdekes népi ima keletkezett. Az imatípus változatai eddig csupán Moldvából kerültek elő.¹⁷ Az imaszövegekben valóban az archaikus apokrif imák sajátos logikájával, szemléletével találkozunk: az ima a népszerű szent cso-

¹⁵ Lásd: Tánzos 1995., 17. szö.

¹⁶ Erdélyi 1976., 213. és 214. szö.

¹⁷ Lásd: Mohay 1993 és Tánzos 1995., 64. és 180. szö.

datevő erejét tehát égi hiteles helyről származtatja, és a szent érdemeiért cserében kapottként fogja fel. Az a tény, hogy az ígélet – az archaikus imazáradékokhoz hasonlóan – párbeszédese formában, isteni személy szájából hangzik el, jellegzetes műfaji sajátosság. E kivételes szöveg kapcsán valóban elmondhatjuk, hogy a páduai szent személye körül a barokk korban egy sajátos, teljesen népi hangvételi és szemléletű apokrif ima keletkezett, amely szerkezetét, logikáját illetően tökéletesen beilleszkedik a középkori eredetű archaikus imaszövegek sorába.¹⁸

Amint a bevezetőben jeleztem, a Szent nemcsak személyekben nyilatkozhat meg. A továbbiakban vázolólok egyéb megnyilatkozásait is a vizsgált archaikus imaszövegekben.

A mitikus-vallásos világképre jellemző *pars pro toto* elv alapján a *szent személyek testrészei* magát a szentet helyettesíthetik, tehát ugyancsak megszentelődhetnek („ereszd ki szent pókából szent kezemet”, „szentséges szent fejemet tövisvel koronázzák, / szentséges szent két kezem kétfelé hajcsák, / szentséges szent vére-met eleresztik”, „szent feje fügesztve, / szent szakállá szaggatva, / szent szíve hervasztva, / szent lelke szomorodva”, „szent haját tépázták, / szent szakállát kiszedték”, „szent könyvei elcsardulva, / szent teste leeresztvel”, „szent szeme sír, szent lelke örvend”). Hasonló módon részesülhetnek a szentségből a szent személlyel kapcsolatba került tárgyak is („itt üldögélsz szent arannyas széked-be”, „szent ablakod alá felfeszített”, „lépjél ki szent ajtódon”, „kijövé szent házából”, „szentséges pohár” stb.). A szómágia révén a *szent nevét* is ugyanolyan tisztelet illeti, mint magát a szent személyt („Jézusnak szentséges szent neve”, „a tük szent nevetek dicsiret”, „Jézus nevével akarok megtéríteni” stb.).

A vallásos ember számára sem az idő, sem a tér nem homogén: mivel a tér nem függetlenül lehet a benne lévő személyektől, tárgyaktól, ezek hatására meg is szentelődhet („bémene szent templomába”, „bémene szentegyházába”, „szent misze felvirágozva”, „paradicsomi szép kezdett szentelt város”, „szent országod” stb.). A szent esemény révén az idő bizonyos egységei is hasonlóképpen szakrális tartalmat kaphatnak („szent arannyas szent vasárnap”, „édes áldott szent napjaim, akik töllem eltélén”, „boldog éj rejánk következék” stb.)

A szentség fogalma nemcsak személyekre, hanem elvont dolgokra, így az egyház kegyelmi eszközeire, a szentségekre is kiterjed. A szent *kereszttség* felvétele a gonosz elleni védekezés hatékony eszköze. („Menj el Sátán, ne késérts, / met én meg vagyok keresztelkedvel / az Uristennek megszentelt képibe! / Ha nem hiszed, menj elejibe és megfelel képembe!” – Lészped) A Krisztus egyházához való tartozást kifejező szent kereszt jele ugyancsak védettség jegy („Jézus maga velem legyen, / szent keresztvel megjegyjezen”).

Az *Oltáriszentség* kultusza a XIII. századtól terjed el Európában. Ekkor sokasodnak meg a vele kapcsolatos csodák – pl. a vérző ostyák a szentmise átváltozás része alatt – melyeknek hatására IV. Orbán pápa elrendeli a megünneplését. A szent ostyának gonoszűző erőt tulajdonítanak (pl. vihar előtt a szentséggel körüljárták a falut), s ezek a vallásos képzetek a defenzív funkciójú archaikus imákba is bekerülnek („szent oltáron szent ostya”, „szent ostya szájomba, szent irgalom ke-

¹⁸ Az imatípusról bővebben: Tánczos (1995)

belembé", „eveleny ostya szép virág” stb.) Az ördög előtt különösen félelmes képzet az emberiséget megváltó *krisztusi piros vér*, amit az imaszövegek kizárólag a „szent”, „szentséges” jelzőkkel társítva említenek („szent véreddel megfestettél / megváltál”, „kerüjje meg háromszor az én házomat, / és hinteje meg szent vérivel”, „szent véred hullása”, „kiből kifolyt szentséges piros vér”, „úgy eregettek az ő ártatlan szent vérit”). Az úrnapi kultusz első nyomai Magyarországon már a XIII. század végén kimutathatók.¹⁹ Az Oltáriszentség ünnepének (Úrnapja) egyik középkori magyar nevével, a *szentvért nap* megnevezéssel²⁰ a moldvai imaszövegek „szívemben szent csepp vér” motívuma cseng össze.

A *bűnbánat* (gyónás) és az *utolsó kenet* szentségei az imaszövegek tanúsága szerint ugyancsak szentnek minősülnek, és így a mágikus védeltséget biztosító szentségi jegyekké válhatnak. Az Isten kegyelmét, irgalmát elnyert ember felett nincs hatalma az ördögnek. („szent ostya szájomba, szent irgalom kebelembé”, „feemnél kereszt, / szájomba szent kenet”, „szent ótáron szent kenet, / szent keneten Szizmárja”, „jöjj el én Istenem, gyóntass meg engemet, hogy legyek én neked gyóntatott embered” stb.). A szentgyónás szentségének a középkorban és a középkort követő századokban is különös jelentőséget tulajdonítottak. Ezt nemcsak a szakrális folklór szövegei, hanem egyéb néprajzi tények is bizonyítják. Egy gyimesi adat szerint például a Tatros fővölgyétől távol eső „patakokban” élő, s így katolikus pappal csak ritkán találkozó csángók a nyelvük alá „fehér magyarófalapít” téve, a felkelő Napnak gyónták meg bűneiket.²¹

A szentségekhez hasonló módon minden olyan *cselekmény, szertartás* (pl. ima, ének, szentmise) megszentelődhet, mely a legfőbb Szenttől származik. Ilyenek a biblikus előidőben már elmondott ráolvasó imák „szent igéi”, az ugyancsak égi hitelesítésű archaikus imák („ki ezt a szent imádságot elmondja”), vagy az istenség által elrendelt kultusz formái („szent misére készülének”). Az imaszövegekben maga a keresztény hit is szentnek minősül („kik a szent hitben múltak ki”).

A szentség fogalma kiterjed a keresztény hit szervezeti létét biztosító *anyaszent-egyházra* is. Érdekes, hogy az északi moldvai csángók a templom épületét miszének („szent misze felvirágozva futatatt aranyból”), más vidékeken pedig *szentegyház*-nak nevezik, tehát a nyelv tanúságtétele szerint a középkorban maga a kultusz nem különül el világosan kultusz helyétől (a „misze” jelentése: ‘templom’), illetve a kultusz helye magával a keresztény egyházszerkezettel válik azonossá (a templom neve: „szentegyház”). Szempontunkból lényeges, hogy ezek a fogalmak együtt és külön-külön is szentnek minősülnek.

A középkor szentkultuszára a folklórban fennmaradt imaszövegek mellett természetesen még más források alapján is következtethetünk. Moldvai vonatkozásban az itt elmondottakat erősíteni látszik, hogy egyes régi moldvai falvakban középkori eredetű *patrocíniumok*kal találkozunk. Ezúttal nem lehet célunk a moldvai csángó templomdedikációk eredetének vizsgálata, így a teljesség igénye nélkül csak utalunk a következőkre: Szabófalva templomában ma is fellelhetjük a középkori angyalkultusz nyomait (a főoltáron a templom patrónusa Szent Mi-

¹⁹ Bálint 1989. I. 346–348.

²⁰ Bálint, 1989. I. 346–348.

²¹ Póra Sándor, sz. 1922. rakottyási kántor közlése

hály, körülötte a „haló imádság”-ból ismert négy őrzőangyal). Nagypataknak ugyancsak Szent Mihály a patrónusa. A XV. században már bizonyosan létező Bírófalva/Gerejest és a ferences (mások szerint huszita) bibliafordításáról híres Tatros templomait az Oltáriszentség tiszteletére szentelték fel. Középkori eredetűek lehetnek több moldvai Péter és Pál templomdedikáció is.

II. A Szent megnevezései

Az imaszövegek olvastán akarva-akaratlan fel kell figyelnünk arra, hogy archaikus imáinkban sorjáznak az olyan kifejezések, amelyek a *szent* jelző szinonimáinak tűnnek. A *szép* („Szép Jézus”, „Szépszűzmárja”), a *boldog/boldogságos* („Boldog Márja”, „Boldogasszony”), a *szűz* („Szűz Mária”, „Szépszűz Szent Ilona”, „Szűzleán Szent Margit”), az *áldott* („áldott Márja”, „áldott Jézus”), sőt az *édes és fényes/aranyos* jelzők a *szent*tal váltakoznak, vagy vele együtt, társulva fordulnak elő (pl. „Szent Szép Szűz Mária”, „Boldogságos Szépszűzanyám”, „Szép Sziz Szent Borbár”, „paradicsom szép kezdett szentelt városa” stb.). A kérdésnek már van néprajzi, nyelvészeti irodalma, azonban úgy érzem, mégsem érdektelen a népi imák szövegei alapján újra külön-külön is szemügyre venni a *szent* szónak ezeket a szinonimáit, s a jelzett szavak segítségével megfigyelni jelentésüket.

A *boldog* jelzőt az imák leggyakrabban egy olyan női istenségre vonatkoztatják, akit leggyakrabban Szűz Máriával szoktunk azonosítani: „Boldogasszony”, „Boldog Márja”, „Boldogságos Szépszűzanyám”, „Boldogasszony Édesanyánk”, „Szeplőtelen Boldogságos Szépszűzmárja” stb. De fel kell figyelnünk arra, hogy ez a jelző mind az ima- és ráolvasásszövegekben, mind a köznyelvi használatban sűrűn előfordul *szent* helyekre és időkre vonatkoztatva is a *szent* szinonimájaként: „boldog mennyország”, „boldog Betlehem”, „boldog pillanat”, „boldog éj”, „boldog feltámadás/kimúlás” stb. Sőt elvontabb, főnevesült formában, a *szentség* szóval szinonim jelentésben: „Z apasztal ez ablakba, / boldogság ez ajtóba”, „az örök boldogságban nyugodjék”, „egyebet nem hoztam, csak a nagy boldogságunknak a nagy boldogságát”.

A „boldog” szavunk egykori, mára már elavult konkrét jelentése a ‘vastag’, ‘kövér’, ‘másállapotban lévő’ volt (lásd például a „bot boldogabbik vége” és a „boldog állapotban van” szólásunkat), amit Máriára épp istenanyasága folytán lehetett vonatkoztatni. A „boldog” szót az imák és ráolvasások ‘szentségben, istenségben gazdag’ jelentésben használják. Főnevesülve („nagy boldogságnak a nagy boldogsága”) a mennyei gazdagságra, az isteni boldogságra, azaz a legfőbb isteni, mennyei szentségre utal. Már a Melich János–Gombocz Zoltán-féle Magyar Etymologia Szótár (Bp., 1914–1930) megállapította, hogy a *boldog* szavunk ‘beatus’ jelentésének kifejlődésében a kereszténység előtti vallásos képzeteknek is részük volt.

A *szép* jelzővel minden eddig felsorolt fogalmi területen (tehát minden olyan területen, ahol a *szent* megjelenik!) találkozunk, csupán férfiszentekre nem vonatkozhat. Viszonylag gyakori jelzője viszont a második isteni személynek: „előttem

Szépjézus”, „előttem van Szép Jidus”. Vagy ugyanez metaforikusan, a keresztfá „virágára”, azaz Jézus testére vonatkoztatva: „eveleny ostya szép virág”. Mária jelzőjeként ugyancsak gyakori („Szépszüzanyám Mária”, „Boldogságos Szépszüzmárja”, „Édes Szépszüzmárja”, „ez a gyenge szép szü[z?], aki téged szült” stb.), de más női szentekre vonatkoztatva is előfordul („Szépszűz Szép Ilona”, „Szép Sziz Szent Borbár”) Egyetlen vallásos tárgyú népballadánk, *A mennybe ragadott leány* főhősei („Júlia Szépleány, „Márton Szép Ilona”) kétségkívül rokonai a moldvai népi imák itt említett női szentjeinek: épp a keresztnévükhöz társított „szép” jelzőben foglalt tartalom révén válhattak alkalmassá az égi megdicsőülésre.

A „szép” a szent személyek testrészeire („szép színed látására”, „szép sárig haja meg vala eresztve”, „hajcsák meg az áldott szép arannyas fileiket, s primiljék bé a mű reméncségecskénket” stb.) vagy a velük kapcsolatos tárgyakra, szent dolgokra is („sohase láttam olyan szép termőfát, mind az Urjézus keresztfáját”, „szép kicsi kápolna”, „eme ház szép ház, küjjel arannyas, belül irgalmas”, „ó, be szép templomot rakatál”, „megláttam egy szép templomocskát”) vonatkozhat.

A folklór legkülönbözőbb műfajaiban – például a népszokások rítusénekeiben, s természetesen a népi imákban és a ráolvasásokban is – a „szép” igen gyakran a szakrális szent idő állandó jelzője: „olyan szép fényes a te áldott szent fíjad, mint a szép fényes Nap”, „be szép piros hajnal van”, „gyönyörű szép hajnal”, „gyönyörűségessz szép hajnal”, „én felkelék szép piros hajnalba” stb. A hajnal a népi logika szerint is a világ világosságát szülő Mária napszaka. A szentivánnapi énekek és az archaikus imák hajnalban ébredő Máriájának képzetkora a középkori fénymisztika hajnal-nap jelképköréhez kapcsolódik.²² A „szép” jelző a szent terekre is vonatkoztatható: „ó paradicsomi kegyes szép hajlékába, az Úristennek megszentelt várossába”). Van néhány olyan kifejezésünk is, amelyben a kultusz szent voltát jelzi: a „szépelemek” kifejezés voltaképpen ‘szent énekek, imák’ jelentésű, s az imák „szépen dicsir az angyal” kifejezésének is van egy ilyesféle, azaz ‘szentül dicsér’ jelentéstartalma. Főnevesülve ‘egészség’, ‘tisztaság’ jelentésben fordul elő („szépsége látogatására”).

A „szép” jelző bizonyos jelentésterületeken a „szent” szinonimája. Magában hordja a tisztaság, szűziesség, a makulátlan szent kezdet jelentését. Kapcsolatban van egyfajta természetkultusszal is: a női istenség hajnalban szüli a Napot, ezért a jelző a hajnalra és magára az istenségre egyaránt vonatkozhat.

A fentiek alapján teljesen érthető, hogy ez a régi magyar szó miért volt alkalmas arra, hogy a csíksomlyói búcsú központi énekét, a szeplőtelenül fogant Máriát dicsőítő *Tota pulchrá*t így fordítsák: „Egészen szép vagy Mária, eredeti bűnnek szennye nincs tebenned”. Egyebek mellett ez a fordítás is jelzi, hogy a „szép” – a „boldog” szóhoz hasonlóan – megindult egy sajátos jelentésfejlődés útján (utóbbi ma: ‘beatus’ jelentésben is), de „szép” szavunk ‘pulchra’ jelentése, mely a Mária-himnusz fordításában szerepel – a „boldog” szó ‘beatus’ jelentésétől eltérően – nem önállósult. A „szép” ‘pulchra’ jelentéstartalma mára elenyészett, pontosabban már csak a népnyelvben él.

²² Lásd: Dömötör 1983. 166–177; Erdélyi 1976. 217–217.

A *szűz* jelző jelentése hasonló a „*szép*” jelzőéhez, de ez a jelentés kisebb fogalmi körre terjed ki: a „*szűz*” csak Máriára („Szépszüzmárja”, „Szűzmárja”, „Szűz anyja ölében tartja”, „ez a gyenge szép szü[z], aki téged szült”) és egyes női szentekre („Szent Szűz Szent Borbár”, „Szépszüz Szép Ilona”, „Szűzleán Szent Margit”) vonatkoztatható, bár a vajdasági imaszövegekben olykor Szent Péter jelzője is.²³ Megfigyelhető, hogy a „*szűz*” és a „*szép*” jelző igen gyakran együtt, esetleg a „*szent*”-tel is társítva fordul elő.

A „*szűz*” az északi csángók archaikus imaváltozataiban világosan a „*szent*” szinonimája: „ki elmundza régvel e felkelésszinél, / ösztö lefekisszinél, / szüzzí válik mind e Szent Szűz”, „ki el tudza mondani, / elszüzzüljön [!], mind e Szűz”.²⁴

Tehát az érintetlenség, a tisztaság ugyancsak szentnek minősül. Ez a képzet a moldvai népnyelv tanúsága szerint a paradicsomi meztelenséghez, tisztasághoz is kapcsolódik: Pusztinában a meztelen személyt „szüzcseré”-nek nevezik. A szent paradicsomi aranykor állapotát tiszta, szűzies állapotában leledzők felett nincs hatalma az ördögnek, innen a motívum bajelhárító, defenzív funkciója. A szabófalvi imazáradékok szerint, az ember imamondás, penitenciatartás révén elérheti a paradicsomi tisztaság állapotát.

Végezetül megjegyzem, hogy a „*boldog*”, „*szép*” és „*szűz*” szavak mellett az *áldott*, *édes*, *fényes*, *aranyos* szavak bizonyos vonatkozásban ugyancsak a *szent* szinonimáinak minősíthetők, de ezek előfordulásainak, jelentéstartalmainak bemutatására ezúttal nem vállalkozom.

Következtetések

A honfoglalás után a magyarság már a X. században találkozott a kereszténység Szent fogalmával, aminek meg kellett találnia a magyar megfelelőjét. Egy ilyen természetű probléma valós voltát jelzi Eliade is, amikor a Szent fogalmát nyelviileg kifejezhetetlennek mondja.²⁵

A nyelvi-teológiai természetű probléma nem egyik napról a másikra oldódott meg. A Szent fogalma körüli terminológiai bizonytalanság átível a magyar művelődéstörténet, s különösképpen a népi vallásos tudat évszázadain: egy komplex és nyelviileg nehezen kifejezhető tartalom jelölésére egyfelől – a keresztény terminológia számos más elemével együtt – átvettük a szláv eredetű *szent* szót, másfelől bizonyos jelentés összefüggésekben megőriztük a magyar nyelv már létező, hasonló jelentésű szavait is (*szép*, *boldog*, *áldott* stb.). A vallásos folklór tényei és a magyar népi hiedelemvilág alapján határozottan úgy tűnik, hogy a *boldog* és *szép* szavak már meglévő istenalakok, mitológiai lények állandó jelzői voltak. Minden bizonnyal felülről jövő egyházi kezdeményezésre történt a névátvitel, Máriát például – amint előbb már említettük – először Szent István és Szent Gellért nevezték Boldogasszonynak. A moldvai archaikus imaszövegekben fellelhető bizonyos meg-

²³ „abban látom szűz Szent Pétert” – Silling 1994. 82.

²⁴ Szabófalva, lásd: Tánczos 1995. 189. és 190. szöveg.

²⁵ Eliade 1987. 5–9.

fogalmazások is mintha Máriát igyekeznének a legfőbb, egyetlen női istenségként megjeleníteni („Szépszüzmárja”, „abba üle Szent Asszonyunk, Szent Urunk székibe”, „Jézuskám, Krisztuskám, asszonyunk a Szizmárja” stb.)

A vizsgált műfaj vonatkozásában végsősoron azt állítom tehát, hogy a népi körökben ismert imák anyanyelvűségük folytán alkalmasak voltak arra, hogy az egyház legfontosabb tantételeit (pl. monoteizmus, Szentháromság-tan, Mária istenanyasága, a krisztusi megváltásról szóló tanítás stb.) a nép felé közvetítsék. Az archaikus népi imák is arról tanúskodnak, hogy az egyház bizonyos teológiai tartalmakat – így a Szentben foglalt teológiai tartalmat is – a néphez közelebb álló, eredeti magyar terminológiával igyekezett megfogalmazni, vagy legalábbis tolerálta a vallási fogalmak népszerű megfogalmazását. Így tűnik, hogy azok az imaszövegek, amelyekkel az egyház ma megtagad minden közösséget, a középkorban egyházi irányítás alatt állottak, sőt az egyház szellemi-ideológiai fegyvertárához tartoztak. A kijelentés további bizonyítéka, hogy a középkori eredetű, ma népi környezetben fellelhető (apokrif és liturgikus) imaszövegekben nemcsak egyházi dogmákat, hanem e tantételekre vonatkozó elvont, teológiai-filozófiai fogalmakat is találunk (pl. „egy állotu istenség”), amelyek semmiképpen nem lehetnek népi eredetűek. Ilyen „felülről” jött elvont fogalom lehetett a Szent fogalma is.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium*. I–II. Budapest.

1989 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest (3. kiad.)

BOZOKY Edina

1972 A Grál-legenda eredete. *Világosság* 11. szám, 663–669.

DÖMÖTÖR Tekla

1983 *Naptári ünnepek–népi színjátszás*. Budapest (1. kiad. 1964.)

ELIADE, Mircea

1987 *A szent és a profán*. A vallási lényegről. Budapest.

1994 *Imagini și simboluri*. Eseu despre simbolismul magico-religios. București.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest.

1988 Archaikus népi imádságok. In: *Magyar Néprajz V.* (főszerk. Vargyas Lajos) Budapest, 692–748.

HOLL Béla

1971 Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához. *Ethnographia* LXXXII. évf., 3. szám, 371–374.

HORVÁTH Pál

1994 A Szent megnyilatkozásai – tárgyakban, viszonyokban, személyekben. Vallásfenomenológiai vázlat. *Iskolakultúra* IV. évf. 18. 19–29.

KÁLMÁNY Lajos

1885 *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Budapest

MOHAY Tamás

1993 „Megszenteltessék áldott szent neved...”. Magyar imádságok Moldvából. *Pannonhalmi Szemle* I/2. 53–66.

PAIS Dezső

1971 Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához. *Ethnographia* LXXXII. évf., 3. szám, 364–367.

1975 *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest.

SILLING István

1994 Vajdasági archaikus népi imádságaink szereplői. In: Uő: *Templomok, szentek, imádságok*. Újvidék/Tóthfalu, 1994. 74–93.

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda.

[1995] Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete (megjelenés alatt)

VÁRNAGY Antal

1993 *Liturgika*. Szertartástan. Az egyház nyilvános istentisztelete. Abaliget.

Tánczos, Vilmos

The Manifestation of the Saint in the Popular Prayers of Moldava and Gyimes Region

On the basis of the Hungarian prayer texts in Moldava and Gyimes (today Romania) the author defines the use of the words saint and sacred in different relations. Saint is used for God, the Holy Trinity, Virgin Mary, Jesus, the saints and their names, the time and space in connection with them. Sacred are the sanctities, the ceremonies and the Church. The most typical words used for saint/sacred in the prayers are: saint, sacred, blessed, nice, virgin, praised, sweet, shiny and fine. The origin of these words probably roots to a medieval language use.

Polner Zoltán

A NÉPI IMÁDSÁGOK ÉS A KRISZTUS-LEGENDÁK SZENTJEI

*Szabó Lajos (1908–1996)
emlékének*

A szegedi nagytáj vallásos népének szentek iránti tiszteletét elsősorban az általam gyűjtött népi imádságokban és Krisztus-legendákban követem nyomon. Ám mivel az előző két tanácskozáson az archaikus népi imádságok elemzésével, középpontba állításával foglalkoztam, most a Krisztus-legendák szentjének, Szent Péternek cselekedeteit és a népi közösség róla vallott véleményét, érzelmi megnyilvánulásait kutatom. De figyelembe veszem az eredet-mondákban megjelenő Szent Péterre való utalásokat is. Teszem pedig mindezt azért, hogy fejet hajtsak a taktaszadai Szabó Lajos református lelkész, történész, néprajzkutató emléke előtt, aki ebben az évben, február 2-án hunyt el Sárospatakon.

Kiemelkedő tudású néprajzkutató volt, akinek Taktaszadai mondák című kötetét Ortutay Gyula előszavával 1975-ben jelent meg az Akadémia Kiadó gondozásában. Szabó Lajost baráti szálak fűzték Bálint Sándor professzoromhoz, noha ő maga is professzor volt a sárospataki teológián, mint az egyháztörténeti tanszék vezetője.

De azért is szólok róla, hogy eleget tegyek íratlan végrendeletének, beszéljen már valaki a Krisztus-legendák magyarországi kutatásáról. És mivel e témával foglalkozó kötetem kiadásra vár – idézek leveléből: „A Krisztus-legendákkal még az ötvenes években foglalkoztam, de ma is nagy álmom, hogy össze kellene fogni egy teamnek és az összes magyar Krisztus-mondákról megjelentetni egy nagy kötetet. Írtam annak idején ebben az ügyben Kríza Ildikónak, az MTA Néprajzi Kutatócsoport felelősének, de eddig nem történt semmi.”

A Krisztus-legendák egész Európában ismertek. A gyűjtött anyag regisztrálást a finn Antti Aarne és az amerikai Stith Thompson végezte el. Ők jelölték motívum-indexükben a legendamesék helyét, amelyet a Magyar Népmesekatalógus is érvényesnek tekint. Az Aarne-Thompson besorolás azonban felülvizsgálatra szorul, mivel véleményem szerint a legendamese meghatározás nem fedti a műfaji kritériumot.

A legendamesével foglalkozó nemzetközi szakirodalom is vitatja, hogy önálló műfaj-e a legendamese. Ha van vitatni való, akkor nem az, hogy önálló műfaj-e, hanem, hogy mesének tekintsük-e azt, ami nem fedti a mese kritériumát. Ez az ami vitatható, hiszen a szűkszavú, tömör, rövid szövegekben nyoma sincs a népmesék sajátosságának.

Hogyan is sorolhatnánk a mesék műfaji körébe azokat a történeteket, amelyeknek Krisztus urunk és Szent Péter két valóságos szereplője. Történetünk sokkal inkább a valóságon alapszik, mint a népmesék illúzióktól terhes világa. Ott a hős

egy kisebb-nagyobb közösség elérhetetlen vágyait fejezi ki, itt Krisztus urunk a tanítás példáját tárja az emberiség elé, miközben erkölcsi törvények ismeretére és gyakorlására tanítja az őt hallgatókat.

Ég és föld a különbség a két „műfaj” között. Nem véletlenül fogalmazta így véleményét Voigt Vilmos: „A mesekatalógusok mesének veszik a szent legendák némelyikét is, mivel ezekben nem anyakönyvi kivonatokkal hitelesíthető szentek, hanem elmosódott figurák, gyakran maga Krisztus, Szent Péter és más szentek és ritkábban más szereplők is előfordulnak.”

Míg az eredetmondák és a legendamesék elsősorban Krisztus urunk és Szent Péter cselekedeteiről mondanak el rövid, de igen tömör történeteket, addig a legendaballadák két alapvető tulajdonsága: eseményközlő, elbeszélő, másfelől érzelmekre ható, érzelmeket közvetítő versek sokasága.

A legendameséket vizsgálva Erdész Sándor megállapítja: „Az elbeszélők főleg a következő formulával kezdik a történetek elmondását: „Mikor Krisztus urunk Szent Péterrel a földön járt.” Ez a meseformula nemcsak az égi hatalmak közvetlenségére, emberi mivoltára utal, hanem arra a hitbeli felfogásra is, hogy régen szorosabb kapcsolat volt a földi lakók és az égi lakók között. Feltűnő, hogy Krisztus és Szent Péter vándorlásairól szóló tréfás legendameséket Európában a legnagyobb számban éppen a magyar nyelvterületről gyűjtötték össze.” Ez a megállapítás is további kutatást igényelne.

Az elmúlt évtizedekben – most már az időpont is behatárolható: 1960 és 1990 között – hatvan Szeged környéki településen gyűjtöttem. Krisztus-legendákat 34 helységben vette hangszalagra. Kiemelkedően gazdag anyaggal járult hozzá gyűjtésemhez Apátfalva, Balástya, Csanádpalota, Csongrád, Forráskút, Makó, Maroslele, Mindszent, Pitvaros, Röske, Szeged, Szegvár, Szőreg, Tápé, Tiszasziget.

A magyar népmesekatalógus típusmutatója 80 egymástól különböző motívumot sorol fel. Én ezek közül mindössze 22 féle típust gyűjtöttem. A Bernát László által összeállított katalógus a reprezentáló típusok mögött értékes Irodalom jegyzéket is közread. Tájunkra vonatkozóan Kálmány Lajosnak, a tudós papnak a nevét kell megemlítenem. Ő viszont a 80 típusból 41 főváltozatú Krisztus-legendát örökölt meg a Koszorúk az Alföld vadvirágaiból és a Szeged népe című kötetében száz évvel ezelőtt. Helységlistáján a következő nevek szerepelnek: Egyházaskér, Egyházaskozár, Jázova, Lőrincfalva, Magyarszentmárton, Tiszaszentmiklós, Tiszahegyes, Törökbecse, Térvár, Szaján. Zömében az elcsatolt Torontál megye falvai ezek. Így aztán csak fájlalhatjuk, hogy milyen kincsek mentek/mennek veszendőbe Szeged szomszédságában elterülő ősi földeken.

A népi imádságok mellett mintegy kétszáz Krisztus-legendát sikerült összegyűjtenem. Közülük 8–10 típus szinte minden községben fölbukkant, de találtam néhány alig ismert motívumú legendamesét is. Mindez azonban a lényegen nem változtat: Krisztus-legendát és eredetmondát gyűjteni ma nagy energiát követelő feladat.

Mielőtt rátérnék Szent Péter arcélinek, jellemének megrajzolására és utalnék arra a tiszteletre, amely az apostolt népünk körében övezi, előbb a legendameséket meghatározó jegyekről szeretnék szólni. Ehhez a Krisztus és a szülő asszony (Aath 779A) szövegeket használom példaként. Ezek szerint Krisztus nem engedi

megszületni a gyermeket addig, míg Péter nem lát kedvező jelet az égen. *Először*: veszekedést, akasztófák, egy embert, akit kerékbe törnek. *Másodszor*: háborút, egy embert a lángok között, megégetést. *Harmadszor*: szántanak, vetnek, egy ember sétál az ég alján, szép, tiszta ég volt.

Fölfedezhető tehát néhány olyan jegy, mint a keréketörés, megégetés, akasztás, amely bizonyos támpontot adhat a korszakoláshoz. Ezek azonban csak szikár tárgyi jegyek.

Fontosabb azonban az a szellemi/költői vonulat, amelyik a szövegekben rejtőzik. A látomásmotívum a Krisztus-legendákban is helyet kap. Éppenséggel a Krisztus urunk és a szülő asszony legendamesében.

Aszonta az Úr Jézus Szent Pétörnek:

Pétör, eredjék ki, nézd mög, mi van az égön.

Mit látsz az égön?

(Dóc)

Népköltészetünk remeke, A mennybe vitt leány balladája is szellemi rokonságot mutat a fenti sorokkal:

Julia szép leány egykoron kimöne
Búzavirág-szödni a búzamezőbe,
Búzavirág-szödni, koszorúba kötni,
Koszorúba kötni, magát ott mulatni.
Föl is főtekinte a magos egekbe –
Egy szép gyalog-ösvény hát ott jődögél le,
azon ereszködék fodor fejr barát
A napot s a holdat szarva között hozván.

Vargyas Lajos szerint: „A ballada látomása sokféle magyar hagyományból és a középkori templomok Isten-báránya-ábrázolásainak emlékéből keletkezett.”

A népi imádságok szövegeiben is hasonló látomásmotívumokra lelhetünk.

Én kimegyek ajtóm elébe,
föltekintek magos mennybe.

(Mindszent)

A legendaballada verseiben pedig ilyen versszakot vethetünk össze az eddig példaként kiemelt vallásos szövegekkel:

Mönj ki, Pétör, mönj ki, tekints föl az égre,
amit ottan látol, mondd el majd idebe.

(Tápé)

Rendelkezésünkre állnak tehát olyan vallásos népköltészeti szövegek, amelyek népünk Szent Péter iránti tiszteletéről őriznek maradandó emlékeket. A nevéhez kapcsolódó történetek és a személyéhez fűződő fohász, könyörgés, fogadalom csak szövegkörnyezetben vizsgálható, máskülönben az imádság áhítata veszít ere-

jéből. Aminthogy a példabeszédek, eredetmondák is csak így hatnak a maguk belső logikájukkal.

Népi imádságaink a szentek egész sorát vonultatják föl. Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék, lőtőt lépék kötetének ismeretében az is nyilvánvaló, hogy nemcsak az imádságokban levő szenteket kell nyilván tartanunk, hanem a szentek imáit is.

„A nép a legkülönbözőbb névvel illeti, írja körül imádságait – írja Erdélyi Zsuzsanna –, a szerint, hogy gyakorlata, mondása kiben milyen képzetet kelt, mihez kötődik. A funkcióhoz tapadó népi képzetek alapján van idő szerinti, téma szerinti, végző szerinti imádság, aminthogy van személy szerinti is: Jézus – Szent Ágoston – Szent Margit – Szent Rozália – Szent Bernát – Szent Rókus imája”...

Erdélyi Zsuzsanna kétszáz gyűjtött imádságát néztem át, hogy statisztikailag is bizonyítsam a szentek előfordulását a népi szövegekben: Péter (32), Pál (26), Lukács (23), János (23), Anna (20), Benedek (12), Antal (10), Ambrus (10), József (9), Margit (5), Bernát (2).

Silling István, bácskerteszi jeles néprajzkutató két könyvében is hasonló a sorrend. A Boldogasszony ablakában kötetében Kupuszina imádságait mutatta be. Ebben Péter kétszer, Lukács 6 alkalommal szerepel, míg a Kínján esék esete – imák a Vajdaságból – kötetben Szent Péter kilencszer, Lukács viszont csak kétszer, Pál pedig ötször, gyakori még József, Anna, Benedek jelenléte a népi szövegekben.

Ez a statisztika azonban csak jelzésértékű, nem fejezi ki az imádságok lelkiségét. Saját gyűjtésemből hadd idézzek néhány sort az imádságokból.

Szent Péter és Szent Pál

Amoda van egy aranyos kápolna,
abban sír a boldogságos Szűz Mária.
Arra mén Szent Péter és Szent Pál apostolok.
Kérdi tüle:
Mit sírsz, mit sírsz te boldogságos Szűz Mária?
(Kiszombor)

Szent Lukács

Egyszer elkapják mellőlem a kegyetlen zsidók.
Keresem utcákrul utcákra,
sehol nem találom.
Előtanálom Szent Lukács evangélistát.
nem láttad-e szerelmes szent fiamat,
az ártatlan Jézusomat?
(Röszke)

Szent János és Szent Margit

Szent János piros szent vére
folyd el ezt a házat,
minden kis lukakat,
még a kulcslyukát is,
szent leány, Szent Margit,
kérjed Szent Tamást,

vesse el selyemhálóját,
fogja el földi boszorkányát.
(Táapé)

Szent Anna

Szent Anna asszony, te is menj el
a fekete földnek színére
és jelentsd a te Ádám-bűnös fiadnak
és szolgálóleányodnak,
hogy aki ezt az imádságot elmondja,
megadatik neki az áldott mennyország.
(Mindszent)

Szent Benedek

Ki háza, háza?
Szent Benedek háza.
Vas a kulcsa,
réz ajtaja,
tömény az ablaka.
Négy szögibe négy karangyal,
közepibe szent oltár.
Szent Péter és Szent Pál
szentmisét szolgál.
(Balástya)

Szent Antal

Az én házam Szent Antal,
négy sarkába négy angyal,
közepibe szent oltár.
Magas keresztfán az Úr Jézus
fölfeszítve,
arany haja leeresztve.
(Szegevár)

Szent Ambrus

Kimegyek én ajtómon,
föltekintek magos mennyekbe.
Ott látok egy hímes kápolnát.
Nem hímes kápolna,
Szent Amburus toromja.
(Deszk)

Szent József

Jézus szívemben,
Szűzanyám a lelkemben,
Szent József a segítségemre.

Aki ennél a három személynél erősebb,
csak az árthat nekem.
(Szegvár)

A Krisztus-legendák fölépítésük szerint három jól elkülöníthető részre tagolódnak. A bevezető rész egyben az állandósult sztereotip mondattal kezdődik: „Mikor Krisztus urunk a földön járt, Szent Péterrel mentek/vándoroltak. Az egyik legendamesét, amelyben Krisztus urunk hegedűt teremt Szent Péter hátára, Arany János is érdemesnek találta a megverselésre.

„Krisztus urunk Szent Péterrel
Vándorolván gyalogszerrel,
Magyarhont is útba ejté,
Az alföldet nem felejté.”

Megható az a naivság, ahogy népünk Krisztus urunk vándorlását az Alföldre helyezi. A Tisza keletkezéséről szóló eredetmondákban eképpen vall egy szegvári adatközlő: „Járt a földön az Úr Jézus. Szamárháton járt. Nohát osztán ide az Alföldre is lejött.”

Adatközlőim így hajtanak fejet a vándorló Krisztus előtt, aki egykoron lépéseivel is megszentelte az őseinktől örökölt földet.

A legendák kapcsán óhatatlanul is fölmerül a kérdés, miért Szent Péterrel vándorolt az Úr Jézus? A kérdésre egy idős adatközlőm Tápén a következőket válaszolta? „Azért mert ő volt a legkedvesebb tanítványa. Ővele járt a legtöbbször.”

Érdekes ez a Mester és tanítvány kapcsolat. Ez a képszemélyes iskola. Mert ugyan ki mást is tisztelhetnénk Jézus Krisztusban, mint az emberiség örök tanítóját. Péterben pedig a jóra áhító ember. Mintha az ókori görögök világát is idézné kettőjük párbeszéde. A szókratészi sétálva tanítás-filozófálás bensőséges vitáit, ahol a szellem és a rögöz kötélt valóság kölcsönösen kiegészíti egymást, ám végül is a tapasztalat intelemként összegződik.

A Krisztus-legendák második részében Péter cselekedeteinek lehetünk szemtanúi, ám ezek az események többnyire visszajukra fordulnak és kényes helyzetbe hozzák Szent Pétert. Ezekből az irreális helyzetekből, amelyek méltatlanok egy szenthez, az Úr Jézus menti ki hűséges vándortársát.

Ha csupán csak vándorlásuk színhelyét tekintem, megállapíthatom, hogy ott forgolódnak, ahol a szegény emberekkel legkönnyebb a találkozás: erdőn, mezőn, szőlőben, pusztán, országúton, búzatáblák között. Szegények, árvák, özvegyek, betegek, pásztorok, szülő anyák társaságában töltik az idejüket.

Péter a vásárban szamarat árul; lópatkót talál, de nem veszi föl; betér a mulatozó ácsok közé; tanácsot ad atyafiainak; éjszakai szálláson Krisztust is be akarja csapni, és nem utolsósorban Isten szeretne lenni.

„Mikor az Úr Jézus a földön járt, mentek egy pusztában Szent Péterrel. Hát látják, hogy a faluból hajtja ki az asszony a tehenet, meg egy borjút. Hát mikor kivezette, levette róla a kötelet. Eleresztette. Na menjetek Isten hírével. Az mondja neki Szent Péter:

- Asszonyom, ki vigyázz majd erre?
- Az Úr Jézus.

Előtte meg mán Péter azt mondta reggel, legalább egy napra szeretnék Jézus lenni. Azt mondta neki Jézus:

– Jól van, ezen a napon te leszel Jézus. No Péter, akkor te vigyázol rá.

Hát a nagy karikás ustart mindjárt Péter nyakába akasztotta, vigyázzon rá. A kisborjú elkezdett szaladni, a tehén utána. Péter meg utánuk szaladt. Azután szaladtak, szaladtak egész estefeléig. Akkor aztán hozzáfogtak legelni, de már Péter alig tudott akkor szuszogni, annyira elfáradt. Este azután ment az asszony a téhéért. Hát jó vót lakva. Azt mondja Jézus Krisztus Péternek:

– Na Péter, holnap te leszel a Jézus?

– Nem, Uram, én többet nem leszek Jézus, én csak Péter szeretnék lenni.” (Szegevár)

„Ezek a mesék – írja Szabó Lajos – nem akarják az ígét magyarázni, még kevésbé az evangéliumot. Nincs ilyen céljuk. Éppen ezért felesleges dogmatikai szempontok alapján bírálni őket. Nem hitelveket hangoztat, nem prédikál, hanem regél a bizonyosságtétel szívhez szóló, jámbor módján. Nem tesz mást, minthogy a magyar mesevilág gyönyörű tájaira is behívja Krisztus urunkat, mert ott sem akar nélküle lenni.”

Így azután a legendamesék egyetlen üzenetet közvetítenek. Az pedig a mesék nyelvéről az evangélium nyelvére lefordítva így hangzik: Veletek vagyok minden időben!

Ezért azután nem botránkozhatunk meg a vaskos, tréfás történeteken sem, hiszen azok éppúgy hozzátartoznak a hétköznapiakhoz, mint a profán/szent legendákhoz a biblikus világképből kiszakadt és újrafogalmazott népi ihletésű, apokrif ihletésű sorok.

Ugyan kitől tanulhatták az öreg szülék ezeket a legendameséket? Vajon csak hallomás útján jutottak hozzá, vagy könyvekből tanulták el? Az igaz, hogy némelyik búcsúkon árult ponyván is megjelent, sőt elemi iskolai olvasókönyvekben és Benedek Elek mesegyűjteményében is, de honnan vették azokat a szövegeket, amelyeknek nincs írásos nyoma, amelyeket csak a néprajz megszállott kutatói jegyezték le?

Szent Péter elmélyült tisztelete annak is köszönhető, hogy az irodalom, a közélet népi gyökerű és mivel ez a nép katolikus, a szegedi nagytájon Szent Péternek is kiemelkedő szerep jut az imádságokban, a legendamesékben, a legendaballadákban és a koldusénekekben.

Ezek a legendává magasztosult szövegek éppen Szent Péter alakján keresztül jóságra, szeretetre, igazságra és békességre intették egykor a fogékony lelkeket és ezt teszik ma is.

Múlék regős nagy út,
rajta megyen vala áldott Úristen:
és maradt fényes példabeszéd,
okulni való tiszta szó,
békességgel áldott legenda,
bújkáló rege,
példázat-émlék,
szélbe sóhajtott intelem
és tanítják egymást az emberek.

Adatközlők

Apátfalva

Juhász Györgyné Fejes Julianna, 1908–1979. jan. 4.

Balástya

Bitó Pál, 1902–1983. dec. 8.

Deszk

Id. Gonda Antalné Ludányi Anna, 1912–1976. máj. 22.

Dóc

Gémes Pálné Bacsa Ilona, 1906. Sövényháza–1979. máj. 21.

Kiszombor

Viseráczki Józsefné Lulás Ilona, 1905–1975. okt. 7.

Maroslele

Igaz Istvánné Hegykövi Erzsébet, 1903–1978. szept. 19.

Mindszent

Apró Mihályné Szunyi Julianna, 1903–1975. júl. 3.

Zsótér Flóriánné Marsovszki Mária, 1899. Szegvár–1975. júl. 18.

Szegvár

Bihari Ilona, 1930–1978. júl. 25.

Bihari Mátyás, 1900–1978. jún. 20.

Tóth Gergelyné Gajda Ágnes, 1890–1969. aug. 7.

Breezvai Ferenc, 1896–1983. dec. 1.

Tápé

Dabis Jánosné Kozma Regina, 1920–1975. nov. 2.

Molnár Ferencné Révész Rozália, 1897–1974. szept. 3.

Török Istvánné Kónya Rozália, 1906–1975. jan. 11.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1943 *Sacra Hungaria*. Kassa.

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest.

1976 *A szögedi nemzet*. 1–3. köt. Szeged.

1977 *Ünnepi kalendárium*. 1–2. köt. Budapest.

1983 *Szeged – Alsóváros*. Budapest.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Budapest.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Budapest.

1979 *A Mária-síralom költészete*. Budapest.

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdéseit. In: *Boldog-asszony ága*. Budapest.

KRIZA Ildikó

1982 *A legendaballada*. Budapest.

POLNER Zoltán

1978 *Föld szülte fáját.* Szeged.

1985 *Koronával koronázzák.* Makó.

1983 *Mikor az Úr Jézus a földön járt.* Békéscsaba.

2000 *Isten zsámolyánál.* Szeged.

SILLING István

1993 *Boldogasszony ablakában.* Újvidék.

1994 *Templomok, szentek, imádságok.* Újvidék.

1995 *Kínján esék esete.* Újvidék.

Polner, Zoltán

Popular Prayers and the Saints of the Christ Legends

The author analysed the popular prayers and Christ legends of Szeged, in the southern part of the Great Hungarian Plain. He established that the most frequently occurred names and characters in the prayers are: St. Peter, St. Paul, St. Luke, St. John, St. Anna, St. Benedict, St. Anthony, St. Ambrosius, St. Joseph, St. Margaret and St. Bernard. In the legends besides the figure of Christ only St. Peter appears.

SZENT MÁRTON TISZTELETE EGY ALFÖLDI KUN VÁROSBAN

Jövőre, az 1997. év folyamán országszerte megemlékezünk a mai magyar földön született Tours-i Szent Márton püspök halálának 1600. évfordulójáról. Mai tanácskozásunk témakörébe ezért illeszkedik két előadás is Pannónia napjainkig hírneves szentjéről. Tiszteletét maga Szent István király is felkarolta, hiszen zászlaira éppen a hadverő Szent Márton képét festette. Szent Márton, akinek kultusza Pannónia földjén már a honfoglalás előtt virágzott, Szűz Mária után az egész Magyarország pátrónusa lett. Tiszteletének terjedését az ő titulására épült templomok és a róla elnevezett helységek nagy száma bizonyítja. A történelmi Nagy-Magyarországon több mint negyven település kapta a nevét Szent Mártonról. Ezek közül példaként csak néhányat legyen szabad említenem: Belényesszentmárton, Borsodszentmárton, Bükszentmárton, Csikszentmárton (Kunszentmárton testvérvárosa), Dicsőszentmárton, Győr-szentmárton, Szalkszentmárton, Rózsaszentmárton, de ne felejtjük ki a talán legkedvesebben hangzó Szépenyerű-szentmárton nevet sem. Bálint Sándor igaz és bölcs megállapítása szerint Szent Márton legkorábbi patrociniumainak térképre helyezésével lényegében az Árpád-kori magyar ökumené tárul elénk, melynek peremei nagyjából az akkori magyar nyelvhatárt is jelzik.¹

A Szent Márton-tisztelet középkorban kialakult vonulatába tartozik az én szülővárosom és lakóhelyem, a Hármas-Körös partján fekvő Kunszentmárton, amely feltételezhetően már Szent István idejében létezett, s ezt legerőteljesebben a templom titulusból képződött helynév bizonyítja.

Településünk az oklevelekben Mortun falu, Márton falu néven szerepel, a XIII. században keletkezett Váradi Regestrum említi először „Zenth Marton szállás” alakban. A lényeg itt az, hogy mindegyik változat tartalmazza a templom védőszentjének, Márton püspöknek a nevét. IV. Béla király a tatárjárást követően a kunoknak adományozta községünket, így került a kiváltságokkal gazdagon ellátott Nagykunság irányítása alá. A betelepített lakosokról kapta később a megkülönböztetésül szolgáló „Kun” előtagot. A török hadjáratok elpusztították, lakossága szétszóródott. Több mint harminc éven keresztül csak „Kun-Szent-Mártonyi Pusztá” néven hivatkoznak rá az 1686 és 1716 között keletkezett oklevelek. Ez annál is inkább fájdalmas számunkra, mert a Szent Márton-kultusz középkori hagyományairól és a keresztény hitre tért kun lakosok által bizonyára tovább örökített ájtatossági formákról és ábrázolási módokról semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre.²

Községünket az 1719 körül végbement újratelepítés mentette meg a teljes elfeledéstől. Jászapátiból érkezett földfoglakók népesítették be újra a Körös partján

¹ Bálint 1977. 461.

² Kakuk 1965. 8.

elterülő síkságot. Katolikus vallású jáász elődeink elévülhetetlen érdeme, hogy – hagyománytiszteletüknek köszönhetően – a község nevéből nem törölték el a „Kun” jelzöt, és átvették, sőt továbbfejlesztették a Szent Márton-tisztelet akkor talán még élőszóban megismert hagyományait. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulása magának az 1807-ben városi rangra emelt településnek, Kunszentmártonnak a neve, valamint az a tény, hogy az 1720 és 1784 között egymást követően épült, mindig nagyobb és nagyobb templomok mindegyike Szent Márton püspök nevét és dicsőségét hirdette. Nagyon szépen tanúskodik erről a keresztek anyakönyvének utolsó lapján olvasható bejegyzés: „Emlékezetül arra, hogy 1721. július 27-én Szentmártonon lakos Szabó István maga fogadásának eleget téve, a Szent Márton tiszteletére építendő Szent Egyházra vett egy rézből megharanyozott Kelyhet Tányirocskával együtt.” Továbbiakban aztán bőszégesen találunk végrendeleti hagyományozásokat is a templom javára, amelyek – a szándék megfogalmazása szerint – Isten dicsőségét és Szent Márton püspök tiszteletét hívatottak előmozdítani.

A szent pártfogó nevét viseli az 1781 és 1784 között felépült mai templomunk is, amely a későbarokk stílus lehiggadt vonásait viseli magán. Külső homlokzatát hármas elrendezésben 9 szobor díszíti, legfelül Szent Mihály, Ráfael és Gábor arkangyal, a főbejárat fölött Szűz Mária, valamint Szent István és Szent László király ábrázolása, a második sorban pedig három püspök-alak található. Ezek közül a középső Szent Mártont, mint a templom fővédőszentjét jeleníti meg, jobbát szívére helyezve, míg tekintetét az égi magasokra irányítja. A Szent Márton csodatételét ábrázoló barokk oltárképet Czirkler János egri festő, a hírneves Kracker János Lukács tanítványa készítette 1789-ben. A templom építése körül sokat fáradozó Horváth Ferenc esperes-plébános sürgetésére a tanács 1788-ban rendelte meg a főoltárképet: „az Nagy Oltárra kívántató Szent Mártony Püspök Képnek halott támasztás csuda tételivel való pingálására” a nevezett egri festőművésznel. Jellemző a kor felfogására, hogy a védőszentnek nem egy hétköznapi cselekedetét, például az igehirdetés, vagy a főpásztori tevékenység, valamilyen emberi mozzanatát, hanem életének egy legendás elemét, a halott feltámasztásának csodáját akarták viszontlátni a művészi kivitelű oltárképen. Ebben természetesen közrejátszhatott az is, hogy a megrendelők jól ismerték, mert többször látták Kracker János Lukácsnak a tiszapüspöki templom számára 1770 körül festett, hasonló témájú Szent Márton oltárképét.

A kunszentmártoni templom öt méter magas, két és fél méter széles festményét mégsem minősíthetjük a tiszapüspöki oltárkép másolatának, inkább Kracker barokk mozgalmasságú kompozíciója lenyugodott vonalú utóérzésének. Czirkler János a püspöki díszruhában ábrázolt Szent Mártont helyezi az oltárkép középpontjába, aki szemeit égre emelve az Isten segítségét kéri, és áldó kezének intése nyomán rendkívüli esemény, csoda történik: „egy szegény asszony fiát halottaiából föltámasztá” – ahogyan ezt Illyés András 1705-ben kiadott szentek életéről szóló könyve leírja.³ A koporsóban fekvő ifjú életre kel, s a halottvivők igyekeznek eltávolítani a halotti lepleket. A legendás ábrázolás – úgy tűnik – ma sem veszít időszerűségéből. Szent Márton csodatételére napjainkban is szükség lenne,

³ Illyés 1705. 487–508.

hogy életre keltse azokat, akik a hitetlenség, a közöny és fásultság halálának lettek áldozatai. A barokk idők ábrázolásmódjának tehát ez a mához szóló üzenete.

A csodákkal tündöklő szent püspök mégis elsősorban mint az irgalmas felebaráti szeretet megismerésítője él a köztudatban. Életrajzi adataiból kitűnik, hogy Márton a mai Szombathely közelében található Sabaria (Savaria) római városban született 317 körül. Itt meg kell jegyezni, hogy a születési helyet illetően egy pannonhalmista és egy szombathelyista elmélet létezik. Az előbbi elgondolás hívei szerint a Pannonhalma közelében lévő Sabaria Sicca római helységben látta meg a napvilágot, a másik elmélet ugyanezt a mai Szombathely alapjait képező Civitas Sabariába helyezi.⁴ Márton apja a római hadsereg tisztjeként szolgált. Szentünk alig 10 éves korában ismerkedett meg a kereszténységgel, s felvételt kért a hitjelöltek közé. Apja ezt a lépését nem jó szemmel nézte, s hogy más meggyőződésre bírja, már tizenöt éves korában besoroztatta lovaskatonának. Mártont is vonzotta a katonai pálya, és 19 évesen megkezdte a tényleges szolgálatot. Mint őrző-tisztet a galliai Amiensbe osztották be. Itt történt vele az ismert megható köpenyjelenet: kemény, csikorgó hidegben egy ruhátlan, félig meggémberedett koldust látott az útszélen dideregni. Habozás nélkül odalovagolt hozzá, válláról lekapta bő katonaköpenyét, kardjával kettéhasította, egyik felét odanyújtotta a koldusnak, a másikat vállára vetette és gyorsan elvágtatott. A legenda szerint a rákövetkező éjszaka álmában megjelent neki Jézus, vállán az ő félköpenyével, és így szólt a körülötte álló angyalokhoz: „Márton, a hitjelölt öltöztetett engem ebbe a köpenybe!”

A felebaráti szeretetnek ezt a példaértékű mozzanatát Kunszentmárton város címe örökíti meg. A lóháton ülő Szent Márton és az előtte kuporgó koldus alakjának ábrázolása a helység pecsétjein 1667-ben jelenik meg először. A kunszentmártoni templomot 1910-ben két mellékhajóval kibővítették és értékes belső festéssel gazdagították. Ekkor került a diadalív középpontjába a fentebb említett köpenyjelenetet ábrázoló város címer. Ugyanezt az eseményt jeleníti meg teljes részletességében és pompájában a templom harmadik boltívének ugyancsak 1910-ből származó, a második világháború idején súlyosan megrongálódott, de 1991-ben tökéletesen helyreállított mennyezetfestménye.

Szent Márton életének további históriája, hogy 20 éves korában megkeresztelkedett, elhagyta a katonaságot, szerzetesközösségbe vonult, pap lett, majd a galliai Tours város püspökévé választották. Főpásztori szolgálatát kb. 80 éves koráig teljesítette. 1600 évvel ezelőtt, 397. november 8-án halt meg. Földi maradványait püspöki székhelyén temették el, később hatalmas bazilikát emeltek föléje, amely a leglátogatottabb búcsújáróhelyek egyike lett. Szent Márton népszerűségére jellemző, hogy a katolikus világ Szűz Mária után az ő tiszteletére állította a legtöbb templomot. Európában több mint kétezer templom és kápolna védőszentje volt. Neve a Mindenszentek litániájába is bekerült. Szent Márton tisztelete mégis legjobban a franciák és a magyarok körében teljesedett ki. Ez érthető, hiszen mindkét nemzet magáénak vallja őt. A szombathelyi egyházmegye égi pártfogójául választotta, s a püspöki székesegyházban őrzik ereklyéinek egy részét. Az egykori gallok utódai, a franciák szintén nagy tiszteletben részesítik, hiszen az ő földjü-

⁴ Tóth 1977. 97.

kön fejtette ki apostoli tevékenységét, s az érseki székváros rangjára emelkedett Tours (latinosan Turona) bazilikájában nyugosznak a szent hamvai. A kunszentmártoni templom főoltárképe fölötti márványablán is így olvasható: „MÁRTON TURONAI PÜSPÖK.” Az említett kettős kapcsolat alapján illetik újabban szentünket a „Szombathelyi és toursi Szent Márton” elnevezéssel.

Nem hagyható említés nélkül, hogy az 1910-ben készült templomi falfestmények, köztük a két Szent Márton-ábrázolás is, a kunszentmártoni születésű Dósa Lukács iparművész tervei alapján készültek. A mennyezetképek kivitelezése pedig annak a Muhits Sándor iparművészeti főiskolai tanárnak a nevéhez fűződik, aki a 30-as években a szegedi fogadalmi templom belső festését is végezte.

Kunszentmártoni elődeink azonban nemcsak képeken örökítették meg Szent Márton alakját, hanem azt akarták, hogy zengő-bongó harangok ércszava is hirdesse a város pátrónusának nevét és emlékét.

Az első nagyharang 1763-ban készült Egerben. Kilencven évi használat után 1851-ben megrepedt, de hamarosan újraöntötték. A 915 kg súlyú harang felirata ez volt:

„Ezen 1763. évben készült harangot Pesten Schaudt András újraöntötte 1852-ik évben. Ezen harangot Nagy-Kun-Szent-Márton városa közönsége Szent Mártony püspök tiszteletére készítette.” A szöveg alatt Szent Márton domborművé képe volt látható.

1808-ban egy 455 kg súlyú második harang is készült, ezzel a felirattal: „Öntetett privilegiált Kun Szent Márton városa közadományából, amidőn várossá lőn: 1807-ben, Szent Mártony püspök tiszteletére.”

Sajnos, mindkét régi harang az első világháború vérontásának esett áldozatául, amennyiben a toronyból leszerelve, hadi célokra vitték el 1916 novemberében.

A világháború befejezése után öt évvel: 1923-ban került sor a harangok pótlására. Az 552 kg súlyú, az öt harang közül a sorban a második harang felirata: „Isten dicsőségére, Szent Márton püspök tiszteletére öntették a Szabó, P. Kovács, Fazekas és Józsa családok. 1923.” A harang oldalán Szent Márton domborművé képe, az ismert palástjelenettel.

Bizonyára feltűnt Tisztelt Hallgatóimnak, hogy ebben az alföldi kun városban milyen gyakran fordult elő Szent Mártonnak a köpeny kettéhasítása kapcsán történő ábrázolása a didergő koldussal. A segítő felebaráti szeretetnek ez a gyönyörű példája csendül vissza Kunszentmárton múlt századi szentembere: Ökrös József céhmester 1862-ben keletkezett énekszövegében is, melyet kéziratos kötete őrzött meg számunkra. Az ének szövege így hangzik:

Szent Mártony napját szentelvén,
és hazánk fiát tisztelvén,
dícsírjük szó zengéssel és énekléssel,
Isten hív szolgáját áldjuk s magasztaljuk.

E szent még kisded korában,
ösztönt érezvén magában;
elhagyja pogány szülőit, ismerőit,
keresztény számba vétetik s neveltetik.

Lévén hadak seregében,
egy koldust, hogy kérésében
nem vala, mivel segítse s elégítse,
adá részét köntösének e szegénynek.

Kedves volt alamizsnája,
mert Úr Krisztus jött hozzája;
mondván: nagy érdemű áldást nyert e palást,
mellyel Márton befedezte, így kedveze.

E példában Kereszténység,
lásd, mely híven fizet az ég:
óh ember, itten ösztönt végy, mással jót tégy,
Isten hozzád lész irgalmas és jutalmas.

Mivel Kunszentmártonban a november 11-én szokásos Szent Márton-búcsú a ködös, hűvös őszi időszakra esik, nálunk a templomi programon túl soha nem volt szokásban a zenebonával járó hangoskodás. Szent Márton napja valóban családias, minden zajt nélkülöző, bensőséges ünneplést jelentett a hívő nép számára. A második világháború előtt mindig a naptári napján, tehát november 11-én tartották a búcsút, mert a községi előjáróság ilyenkor munkaszünetet rendelt el. Az üzletek zárva tartottak, az iskolákban szünetelt a tanítás. A zsúfolásig megtelt templom hívő-közössége ünneplő lélekkel nyilvánította tiszteletét, ragaszkodását a templom és a település védőszentje iránt.

Dr. Kiss Péter prépost-plébános kezdeményezésére 1945 után tovább bővült az ünneplés rendje, amely azóta rendszeres gyakorlattá vált. Ezek szerint a templombúcsú a Szent Márton napját, november 11-ét követő vasárnap kerül megrendezésre. Előtte 3 napos lelkigyakorlattal és esti ájtatosságokkal készülnek a kunszentmártoni katolikus hívek a város legnagyobb ünnepére, amikor is a környékbeli papság, esetenként valamelyik püspök, például az egri és a kalocsai érsek, valamint a váci püspök vendégszereplése, jelenléte teszi még ünnepélyesebbé Kunszentmárton templomának búcsúját.

Végezetül szeretnék szólni arról, hogy Kunszentmárton múlt századi híres kántordinasztiájának egyik jeles taga, Mezey Nepomuk János 1882-ben kiadott énekeskönyve több Szent Mártonról szóló, saját szerzeményű énekszöveget tartalmaz, melyek közül különösen a 161. számú vált igazán népszerűvé a hívek körében. Mezey János minden bizonnyal maga is annak az elméletnek volt a híve, amelyik Szombathely városát ismerte el Szent Márton szülőhelyének, mert több énekszövege is erre utal. Például: „Magyarország szült tégedet – Szent Márton, dicső püspök, – Szombathely adta létedet, – ahol neved lesz örök.” Másik éneke így kezdődik: „Magyar hazám, zengj ma velem dicső Márton püspökről, – Zengd azt, amit zeng kebelem e drága szülöttedről, – Ki Szombathely városában született e világra, – És már ifjúságában hajlott nagy buzgóságra.” A következő ének kezdősora pedig így szól: „Szombathely dicső szülöttje, Szent Márton püspök, nézz ránk, – Mint szent egyházunk védőszentje, hallgasd meg buzgó imánk, – Melyet neked mai napon, tiszta szívünk ömledez, – Ádozatul ez oltáron bemutatván esedez.”

Szent Mártonnak, az 1600 évvel ezelőtt élt mennyei pártfogónak, az irgalmas felebaráti szeretetre példát adó katonának, majd csodás tettekkel jeleskedő püspöknek az érdemeit dicsőíti a közkedvelt Mezey-ének, amely azt is feltűnteti, hogy Kunszentmárton lakosai közül kiket ajánl a jeles védőszent hathatós oltalmába. A hírneves kántor tehát énekszövegével így könyörög Szent Mártonhoz a város népeért:

Szombathely kedves gyermeke,
Magyar nemzetnek remeke:
Szent Márton, te rólad zengni,
Óhajt szívem énekelni.

Im ez oltár zsámolyánál,
Ahol dicső szent képed áll,
Itt kérlek én, téged, nagy szent:
Halld meg esdeklésem ott fent!

Mint hadvezér kitüntetted
Kegyességed, mert nagy lelked
Palástodat kettévágta,
S a nyomorút betakarta.

Hát mint püspök, miket tettél,
Hány ezreken segítettél,
Miknek jutalmát nagy bőven
Visszakaptad az egekben.

Nézz le tehát reánk onnét,
Oszd ki malasztid nagy kegyét,
Védjed lelkipásztorunkat,
Bíránk s elöljáróinkat!

Helységünk védszentje Te vagy,
Óh, Szent Márton, hát el ne hagyj!
Nézz az árvák s özvegyekre,
Vigyázz egész községünkre!

Ha pedig végóránk kondul,
Ha a halál éltünkön dúl,
Óh, légy akkor is mellettünk,
Hogy veled örvendjen lelkünk!⁵

Szent Márton püspök közel három évszázados tisztelete ma is élő valóság Kunszentmártonban. Szentünk alakja negyven évi szünet után ismét a város címer pajzsára került. Búcsúünnepét jeles vendégek közreműködésével tartott lelki

⁵ Mezey 1882. 167–170.

napok, templomi hangversenyek és városi szintű kulturális rendezvények, iskolai vetélkedők színesítik. Kunszentmárton népe 1997-ben hasonló programokkal, valamint Szombathelyre tervezett zárandoklattal készül Szent Márton püspök halálának 1600. évfordulójára.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I–II.* Budapest.

FÁBIÁN Árpád – TÓTH Imre szerk.

1977 *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. 1777–1977.*

Szombathely.

ILLYÉS András

1705 *Szentek élete, Pozsony.*

KAKUK Mátyás

1965 *Kunszentmárton földrajzi nevei.* Szolnok.

MEZEY Nepomuk János

1882 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv.* Szentes.

Józsa, László

The Veneration of St. Martin in a Cumanian Market Town on the Great Hungarian Plain

Kunszentmárton, situated on the River Hármas-Körös, is a settlement from the age of the kings of the House Arpad. First it was mentioned in the 13th Century. Bela IV. gave the village to the Cumans. Under the Turkish occupation the Cumanian inhabitants scattered. The village was repopulated by Jazygian settlers from Jászapáti around 1719.

The veneration of St. Martin is still alive: the settlement bears the name of the saint as well as its church which was built in 1784. The baroque altar-piece was made in 1789 by John Czirkler, a painter from Eger (the diocese centre), the apprentice of the famous John Lucas Kracker. In 1910 the church was enriched by inner paintings. This was the year when the greatcoat-scene was painted to the middle of the triumphal arch. This scene also appears in the coat-of-arms of the town.

There are five churchbells among which the largest one was renamed after St. Martin. The illustration of St. Martin sitting on his horse with the beggar in front of him on the seals of the town first appeared in 1667. After almost 300 years, the veneration of St. Martin is still alive in Kunszentmárton.

A KÉT SZENT ANTAL

Irodalomtörténeti, művészettörténeti, néprajzi és műemlék-leírásokban igen gyakran találkozhatunk a „Szent Antal” megjelöléssel, csak így, jelző nélkül, nem kevés félreértést-bonyodalmat okozva. Más szóval: a két Szent Antalt lépten-nyomon összekeverik -nem véltetlenül. Ennek okait-folyamatát szeretném számba szedni. A latin mondás: „contraria iuxta se posita magis elucescunt” (az egymás mellé helyezett ellentétek kölcsönösen kiemelik egymást) alapján párhuzamosan közlöm a különbségeket illetve hasonlóságokat és egyezéseket.

Remete Szent Antal

Valószínűleg Kr. u. 251-ben született, működési ideje a III–IV. sz. fordulója, tehát közel ezer évvel korábban élt a páduai szentnél. Hosszú életű volt, ezért ábrázolják többnyire nagy, ősz szakállal: több mint száz éves korában halt meg.

Működési helye: Egyiptom. (Ezért nevezik egyiptomi Szent Antalnak is).

Földi *maradványait* titkos helyükről Alexandriába, majd Bizáncba vitték, innen a kereszties háborúk idején dél-Franciaországba, La Motte aux Bois-ba kerültek. Ennek közelében alakult meg a későbbi St. Antoine, az antonita rend központi kolostora. (Reliquiáját őrzik a velencei S. Salvatore templom egyik oltárának reliquiariauma is: „Reliquiae sancti Antony abbatis MDCCXXIX”; a fölötté lévő oltárkép egyik alakja a remete szent).

Tulajdonképpen nem volt egy *rend*nek sem tagja, de mivel remetéket összegyűjtve az első monasztikus jellegű közösséget ő hozta létre: *Szent Antal apátúrnak* is nevezik és ritkán (Isenheim, Otranto; Velence: S. Giacomo di Rialto) így is ábrázolják: apáti fővegben és bottal, trónuson ülve.

Páduai Szent Antal

Páduai Szent Antal 1195-ben született Lisszabonban és fiatalon, 1231-ben halt meg a padovai Arcella kolostorban. Eredeti keresztnéve Ferdinánd, tudatosan választotta rendi nevéül, védőszentjéül Remete Szent Antalt – evvel már a synkretizmus csirájában adva van.

É-Itáliában és Franciaországban *működött*.

Földi *maradványait* a padovai dóm („Il Santo”) kápolnájában őrzik. Halálát követő évben (1232) avatták szentté.

Szent Ferenc *rendjének* tagja volt, többnyire ilyen ruhában ábrázolják.

Ünnepe: jan. 17 („Téli Szent Antal”)
(mindkét időpont napforduló közelébe esik).

A *keddi* és *pénteki* napnak -legalábbis a népi Remete Szent Antal kultuszban- jelentős szerepe van (lisztbenyúlási tilalom, ennek megszegői kapják meg a Szent Antal tüzeit), sokacok jan. 17-e előtti három *kedden* böjtölnek.

Az Anjou legendáriumban az Árpád-házi szentek és Szent Benedek után rögtön Remete Szent Antal legendája következik, sok képpel illusztrálva.

Már a *Legenda aurea*ban, s az ennek nyomán íródott magyar kódexekben olvashatjuk *legendáit* (látogatása Remete Szent Pálnál, a holló és kenyér csodája, gonosz lelkek kiűzése: a bizánci császárléány meggyógyítása, megkísértetése, ártatlanul felakasztott ifjú megoltalmazása, stb.)

Sok középkori Remete Szent Antal ábrázolás.

Remete Szent Antal ábrázolás található. Hazánkban főként az egykori antonita kolostorok kisugárzási területein (Szepesdaróc, Pozsony, Segesvár környékén és DNY-Magyarországon).

Ünnepe: jún. 13 („Nyári Szent Antal”) és minden *keddi* nap

Az Anjou legendáriumban nem szerepel, holott rend-, és kortársa Assisi Sz. Ferenc igen!

A *Legenda aurea*ban és a legkorábbi magyar nyelvű Debreceni kódexben (1519) még nincsen Paduai Szent Antal *legenda*. Először a *ferences* Temesvári Pelbárt, majd az Érdy kódex (1524-27) ír „Padway zenth Anthal confessor” életéről és csodáiról. Ezek – melyekre már Szent Bonaventura officiuma is utal – semennyire sem hasonlítanak a remete szentéire: az ún. számarcsoda, a beszélő csecsemő csodája, a halaknak prédikálás legendája, stb. (Magyarországi ábrázolásai: Nagyszombat, Eger, Andocs, Tápé, temetői kápolna egyik oltárképe, stb.).

Igen kevés középkori, XV–XVI. századi ábrázolása van. Még É-Itáliában, Padovában – síremlékén kívül – és környékén is, holott ugyanitt, ugyanebből a korból sok Assisi Szent Ferenc és még több

Legkorábbi magyarországi középkori ábrázolása az ún. berni diptychon (III. Endre házioltárkája az 1290-es évekből, esetleg a keszthelyi ferences templom XIV. század második feléből származó freskója¹; Kassa, Dóm, 1440-50, Felső-Erdőfalva, XVI. század első negyede.

¹ Miklósi Sikes 1995. 69.

Az élettörténeti adatokból következik, hogy 1232 előtti *Szent Antal* adatok, ábrázolások biztosan csak a remete szent-re vonatkozhatnak, az ezt követők jó része is még.

Soha nem lett belőle „állami védőszent”.

*Tűzoltók, kéményseprők, mészárosok, kósárfonók, harangöntők, stb.*² védőszentje. Főleg azonban egy betegséggel, az ún. Szent Antal tüzével kapcsolatban emlegetik (mint ráadót és mint elvevőt egyaránt). *Háziállatok* védőszentje.

Jellegzetes attribútumai. A T, fordított L (tau-) alakú bot (mankó, vitorlarúd); a tűz (tűznyelv, fáklya, láng, kezében égő tűz, mellette lévő lángoló kezű beteg, lábainál égő tűz, stb.) valamilyen formában majd’ mindegyik ábrázolásán előfordul: (1-2. kép) Szardíniai népmesékben tüzet megszerző kultúrherosként jelenik meg.³ A legenda szerint a remete-szerzetesek templomában a még Remete Szent Antal gyújtotta lámpások azóta is égnek (ÉrdyC). Ugyanitt a fejezetet záró imádság részlete:..., „Úr Isten, ki mindennek engedsz Szent Antal confessornak esedezésére, *halálus tyzet* megennyhíteni és el távoztatni és szegény kóroknak beteg testükben

A barokk kortól kezdve egyre inkább megszorodnak a paduai szenttel kapcsolatos különféle kultuszok és ábrázolások, előbb háttérbe-, majd szinte teljesen kiszorítva a remete szentet. Népszerűségét legjobban az bizonyítja, hogy a legtávolabbi, csöbörccsöki (Besszarábia) magyar szórványban 1767-ben naponta kétszer énekelték a templomban Pádúi Szent Antal responsumát – magyarul.

A lepantói ütközetben (1571) és Oran visszafoglalása (1732) során neki tulajdonított csodás segítség következtében *barokk* ábrázolásokon (Pécs, Dunaföldvár, Zimony) hadvezéri, admirálisi öltözékben láthatjuk.⁴

Jóságpatrónus (D-Magyarországon, újtűz gyűjtással egybekötve).

A páduai szentet általában fiatal emberként, karján a gyermek Jézussal, kezében liliummal *ábrázolják* (ünnepe körül nyílik, gyakori népi neve éppen ezért Szent Antal lilium).

² Dedek Crescens, 1900 I. 66-69.

³ Calvino 1956, 958-960 és 1030.

⁴ Szilárdfy 1997. 27.

künnyebséget adni" (méltóztass), és mindjárt átvitt értelemben is: "...„tégyminket az ő szentséges érdemeinek miatta *pokolnak gyújtó tűzétől* megszabadultatnunk".

Itt emlékeztetnék arra, hogy az ún. *Szent Antal tüze* betegség legelterjedtebb (és legarchaikusabb) gyógyítása *tűzzel* történik (rácsiholás, szentelt gyertya, füstölés, stb.).

Alpári (Csongrád m.) adat szerint⁵ a rácsiholás közben, ráimádkozás gyanánt az

A hazai sokacok Remete Szent Antalt Ognjeni Antun-nak (*Tüzes Antal*) nevezik,

Legállandóbb *ikonográfiai jegye* a disznó(k) valamint a kezében, botján ill. övéen lévő csengő (tintinnabulum). A disznó attribútumnak több magyarázata ismeretes: „bűnbak”, aki átveszi az „ignis gehennalis”-t (vö. az újszövetségi történetek a démonok disznókba üzéséről!). (3. kép) Más magyarázat szerint az ún. „antoniták disznáját” jelképezi (a szerzeteseknek ajándékozott, különleges „jogállással” rendelkező disznók). Európa nagy területein január 17. a disznópásztorok ünnepe (*jószág*-, és *vetőgabona* megáldása⁶), ná-

de már pl. (újabb keletű?) hagyomány szerint a gyógyítás után 9 kedden Pádúai Szent Antal perselyébe kell pénzt dobni.

„Üdvözlégy ó égi szentség,

Pádúai Szent Antal” kezdetű ... ének szövegét mondják el. Különböző más betegségekre való ráolvasásokban-ráimádkozó szövegekben is gyakran szerepel a pádúai szent.

két Zala megyei községben (Kallósd, Szécsisziget) viszont már Pádúai Szent Antalt nevezik *Tüzes Antalnak*⁷ Ugyanígy a nagyszombati barokk Szentháromság szobron Pádúai Szent Antalt ábrázolják lábainál lángnyelvekkel.⁸

A Balkánon és Dél-Magyarországon (főleg délszláv közösségekben a jószág (csikó, borjú, baromfi, malac) megáldása Pádúai Szent Antal napján történik s az ekkor gyújtott *újtűzet* – melynek füstjén preventív céllal átvezetik a jószágot – nevezik *Szent Antal tüzé*nek. Ezekből az állatokból *ferences* kolostoroknak is ajándékoznak.⁹ Gyergyócsomafalván a havasra kihajtandó marhákat láncon léptetik át: „Legyetek olyan erősek, mint a vas, tartsatok össze, mint a lánc, s Pádúai Szent Antal őrizzen meg a vadállatoktól”.¹⁰

⁵ Bosnyák S. gyűjtése, baráti segítségét ezúton is köszönöm.

⁶ van Gennep, 1925. tom. II., 132-165.

⁷ Bálint 1977. I. 451

⁸ Ezt az adatot dr. Szilárdfy Zoltánnak köszönhetem.

⁹ Bálint 1977., I. 436 .

¹⁰ Bálint 1977. 438

lunk ez csak Ercsi és Tököl délszláv lakosai körében ismert¹¹ Horvátoknál és szlovéneknel egyik neve: Sv. Antun pres-čikav (Disznós Szent Antal).

A szlovéniai Ivanjkovciban út melletti szentképes oszlop egyik -napjainkban készült- primitív freskóján Remete Szent Antal látható, idős emberként, egy barlang előtt. A kezében lévő bot *nem* T alakú s körülötte birka, liba és disznó látható, öltözeke pedig félreismerhetetlenül ferences kázmza. (Itt tehát alakja keveredik a jószágpátrónus ferences szentével).

Szkhárosi Horváth András gúnyolódó versétől:

„Az kinek elvész disznaja, malaca
Az pásztorságot Szent Antalnak adja”
– már csak egy lépés az állatbetegségek gyógyítójáig. A magyar népi orvoslásban a *sértésorbáncot* is Szent Antal tüzének nevezik!

„Nagy idő” elleni és *vetések* védelmére elmondott imádságokban Remete Szent Antal mellett

Ábrázolásain és a legendákban gyakran szerepel a *kenyér*: Remete Szent Pál és Sz. Antal találkozásakor a holló kétszeres adag kenyeret hoz (5. a., b. kép); remeteségében Szent Antal csak naponta egyszer evett kenyeret (Debreceni kódex), az egyik egyiptomi kolostorban a frátereknek két oroszlán hozott naponta „nagy szépségű fehér kinyeret” (Érdy Kódex – vö. a hajdani pék cégekkel!). A magyar néphagyomány szerint Remete Szent Antal nagyon szeretete a lány kenyeret: sőt ő is Szent Antal tüzeben szenvedett, ezért ment el a pusztába. Ismeretes, hogy Saint

Itt csak utalnék jószágvész idején tett fogadalomból épült Páduai Szent Antal kápolnáinkra, mert mindezzel kellőképpen jellemeztük a páduai szent jószágpátrónus voltát is.

A synkretizmusnak igen szép, és tanulságos példája, hogy a Hőgyész-Csicsói kápolna barokk Remete Szent Antal szobrát (4. kép) a környékeliek már régóta *Szent Vendel*ként tisztelik.

Páduai Szent Antal is előfordul¹²

A szegényeknek szánt *Szent Antal kenyere* viszont már a paduai szent kultuszához kapcsolódik. Mégis a bajai fe-

¹¹ Bálint 1977, I-II.

¹² Kallós 1966, 156, Bálint 1977, 1450

¹³ Bálint S. 1977, 1438

Antoineban a Szent Antal tüzeben megbetegedettek néhány napos böjt után anyarozs-mentes gabonából készült kenyeret kaptak enni.

Holott a *kemence*, a kenyérsütés mozzanatai és eszközei szorosan kötődnek a néphagyományban is Remete Szent Antalhoz (6. kép) ill. a Szent Antal tüze gyógyításához (liszttel, kenyér aljáról kapart pirított liszttel, kemence-tapasztás porával hintik a beteg testrészt. A kemence melegétől kipirult arcra is mondják: „kiverte a Szent Antal tüze”. Mindebből érthető, hogy a *tűzoltók*, *kéményseprők* és *hajósok* (ld. T-kereszt vitorlarúdként értelmezése; eleven kultusza Velencében, Genovában) is *védőszentjükként* tisztelték. Legtöbbet azonban egy *emberi-, és disznóbetegséggel* az ún. Szent Antal tüzevel és a sértes orbáncsal kapcsolatban emlegetik Remete Szent Antalt. Ismét a Debreczeni Kódexet idézve: a pusztában „az hozzá menő kórokat meg gyógyítja vala”, földi maradványainál is *csodás gyógyulások* történtek: „kórok, betegek oda mennek vala, mind meg vigasznak vala” (Érdy Kódexet). A *Legenda Aurea* szerint *translatio*jakor Efesusban, Calcedonban, Bizáncban történtek csodás gyógyulások (Justinianus császár Sophia leánya).

Vizsgálatok ezt összevetni Remete Szent Antal kegyhelyeken és ábrázolásokon látható *végtag* (kéz, kar, láb) offerekkel, ami az ún. Szent Antal tüze leggyakoribb előfordulási helyeivel jól magyarázható.

Főleg Szlovéniából ismerjük¹⁴, hogy Remete Szent Antal kegyhelyein *házasulandó leányok* *kérőért* könyörögnek.

rences templom kórusfaragványain a paduai szent mellett *kemence*, *sütőlapát*, *szénvonó* látható.¹³

Paduai Szent Antal is a *hajósok* védőszentje.

Nevéhez fűződő *csodás gyógyulásokra* már Szent Bonaventura „Si quaeris miracula” kezdetű officiuma utal:

„az elveszett tagot, vagyont ifjú és agg visszanyerik”.

Ugyanígy az Érdy Kódex is tudósít beteg kéz-láb, ill. levágott lábú legény gyógyulásáról.

Tömörkény írja:¹⁵ „Itt nálunk az alsóvárosi templomba szokás lejárni Páduai Szent Antalhoz... aki ilyenkor (t.i. kedden d.e.) megy, annak *vőlegényt* *szerez* bizonyosan, még ezen a farsangon Szent Antal”.

¹⁴ Kuret, Niko Praznicno leto slovencev I-IV. Celje, 1970

¹⁵ Szegedi Napló, 1899, 29. sz. Id. Bálint S. im. 1977, 1450

A két szent Antal szinte egyetlen közös vonása a *kétarcúság* (ambivalencia): mindketten segítő-gyógyító szentként szerepelnek, de adott esetben büntető, betegséget ráadó hatalmasságok is lehetnek. Erre már Avaloni Szent Hugó életrajzának egyik részlete is utal,¹⁶ de idézhetnők Rabelaist,¹⁷ vagy Erasmus Colloquia-inak azt a részletét, ahol két franciskánus (!) és a fogadós beszélget arról, hogy Remete Szent Antal vigyáz a kondára, de ha nem adják meg neki a kellő tiszteletet, akkor megharagszik.¹⁸ Nem hagyható figyelmen kívül a német nyelvterületen használt 'Antoniusrache' kifejezés sem.¹⁹

Könnyen azt hihetnők, hogy csak a gazdag népi képzeletvilágban zajlik ez a synkretizmus. S ez sem véltetlen: Bálint Sándor írja,²⁰ hogy a bosnyák ferencesek *tudatosan* – valljuk meg, sikerrel – törekedtek a két szent kultuszának összeolvasztására. Valójában azonban számos és korai synkretizmust észlelhetünk a „magas” művészetekben, a „hivatalos” egyházi alkotásokban is: itt most a két Szent Antal közötti magaskultúrabéli összefonódásokból mutatnék be néhányat.

A remete szent egyes, említett attribútumai nem tekinthetők egészen specifikusnak:

a *T-alakú bot* – valószínűleg a kampós pásztorbotot megelőző, kora középkori püspöki, apáti jelvény²¹ – látható többek között a lőcsei (1450–1507; 7. kép) ill. a szepeshelyi templom (1470–1780) Alamizsnás Szent Jánost ábrázoló oltárképén is. Ugyanígy a maribori (Szlovénia) dóm szentélyének egyik szobra Fülöpöt ábrázolja, kezében T-alakú kereszttel.

Nemcsak Remete Szent Antalt, hanem a paduai szentet is ábrázolják kinyújtott kezében tartott *tűzlánggal*. (Bálint S. szerint²² ez a Jn. 8:12 – „Én vagyok a világ világossága” – alapján Jézus szimbólum, t.i. a Kisded helyett tartja kezében a lánggot?) Így a Vatikáni képtár egy XVI. századi Paduai Szent Antal festményén, a római Ara coeli templom kegyképén (másolata Bucsuszentlászlón!), XVII. századi rézmetszeten.²³

Hasonló láng látható Ferreri Szent Vince dominikánus hitszónok kezében Bellini (?1430–1516) festette oltárképén (1465) a velencei SS. Giovanni e Paolo bazilikában, valamint Andrea da Murano (?1463–1504)²⁴ oltárképén is. (Ferreri Szent Vince a *téglaégetők* és *lázas betegek* védőszentje volt!)²⁵

A velencei S. Francesco della Vigna ferences (!) templom Szent Bernát kápolnájában Salviati (Giacomo della Porta, kb. 1540–1602) Vergine con Bambino oltárképén a jobb oldali mellékalak Szent Bernát, a bal oldali Remete Szent Antal, szokásos attribútumaival, de *ferences csuhában*. Ezen kívül még több velencei (oltár) ké-

¹⁶ „Illésnek ez az eredményekben és szentségben kiváló utóda... Illés szokása szerint az ellenállókat ugyanavval a tuzzal büntette, mint amelyiket a könyörgök szavára eloltott”.

¹⁷ Gargantua, 1533.

¹⁸ Rotterdami Erasmus 1967, 93.

¹⁹ E. Grabner ugyan megpróbálja – erőltetetten – ezt másként, a 'Rauch' szóból eredeztetni. 1963., 77-95.

²⁰ Bálint 1977 I. 436

²¹ Trogmayer 1993. 303-311.

²² Bálint 1977, I. 446.

²³ Paduai Szent Antal solosmája, Nagyszombat, 1675. A képet ld. Farkas-Kerny 1995, 55.

²⁴ A muranoi S. Pietro Martire templomból került a velencei Accademia-ba, Cat. No. 82. (XXIII. terem)

²⁵ Erre az összefüggésre Szilárdy Zoltán hívta föl figyelmemet, ezúton is köszönöm.

pen láthatjuk a remete szentet Assisi Szent Ferenc ill. Páduai Szent Antal társaságában. (Így pl. a S. Salvatore templom bal oldali mellékhajójának egyik, Palma Giovane festette oltárképén Keresztelő Szent János-, és Assisi Sz. Ferencsel együtt).

A Szlovéniában igen erős Remete Szent Antal kultusz középkori gyökerei, emlékei még feltáratlanok, mindenesetre igen érdekes, hogy még az 1628-tól épült ljubljana-i *ferences* templom jobb oldali első mellékoltárán is bal oldalt a remete szent barokk szobra látható (a másik oldalon Szent Rókus).

Azt hiszem, ennyi elég a *complexio oppositorum* – az ellentétek összefonódása, összefüggése – bemutatására. A példák további szaporítása nélkül is látható, hogy a két szent alakjának, hagyományainak, attribútumainak és funkciójának contaminálódása a „magas” és a „mély” kultúrában egyaránt már elég korán elkezdődött, nyilván kölcsönösen hatva egymásra, s mára már sokszor kibogozhatatlanul összekeverve kettőjüket. Talán sikerült érzékeltetnem, hogy ennek a keveredésnek messzire nyúló gyökerei, hagyományai vannak az egyházi és a népi műveltségben egyaránt. Mégis, ha csak lehet, Szent Antalról szólván, igyekeznünk kellene tisztázni, és leírni, hogy a remete szentről vagy Padua szentjéről van-e szó.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium* I-II. Szent István Társulat, Budapest.

CALVINO, I.

1956 *Fiabe italiane*. Torino.

DEDEK Crescens Lajos

1900 *Szentek élete*. Budapest.

VAN GENNEP, Arnold

1925 *Le culte de saint Antoine, ermite en Savoie. Actes et mémoires Congr. Hist. rel. Paris, oct. 1923. Mâcon. tom. II. 132–165.*

FARKAS Attila–KERNY Terézia szerk.

1995 *Páduai Szent Antal emlékezete*. Múzeumi Füzetek 3. Sümeg.

GRABNER, Elfriede

1963 *Das „heilige Feuer“*. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 17. 77–95.

KALLÓS Zoltán

1966 *Ráolvasás a moldvai és gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagyomány* 8. 137–158.

KURET, Niko

1070 *Praznično leto slovencev* I–IV. Celje.

MIKLÓSI SIKES Csaba

1995 *A dunántúli Szent Antal ábrázolásokról*. In: FARKAS Attila – KERNY Terézia szerk. *Páduai Szent Antal emlékezete*. Múzeumi füzetek 3. Sümeg, 67–102.

ROTTERDAMI ERASMUS

1967 *Nyájas beszélgetések*. Magyar Helikon, Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1995 Páduai Szent Antal a magyar barokk művészetben. In: FARKAS Attila–KERNY Terézia szerk. *Páduai Sz. Antal emlékezete*. Múzeumi füzetek 3. Sümeg, tól-ig 21–28.

TROGMAYER Ottó

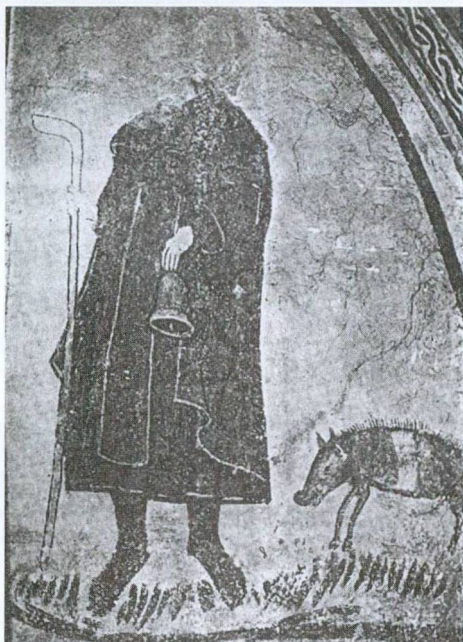
1993 Egy különleges főpapi jelvény Pusztaszerről. In: DANKÓ L., SZÉLL M., TAKÁCS J. szerk. *Dávid Katalin emlékkönyv*. Budapest, 303–311.

Grynaeus, Tamás

The Two St. Anthonys

In his study the author deals with the special features, differences and contaminations of the cults of St. Anthony the Hermit and St. Anthony of Padova. He brings examples from the Hungarian culture and from the European cultural history.

1. Remete Szent Antal. Csetnek (Štitník, v. Gömör vm.), ev. templom freskója a karzat DNY-i sarkában. XV. század (= Vida M., Comm. Hist. Art. Med. 1979/87-88,41)

2. Remete Szent Antal. Dénesfalva (Danišovce, v. Szepes vm.) 1525. Pozsony, Slov. Nar. Galeria. Bal lábánál disznó.

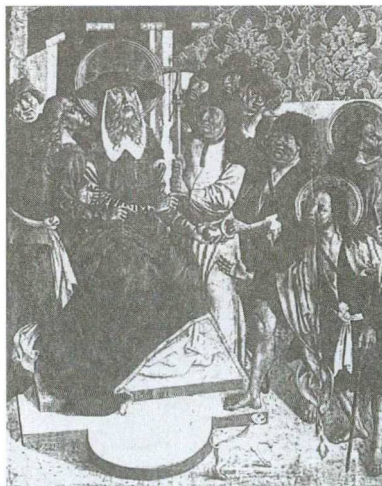
3. Zürichi ún. Veilchen Mester: Remete Szent Antal megkísértése. 1510 körül. Donaueschingen, Fürstenberg Samml. A térdeplő beteg ép kezét a disznóra teszi, beteg, égő kezét a szent felé nyújtja, akit éppen egy óras méretű ördög kínoz. A szent bal térdénél és a bal oldali disznó fülében is csengő látható.

5. a-b. Remete Szent Pál és Remete Szent Antal találkozásakor a holló kétszeres adag kenyeret hoz csőré-ben. a., Anjou Legendárium b., Részlet a szepesdaróci (Dravce, v. Szepes vm.) volt antonita kolostor templom szentélyének Remete Szent Antal freskóciklusából. XIV. századi (Itt jegyzem meg, hogy a csőrében kenyeret hozó holló motívuma ismétlődött a pesti pálosok templomának / Egyetemi-, szemináriumi templom / XIX. századi, mára helyéről eltűnt öntöttvas kerítés-oszlopain).

4. A Hőgyész-Csicsó-i kegykápolna Szent Vendelként tisztelt barokk Remete Szent Antal szobra, a kereszten csengő, lábánál disznók. (Bálint Sándor fényképgyűjteményéből).

7. Alamizsnás Szent János alamizsnát ad. Lőcse, Sz. Jakab templom oltárképe (1450-1507). A T-kereszt itt utalhat Szent János szintén egyiptomi származására (Szilárdfy Z. értelmezése).

6. Remete Szent Antal megkísértése. A kép bal oldalán égő kemence, jobb oldalán füstölő.
Michael Rentz (Renz, 1701-1758) és Joseph de Montalegre (sz. 1660 körül) munkája a XVIII. század első évtizedeiből, valószínűleg Nürnberg.

ifj. Lele József

BOLDOG BÁLINT SÁNDOR?

Kisgyermekkor és ifjúkor

Negyedszázaddal a szögedi nagyárvíz után, 1904. augusztus 7-én a Szeged-alsóvárosi templomban egy kisfiút kereszteltek. A Sándor nevet kapta, igazodva a névadási hagyományokhoz, hiszen az édesapja is Sándor volt. A kisfiú két tősgyökeres alsóvárosi család, a Bálint és a Kónya família gyermekeinek házasságából született. Az alsóvárosiak – az édesanyjától átvéve – Sanyikának szólították.

Az édesanya először egy özvegy vízimolnárhoz, Katona Antalhoz ment feleségül. Az ő korai halála után, a gyászév leteltét követően 1895-ben pedig a nála hat esztendővel fiatalabb Bálint Sándorhoz.

Sanyika ubonygyerök volt. Édesapját nem ismerhette, hiszen egy esztendősen lehetett, amikor apja tifuszban meghalt. Édesanyja már nem ment még egyszer férjhez, hanem egyedül nevelte fiát, akit nagyon szeretett. Nemcsak azért, mert egyetlen gyermekként életének értelme és vigasza volt, hanem azért is, mert igen későn, szülei házasságkötése után kilenc esztendőre született. Az édesanya és az édesapa bizonyára sokat imádkoztak, hogy gyermekük szülessen. Imájuk meghallgatásra talált, de az édesapa már nem vehetett részt a fölnevelésében.

A két család korábbi történetéből annyit tudunk, hogy apai nagyapja révész és halász volt, aki később Királyhalmán gazdálkodott. Anyai nagyapja csordapásztorkodással foglalkozott, a nagyanya pedig paprika kikészítéssel és kofasággal. A két nemzetségben egyetlen írni-olvasni tudó az édesanya, Kónya Szaka Panna volt, aki „alighanem nem olvasott mást, mint a vaskos kötésű Mennyei Vigasságok ima és énekeskönyvet”.

Nem tudhatjuk, mivel és hogyan segítették a másodjára is özvegyen maradt negyven éves édesanyját és gyermekét a Bálint és a Kónya szülők. De föltesszük, hogy tehetségük szerint mellettük álltak, ha a szükség megkívánta. Amit biztosan tudunk az, hogy Kónya Anna – anyósa örökéből is – a Szeged-feketeszéli jussföldön paprikát termesztett, amelynek termését a Pálffy utca 72. szám alatti házuknál készíttetett ki. A munkákban alsóvárosi lányokat fogadott maga mellé, akik a földben (palántálás, locsolás, kapálás, szedés és beszállítás), majd a háznál a fűzés, a hasítás, majd pedig az őrlés (külüzés), szítálás és a csomagolás munkáiban segédkeztek.

Ilyen környezetben élt és cseperedett Bálint Sándor, aki gyakran kiült a lakásuk udvari lépcsőjére, hadd lássa, miként csipődik, miként fűzik, majd hasítják a paprikát a hasítólányok. És hallgatta a paprikakülük zuhanó dobbanását, s érezte a finom őrlemény illatát, amely külüzések idején az egész Alsóvárosra rátelepedett.

Óvodába nem járt. Így aztán módjában állott, hogy amikor utcájukba érkezett az üvegestót, máskor a drótostót, megint máskor a vándorköszörűs, órákig nézhette, miként vágja a gyémánt az üveget, miként fonja és köti a tótembör a repedt

cserépedényt, miként vet ugyanő foltot a bádorfazék fenekére. És látta, milyen varázslatos szikrák szálltak, amikor a vándorköszörűs rátette az életlen kést a smirglikőre. De mindennél nagyobb örömet adott számára, amikor hol egy nyenyere (tekerőlantos), máskor meg egy bőrdudás érkezett és a többi gyerekkel egyetemben hallgatta a csudálatos muzsikaszót. Este pedig, amikor minden elcsöndesett, édesanyja biztosan mesélt fiának a közelgő egyházi ünnepekről. Mire hatévesen elindult a kazali elemi iskolába, már tudta, és naponta mondotta a reggeli és az estéli szép imákat, az evés előttit és a kosztolás utánit, és sok-sok imát még, amelyek jórészt a Boldogságos Szűz Máriát dicsérték. Édesanyja ügyelt arra is, hogy gyermeke minden olyan vallási dolognak részese legyen, amelyet fontosnak érzett. A templom egyre fontosabb ájtatossági helye lett, ahová szívesen ment az édesanyjával.

A kazali iskolában, majd a Boldogasszony sugárúti polgáriban, jó előmenetelről tett bizonyosságot. Főként szorgalmával és magaviseletével tűnt ki társai közül. Szelídséggel párosuló szorgalma nemcsak az iskolában, hanem otthon is természetes tulajdonsága volt. Nemcsak a család, hanem az alsóvárosi emberek is kezdték őt megismerni és számontartani. Egyre többen kérték arra, hogy levelet írjon a háborúban harcoló apáknak, fiaknak. Mások meg arra, hogy az újságból felolvasson nekik, hogy értesüljön a világ dolgairól, köztük a háború zajlásáról.

A polgáriból különbözeti vizsgával a piarista gimnáziumba került, ott érettségizett. Gimnázium után, 1922-ben, az előző évben Kolozsvárról Szegedre költözött egyetemre ment. Már korábban, a polgáriban is érezte, hogy neki a Város és népének kutatása lehet életfeladata. Iskolai dolgozatai, ha népeleti témákról szóltak, igen jól sikerültek. Ez az egyre mélyülő érdeklődés vett konkrét és egyenes utat az egyetemi években. Tanulmányaiiban maga mögött tudta édesanyja segítségét, és azt a paraszt-polgári hátteret, amelyből az egyetemre érkezett.

A néprajz felé irányult tehát figyelme, amelynek a vallásos népelettel foglalkozó része érdekelte leginkább. Ez is természetes volt, hiszen azon túl, hogy vallásos környezetben élt, egyre intenzívebben foglalkoztatta a népi hitélet, annak teológiai oldala és hiedelemvilága, ezek összefüggései, kapcsolatai.

Kutatás és pedagógia

Maga írta: „Hol pap, hol építész akartam lenni, végül tanár lettem.” Tanár és kutató, kinek „apai öröksége” a Város és környékének vizsgálata, anyai jussa pedig a szögedi nép vallásos életének kutatása, feltárása volt. E két téma köré csoportosíthatók később megjelent művei. Gyűjtéseibe bevonta tanítóképzős, majd főiskolai, illetőleg egyetemi diákjait, az iparosság, a nemzetiségiek, sőt, a nemkatolikus családokból származókat is.

Fontosnak érezte, hogy a tájnyelv és a helyi kultúra megbecsülésére rámutasson. Ez a diákjaival való közvetlen kapcsolatban úgy fejeződött ki, hogy nem hagyta el a szögedi ö-ző beszédet óráin sem. Ez egyszersmind élvezetesebbé tette előadásait. Előadásait ugyan a tanrend szerint tartotta, ám nagy gondot fordított arra, hogy azt saját ismeretanyagával bővítse. Ezt sok diák kivételes erényeként emlegette, hiszen ilyen gondolatot gazdagító előadásokat másoktól nem hallottak.

Ezekben az előadásokban a haza- és az emberbaráti szeretetre nevelt, a hitre és a jó erkölcsre, az egymásért végzett föltétlen áldozat vállalására, a magyarságtudat ápolására és megtartására.

Bálint Sándor nem volt politikus alkat. Mégis részese lett a politikának az 1940-es évek közepén országgyűlési képviselőként. Rövid politikusi pályafutása miatt a kommunista rezsim üldözte. Bálint Sándor arra nevelte a diákságot, majd előadásain a hallgatóságot, hogy a másképpen gondolkodókkal szemben tartsanak önmérsékletet, és keresztény alázattal vizsgálják meg amazok gondolkodásmódját, s az ebből származó megnyilvánulásokat.

Életrögök útjain – haláláig

A fiatalsággal való kapcsolata a tanár-diák kapcsolatban teljesedett ki. A fiatal jászkladányi tanítónővel, Németh Sárával 1935-ben kötött házasságot. Házasságuk, bár szépnek indult, az asszony gyermek utáni vágyát nem tudta beteljesíteni. Házasságukat ezért a Szentszék semmissé nyilvánította, és felesége másnak szült gyermeket, miután a közös lakásból Budapestre költözött. Ám a válás nem jelentette a lelkek szétválását.

Bálint Sándor, miután édesanyja 1945-ben meghalt, eladta az alsóvárosi szülőházát és annak árából „feleségömnnek és Pétör fiamnak” Pesten öröklakást vásárolt, s amikor csak tehette, anyagiakkal is támogatta őket. Ez az egyre szorosabbá váló lelki kapcsolat maradt jellemző mindaddig, amíg Sára asszony évtizedek múlva a gyermekével vissza nem költözött Szegedre, Bálint Sándor Tömörkény utcai lakásába, ahol ő megértő, őszinte szeretettel fogadta vissza őket. Feleségét pedig, akin mindjobban eluralkodott a betegség, gyógyíttatta és ápolta. Talány és nyitott kérdés marad számunkra, miként volt ehhez lelkierője akkor, amikor akkoriban távolították el koholt vádak alapján az egyetemről. Őt, aki egész sor üldözöttet rejtegetett korábban a nyilasok, majd az oroszok elől. A Város kommunista vezetése durván félreállította őt. Az egyház sem volt hozzá kegyesebb. Házirabsága idején fogott hozzá – a Szegedi szótár és néhány más, kiemelkedően fontos munkája megjelenése után – főbb műveinek megírásához. Bálint Sándor nagy és fontos elfoglaltságainak élére egyszeriben azonban a beteg Sára asszony került.

És ha addig is beszélhettünk emberbaráti szeretetről, feleségéről való föltétlen gondoskodása minden bizonnyal kimeríti a „hősi fokot” való áldozatvállalás és szeretet fogalmát. A kórházba került asszonyt naponta meglátogatta. Ilyenkor együtt imádkoztak Máriaéhoz. Egy ilyen látogatás alkalmával magam is jelen voltam.

A sokat szenvedett asszony szentségekkel megerősödve hunyt el 1980 márciusában, és Bálint Sándor a Szeged-alsóvárosi temetőben lévő családi sírboltjukban temettette el Bálint Sándorné Németh Saroltát. A temetés után hetekig nem akarta bevenni a munka, nem talált vissza íróasztalához, amelynek pedig – Sára asszony távolléte alatt – „valóságos rabja” lett. Csak akkor ült oda, ha leveleit írta. Tudjuk, igen kiterjedt és bensőséges levelezést folytatott otthoni és más országokban élő barátaival, volt tanítványaival, sohasem hagyott levelet válasz nélkül.

És utazott, hogy gyásza enyhüljön. 1980 májusában rokonokhoz utazott Budapestre, de onnan már nem tért haza. A Sors ott rendelkezett fölötte véglegesen.

Autó elé lépett és a Szent János Kórházban pár napos eszméletlenség után az Örök birodalomba költözött. 76 évesen halt meg.

Bálint Sándor mintha készült volna e nagy útra. Érezte talán, hogy felesége elvesztésével egyre figyelmetlenebbé vált, ezért egy papnak meggyónt. Ezt a „készülődést” Hamvas István alsóvárosi plébános is észrevette: „... napokkal halála előtt olyan izgatott volt, amit annakelőtte sohasem tapasztaltam nála”.

Nagy gyásza lett Szegednek

A Közművelődési Palotából – a Város kommunista vezetésének tiltása miatt – nem temethették, mint tették eleink Szeged korábbi nagyjainak esetében. Az alsóvárosi templomból kísértük ki a temetőbe. Abból a templomból, ahol megkezesztették, és ahol örök lelki hűséget esküdött feleségének, Németh Saroltának. A magyar tudományos élet őszinte gyászolóként, a hivatalos Szeged Városa csupán szükségképpen, a megye pedig lopva vett részt a temetésen. Akik ott voltak, köztük az egyetem képviselői is, azok teljes részvétellel álltak Szeged nagy tudósának koporsójánál. Jelen volt Lékai László bíboros mellett a magyar katolikus élet sok vezető személyisége és az országunkban működő más történelmi egyházak képviselője is. A temetést követő napokban szinte valamennyi hazai újság közölt írást Bálint Sándor temetéséről. Egyikben olvashatjuk: „Szeged még sohasem látott ekkora temetést, mint amilyen Bálint Sándoré volt”.

Hagyatéka szinte teljes egészében a szegedi múzeumba került. Fölötte kuratórium ügyel, a gyakorlati teendőket – rendszerezés és leltározás – e sorok írója végzi.

Bálint Sándor „fölfedezése és emlékének fölemelése” a temetését követően, még halála évében megindult. Nevét vette föl a JATE néptánckara, a tápéi általános iskola, az újszegedi kultúrház, majd egy domaszéki utca, a zsámbéki tanítóképzőben egy néprajzi szakkör és Keresztény Értelmiségiek Szövetségének Magyar-ságtudományi és Néprajzi Munkacsoportja. Rókuson utcanév, szülőházán emléktábla, a Mátyás téren és a Pantheonban mellszobra áll, amelyek előtt mindig friss virág van. A temetőben egyszerű fakereszt jelzi, hogy hol nyugszik Bálint Sándor a családi sírban.

A boldoggá avatás gondolata

1989-ben, a hagyaték rendezése közben egy összegyűrt, Bálint Sándor kezeírását őrző levelet találtam. A levél „Sárikám!”-nak szólt. Miután elolvastam, megmutattam Trogmayer Ottó múzeumigazgatónak, aki egyben a Bálint Sándor-hagyaték kuratóriumának az elnöke, majd átvittem Gyulay Endre püspök úrnak is. Mindannyian megilletődöttséggel olvastuk az írást. Ennek a levélnek a tartalma indított el bennem egy gondolatot: lehetséges-e boldog Bálint Sándor?

Ezzel a kérdéssel kértem meghallgatást először is Gyulay Endre püspök úrtól, akinek gondolatsegítő válaszával mielőbb hozzáfogtam egy – időközben más országokra, sőt világrészekre is kiterjedt – levelezéshez, amelynek legfontosabb kérdése az volt: lehetségesnek látja-e Bálint Sándor boldoggá avatását?

A válaszok, amelyek rendszeren érkeztek, megnyugtattak. Szinte mindegyikből kitetszett: igen, lehetségesnek. Az indoklások is hasonlóak voltak. Első helyen említették a Sára asszony fölötti keresztényi gondoskodást, sokan írták az üldözöttek bűjtatását, a szegények anyagi megsegítését, s azt, milyen lelki segítséget kaptak Bálint Sándortól hitük és emberségük megtartásához, s utódaikra öröklítéséhez.

Sokan írták válaszlevelükben Bálint Sándor példamutató magatartását, vallásos életének példáját, és ki-ki a véle kapcsolatos, megélt dolgaival erősítette meg az immáron közös gondolatot a boldoggá avatással kapcsolatban. A hozzám és a levelezésben nagyrészt vállaló Hetény János soproni plébános úrhoz küldött válaszlevelek legtöbbször hiteles, az ügyet föltétlenül segíteni akaró tanúságtétel. Csak sajnálni tudom, hogy egy, a szegedi múzeumban őrzött zárolt anyagba nem nézhettem bele. Bármi is legyen abban beleírva, nem vehettem figyelembe, amikor a válaszokból egyfajta összegezést készítettem.

A Hegyi beszédben gondolkodva

A több mint ezer élő tanúságtevő ember levélben vagy magnetofonszalagon rögzített nyilatkozatát két példányban adtam át Gyulay Endre megyéspüspök úrnak. Az eseményen jelen volt Trogmayer Ottó, Barna Gábor és Péter László.

Időközben is érkeztek még és érkeznek napjainkban is levelek. Egyre többen keresik Bálint Sándor műveit, egyre többen ismerik föl hiányát. Amikor a boldoggá avatás gondolata megfogalmazódott, majd megerősödött bennem, egyre több írást jelentettem meg az ügy kapcsán. Reá vetítve értelmeztem a Hegyi beszédet. Annak ellenére megtettem ezt, hogy tudom, Jézus mondatai nem a boldoggá avatás értelmében beszélnek a boldogságról. Hadd idézzem tehát Máté evangéliumából:

„Boldogok a lélekben szegények, övék a mennyek országa!

Boldogok a szomorkodók, majd megvigasztalják őket!

Boldogok a szelídek, övék lesz a föld!

Boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot, majd kielégítik őket!

Boldogok az irgalmasok, majd nekik is irgalmaznak!

Boldogok a tiszta szívűek, ők meglátják az Istent!

Boldogok a békességesek, ők Isten fiai!

Boldogok, akiket az igazságért üldöznek, övék a mennyek országa!

Boldogok vagytok, ha miattam szidalmaznak és üldöznek titeket, és hazudozva minden rosszat fognak rátok.

Boldogok vagytok, ha gyűlölnék az emberek, ha kiközösítenek és szidalmaznak titeket, ha rossz hírbe hoznak – az Emberfiáért.

Örüljete és újjongjatok: nagy lesz jutalmatok a mennyben. Hiszen így üldözték atyáik előttetek a prófétákat is.”

A Hegyi beszéd minden mondatát alapul lehet venni, amikor Bálint Sándor esetleges boldoggá avatásáról elmélkedünk. A „lelki szegénység” helyett Bálint

Sándorra azonban éppen a lelki gazdagság volt a jellemző. Ebből a gazdagságból mindenkinek adott, aki bármiért hozzáfordult. Szomorkodni gyakran láttuk őt, ő mégis a szomorkodókat vigasztalta. Akiket pedig ő vigasztalt, bátorított, azok lélekben megerősödtek, megnyugodtak, mivel Bálint Sándorból szinte sugárzott a keresztyéni derű és nyugalom. Vigasztaló szavaiban Jézussal és Máriával, valamint a szentekkel kapcsolatos példákat említette, amelyek az ő számára is megadták a Gondviselés által a kért nyugalmat. Még akkor is, ha sok esetben mások miatt gyötrődött, sokat imádkozott értük, értünk.

A szelíd és alázatos, mindenkor és fönntartások nélkül szolgálatkész Bálint Sándorról sokan írtak válaszlevelükben. Feltételezzük, hogy tudatosan cselekedett, amikor imáiban, írásaiban, illetőleg példás emberi magatartásával akart példát mutatni.

Bálint Sándor is éhezte és szomjazta az igazságot; nem elsősorban a maga számára, hanem az emberiség tisztas épülésére, nemzeti és faji megkülönböztetés nélkül. Ebbéli aggodalmait jól ismertük.

Az irgalmasság bibliai és teológiai fogalmát minden emberre egyformán értette és kívánta. Ebbéli elmélkedéseit az általa különösen és kivételesen tisztelt Boldogságos Szűz alsóvárosi kegyképe előtt mondotta, de tudjuk, hogy sok Mária kegykép előtt is kérte egyszülött Fiát az irgalmasságot kérők megvigasztalására.

Bálint Sándor lelki tisztaságát minden tanúságtevő megemléltette, mely tisztasághoz nem fér kétség. Ez a tisztaság átragyogott mindazokra, akikkel beszélt. Tudunk olyanokról, akik a Vele való kapcsolatot nyomán lettek Isten-szeretők, Mária-tisztelők. Sőt, olyan esetekről is, ahol a házastársak közötti megromlott kapcsolatot békességgé változtatta.

Többen is megemlézték, milyen belső derűvel és őszinte hittel állott Bálint Sándor azok előtt is, akik akár vele, akár másokkal kapcsolatban békétlenkedtek. Ilyenkor mondotta a régi, bölcs szöveget: „Mindannyian Isten teremtményei vagyunk, és szeretetre, mögértésre termöttünk!” És ebből következhet mindannyiunk számára, hogy „A békességesek Isten fiai”.

Bálint Sándor, hisszük, Isten fiaként élt közöttünk. Jól tudjuk, mégis milyen üldöztetéseknek és megalázásoknak volt szenvedője! Mégsem panaszkodott. De féltette azokat, akik üldöztetése és házi rabsága idején látogatták. Értük sokat imádkozott. Hiszük, sokakat ezek az imák mentettek meg.

A Hegyi beszéd tehát ráillik Bálint Sándor szellemi hagyatékának üzenetével együtt a boldogság fogalmára. Hiszük, méltó lesz Isten kivételes szeretetére és a boldogok oltáira! E határozott kijelentés elsősorban magánvélemény és kívánság, óhaj, reménység a részünkről, s erre a levelezés jó okot és reménykedést nyújt.

1995 karácsonyán Gyulay Endre Szeged-csanádi megyéspüspök úr javaslatára „Az Úr készen találta Őt (Bálint Sándor élete)” címmel az Ügy szolgálatára könyv jelenhetett meg a „szentéletű szegedi tudósról”. A könyv előszavát és a kötet imádságait Bálint Sándor boldoggá avatásáról Gyulay Endre megyéspüspök írta. A könyv 1996-ban a Korda Könyvkiadónál jelent meg. Azt követően a Tiszatáj, majd pedig a Szegedi Műhely különszámmal tisztelgett Bálint Sándor emléke előtt. Halálát követően amúgy is számos méltató, és Őt felmagasztaló írás jelent meg róla.

Mindezek után ismét fel kell tenni a címben szereplő kérdést: Boldog Bálint Sándor?

Tiszta jellemét, az Anyaszentegyházhoz való tudatos és föltétlen hűségét és szoros kapcsolatát, más egyházak és hitek szerető elfogadását, a másokért való áldozatvállalást, az elkötelezett Mária-tiszteletét, és minden olyan tulajdonságát tekintve, amellyel az emberiség, az újkor világi példaképévé vált, a válaszuk egyértelműen: igen.

Kijelentésünk természetesen a magánvélemények sommázata, amelyeket az Őt ismerők népes tábora tett hitelessé kézírataikban, vagy mondta hangszalagra. Annak is tudatában vagyunk, hogy a boldoggá avatás hivatalos kezdeményezésének a joga nem a világiak kezében van.

Az élő tanúságtételek összegyűjtése is csupán buzgó és reményt, lehetőséget ápoló, az Egyház számára segítséget jelentő munka volt és marad mindaddig, amíg a világiak és az egyháziak megszólítottjaitól válaszok érkeznek.

Végezetül megemlíthetjük még, hogy a Bálint Sándor-i imák közzétételével egyidőben megindulhatott az imameghallgatások ideje. Továbbá, a Szeged-alsóvárosi sírjánál, illetőleg szobrainál és emléktábláinál a rendszeresen megjelenő friss virágok jelzik imádságos tiszteletét. A különböző, nevét viselő intézmények és csoportok pedig a maguk módján és eszközeikkel tartják fenn emlékét. Egyre többen mondják és írják meggyőződéssel „szentéletű” voltát. A tanúságtételek Bálint Sándor életszentségéről, a keresztényi erények hősi fokon való gyakorlásáról tanúskodnak. A leglényegesebb azonban mégis az, hogy Bálint Sándor hívei imádkozzanak Istenhez és kérjék, dicsőítse meg őt! Imáinkban kérünk kell a Boldogságos Szűz Mária, szentjeink között pedig Szent Gellért püspök-vértanú, Csanád és Csongrád megye mennyei patrónusának pártfogását. Kérünk kell Gyulay Endre püspök úr imáinak elmondásával, hogy a Gondviseléstől megkaphassuk a lehetőséget Bálint Sándor oltárra emeléséhez!

Ifj. Lele, József

Blessed Sándor Bálint?

Sándor Bálint, the later professor of ethnography at the Szeged University, was born in 1904 in Szeged-Lower town. His father died next year, so his mother brought him up alone in the religious, moral atmosphere of Szeged-Lower town. Later, as an ethnographer his patrimony became the research of his home town. His patrimony was the people in Szeged, the region and the research of the Hungarian popular religiosity in European and historical connection.

Sándor Bálint did not just research the Catholic faith but lived according to it mainly with his deep veneration of Virgin Mary and the love of his fellow-men. With his kindness and generosity he served his home town and science.

Life often put him to the test. His marriage was a failure. Under false pretence he was forced to retire.

The author asks: Is it possible to beatify Sándor Bálint? The question was raised in 1989 to Endre Gyulay, the bishop of Szeged-Csanád Diocese and after his heart-

ening answer the author wrote to Sándor Bálint's students and hundreds of his contemporaries. In 1994 he handed over the answers to the bishop. In author's book *Az Úr készen találta őt* (Lord Found Him Ready) besides introducing his life the author quoted a lot from these letters, too.

B 1778 13

**Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár/Bibliotheca Religionis Popularis
Szegediensis sorozat megjelent kötetei
(Die bisher erschienenen Bücher der Serie Bibliotheca Religionis Popularis
Szegediensis Books in print of
the Series Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis):**

1. *Szentemberek - a vallásos élet szervező egyéniségei. Organizers in the Folk Religiosity.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, 1998.
2. *Religious Movements and Communities in the 19th-20th Centuries.* Barna, Gábor (ed). Szeged, 1999.
3. *Szent és profán között. A szeged-alsóvárosi búcsú / Between the Sacred and the Profan.* Szerk./Ed. Pusztai Bertalan. Szeged, 1999.
4. Józsa László: *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Geweihte Steine. Kapellen, Statuen, Wegkreuze und Friedhöfe in Kunszentmárton.* Szeged, 1999.
5. Hetényi János: *A győri Vérrel Könnyező Szűzanya kultusztörténete. Cult History of the Weeping Virgin Mary in Győr.* Szeged, 2000.
6. *Politics and Folk Religion.* Barna, Gábor (ed.) Szeged, 2001.
7. *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Veneration of the Virgin Mary in Hungary and Central Europe.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2001.
8. *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Historical Forms of the Veneration of Saints in Hungary and Central Europe. Cult of the Hungarian Saints.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2002.

**A Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár előkészületben lévő kötetei:
(In Vorbereitung - In Preparation)**

1. *Test, lélek, természet. Tanulmányok az ethnomedicina és az ethnopsychiatria köréből. Köszöntő tanulmányok a 70 éves Grynaeus Tamás tiszteletére. Body, Soul, Nature. Papers on Ethnomedicine and Ethnopsychiatry.* Szerk. Barna Gábor - Kótyuk Erzsébet, Szeged, 2002.
2. *A Szentháromság tisztelete. Néprajzi és művelődéstörténeti írások a Szentháromság és személyeinek tiszteletéről. Veneration of the Holy Trinity. Ethnological and Art Historical Studies in the Veneration of the Holy Trinity.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2002.
3. *Idő és emlékezet. Időszemlélet és az idő szakralizálása az ezredfordulón. Time and Memory. View and Sacralizations of the Time at the Turn of the Millennium.* Szerk. Barna Gábor. Szeged, 2003.

**A könyvek megrendelhetők a szerkesztőség címén
Bücher sind zu bestellen:
Books can be ordered from:**

**Barna Gábor
SzTE BTK Néprajzi Tanszék
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: barna@hung.u-szeged.hu
<http://www.mars.arts.u-szeged.hu/ethnology/>**

A Devotio Hungarorum forráskiadvány sorozat megjelent kötetei
(Die bisher erschienenen Bücher der Quellenserie Devotio Hungarorum
Books in print of the Series Devotio Hungarorum):

1. Sávai János - Grynaeus Tamás: *Tüdő Vince betegetei.* (Die Kranken des Heilmannes Vince Tüdő.) Szeged, 1994.
2. Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei I. XVII-XVIII. század / Kleine Andachtsbilder des Barock aus der Sammlung des Verfassers, 17.-18. Jahrhundert.* Szeged, 1995.
3. Barna Gábor: *A tállyai Fáklyás Társulat jegyzőkönyvei / Documents of the Candle-bearers' Confraternity in Tállya.* Szeged, 1996.
4. Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei II. XIX-XX. század / Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung des Verfassers II. 19.-20. Jahrhundert.* Szeged, 1998.
5. Barna Gábor: *Az Élő rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei, 1851-1940. / Minutes of the Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton, 1851-1940.* Szeged, 1998.
6. Frauhammer Krisztina: *Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégkönyve / Briefe an Maria. Das Gästebuch des Gnadenortes Máriakálnok/Gahling.* Szeged, 1999.
7. Hetény János: *Nagyboldogasszony virrasztása. Die Nachtwache der Jungfrau Maria.* Szeged, 2000.
8. Tóth János: *A barkai Skapuláré Társulat / The Scapular Confraternity in Barka. Közreadja, a bevezető tanulmányt és a mutatókat írta Barna Gábor.* Szeged, 2002.

A Devotio Hungarorum sorozat előkészületben lévő kötetei
(In Vorbereitung - In Preparation):

1. Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Alkalmazott szentképek, XVII-XIX. század / Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung des Verfassers. Angewandte Andachtsbilder der 17.-19. Jahrhunderte.* Szeged, 2003.
2. Barna Gábor: *Ökrös József (1816-1893) írásai / Works of József Ökrös.* Szeged, 2003.

A könyvek megrendelhetők a szerkesztőség címén
(Die Bücher sind zu bestellen
Books can be ordered from):

Barna, Gábor
SzTE BTK Néprajzi Tanszék
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: barna@hung.u-szeged.hu
<http://www.mars.arts.u-szeged.hu/ethnology/>

A szentek tisztelete kötötte és köti össze a földit az égivel, az emberit az istenivel. Ettől kezdve a keresztény – kivétel később a protestáns – egyházak devotiojának mindig fontos része a szentek kultusza, amely időhöz, térhez és társadalomhoz kötötte, eltérő és változó formában és szerkezetben nyilvánul meg.

A keresztény egység gondolata jelen volt és van a szentek tiszteletében is. Hiszen egy ember életszentsége, azaz Istennel megvalósított összetartozása révén lehet szent. Ezt pedig mi, egyszerű halandók, a szentek példájának követésével, közbenjárásuk és segítségük keresésével tudjuk elérni.

Erről szólnak a tanulmánykötet számos tudományterületet képviselő írásai.

PAULUS HUNGARUS

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR 8.
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS

